

АНДРІЙ ЗИЛЬ



ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ПАВЛА ЧУБИНСЬКОГО

БОРИСПІЛЬ - 2023

ПЕРЕДМОВА

Творча спадщина П.П.Чубинського –видатного етнографа, фольклориста, економіста, статиста, автора слів Державного Гімну України «Ще не вмерла Україна і слава і воля» увійшла до скарбниці надбань європейської культури. Творив він у молоді роки, будучи студентом Петербурзького університету, перебуваючи на засланні в Архангельській губернії, в Україні- всюди працювала його творча думка, спрямована на наукові відкриття, на всестороннє вивчення життя українського народу, його звичаїв, традицій, вірувань, уявлень і всього духовного світу українця.

Перед читачем вперше постає коротка енциклопедія людини незвичайної кипучої енергії і працездатності, здатної організовувати і спрямовувати колектив на наукову працю, на пошуки нових методів і прийомів заради досягнення бажаного результату. Таким бачиться Павло Платонорвич під час роботи секретарем Архангельського статистичного комітету, при проведенні експедицій по вивченню районів Півночі Європейської Росії, при організації Південно-Західного Відділу російського географічного товариства в Києві, при проведенні перепису населення м. Архангельська і районів губернії, при проведенні перепису населення м.Києва, у Київському технічному товаристві та багатьох інших заходах. Його рішучість і методи проведення тих чи інших досліджень завжди сприймалися представниками влади в особі губернаторів, які з гордістю представляли досягнуті результати, здобуті Чубинським, у вищій науковій інстанції Російського географічного товариства та уряду.

У цьому виданні представлено різнобічну інформацію про осіб, причетних до зв'язків з науковою діяльністю П.Чубинського в Архангельському статистичному комітеті, при проведенні переписів, при організації і роботі в Південно-Західному Відділі географічного товариства в Києві, при проведенні етнографічно-статистичних експедицій в Україні і за її межами, в містерстві шляхів сполучення, у великому колі особистих знайомств – все це стало основою для створення енциклопедії П.П.Чубинського. В ній подано широкий діапазон його праць, статей, звітів, промов, взятих з наявних друкованих джерел і архівних матеріалів, поданих анотовано, за винятком не доступних авторові газетних публікацій в «Архангельських губернських відомостях» та інших виданнях. В цьому випадку автор подає назву статті П.Чубинського і назву видання, де вона надрукована. Також обминув прізвища тих членів Південно-Західного відділу географічного товариства, вказаних у книзі Ф.Савченка. «Заборона українства 1976 р.» (Харків-Київ, 1930.-сс.271-275), які, крім цього списку більше ніде не згадуються.

Це перше універсальне довідкове видання про П.П.Чубинського є працею одного автора і упорядника, який впродовж 30 років збирав матеріали і вивчав його біографію. Маючи наявну джерельну базу і архівні документи , вирішив подати в енциклопедичному довіднику для широкого ознайомлення

дослідників творчої спадщини П.П.Чубинського, студентів, учнів, всіх зацікавлених осіб, для кого постать всесвітньовідомого етнографа і фольклориста стала своєрідним материком народознавства.

Автор

АЛЕКСАНДРОВИЧ (ОЛЕКСАНДРОВИЧ) Митрофан

Миколайович (псевдо. – Митро Олелькович (1837-1881) – укр. письменник, історик, фольклорист. Народився у с. Калита, тепер Броварського р-ну Київ. обл. Вчився у Петербурзькому інженерному училищі та інженерній академії. Деякий час перебував на військовій службі, працював у межевій комісії в Острі, потім був мировим посередником у Мінській губ., головою Остерського земства на Чернігівщині. Перші публікації з'явилися у «Черниговских губернских ведомостях». Основні твори побачили світ у ж. «Основа». Тут протягом 1861-62 рр. надруковано п'ять оповідань («П'яниця», «Три пани», «Жидівська дяка», «Проскурка», «Пожежа») і два нариси. Говорячи про оповідання, І. Франко відзначав «Мова його чиста, стиль простий і ясний, як хрусталь, далекий від усякої манірності та сентиментальності» (*Українська літературна енциклопедія, Т.1.*). Відповідав на запитання програми, складеної П. Чубинським відносно народних юридичних звичаїв у Чернігівській губ.

АЛФЕР'ЄВ Сергій Петрович (1816-1884), доктор медицини, дійсний член Південно – Західного Відділу Російського географічного товариства (РГТ) з 12 квітня 1873 року. Закінчив Московську медико - хірургічну академію. В 1847 р. отримав чин надвірного радника. 20 липня 1848 р. був призначений наказом Військового відомства молодшим ординатором в Київський військовий госпіталь, де завідував створеним клінічним терапевтичним відділенням. З 1850 р. обраний деканом медичного факультету Київського ун-ту на 4 роки і підвищений в чині до колезького радника.

В 1856 р. професор С. П. Алфер'єв разом з Ф. Ф. Мерінгом розпорядженням Російського імператора були відряджені в бойові підрозділи Південної армії для допомоги тифозним хворим та вивчення характеру і особливостей цієї епідемії як в російських, так і в союзних військах. За власною ініціативою вони отримали дозвіл на поїздку в Константинополь з метою продовження дослідження, виявлення особливостей перебігу й визначення тифозної лихоманки. Результати проведеної докторами роботи були опубліковані ними в працях: «Записка о тифе в Крыму в войну 1856 г.» і «Отчет о путешествии с медицинской целью в Константинополь для изучения тифа в войну 1856 г.». За допомогу, надану хворим під час перебування у складі Південної армії, А. С. П. отримав темно-бронзову медаль «В память о войне 1853—1856 гг. на Андреевской ленте для ношения в петлице», орден Святої Анни 2-го ступеня і орден Святого Володимира 3-го ступеня.

В 1857 році А.С.П. переведений ординарним професором по кафедрі терапевтичної клініки із семіотикою, звідки, в 1864 р. у віці 48 років у зв'язку з вислугою 25 років був звільнений з ун-ту, проте залишався на службі у військовому відомстві ще 6 років. В 1870 р, у віці 54 років, був звільнений з військово-медичної служби «с мундиром». Ще кілька років продовжував

роботу лікарем-консультантом другої Київської гімназії, Київської духовної академії і семінарії. За службу на посаді консультанта при лікарні 2-ї Київської гімназії в 1868 р. йому присвоєний чин дійсного статського радника.

Помер 31 березня 1884 року від запалення легень. Похований на Байковому кладовищі.

АЛЬБЕРТІНІ Микола Вікентійович (1826-1890)-

публіцист, учасник громадського руху. Закінчив юридичний ф-т Московського ун-ту (1851) зі ступенем кандидата. В 1851-1859 рр. викладав законодавство та історію в 2-му Московському кадетському корпусі. В 1859 році вийшов у відставку і переїхав до Петербургу. З 1857 р. активно друкувався в журналах «Отечественные записки», в газеті «Голос», де завідував відділом іноземної політики. Відомий ліберальний публіцист 1860 рр.

В 1861 році був арештований, в 1862 – виїхав за кордон, де зблизився з гуртком Герцена. В 1863 році повернувся в Росію і був притягнутий у справі «про зносини з лондонськими пропагандистами», підлягав секретному нагляду, але від суду звільнений. В 1866 році знову арештований. Утримувався в Петропавлівській фортеці, потім засланий в Архангельську губернію, де познайомився з П.Чубинським. До 1872 року перебував на засланні, жив у Ревелі, де служив у канцелярії губернатора, потім у губернському управлінні і тюремному комітеті. В 1880 р. одержав дозвіл повернутися в Петербург, вступив на службу до відомства МВС. Співробітничав в газетах «Санкт-Петербургские ведомости» і «Новое время». Помер в Петербурзі 31 липня 1890 року.

АМОСОВ Г.В. –учень Архангельської гімназії, виступав на святкуванні 100-річного ювілею пам'яті М.В.Ломоносова в Архангельську 6 квітня 1865 року разом П.Чубинським.

(Зиль А. Народнознавець. Павло Чубинський і його доба. К., 2009.- С. 163).

АНДРЕЄВСЬКИЙ Костянтин Єгорович, архангельський повітовий справник, підполковник, член АГСК. В 1864 р. надав комітету «Статистичні відомості по Архангельському повіту».

АНДРЕЄВСЬКИЙ Олексій Олександрович (1845-1902)- історик, педагог, громадський діяч. Член Південно –Західного Відділу РГТ. Закінчив 2-гу Київську гімназію, історико- філологічний ф-т Київського ун-ту (1865). Викладав російську мову і літературу в гімназіях Києва, Катеринослава, Одеси, Архангельська, Тули. 1881 р. призначений редактором неофіційної частини «Киевских губернских ведомостей». В 1887-1891 рр. був на засланні у В'ятці і Архангельській губернії. 1896-1902 рр. – директор сирітського будинку в Одесі. Брав участь у діяльності Одеської та Київської

громад. Засновник Київського товариства сприяння початковій освіті. Автор праць з історії Запорізької Січі, Правобережної України і Києва, нарисів про Т.Шевченка, В.Жуковського, Є.Баратинського. Співпрацював з ж.

«Киевская старина» у 1883-1902 рр. Автор понад 50 статей, заміток, рецензій, документальних публікацій. Опублікував статті про Т.Шевченка, книги історичних матеріалів із архіву Київського губернського правління (1882-1886), матеріали для історії Запоріжжя та інші праці з української історії (*Палієнко Марина. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України, К., 2005. – С.188*).

АНДРІЄВСЬКИЙ Федір, священик Михайлівської церкви м.Борисполя. Здійснював обряд поховання П.Чубинського 20 січня 1884 р. У метричній книзі зроблено такий запис: «Статський радник Павло Платонович Чубинський. Помер у м.Києві і з дозволу губернатора при відкритому листі від 17 січня цього року за №237 тіло його перевезено до м.Борисполя і 20 числа цього ж місяця поховано за християнським обрядом. Помер від нервового удару» (*Зиль А. Народонавець. Павло Чубинський і його доба. - К., 2009. - С. 354*).

АНТЕПОВИЧ (АНТИПОВИЧ) Олексій Данилович (?-?) –член Південно-Західного Відділу РГТ, педагог, громадський діяч. Викладав у київських гімназіях, був членом Київської Старої громади. Коли на Відділ посилювались напади ворогів українства, П.Чубинський змушений зректися посади керуючого справами, а на його місце 7 лютого 1875 року обрано вчителя-українця Олексія Даниловича Антеповича. Залишався на цій посаді до закриття Відділу. У ж. «Киевская старина» опублікував рецензію на «Список населенных мест Киевской губернии». -К., 1896 (*Савченко Ф. Заборона українства 1876 р., Харків-Київ, 1930 р.; Палієнко Марина. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України. -К., 1205. –С.189*).

АНТОНЕНКО Ольга Олександрівна, фельдшер с.Мала Олександрівка Бориспільського р-ну. Оберігач пам'ятних місць, пов'язаних з ім'ям П.Чубинського. Екскурсовод на громадських засадах по зруйнованих місцях, де жили Чубинські. Розповідала про внуків П.Чубинського, їх добрі стосунки з місцевими людьми, розміщення будівель на їхньому дворі, про гай і сад Чубинських та інше.

АНТОНОВИЧ Варвара Іванівна- дружина історика, професора Київського ун-ту В.Б.Антоновича, двоюрідна сестра П.Чубинського, який листувався з нею. Зміст листів на сьогодні залишається невідомим.

АНТОНОВИЧ Володимир Боніфатійович (1834-1908)– український історик, археограф, етнолог, археолог, нумізмат, громадсько-політичний діяч,

один із засновників Київської громади та руху хлопоманів. Народився у містечку Махнівка Київської губернії (тепер Козятинського р-ну Вінницької області). Навчався у Рішельєвському ліцеї в Одесі (1844-1848) та Другій Одеській гімназії (1848-1850). Закінчив медичний (1855) та історико-філологічний (1860) ф-ти Київського імператорського ун-ту св. Володимира. У 1863-1880 рр. був редактором Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у Києві. З 1878 р. – ординарний професор Київського ун-ту св. Володимира. З 1881 р. – голова Історичного товариства Нестора-літописця. З А. пов'язують впровадження традиції документалізму в українській історіографії. Він – засновник Київської школи істориків та автор численних праць з української історії, зокрема студій з історії Давньої Русі, Великого Князівства Литовського, гайдамаччини та ін. Коли розгорнув свою діяльність Південно-Західний відділ РГТ, познайомився і зблизився з П.Чубинським. З 1875 був заступником голови і головою Відділу у зв'язку з відмовою Г.Галана обіймати цю посаду і обранням його маршалком Прилуцького повіту. А. брав активну участь у підготовці 111 Археологічного з'їзду у Києві, разом з М.Драгомановим видав «Исторические песни малорусского народа», започаткував археологічну науку в Україні.

АНТОНОВИЧ Платон Олександрович(1812-1883), державний діяч Росії, попечитель Київського учбового округу(1866-1880).Ставши на посаду куратора, він писав: «Я зазначу тут, що автор записки певне, помиляється, вважаючи за головного фундатора Південно-Західного відділу географічного товариства якогось Чубинського, особи маловідомої, що не користується жодним авторитетом. Ініціатива утворення Відділу належала Юзефовичеві й Шульгинові, як вони самі про це говорили мені...». (*Савченко Ф. Заборона українства 1876.-С.72*).

АНЦИФЕРОВ Григорій Іванович- суддя Холмогорського повіту, колезький радник, член особливої комісії з відзначення 100-літнього ювілею пам'яті М.В.Ломоносова. П.Чубинський згадує його як члена комітету, котрий брав участь у перепису населення в Холмогорському повіті (*Отчет о деятельности Архангельского статистического комитета за 1864 і 1865 гг.*).

АРАНДАРЕНКО Микола Іванович (1795-1867) - український історик, статист, етнограф. Уродженець Полтавщини. В 1840-1850-х роках був управителем полтавської палати державних маєтностей. Автор праці «Записки про Полтавську губернію» (Полтава, 1848-1852), в якій подано цінні матеріали з історичного минулого краю. В 1856-1863 роках був Архангельським цивільним губернатором, першим земляком Павла Чубинського, котрий прибув до Архангельська 20 листопада 1862 року.

Відтоді Чубинський перейшов у розпорядження цивільного губернатора. Хоча йому було визначене місце заслання Пінега, А. не квапився засилати його туди, хоча знав, що там тривалий час не було судового слідчого. За новим положенням судових слідчих призначав особисто губернатор. Арандаренко давно шукав гідну кандидатуру. Чубинський, дізнавшись про вакансію судового слідчого, 27 листопада 1862 року звернувся до губернатора із заявою, в якій запевнив, що маючи спеціальну юридичну освіту і ступінь кандидата прав, «вважаю себе здатним виконувати обов'язки судового слідчого». У свою чергу Арандаренко надіслав клопотання на дозвіл призначити Чубинського судовим слідчим у міністерство внутрішніх справ. Чекаючи відповіді, Чубинський мав можливість познайомитися з губернським містом, дізнався про містечко Пінегу, умови проживання і харчування, познайомився з товаришами в нещасті «колонією каторжан» - так тоді називали засланців. Лист з Петербурга до Архангельська потрапив не раніше 10 січня 1863 року і губернатор з дозволу міністерства внутрішніх справ відправив Чубинського судовим слідчим 17 січня 1863 р. в Пінегу на місце заслання у супроводі архангельського засідателя.

1863 р. А. перевели в столицю на посаду члена ради Міністрів. Його змінив на посту архангельського губернатора колишній керуючий Тамбовською палатою державних маєтностей 38-річний М.М.Гартинг, випускник царськосельського ліцею. Син генерал –майора. Одружений на дочці генерала Тришнатного - Любові Олександрівні. Обидва губернатори- Арандаренко і Гартинг гідно оцінили можливості і здібності Чубинського, його заповзяті працездатність (*Дойков Ю. П.П. Чубинский Предтеча украинской свободы. Архангельск, 2007.- С. 75-76*).

АРСЕНЬЄВ Константин Іванович (1789-1865)- історик, географ, статист, академік Петербурзької АН, професор Петербурзького ун-ту. Обгрунтував економічне районування Росії, в т. ч. Європейської Півночі. (*Поморская энциклопедия, Архангельск, 2001.-С.40*).

АРСЕНЬЄВ Сергій Федорович, магістр, наглядач духовного училища, член АГСК. Надав комітету статтю «Про релігійно-моральний побут селян Шенкурського повіту».

АРХАНГЕЛЬСЬК - місто, обласний центр РФ на правому березі р. Північна Двіна, біля впадіння її у Двінську губу Білого моря. Річковий і морський порт. Залізничний вузол. Заснований у 1584 р. під назвою Новохолмогори. Пізніше перейменований на Архангельськ. З 1708 р. – губернське місто. Архангельськ справедливо називають містом полярних мореплавців. Понад 200 полярних експедицій відправились у плавання із А. У ХІХ ст. А. був містом політичного заслання всіх поколінь російських революціонерів, а 1920-1930 – рр. – місцем для розміщення адміністративно

засланих і заточених в тюрмах ГУЛАГА жертв сталінських репресій. За часів перебування П.Чубинського був пересильним пунктом адміністративних засланців. Тоді означало, що залишити засланця в А., значить амністувати його. Перший раз Чубинський прибув до А. 24 листопада 1862 р., вдруге – з Пінеги – у жовтні 1863 р. Тут пробув майже шість років. Архангельський історик А. М. Попов писав: «Із вступом П.П. Чубинського на посаду секретаря статистичного комітету в історії комітету почався найуспішніший період, коли він вважався одним із кращих по налагодженню справи дослідження і навіть звернув на себе увагу центрального статистичного комітету на прагнення до пошуків кращих способів збирання найбільш точних статистичних відомостей» (*Поморская энциклопедия, Архангельск, 2001; Дойков Ю. П.П. Чубинский. Предтеча украинской свободы, Архангельск, 2007*).

АРХАНГЕЛЬСЬКА ГУБЕРНІЯ, створена в числі 8 губерній Росії за указом Петра 1 в 1708 році. До Архангельської губ. було приписано 20 міст: Архангельське, Кольський острог, Пустозерський острог, Кевроль, Мезень, Устюг Великий, Тотьма, Сіль Вичегодська, Унжа, Чухлома, Устьянські волості, Вага, Вологда, Галич, Парфентьев, Судай, Кологрив, Кинешма, Сіль Галицька. А.Г. - найбільша за площею в північній частині Європейської Росії. З півночі її омиває Льодовитий океан, зі сходу межує з Тамбовською губернією по Уральському хребту. З півдня й південного сходу – з Вологодською губернією, з південного заходу підходить до Оленецької губернії, західний кордон проходить з Фінляндією і Норвегією. Загальна площа губернії разом з островами становить 742759 кв. км. Протяжність її зі сходу на захід 1500 км, а по узбережжю – близько 8 тис. км. Найбільша ширина сягає 650 км. Площа у 1,5 разу більша Франції, у 2,5 раза від Норвегії, більша території сучасної України. Третина площі лежить за полярним колом. Територія переважно рівнинна, багата на природні корисні копалини й мінерали, торф, деревину, здавалася пустою не лише через малолюддя, а й через рівень розвитку промисловості й промислів (*Поморская энциклопедия Архангельск, 2001*).

«АРХАНГЕЛЬСКИЕ ГУБЕРНСКИЕ ВЕДОМОСТИ»

За словами д.і.н., професора Г.Г.Фруменкова, в архангельський період життя П.П.Чубинського блискуче розгорнувся його організаторський, дослідницький і літературний талант. Деякий час він був редактором неофіційної частини «АГВ», не говорячи уже про те, що постійно був позаштатним кореспондентом видання. Губернська газета того часу вважалась одним кращих органів провінційної періодичної преси в Росії. Такою зробили її співробітники, серед яких помітне положення займав Павло Платонович. Список його праць про Північ, опублікованих в «АГВ», включають у себе десятки назв. Статті Чубинського і його товаришів по службі відродили в ученому світі погаслий інтерес до історії, етнографії,

статистики загадкового краю промисловців, суднобудівників і морепавців (*Памятные даты Архангельской области, 1989. Архангельск 1988.-С.17-18*).

АРХАНГЕЛЬСЬКИЙ ГУБЕРНСЬКИЙ СТАТИСТИЧНИЙ КОМІТЕТ (АГСК),

відкритий 5 квітня 1835 року губернатором І.І. Огарьовим (родичем побратима Герцена, Миколи Огарьова) за розпорядженням «Правительствующего Сената», знаходився у відомстві міністерства внутрішніх справ. Очолювали його цивільний губернатор і помічник голови. До складу комітету входили обов'язкові члени і члени –кореспонденти. З 1860- обов'язкові і виборні дійсні і почесні члени. Займався збиранням, опрацюванням і аналізом інформації про населення, промисловість, сільське господарство, торгівлю, освіту і релігію. Видавав довідкові, Пам'ятні книжки, Адрес - кадендарі Архангельської губернії. Ліквідований у листопаді 1917 з утворенням статбюро губернської земської управи. Визначними дійсними і почесними членами були П.С.Єфименко, П.Ф.Кузинцев, Г.Й.Мінейко, П.Г.Мінейко, С.Ф.Огородников, С.Б.Пругавін, І.М.Сібирцев, П.П.Чубинський . «Архангельський губернський статистичний комітет часів Чубинського, - писав історик Ю.В.Дойков, - можна назвати північною академією наук, а Чубинського – його президентом. Особа секретаря була головною» (*Поморская энциклопедия, Архангельск, 2001; Дойков Ю.П.П. Чубинский. Предтеча украинской свободы. Архангельск, 2007. –С.74*).

АРХАНГЕЛЬСЬКИЙ УРЯД. Засланець О.І.Стронін у своєму щоденнику писав, що в Архангельську люди з вищого світу здебільшого мають низький розумовий рівень, тому губернатори мали потребу в чесних людях, з добрими намірами й таких брали з інших губерній або із засланців. Губернатор С.П.Гагарін формував архангельський «уряд» із засланців. До цього керівного центру належали П.Чубинський, М.Альбертіні, М.Покровський, П.Єфименко й О.Стронін. При цьому, за словами Строніна, варто тільки кому –небудь із нас обмовитися про якусь можливу пільгу для народу- і князь неодмінно тут же замовляє вже проект. Адже тільки засланці складають справжній кабінет архангельського уряду(*Попов А. Из дневника А.И.Стронина//Известия Архангельского общества изучения Русского Севера.-1915.-№3.- С.88*).

АФАНАСЬЄВ Євген Іванович (1836-1897) – доктор медицини кафедри клінічної теоретичної патології і терапії Київського ун-ту. Обстежував П.Чубинського. О.Ф.Кістяківський наводить спогад: «Коли я запитав у Афанасьєва: «Який процент виздоровлення в таких хворобах. Буде 10 %?». «Беріть 25%». І як докір іменитим лікарям: «Брат (Федір Федорович Кістяківський) на те ж саме запитання відповів: «Жодного». Він з першого разу відгадав його хворобу, чого не можуть зробити петербурзькі знаменитості, зокрема Білогривий і Шпек.

(Кістяківський О.Ф. «Щоденник»).

АФАНАСЬЄВ-ЧУЖБИНСЬКИЙ Олександр Степанович (1816-1875) – укр. і рос. письменник, історик, мовознавець, етнограф. Народився в сім'ї дрібного поміщика в с. Ісківці Лубенського району Полтавської губ. Навчався у Ніжинському ліцеї. Служив у Білгородському уланському полку. Потім повернувся в Україну. У 1845 р. познайомився з Т.Шевченком. З 1847 р. служив у канцелярії воронезького губернатора, був редактором неофіційної частини газ. «Воронежские губернские ведомости». Брав участь в етнографічній експедиції морського міністерства по півдню Росії. Після повернення з експедиції жив у Петербурзі, заснував газ. «Петербургський листок» (1864), працював відповідальним редактором сатиричного журналу «Искра», інспектором шкіл грамотності, завідував музеєм Петропавловської фортеці. У 40-х рр. надрукував вірші укр. мовою в альманахах «Ластівка» і «Молодик». Як поет визначився в 50-60-і роки. У 1855 видав у Петербурзі анонімну збірку віршів «Що було на серці». Потім опублікував у ж. «Основа». Вірш «Скажи мені правду, мій любий козаче» став народною піснею. Автор праць «Поїздка на Дніпрові пороги й на Запоріжжя», «Поїздка по Дністру», «Поїздка у Південну Росію» та ін. У столиці познайомився з П.Чубинським. Можливо зустрічався з ним на засіданнях в редакції журналу «Основа». Член української громади в Петербурзі (Українська літературна енциклопедія. Т.1.-С. 99-100).

АХАТКІН В.В., молодший учитель, збирач експонатів для музею Архангельського статистичного комітету. Знайомий П.Чубинського, учасник перепису населення.

Б

БАЗИЛЕВСЬКИЙ Павло Іванович, наглядач Кемського повітового училища, колезький асесор, член АГСК.

БАЛЬЦЕВИЧ Володимир Антонович –колишній дворянин Київської губернії, засланий в Пінегу, де був під наглядом поліції разом з П.Чубинським. Пінежський городничий 16 жовтня 1863 р. доповідав Архангельському губернатору про нього як людину, що ніде не появляється і майже «ні з ким незнайомий».

БАСКАКОВ, повітовий справник, чл. особливої комісії по відзначенню 100-річного ювілею пам'яті М.В.Ломоносова в м.Холмогори.

БАТАЛІН Анатолій Гаврилович (1841-1897) –земський лікар Переяславського земства. Народився в Борисполі. Закінчив медичний факультет Київського університету, працював лікарем у земстві. Потім його

кар'єра пішла вгору. Захистивши докторську дисертацію, працював старшим поліцейським лікарем Петербурга, з 1894 року був головою Петербурзького товариства лікарів і головної каси допомоги товариства, інспектором столичного управління лікарів і членом медичної ради Міністерства внутрішніх справ. Помер у 1897 році. В пам'ять про нього 1906 р. Переяславське земство запровадило чотири стипендії по 100 крб. кожна і виділило для цього 400 крб.

БАТАЛІН Віктор Гаврилович (1843-1910), мировий суддя м. Борисполя, гласний Переяславського земства. Молодший брат А. Г. Баталіна. Народився в Борисполі 25 серпня 1843 року в родині штаб-лікаря Жандармського полку надвірного радника Гаврила Івановича Баталіна і його дружини Ганни Павлівни православного віросповідання.

Як записано у метричній книзі Михайлівської церкви м.Борисполя, 3-го вересня обряд хрещення здійснив священик Петро Магеровський.

Хрещеними батьками новонародженого були майор Жандармського полку Артем Іванович Іванов і дворянка Марія Павлівна Острожська. Свідоцтво про народження сина було видано батькові Полтавською духовною консисторією 30 квітня 1849 року (*КОДА. Ф.782. -Оп.1.-Спр.261.-Арк.9*).

Закінчив Київський у-т і вже дійсним студентом був обраний мировим суддею, а потім гласним Переяславського повітового і Полтавського губернського земства. Жив у Борисполі по вулиці Гришинській. Його масток стояв там, де тепер дитячий дошкільний заклад №3. Він був дворянином, працював мировим суддею. У матеріалах засідань Переяславського повітового земства згадується як «гласний» і «земледелец».

Мав тісні стосунки з П.Чубинським. Як пише О.Ф.Кістяківський у своєму «Щоденнику», сусід П.Чубинського Трепов повідомив таємно Баталіну, мировому судді Борисполя, приятелю Чубинського, що існує повеління про висилку його з Києва. На прохання Баталіна до Чубинського приїхав Л.С.Білецький, щоб попередити його (*Кістяківський О.Ф.Щоденник. Т.1, с. 1 7 5*).



За пропозицією гласного Баталіна 1877 р. для Бориспільського товариства було виділено 600 крб. на облаштування в Борисполі 2-класного зразкового училища. Окрім того, Б. заявив земському зібранню, що в сільських школах в переважній більшості навчаються діти бідних жителів, які, починаючи з десятирічного віку, в сімействі становлять робочу силу, а тому з квітня по жовтень вони служать підмогою в одержанні матеріальних засобів для утримання сім'ї. З цієї причини діти бідних сімей пропускають уроки і не закінчують повного курсу навчання. А тому в сільських народних училищах необхідно змінити навчальний курс, зокрема з 1 жовтня по 1 квітня і не далі як до 15 числа того ж місяця з оглядом на те, як пройдуть Великодні дні. Зібрання цілком погодилося із пропозицією В.Баталіна і доручило земській управі порушити клопотання в установленому порядку (*Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания 13 созыва за 1877 год, с.12-13, 19-20*).

Дворянин Б. був заможною людиною, мав чин надвірного радника, що в табелі про ранги відповідав чиновнику 7 класу. Відомості про нього досить уривчасті і взяті з журналів засідань Переяславського повітового земства. З них дізнаємося, що 1 жовтня 1904 року була відкрита Бориспільська сільськогосподарська школа. На її будівництво В.Баталін пожертвував 35 тис. крб. А всього на школу, квартири для двох викладачів, комори, столярної і слюсарної майстерень, сараю для худоби, свинарника, клуні, сараю для дров було затрачено 49 тис. крб. Головний корпус школи розрахований на інтернат для 160 учнів. Спорудження школи почалося в 1889 році, коли земське зібрання прийняло рішення звести навчально-освітню установу на кошти земства.

В. Г. Баталін був впливовою людиною у повітовому земстві як гласний і великий жертводавець. До його конкретних і обґрунтованих пропозицій завжди дослухалися і підтримували їх. Будучи ревним прихильником освіти, він не полишав уваги до стану освітніх установ, при огляді земських училищ помічав старанних і сумлінних у роботі учителів і замовляв за них слово про їх матеріальну підтримку, бо бачив у праці вчителя велику користь для земства. Водночас сприяв і заохоченню учнів. А тому за його пропозицією у 1906 році земство запровадило 4 стипендії імені дійсного статського радника А. Г. Баталіна і виділило для цього 400 крб.

Баталін В. Г. пережив свого старшого брата на тринадцять років і пішов з життя 24 травня 1910 року. Згідно охоронного опису у його володінні було 260 дес. біля с. Морозівка, Волошинівка і в м. Баришівка, в Глибокій Долині 425 дес., в урочищі Криничка Чернігівської губернії 75 дес., з них 55 дес. дубового лісу, садиба в Борисполі з усіма будівлями і фруктовим садом, ділянка землі 75 дес. біля залізниці, яка перебувала у завідуванні Бориспільської сільськогосподарської школи, і 2 дес. землі по вул. Груздівка (нині вул. Шевченка). Мав 852 дес. землі, яку здавав в оренду, і процентних паперів, які зберігалися у конторі Київського держбанку, в сумі 265900 крб. Все своє рухоме й нерухоме майно заповів Переяславському повітовому земству.

У вересні 1910 року земська управа вирішила поставити лабрадорів хрест на могилі В. Г. Баталіна, виділивши на нього 700 крб. Похоронений В. Г. Баталін на Книшовому кладовищі в Борисполі. На жаль, його могила не збереглася.

Для виконання духовного заповіту В. Баталіна земське повітове зібрання обрало тимчасову комісію для прийняття положення, за яким буде розподілятися капітал від заповіданого майна. В першу чергу комісія задовольнила потреби вдови Баталіна, потім зібрання вирішило за рахунок доходів від заповіданого земству майна побудувати в Борисполі п'ятикласне народне училище, асигнувавши для цього 20 тис. крб. і відкрити його 1 липня 1912 року, присвоївши йому ім'я В. Г. Баталіна. Та це рішення швидко забулося, бо вже у 1913 році на порядок денний постало питання як продати нерухоме майно Баталіна, а далі знайти підстави позики із заповіданого капіталу для зведення прибудови до будинку Переяславського земства. Так земство не було послідовним у виконанні своїх рішень. Таким чином єдина пам'ятка про В. Г. Баталіна лишилася – це Бориспільська сільськогосподарська школа, яка була збудована майже за його кошти. А в 1914 році земство передало її на повне утримання відомству землеробства і землекористування. На базі цієї школи до 1936 року працював Бориспільський зоотехнікум, в якому було підготовлено більше 300 спеціалістів для сільського господарства..

Окрім того, Б. був близько знайомим П. Чубинського, який, будучи в Петербурзі, турбувався про влаштування свого земляка і товариша Л. С. Білецького. У листі від 24 червня 1877 року писав до Віктора Баталіна:

«Щоб влаштувати Білецького- необхідний негайний його приїзд до Петербурга, заочно не можна. Нехай поспішає. Я маю шлях до Коні, і, надіюсь, все залагодимо. Нехай покvapиться...Льоня може прямо зупинитися в мене. У мене він матиме стіл і квартиру, отже, життя в Петербурзі нічого не буде коштувати. Проїзд у 3 класі теж не дорогий. Нехай не роздумує, а швидше приїжджає. Добре було б, якби і Ви прогулялися хоч би на тиждень. Нехай приїжджає 20-го і потім я з ним разом повернуся до Вас». Про близькі стосунки В.Баталіна. і П.Чубинського свідчить така фраза: «Наприкінці липня або 1 серпня поїду по сім'ю (тільки тримайте в секреті, щоб мої доброзичливці не знали»), бо П.Чубинському було заборонено повертатися в Україну і зізнається він про це тільки Баталіну.

БАТРАКОВ, бургомістр, чл. особливої комісії по відзначенню 100-літньої пам'яті М.В.Ломоносова в м. Холмогори.

БЕЛЯЄВ Г.М.- мировий посередник 3-ї ділянки Луцького повіту Подільської губ., який повідомив експедиції етнографічні відомості своєї ділянки. П.Чубинський висловлює подяку йому на надані матеріали в загальній передмові матеріалів і досліджень.

БЕНЕДИКТОВ Володимир Григорович (1807-1873) – рос. поет. Навчався в Кадетському корпусі в Петербурзі. Його поезія здебільшого обмежена сферою особистих почуттів. Підтримував стосунки з Т.Шевченком. У щоденнику 2.1X. 1857 р. Т.Шевченко дав високу оцінку сповненим громадянського пафосу віршам Б. «Входити заборонено» і «На новий 1857 рік», назвав блискучим його переклад сатири О.Барб'є «Собачий бенкет». Окремі твори Б. друкувалися з укр. літературних альманахах і збірниках. П.Чубинський познайомився з Б. в Петербурзі, коли навчався в університеті. О.Штакеншнейдер у своєму щоденнику від 26 квітня називає П.Чубинського у групі гостей, серед яких були Б., поети Майкови, Лавров, художник Брюллов, скульптор Мікешин та ін. літератори. (*Штакеншнейдер Е.А. Дневник и записки (1854-1886) .-М.-Л. 1934.-С.232-234*)

БЕРГ Лев Семенович (1876 - 1950) - радянський вчений географ і біолог, академік АН СРСР. Створив вчення про географічний ландшафт, поглибив вчення В.В.Докучаєва про природні зони. Вивчав природу України і Молдови. У своїх працях описав природні зони УРСР. Досліджував рельєф Чернігівської губернії. Із захопленням відгукувався про праці етнографічної і статистичної експедиції, видані за редакцією П.Чубинського. Відзначав зв'язки Південно-Західного відділу з науковими центрами Галичини, Буковини та інших слов'янських країн, два томи «Записок», в яких вміщено багато статей відомих українознавців В.Б.Антоновича, П.П.Чубинського, Ф.К.Волкова(Вовка), М.П.Драгоманова, думи і пісні відомого українського

кобзаря Остапа Вересая, роботу Чубинського як секретаря губернського статистичного комітету по вивченню хлібної торгівлі у Північному краї. (*Л.С. Берг. Всесоюзное географическое общество за сто лет, М. –Л. 1966; Українська Радянська Енциклопедія,. –Т.1.-К., 1977).*

БЕРДИНСЬКИЙ Віктор Аркадійович –російський історик з Кіровської області, автор книги «Уездные историки», присвячена російській провінційній історіографії. Говорячи про роботу Архангельського статистичного комітету, відзначав діяльну роботу його секретаря П.Чубинського, який був одночасно чиновником особливих доручень при губернаторі і редактором неофіційної частини «Архангельских губернских ведомостей», тобто впливовим губернським чиновником, котрого всебічно підтримував сам губернатор. І те, що Архангельський губстаткомітет був одним із найбільш активних в науковому відношенні комітетів Росії, перш за все – заслуга П.П.Чубинського(*Бердинских В. Уездные историки, Москва, 2003.- С. 59).*

БЕРЕЗНИЦЬКИЙ Федір Васильович –учитель рос. мови та словесності 1839-1857 рр. Другої Київської гімназії. Товариш директора Гренкова по педагогічному інституту, за словами М.Чалого, людина здібна, відома в пресі складеним ним підручником з арифметики, але «сильно зашибавшим хмелем». Учитель П.Чубинського.

БЕРЕЗОВСЬКИЙ Іван Павлович (1923-1991)-фольклорист, етнограф, доктор філологічних наук, завідувач відділу етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклору та етології ім. М. Рильського. Народився у Криничках Дніпропетровської обл. Закінчив Дніпропетровський ун-т. Автор понад 200 наукових праць та 30 книг укр. народ. творчості, статті «Визначний діяч української культури» (*До 150-річчя з дня народження П.П. Чубинського//Народна творчість та етнографія.-1989.-№2).*

БЕРЕНШТАМ Вільям Людвигович (1839-1904) – український громадський діяч, член Київської «Громади», співробітник «Киевского Телеграфа», «Киевской старины», у якій умістив працю про Т.Шевченка, спогади про М.Костомарова та ін. Педагог. Народився в Києві в купецькій родині. Закінчив Київський ун-т св. Володимира (1862). Один з найвпливовіших членів Старої громади. Брав участь у перепису населення Києва 2 березня 1874 р. Викладав у недільних школах Києва. У 1880-1898 рр. мешкав у Петербурзі. Відомий як упорядник творів Т.Шевченка, виданих у С.-Петербурзі в 1883-1884 рр. Був одним з організаторів Товариства ім. Т.Г.Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, які вчаться у вищих навчальних закладах С.-Петербурга (1898). Особисто знав П.Чубинського і був з ним у близьких стосунках.

БЕРЛО Ганна Львівна (1859 - 1942) – педагог, історик, громадсько-культурна діячка із старовинного, але збіднілого козацько-старшинського роду м. Воронькова Переяславського повіту (тепер село Бориспільського району). Рано втратила батьків. Закінчила підготовчий пансіон Карла фон Кремера (1870, Бориспіль); із золотою медаллю – Ольгинську гімназію (1876, Київ). Мала здібності до медицини, але через матеріальні обставини залишилася в гімназії на посаді класної наставниці, а від вересня 1878 – викладач російської мови. У 1881-1904 працювала також і в новоствореній приватній жіночій гімназії В.Ващенко-Захарченка. Мала приватних учениць із національно-свідомих укр. родин. Слухала публічні лекції з історії В.Антоновича в ун-ті св. Володимира у Києві, з історії зарубіжних літератур М.Дашкевича та історії мови й рос. літ-ри В.Малиніна. Автор підручників з рос. граматики у 2-х частинах (до 1917, 1-ша витримала 10 видань, 2-а -5), з укр. граматики (вид-во «Сіяч», 1919). Була причетна до справ Старої громади та вид-ва «Вік»(засновник О.Кониський). На початку 90-х рр. у групі науковців під керівництвом В.Антоновича(пізніше –М.Грушевського), активно працювала над складанням біографічного словника укр. діячів. Серед праць біографії П.Гулака-Артемовського та В.Забіли. Знала 5 іноземних мов (англійську, німецьку, польську, французьку, італійську), опублікувала в «ЛНВ» переклади новели В.Кіплінга «Чудо Пуран –Багата» (під псевдонімом Г.Альбова) та поезій П.-Б.Шеллі, низку власних віршів (під криптонімом А.Б-О), переклади поезій Г.Гейне в газеті «Руслан» (Львів). Писала картки до майбутнього словника Б.Грінченка, працювала у заснованій ним «Просвіті» (1906-08). Була в першому складі УНТ (від 1908). Опублікувала в «Чтениях» Тов-ва Нестора Літописця(т.17-18) історичну розвідку про свого пращура Арсенія Берла (як відповідь на статтю О.Лазаревського «Из семейной хроники Берлов» в «Киевской Старине», 1899, №1). Через слабе здоров'я неодноразово лікувалася за кордоном. У Львові та Відні, за дорученням О.Кониського, зустрічалася з О.Барвінським. Від січня 1919 працювала в УАН у Комісії словника живої укр. мови, а в липні 1919 за пропозицією В.Модзалевського стала науковим співробітником Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України УАН і залишила педагогічну працю. 1921 для цього словника написала біографії лікаря – хірурга А.Вакара та П.Конюскевича, митрополита Тобольського. 1927-29 опублікувала у виданнях Академії цінні спогади про громадсько - наукове життя Києва 70-х рр. Листування Б. зберігається у ЦДІА України та в Інституті рукописів НБУ ім. Вернадського. Навчаючись у приватному пансіоні, була близько знайома з П.Чубинським. У спогадах писала: «Найвеселіше було у нас літом. Приїжджала у Баришпіль молодь, приїздив і П.Чубинський, вже відомий тоді український громадський діяч. Хутір Чубинських був під самим Баришполем. Дві гарні дочки Кремерів, добра, привітна родина – робили з дому Кремерів центр для зібрань веселої молоді, душею й організатором якої був П.Чубинський. Літ тридцяти, високий, смуглявий, як циган, з

великими чорними очима, губатий і носатий, здавався нам, малим, страшним якимось гайдамакою. Але ми дуже раділи, коли він з товаришами з'являвся у нас. Він улаштовував хори, вистави, живі картини; всіх гуртував і змушував приймати участь у розвагах.

Пам'ятаю один з таких вечорів. Хор співав українських пісень. Співали тоді й складену Чубинським пісню «Ще не вмерла Україна», і ми, діти, підспівували, що «Наливайко і Павлюк і Тарас Трясило із могили кличуть на святе діло», - звичайно, не розуміючи, хто такі ті Наливайко і Павлюк і на яке діло вони нас кличуть. Потім Раєвський, теж баришполец. Автор «анекдотів» із «малоросійського бита» читав щось своє. Потім була жива картина з Шевченка: стоїть дерево, на дерево лізе «причинна»- Ольга Кремер, страшна, бліда, з великими переляканими підмазаними чорними очима, а ми, русалочки в білих сукенках, в зелених віночках, з розплетеними косами щось приспівували, лоскочемо причинну.

Друга картина (з «Кавказкого пленника». Чубинський сидить у кайданах, блідий, змучений, а Наташа Кремер, чудово вбрана, перепилює йому кайдани.

Перебуваючи для своїх робіт у м. Городищі, де був директором цукроварні тоді Толпигін, Чубинський познайомився з сестрою жінки Толпигіна, Катериною Іванівною Порозовою, росіянкою родом з м. Опочки Псковської губернії, і 1871 року одружився з нею. Щоб згуртувати й пожвавити інертне суспільство, Чубинський в Городищі, як колись у Баришполі, улаштовував вечірки, бали з музикою, вистави, в яких сам брав участь.

Весною 1879 р. він з сім'єю вернувся в Україну, спершу в Баришпіль, потім у свій хутір, а восени того ж року-у Київ, де він і прожив спаралізований до самої смерті – 1884 р-, залишивши жінку з чотирма дітьми...»

(З листування Василя Доманицького //За сто літ. Кн. 1, К., 1927; 3 минулого. Баришпільський пансіон і П.П.Чубинський //Україна. 1927. Кн.3; 3 Київського життя 1880-1890 //Там само. 1928. Кн.4; Мої знайомства з деякими українськими діячами //Там само. 1929. №3, березень-квітень; Енциклопедія сучасної України. – Т.2. – К., 2003).

БЕРНАЦЬКИЙ Юзеф, студент СПб ун-ту, разом з П.Чубинським брав участь у перепису населення м. Архангельська, не член АГСК, перебував на засланні в Архангельській губернії.

«БИРЖЕВЫЕ ВЕДОМОСТИ», російська дореволюційна політико-економічна газета помірно ліберального напрямку. Виходила в Петербурзі. Закрита у жовтні 1917 року за «антирадянську пропаганду». В ній опублікував статтю «Сила произвола» П.Чубинський.

(Биржевые ведомости, 1864,-№106)

БИЧКОВ Опанас Федорович (1818-1899) – російський археограф. Народився у місті Фрідріхстад, Велике князівство Фінляндське (тепер Хаміна, Фінляндія). Походив з дворян. У 1840 р. закінчив Московський ун-т, працював в Археографічній комісії. Академік імператорської Петербурзької АН (1869). З 1844 р. – хранитель Відділення рукописів і слов'янських стародруків Публічної бібліотеки в С.-Петербурзі, у 1882-1899 рр. – її директор. Автор праць з російської історії та історії літератури, численних описів і публікацій пам'яток російської словесності. Людина дуже обов'язкова й авторитетна в наукових колах. П.Чубинський згадує про нього в листах до О.Кістяківського як близького знайомого щодо затвердження програми, яку пропонував О.Кістяківський, і схвально відгукувався про неї.

БІБІКОВ Дмитро Гаврилович (1792-1870) – російський державний діяч, учасник Вітчизняної війни 1812 р. Народився в Москві у дворянській родині. Отримав домашню освіту. З 1808 служив у кавалерії. У 1819-1837 рр. був володимирським, саратовським, московським віце-губернатором. Генерал від інфантерії та генерал-ад'ютант (1843). З 1837 по 1852 рр. – київський військовий губернатор, подільський і волинський. З метою послаблення польського впливу на Правобережній Україні замінив місцевих чиновників росіянами, позбавив католицьке духовенство земельної власності, виступав ініціатором перевірки прав шляхти на російське дворянство, домігся від імператора Миколи I дозволу підпорядкувати собі київський учбовий округ для поліцейського нагляду. У 1852-1855 рр. – міністр внутрішніх справ. Б. сприяв відкриттю у серпні 1843 р. в Києві зразкового жіночого пансіону пані Де-Мельян. Вороже ставився до українського відродження. Здійснював русифікацію України. Був куратором Київської археографічної комісії, брав участь у розгромі Кирило-Мефодіївського братства.

БІБЛІОТЕКА СТАТИСТИЧНОГО КОМІТЕТУ. В 1864 р. поповнилась значним числом творів і періодичних видань політичної економії і статистики. Окрім того одержала в обмін на пам'ятну книжку Архангельської губернії подібні видання інших Комітетів. Вона мала 46 назв статичних комітетів різних губерній, списки населених пунктів 13 губерній, твори, 20 назв окремих відбитків статей, поміщених в різний час у губернських відомостях, а також твори, що відносяться до економічного стану Росії, загальної приватної статистики. Всього 25 назв. За словами Чубинського, бібліотека знаходиться в задовільному стані (*Отчет о деятельности Архангельского статистического комитета за 1864 год*).

БІЛЕЦЬКИЙ Леонід Степанович (1843 -?), дійсний студент юридичного ф-ту Київського ун-ту, судовий слідчий Прилуцького повіту Полтавського судового округу. Народився в м.Борисполі, близький товариш П.Чубинського і автор спогадів «Из воспоминаний о П.П.Чубинском» в ж. «Украинская жизнь», 1914.-№3. Б.- єдиний свідок написання вірша «Ще не

вмерла Україна...», який «сполошив усю імперію царських і післяцарських часів»: «У пресі мені траплялась вказівка,-пише Б.,- що пісня «Ще не вмерла України і слава і воля» - народна. Я можу засвідчити, що це помилкова думка: її справді створив Павло Платонович за таких обставин. На одній із вечірок громадян (членів Київської Громади) із сербами в тому домі, де квартирував і Павло Платонович, співали хорову сербську пісню, змісту якої не пам'ятаю, але в ній були слова: «гранічарін і кайшіц»... «і царя Душана», а в приспіві – «серце біє і криві ліє за свою свободу». Чубинському дуже сподобалася ця пісня. Він раптом зник, а згодом вийшов зі своєї кімнати з написаною ним піснею «Ще не вмерла України і слава і воля» на мотив сербської пісні. Тут же під орудою Павла Платоновича хор розучив цю нову пісню в спільному піднесенні, і вона пішла добре. Таким чином, цю пісню Павло Платонович створив експромтом» (*Украинская жизнь, 1914.-№3.- С. 35*). Б. дуже добре знав Чубинського й усе те, що він робив. Про це свідчать Леонідові слова: «...В Києві з 12-13-річного віку він жив деякий час у домі мого батька разом зі мною, і наші близькі стосунки не припинялися до самої кончини його» (*Там само*). Коли Чубинський розгорнув свою експедицію, то на бланкові Географічного товариства від 13 березня 1870 р. за №575 направляє Леонідові Білецькому, близькому приятелю, громадівцю, згодом дійсному члену Південно-Західного відділу, листа такого змісту: «За Ваших постійних роз'їздів по повітові, для Вас не важко буде зібрати відповіді на додані до цього програми зі звичаєвого права і з мови. Чим швидше ви надішлете ці відповіді, тим більше я буду вдячний. Сподіваюсь на Ваше освічене сприяння, маю честь бути Вашим ласкавим, пане, слугою покірним П.Чубинський» (*ІР НБУ, 111,63069*). Коли за наказом царя Південно-Західний відділ було закрито і Чубинського вдруге вислали з України, він працює С.-Петербурзі в Міністерстві шляхів сполучення, 1877 року клопочеться про поїздку Леоніда Білецького на роботу в Пітер, запевняючи, що той житиме в нього й буде столуватися. 17 січня 1877 р. О.Кістяківський згадує, у «Щоденнику» Л.С.Білецького як судового слідчого Пирятинського повіту. Звертає на себе увагу лист Л.Білецького до О.М.Лазаревського від 3 листопада 1893 р., в якому проглядається цікава інформація: «Глубокоуважаемый Александр Матвеевич!

Не знаю, как и благодарить Вас за оказываемое Вами мне внимание. Полученный мною сегодня 2-й том «Старой Малороссии» поразил меня, прежде всего, своею внушительной увесистостью, а когда я стал переписывать его, то он показался мне трудом еще более обработанным, чем 1-й том.... Кстати! В м. Воронькове Переяславского уезда у некоего Вергеева имеется фотографический портрет Шевченко. Он будет доставлен киевским студентом Дворянским Владимиру Бонифатовичу (Антоновичу) для осмотра. Я говорил об этом Антоновичу и просил его показать этот портрет Вам: может быть этот и стоит внимания. Вергееву он подарен самим Шевченко. Еще раз от всей души благодарю за внимание и честь.

Душевно преданный Л. Белецкий».

У примітках до листа Л.Білецький названий як знайомий О.М.Лазаревського, який жив у Лубнах, а Вергесєв – особа не встановлена (Д.Іофанов. *Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка.* – К., 1957. – С.130-131).

БІЛІНСЬКИЙ (БЄЛІНСЬКИЙ) Фрідріх Дементійович -член архангельського губернського статистичного комітету, надвірний радник. Учитель історії губернської гімназії. Працював разом з П.Чубинським над створенням і облаштуванням музею статистичного комітету.

БІЛОЗЕРСЬКИЙ Василь Михайлович (1825-1899) – український громадський діяч, журналіст, учений і педагог. Брат Віктора і Миколи Білозерських та Олександри Білозерської –Куліш. Народився на хуторі Мотронівка Борзнянського повіту Чернігівської губернії (тепер у складі села Оленівка Чернігівської області) у дворянській родині. Закінчив Київський імператорський ун-т св. Володимира (1846). Викладав у Полтавському кадетському корпусі (1846-1847). Один із засновників Кирило-Мефодіївського братства та авторів «Статуту Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія». Прибічник християнської інтерпретації історії, панславізму, об'єднання слов'янських народів у федеративну державу через пропагування теологічних догматів та освіти. Був заарештований та висланий до Петрозаводська (1847-1856). Служив в Оленецькому губернському правлінні. Після заслання служив радником першого Департаменту С.-Петербурзької управи благочиння. У 1861-1862 рр. – редактор часопису «Основа». Пізніше служив у Варшаві. Підтримував зв'язки з галицькими політичними діячами. В останні роки життя мешкав у Мотронівці.

(*Енциклопедія українознавства.-Т.1; Бернштейн М.Д. Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50-60-х років ХІХ ст.. К., 1959).*

БІЛОЗЕРСЬКИЙ Микола Михайлович (1833-1896), український фольклорист і етнограф. Брат В.М.Білозерського. Збирач і дослідник фольклорних, історичних та етнографічних матеріалів. Навчався Петербурзькому кадетському корпусі, був редактором «Черниговских губернских ведомостей», член Південно-Західного відділу РГТ.

БІЛОУСОВ Дмитро Осипович - учитель математики і фізики Другої гімназії, який навчав П.Чубинського.

БІЛОУСОВ Олександр Трохимович, член Південно –Західного відділу РГТ у Києві, разом з П.Чубинським брав участь у перепису населення Києва 2 березня 1874 р.

БОБИР Андрій Матвійович (1915 -1994) –укр. кобзар, соліст-бандурист і диригент, народний артист України. Родом із с. Ничипорівка Яготинського району Київської обл. Закінчив 1931 р. Київ. муз. технікум, 1947 –Київську консерваторію і аспірантуру. 1946-65 –художній керівник Ансамблю бандуристів (з 1959 –Ансамбль пісні) Укр. радіо. З 1965 –художній керівник і хоровий диригент оркестру народних інструментів Держтелерадіо УРСР, викладач у Київ. консерваторії. У репертуарі: думи «Про Марусю Богуславку», «Про втечу трьох братів з города Азова», «Була зима з відлигою», укр. народні пісні, інструментальні твори. Учасник першого урочистого вечора в Борисполі, який відбувся у січні 1989 р., присвячений 150 –й річниці з дня народження П.П.Чубинського.

БОБОРИКИН Петро Дмитрович (1836-1921)- російський письменник, автор роману «Дельцы». Був свідком життя студентів у Петербурзькому університеті кінця 50-60 років XIX століття. У своїх спогадах «За полвека» (1965), описуючи демонстрацію студентів 5 вересня 1861 року на Невському проспекті з приводу запровадження матрикул, згадував про її лідерів: «Серед них з найтвердішим характером був Михаеліс, потім Микола Неклюдов, Микола Утін, Чубинський, Покровський та ін.»

БОБРИНСЬКИЙ Олексій Олексійович (1800-1868), один з перших цукрозаводчиків, талановитий вчений інженер, видатний державний і громадський діяч, граф. Рід Бобринських бере свій початок від незаконнонародженого сина імператриці Катерини II та її фаворита Григорія Орлова. Молодий петербурзький аристократ, гвардійський офіцер Олексій Бобринський, залишивши службу, одружився на графині Софії Олександрівні Самойловій, котра доводилася внучатою племінницею князеві Потьомкіну, і отримав за нею як придане великий смілянський маєток і землі у Чигиринському, Звенигородському і Черкаському повітах. Після одруження О.Бобринський залишив галасливий Петербург, царський двір, блискучу кар'єру і переїхав в Україну, у Смілу, і повністю присвятив себе господарській діяльності. Протягом десяти років він збудував шість великих цукрових заводів. Продукція заводів Бобринського демонструвалася й відзначалася на міжнародних й вітчизняних промислово-сільськогосподарських виставках. У зв'язку з цим уряд надав заводам Бобринського виняткове право зображувати на упаковках своєї продукції і вивісках державний герб, своєрідне посвідчення високої якості. Запроваджував у своїх господарствах прогресивні методи вирощування цукрових буряків. Він створив конструкцію сівалки, культиватора і плуга, котрий дістав назву «плуг графа Бобринського», відзначений медаллю на всесвітній виставці в Парижі. Граф-агроном, інженер, економіст і просвітник мав до того ж славу людини ліберальних поглядів. Саме йому ми зобов'язані появою в Росії залізниць. Сприяв тому, що й до Києва простяглися залізничні колії. Після його смерті вдячні сучасники,

відзначаючи його виняткові заслуги перед суспільством і державою, на зібрані кошти встановили йому в Києві пам'ятник на тому місці, де стояла кінна статуя М.Щорса.

П.Чубинський, будучи керуючим справами Київського відділення технічного товариства виступав на засіданні, присвяченому пам'яті О.О.Бобринського і відзначав його великі заслуги в галузі цукровиробництва.

(Українська Радянська Енциклопедія.-Т1; С.Ільєвич. Плуг і санка графа Бобринського// Наша газета.,2000.-№3.-15 січня.

БОГДАНОВ Дмитро -син офіцера, закінчив Першу Київську гімназію у 1859 р., студент історико-філологічного ф-ту Київського ун-ту. Разом з П.Чубинським, двома братами Синьогубами (Володимиром і Віктором) та Іваном Касяненком влітку 1862 р. здійснив похід на могилу Т.Г.Шевченка в Каневі.

БОГДАНОВ Павло Іванович – член Південно-Західного Відділу РГТ у Києві. Входив у розпорядчий комітет по перепису населення Києва разом з П. Чубинським.

БОГОЛЮБОВ Віктор –один із студентських лідерів Петербурзького ун-ту. П. Чубинський згадує його у листі до Я.Полонського від 1 березня 1860 р. «Тим більше, що за виходом Боголюбова із університету і від'їздом Рашевського я залишився один боротися із сильними світу сього». Вихід Боголюбова з ун-ту можна пояснити якимось ганебним вчинком, про який натякає спогад професора –філолога А.В.Никитенка, котрий записав у щоденнику від 21 вересня 1858 року: «Сьогодні говорив із студентом Боголюбовим, який впливає на своїх товаришів. Старався внушити йому, щоб він діяв на них в примиренському дусі, схилив їх до того, щоб вони поводитися скромно, більше думали про науку і не давали ворогам університету приводу шкодити йому в очах государя і товариства».

(Дойков Ю. П.П.Чубинский. Предтеча украинской свободы, Архангельск, -С. 207).

БОГОСЛОВСЬКИЙ Арсен Ананістович, учасник революційного руху, виступав з відвертими зізнаннями у політичному процесі в Києві у 1880 р.,член Київської громади. Після арешту на допитах посвідчив, що громада збиралася «по суботах у Києві в кожного із її членів, які займали поважніше становище у суспільстві і мали хороші квартири, а саме: у Беренштама, Житецького, Цвітковського, Науменка... і Антиповича». Приїжджаючи у Київ, він зупинявся в Києві у Волкова, Беренштама, а опісля у Винниченка *(Катренко А.М., Катренко А.Я. Національно- культурна та політична діяльність Київської громади (60-90-ті роки. –К.,2003, с.87).*

Деякі члени Київської (Старої) громади намагалися вести демократичну патріотичну пропаганду серед української молоді поза Києвом. Зокрема А.А. Богословський на допиті посвідчив, що старогромадівець М.І.Троцький у першій половині 70-х років XIX ст. організував у Полтаві гурток із гімназистів 8 класу (Р.Стеблін –Каменський, І.Хохуля, М.Сажин, В.Синькевич, С.Оголовець та ін.). У грудні 1876 р. у Синькевича жандарми виявили «велику кількість книг і друкованих прокламацій злочинного змісту». М.І. Троцький послав С.Оголовця у Київ до Ф.К.Вовка «для ознайомлення з київськими пропагандистами». Він же у 1876 році познайомився в Полтаві з колишнім семінаристом А.А. Богословським і передав йому для «ознайомлення з соціалізмом» брошури: «Хитрая механіка», «Четыре странника», «Сила солому ломит» та ін. (Там само, с. 114).

БОГУСЛАВСЬКИЙ Григорій Кирилович (1847 – після 1916 р.) - член архангельського губернського статистичного комітету, Московського археологічного товариства, історик, археолог, заступник голови Архангельського окружного суду. Учасник XIІІ Археологічного з'їзду (1905). Описував рукописи Архангельського древнього сховища. Був кореспондентом журналу «Киевская старина», на сторінках якого під криптонімом «Г.Б.» надрукував статтю «П.П.Чубинський в Архангельському засланні» (*Киевская старина. Т. 82. -1903.-липень-сепень*).

Цей підпис розшифрував архангельський історик Юрій Дойков. За ним «сховався» Григорій Кирилович Богуславський. Його статті присвячені виключно українцям, які не з своєї волі опинилися на засланні в Архангельській губернії. З публікації дізнаємося: «Будучи поряд з губернаторами і користуючись їх прихильністю, П.П.Чубинський старався принести користь місцевому населенню. За своїми поглядами і переконаннями він «був запеклим ворогом чиновницької сваволі і хабарництва, завжди захищав чесних і діяльних трудівників... і за час перебування його в Архангельській губернії хабарництво і сваволя якщо не зовсім зникли, зате дуже боялися з'являтися на світ Божий». Про особисте життя засланця повідомляє: «як справжній син України, відлучений від неї, П.П.Чубинський палко любив свою батьківщину, говорив про неї піднесено і захоплено, дома, поза службою його часто можна бачити в малоросійському одязі, улюбленою їжею були малоросійські блюда. Земляки завжди були у нього бажаними гостями. Господарство вела сестра його Настя Платонівна, яка потім вийшла заміж за чиновника Таратіна, і своїм перебуванням поблизу брата вона багато в чому скрашувала життя його на далекій чужині. Настасія Платонівна і чоловік її уже померли».

Крім Чубинського, Г.Богуславський присвятив статті до 100 –річчя пам'яті останнього кошового Війська Запорізького Петра Калнишевського і перебуванню на засланні лохвицького протопопа Івана Рогачевського та сина сотника Данила Забіли. Рогачевський і Забіла заслужили «путівку» до

Архангельська за прихильність до гетьмана Мазепи. Вони потрапили в холодну столицю Півночі вже другим потоком 1712 року з направленням у Соловецький монастир. Але за наказом віце – губернатора О.О.Курбатова залишилися на материку. Зокрема Іван Рогачевський разом із засланцем, колишнім архімандритом Батуринаського Миколаївського монастиря Гедеоном Одорським заснував в Архангельську слов'яно – латинську школу, в якій працював викладачем і префектом. Подальша доля І.Рогачевського невідома, але він залишив слід на освітянській ниві і був одним з перших просвітителів -українців у далекому й холодному краї.
(Дойков Юрій. П.П.Чубинский. Предтеча украинской свободы, Архангельск, 2007).

БООЛЬ Володимир Георгійович фон (1836-1899) –генерал – майор Російської імперської армії, публіцист, письменник, військовий педагог кінця ХІХ ст. Походив із родини дворян Полтавської губернії. Навчався у Першому кадетському корпусі. Член Південно-Західного Відділу РГТ.

БОРИСЛАВСЬКИЙ Андрій –священик Борисоглібської церкви в Борисполі, який хрестив П.Чубинського. За даними метричної книги Борисоглібської церкви видано документ, що в колезького реєстратора Платона Чубинського та його дружини Марії Миколаївни православного віросповідування народився син Павло. 8 квітня 1839 року священик Андрій Бориславський здійснив обряд хрещення. Хрещеними батьками були титулярний радник Прилуцького повіту Михайло Іванович Данчич і колезький секретар Євдокія Іванівна Мельниківська.

БОРИСОВ Василь Васильович – дійсний статський радник, член контрольної палати, заступник голови Південно-Західного відділу РГТ від 6 березня 1873 р. Працював разом з П.Чубинським, вів засідання Відділу.

БОРИСОГЛІБСЬКА ЦЕРКВА В БОРИСПОЛІ. Споруджена старанням київського князя Володимира Мономаха 1117 р. За повідомленням Лаврентіївського літопису, «заложи церков камену святою мученику». Далі літописець додає «Велику веру стежа к Богу й сродникама Борису и Глебу тем и церков прекрасну созда на Лте, во имя ею, одеже святого Бориса кров прольяна бисть». Так на території земляного укріплення Альто з'явилась перша кам'яна споруда – церква Бориса і Гліба. Це перший пам'ятник древньої архітектури на місцевості, де пізніше виросло місто Бориспіль. Друга літописна згадка про Борисоглібську церкву пов'язана із ім'ям великого князя київського Володимира Мономаха. Він часто відвідував Переяслав і по дорозі бував улюбимій церкві. Під час однієї поїздки захворів і, не доїхавши до Києва, зупинився на Альто, де й помер 19 травня 1125 р. Літописець про це повідомляє: «Лето 6633(1125) от начала

миру представився мая місяця в 19 день от рождения свого 73 лета; представився на Альто, у милое церкве, бюже роздана почтением многим» Ще одна згадка про цю церкву належить до 1154 р., коли на Переяславське князівство напали половці, пограбували і спалили м. Переяслав, спалили всі села навколо нього і укріплення Альто зруйнували. Тоді ж була зруйнована і спалена церква Бориса і Гліба. Літописець відзначив цю подію таким записом: «Тогда же много зла створиша половци около Переяслава, пожгоша бо села вся й Летскую божницу святого мученика зажгоша» Про неї нічого не згадувалося майже п'ять віків. Руїни церкви стояли до 1640 р., а тоді поляки розібрали і будівельний матеріал перевезли в Київ на спорудження Петропавлівського собору, що знаходиться в історичній місцевості Подолу Біскупщина. Залишки Борисоглібської церкви бачив арабський мандрівник Павло Алеппський, який двічі, в 1654 і 1656 рр. Відвідував Україну. Проїжджаючи з Києва на Переяслав, залишив такий запис: «У вівторок, опівдні, проїхавши п'ять миль (миля тоді відповідала відстані 7,47 км) ми прибули в торгове містечко з цитаделлю і укріпленнями, з назвою Бориспіль, тобто міста Бориса, царя Володимира. Як розповідають, в ньому була велика древня кам'яна церква на ім'я св. Гліба мученика, другого сина царя Володимира; її зруйнували поляки і вивезли камінь, дерево і залізо в Київ, де збудували з них велику нову церкву» (*Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, писанное его сином архидиаконом Павлом Алеппским, М., 1898.- С.189-190*).

1663 на місці зруйнованої древньої церкви побудували нову дерев'яну церкву, трохи більшу від попередньої, і зберегли за нею назву Борисоглібська. 1812 р. вона згоріла на її місці збудована нова церква з каменю, яка простояла до 1935 р., зруйнована більшовиками. У цій церкві священник Ф. Андрієвський здійснив обряд хрещення П.Чубинського.

БОРИСПІЛЬ, місто Бориспіль має давню історію. Перша згадка про місцевість, де виріс Бориспіль, згадується в літописах під назвами Альто, Алто, Ольто, Олто, Лто в 1015-1154 рр. як земляне укріплення. За літописним переказом, назва міста пов'язана з убивством князя Бориса, сина великого князя київського Володимира Святославича, найманими вбивцями Святополка в 1015 році. На цьому місці великий князь київський Володимир Мономах у 1117 році побудував кам'яну церкву в честь Бориса і Гліба, яка була найулюбленішим його храмом, де він провів останні роки і дні свого життя. Історики схильні до тої думки, що саме в цій церкві він написав своє знамените «Повчання».

У 1590 році населений пункт згадується як містечко з назвою Бориспіль у володінні польського гетьмана Станіслава Жолкевського. У XVII столітті в містечку встановлено магдебурзьке право, де діяв «мейський» (міський) уряд. Навесні 1630 р. Бориспіль та навколишні села стали одним із центрів повстання нереєстрових козаків під проводом Тараса Федоровича (Трясила).

В наслідок визвольної війни 1648-1654 рр. у містечку було повалено польсько-шляхетську владу. 1649 р. Бориспіль став сотенним містечком Переяславського полку. У липні 1666 року в Переяславському полку спалахнуло повстання козаків та міщан, що поширилося і на Бориспіль. В ньому брала участь і Бориспільська сотня. У ХУІІІ столітті в Борисполі запроваджені московські порядки, ліквідовано все українське: козацьке правління, мова, традиції. У першій половині ХІХ століття містечко опинилося у сфері діяльності таємної організації - Малоросійського товариства, очолюваного уродженцем Борисполя В.Л. Лукашевичем (1783-1866), активним учасником декабристського руху. 1839 року в Борисполі народився етнограф і фольклорист, автор слів Державного гімну України П.П.Чубинський, який за пропаганду вільнолюбних ідей був засланий в Архангельську губернію.

За свою багатовікову історію Бориспіль пережив багато трагічних подій. Але найбільші трагедії випали на його долю в першій половині ХХ ст. з приходом московсько-більшовицької влади з її терором, грабежами, розстрілами, з людиноненависницькою диктатурою. Проти цієї влади і повстали бориспільці в 1920 році. Очільниками повстання були Микола Чепілко та Іван Литовка. Головою Всеукраїнського Центрального Повстанського Комітету був бориспілець І.Й. Чепілко. За їх ініціативою бориспільці зі зброєю в руках відкрито виступили проти регулярних частин Червоної армії, які відступали під натиском військ УНР та білополяків, і не пропустили їх через Бориспіль. Опір тривав доти, поки до станції Бориспіль не підійшов бронепоезд і не вдарив по містечку запалювальними снарядами, від яких спалахнуло понад 400 дворів. Лише тоді повстання було придушене.

Розправа над повстанцями була жорстокою. Червоноармійці зігнали всіх чоловіків, вишикували їх на броварській дорозі і розстріляли кожного п'ятого. Число жертв нещадної більшовицько-ординської влади лишилось невідомим. Жовтень 1917 р. став чорною плямою на довгі десятиліття для містечка. З приходом насильницької більшовицької влади було знищено бориспільську «Просвіту» і розстріляно її учасників, зруйновані релігійні храми, закриті церковно-приходські школи, ліквідовано 5-ту агітаційну майстерню мистецького об'єднання «Березіль», репресовані священики, письменники, актори, дворяни, вчителі, бандуристи, інтелігенція. У березні 1930 р. спалахнуло масове жіноче повстання спрямоване проти грабіжницької більшовицької влади. Бориспіль пережив жахливі роки голодоморів, сталінських репресій, російську та гітлерівську окупації.

1921 року Бориспіль увійшов до складу Київської губернії, з 1923 року став центром району, з 1956 р. – містом районного підпорядкування, з 1975 р.- містом обласного значення. У січня 1989 р. бориспільці вперше вшанували 150-річний ювілей з дня народження П.П.Чубинського. Відтоді вшанування пам'яті свого видатного земляка стало традиційним (*Стороженко А.В. Очерки Переяславской старины, К., 1900; Стороженко А.В.. Местечко*

Борисполе в XVII веке. Акты Бориспольского мейского уряда; Історія міст і сіл УРСР. Київська область. К., 1971; Зиль А. Народознавець. Павло Чубинський і його доба, К., 2009).

БОРИСПІЛЬСЬКА УКРАЇНСЬКА ГІМНАЗІЯ ІМЕНІ П. ЧУБИНСЬКОГО, створена у жовтні 1917 року за ініціативою членів Бориспільської «Просвіти». Першим директором гімназії був М.Дем'яновський. Учитель з Галичини В.М.Костащук у листі від 17 лютого 1918 року до Василя Стефаника писав: «Я вже чотири місяці на посаді учителя гімназії української в містечку Бориспіль Полтавської губернії». Отже, він розпочав свою роботу у жовтні. Оскільки навчальний рік починався з 1 жовтня. У Бориспільській гімназії навчали учнів укр. мовою та викладали укр. мову як окремий предмет. За словами вчительки Пелагеї Леонтіївни Видолоб, в 1917 р. в Борисполі був відкритий приватний заклад – Бориспільська українська гімназія – групою батьків. З відкриттям гімназії частина вчителів приїхала в Бориспіль з Галичини. Зокрема викладач укр. мови В.М.Костащук В гімназії запроваджений п'ятирічний курс. Вчителями були Ганна

Чикаленко, дочка відомого укр. мецената Є.Х.Чикаленка, М.В.Опришко, бандурист, А.В. Майборода, Н.В.Кириченко, І.Є. Кошман та ін. В газеті «Нова Рада» від 8(21) жовтня з'явилася публікація «29 вересня 1917 року: свято відкриття Бориспільської української гімназії». Після урочистих промов учасники свята проспівали «Заповіт» Тараса Шевченка та «Ще не вмерла Україна» Павла Чубинського. Гімназія містилася в приміщенні колишньої Бориспільської восьмирічної школи №2, збудованої земством у 1909 році. В 1921 році перейменовано у соціально-економічну школу, яка через кілька років закрита радянською владою (*Стрілько-Тютюн В. Храм українства. Київ-Кам'янець—Подільський, 2019*).

БОРИСПІЛЬСЬКИЙ ЛІЦЕЙ «ДИЗАЙН-ОСВІТА» ІМЕНІ ПАВЛА ЧУБИНСЬКОГО, спеціалізована школа 1-111 ступенів. Перший директор Л.А.Власенко. Створений 6 січня 1998 р. рішенням виконкому Бориспільської міської ради. До цього був філіалом Національного технічного ліцею «Київський політехнічний інститут». 20 липня 2000 р. Постановою Кабінету Міністрів України було присвоєно ім'я Павла Чубинського. 2012 р. рішенням Бориспільської міської ради ліцей перейменовано в Бориспільський НВК «Ліцей «Дизайн-освіта» імені Павла Чубинського, спеціалізована школа 1-111 ступенів. Профілі навчання: фізико-математичний, хіміко-математичний, історико-філологічний, економічний. Ліцей співпрацює з Київським ун-том «Київський політехнічний інститут», з Переяслав-Хмельницьким державним педагогічним ун-том імені Григорія Сковороди, з Національним педагогічним ун-том ім. М.П.Драгоманова, з Інститутом філології Київського національного ун-ту ім. Т.Шевченка, Київським Національним

торгово-економічним ун-том, Київським національним ун-том культури і мистецтв.

Ліцей став флагманом на терені міста у питанні пошанування імені славного земляка і народознавця європейського рівня, у поширенні та вивченні його великої наукової спадщини. Щороку ліцей разом з громадськістю міста відзначає дні народження П.Чубинського, високо тримаючи його прапор духу і незламності як, великого народознавця, славного сина України. У ліцеї діє музейна кімната ім. П.Чубинського.

БОТКІН Сергій Петрович (1832-1889) – російський лікар –терапевт, вчений, педагог і громадський діяч, професор Медико-хірургічної академії в Петербурзі. Належав до групи лікарів, які обстежували П.Чубинського під час його хвороби в 1879-1880 рр.

БРАНИЦЬКИЙ Владислав Олександрович –граф, кандидат у дійсні члени Південно –Західного відділу РГТ, в якому керуючим справами працював П.Чубинський.

БРОВАРИ – за життя Чубинського містечко Остерського повіту Чернігівської губернії (тепер місто обласного значення, районний центр Київської області. Чубинський бував у Броварах, проїздив через це містечко, коли навчався в Петербурзькому ун-ті. Тут була поштова станція. Коли арештованого П. Чубинського в листопаді 1862 р. везли на заслання, в Броварах з ним прощалися його найближчі друзі, які заспівали на дорогу пісню «Про Морозенка».

БУНГЕ Микола Християнович (1823-1895) – російський економіст і державний діяч, академік Петербурзької АН. В 1850-1880 рр.- професор політичної економії і права Київського ун-ту. Для відкриття першого засідання Південно-Західного відділу РГТ у Києві надав зал Державного Банку. Головував на засіданні генерал-губернатор князь О.М.Дондуков-Корсаков. Перше офіційне засідання Відділу відбулося 13 лютого 1873 року, на якому П.Чубинського обрано керуючим справами.

БУТЧИК Н.Т. – студент Петербурзького університету, хранитель студентської каси. Один з редакторів «Студентського збірника», що виходив з дозволу університетського начальства. Л.Пантелєєв у своїх спогадах повідомляє, що при збірнику була відкрита каса «для допомоги бідним студентам». Розпоряджалися цією касою депутати, обрані на сходках студентів. Невдовзі назріла потреба виробити регульовальний статут для цього своєрідного «оплоту вольности». Була створена комісія із професорів і студентів, до складу якої було від студентів обрано М.Неклюдова і П.Чубинського від правих, М.Утіна, Є.Михаеліса та

М.Оханова від лівих. Через деякий час виявилось, що скарбник студентської каси Бутчик загубив майже тисячу карбованців, зароблених від концертів оркестру. В результаті П.Чубинський разом із своїми товаришами виступив при розгляді справи як суддя. Він виголосив вирок, за яким Бутчика визнали винним у розтраті грошей і виключити з ун-ту. Суд відбувався без втручання начальства (*Пантелєєв Л. Воспоминания.-М..1958.-С.155-158*).

В

«ВАЖНОСТЬ ИССЛЕДОВАНИЙ ДЛЯ КРИМИНАЛИСТА О НАРОДНЫХ СКАЗКАХ И ПОСЛОВИЦАХ»- «Киевские губернские ведомости», 1861. Тотожна публікація надрукована в «Черниговском листке», 1861, №8. Див.: Дудко В.Павло Чубинський і українська преса початку 1860-х рр.//Вісник Національної Академії наук України, 1999, №3, с.40.

ВАЙНШТЕЙН Мусій Давидович- київський купець і промисловець, член правління директорів цукрових заводів, знайомий П.Чубинського.

ВАЛУЄВ Петро Олександрович (1814-1890) – російський державний діяч, граф. Народився в селі Царицино Московського повіту Московської губернії. Отримав домашню освіту. З 1832 р. перебував на державній службі. У 1861-1868 рр. – міністр внутрішніх справ Росії. Виразав інтереси консервативного дворянства, але заради збереження непохитності самодержавного ладу підтримував реформи, що здійснювалися царським урядом. У 1863 р. під впливом народних заворушень та польського повстання (1863-1864), співчутті до якого російська преса звинувачувала провідників українофільства, підписав таємний Валуєвський циркуляр 1863 р., яким забороняв друкувати українською мовою наукові роботи, релігійні та навчальні книжки, підручники, за винятком літературних творів. Чубинський, будучи на засланні, звернувся до губернатора Гартинга дозволити йому повернутися на батьківщину, а той - відповідно до міністерства внутрішніх справ з такою характеристикою: *«Подаючи при цьому на розгляд Вашого Високопревосходительства доповідну записку засланого під нагляд поліції до міста Архангельська кандидата прав Чубинського про звільнення його з-під нагляду поліції й дозволити повернутися на батьківщину, маю честь доповнити, що п. Чубинський з часу прибуття в Архангельськ поводить дуже добре і постійно звертає на себе особливу увагу своїми блискучими здібностями і зразковою старанністю до службових обов'язків»*. Відповідь на звернення губернатора від 18 листопада 1865 року була такою, що *«звільнення засланого в місто Архангельськ під нагляд поліції кандидата прав Чубинського від зазначеного нагляду з дозволом повернутися на батьківщину визнається передчасним»*.

(Смолій В.А., Пінчук Ю.А., Ясь О.В. Микола Костомаров. Віхи життя і творчості. Енциклопедичний довідник. – К., 2005; ЗильА. Народнознавець. Павло Чубинський і його доба». -К., 2009.-С.177-178).

ВАНЮКОВ Михайло Іванович (1832-1901)-мандрівник, географ. У 1873-1874 рр.- секретар РГТ. З ним листувався П.Чубинський. Листи зберігаються у фондах архіву РГТ.

ВАРШЕВИЧ, місцевий лісничий, який представив у комітет прекрасний гербарій 50 сімейств флори із 140 назв Архангельського повіту.

ВАСИЛЕНКО Зоя Іванівна –дослідниця укр. музичного фольклору, автор праці «Фольклористична діяльність М.В.Лисенка» (К., (1972) .

Висвітлюючи діяльність композитора, визначає місце і значення фольклористичної спадщини видатного українського митця в історичному аспекті і з сучасних позицій про народну творчість. Окремі сторінки присвячені спільній діяльності М.Лисенка і П.Чубинського на терені Бориспільщини, їх записам зразків бориспільського весілля та ін.

ВАСИЛЕВСЬКИЙ Антоній Іванович- інженер штабс-капітан, член Архангельського статистичного комітету. Працював разом з П.Чубинським над створенням музею статистичного комітету, склали каталог експонатів і підготували все необхідне для прийому відвідувачів. В експозиції було представлено цілий спектр знарядь праці, флори і фауни, зразки корисних копалин, ґрунтів, виробів з вовни, льону і дерева, а також предмети старовини: крісло Федора Романова, два кубки, два келихи, срібна чаша Антона Ульріха, 120 стародавніх срібних монет, рукописи М.В.Ломоносова, розкольників, водорості, раковини і багато ін. У звіті статистичного комітету за 1865 р. Чубинський писав: «Музей розташований систематично і складені каталоги всім предметам. Музей облаштований членами комітету Білінським, Василевським і мною».

ВАШКЕВИЧ Григорій Станіславович (1837 -1923) – український філолог, співробітник часопису «Киевская старина» та інших видань. Приятель Т.Шевченка, був близьким до М.Костомарова, М.Лазаревського, допомагав видавати «Труды» П.Чубинського. Народився на хуторі Шумськ Роменського повіту Полтавської губернії (тепер село Шумське Роменського району Сумської області). Наприкінці 50-х років навчався в С.-Петербурзькому імператорському університеті. У 1895-1905 рр. співробітничав у «Киевской старине». Автор п'яти публікацій: «Из воспоминаний о Николае Ивановиче Костомарове» (1895), «К биографии Николая Ивановича Костомарова», «Неосуществившийся журнал Кулиша – «Хата», «Два письма о Котляревском» (1898), «Перевод П.А.Кулиша на украинский язык манифеста 19 февраля 1861 года и Положения о крестьянах» (1905).

(Смолій В.А. та ін. Микола Костомаров. Енциклопедичний довідник. – С. 74; Смілянська В.А. Вашкевич Григорій Станіславович //УЛЕ.- К., 1988. – Т.1.- С. 28).

ВЕРБИЦЬКИЙ Микола Андрійович (псевд. Антіох, Миколайчик Білокопитий, Миколайчик, Перебийніс. Черніговець –Я. та ін.; 1843-1909) – український письменник. За участь у студентському русі був виключений з Київського ун-ту. Навчався у Петербурзькому ун-ті, звідки теж був виключений. Закінчив Київський ун-т (1864). Брав участь у виданні рукописного журналу «Помийниця» Київської громади. Через «не благодійність» В. вислано з України, куди повернувся більше як через 30 років. Викладав у гімназіях Полтави, Чернігова, Рязані, Орла. Був учителем М.Заньковецької, Л.Андрєєва. Друкувався у журналах «Основа», «Літературно –науковий вісник», «Правда», «Зоря», газетах «Черниговские губернские ведомости», «Черниговский листок», «Киевский телеграф», «Неделя» (Петербург), у декламаторі «Розвага», альманасі «З потоку життя». Ранні вірші позначені романтичним світовідчуттям. Мотив неблаганної долі, життєвих труднощів нерідно завершується оптимістичними нотами. Написав ряд оповідань та нарисів з мисливського життя. Був членом Київської громади, близько знався з П.Чубинським, написав йому прощальний вірш перед відбуттям того на заслання. (Українська Літературна Енциклопедія.-Т.1.-К.,1988.- С.290;Покальчук В. Забутий поет//Життя і революція. 1929.-№12).

ВЕРБИЦЬКИЙ Михайло Михайлович (1815-1870) –український композитор і хоровий диригент, автор мелодії Гімну України «Ще не вмерла Україна», один з перших українських професійних композиторів у Галичині. Син священика о. Михайла Вербицького. Після смерті батька у 1825 р. виховувався у свого далекого родича перемишльського єпископа Івана Снігурського. Навчався у Перемишльській гімназії, а з 1829 р. – у музичній школі. Брав участь у хорі кафедральної церкви і в учнівському хорі гімназії. У 1833 вчився у Львівській духовній семінарії. Тут навчався гри на гітарі. За три роки швидко розвинувся як композитор. Не закінчивши навчання в семінарії, шукає роботу вчителя музики. У 1837 р. одружився. Уроками гри на гітарі й інших інструментах утримував сім'ю. У 1838 знову вступає в семінарію. У той час написав підручник «Школа гри на гітарі», що був першим з теорії музики в Галичині.

З 1846 року –знову в Перемишлі, де працював дрібним чиновником. Глибше зацікавився театром і створив музику для багатьох вистав «Верховинці» за Ю.Коженевським, «Козак і охотник» за А.Коцебу, «Жовнір –чарівник» за І.Котляревським, «Проциха» за Ю.Желехівським, «Гриць Мазниця» за І. Наумовичем та ін. Склавши екстерном іспит у духовній семінарії(1850),висвячений на священика і служив парохом у селах Перемишлянської греко-католицької єпархії: у с. Завадові на Яворівщині,

через два роки – у с. Залужжі біля Яворова, а в 1855 отримує парафію у с. Млини, де прослужив до кінця свого недовгого життя. Співпрацював з Руським народним театром, для якого написав музику до вистави «Підгоряни» І. Гулашевича. Музика до хору «Ще не вмерло Запорожжя» (Ще не вмерла Україна) з вистави «Запорожці» К.Гейнча стала з 15 січня 1992 року мелодією Державного гімну України.

Автор хорів «Заповіт» на слова Т.Шевченка, «Поклін («Гей на горі» на слова Ю.Федьковича, «Мир вам браття» і «До зорі» на слова І. Гулашевича. «На погибель» (тост до Русі) на слова І.Стебельського, «Сиві очі», «Сльоза», «Прощання», «Піснь прощальна» на слова М. Шашкевича та ін. церковних композицій (переважно до різних частин літургії Іоанна Златоуста. А також «Ангел вопияше», «Христос воскрес», «Отче наш»), солоспівів, інструментальних та оркестрових творів-увертур (названих Вербицьким симфоніями). Автор кількох статей: «О пінію музикальном» (1863) рецензія на службу Божу» греко-католицького священика П.Бажанського (1965), «О твореніях музикальных церковных і мирських на нашей Русі» (1870).

Створення українського гімну бере початок з пісні 1862 року, коли етнограф і фольклорист П.Чубинський напише вірш «Ще не вмерла Україна», якому судилося стати національним, а потім державним гімном українського народу. Вірш був надрукований у львівському журналі «Мета» в 1863 році разом з поезіями Т.Шевченка «Сидючи в неволі» («Лічу в неволі»), «Мені однаково», «Н.Костомарову» (Веселе сонечко ховалось»), «Завіщанє» («Заповіт»). А відкривав добірку вірш «Ще не вмерла Україна, підписаний іменем Шевченка, який увійшов у галицьке середовище під іменем поета. Так Вербицький взяв цей текст і написав до нього мелодію. Автограф пісні, створений Вербицьким для голосу і гітари, зберігся і дійшов до нас завдяки учню композитора Віктору Матюку, який передав рукопис до товариства «Станіславський Боян».

Помер у с. Млини поблизу Перемишля (Польща). (*Енциклопедія Історії України.-Т.1.-С. 477-478; Загайкевич Марія. Михайло Вербицький. Сторінки життя і творчості. Львів, 1998*).

ВЕРЕСАЙ Остап Микитович (прізвиська – Радчишин, Лобза, Остап Сокиринський; близько 1803 -1890) – видатний український кобзар. Походив з кріпаків. Народився в селі Калюжниці, жив у с.Сокиринці (тепер село Срібнянського району Чернігівської обл.). На четвертому році життя осліпнув. П'ятнадцятирічним юнаком пішов у науку до кобзарів і, маючи добрий голос та слух, блискуче опанував кобзарське мистецтво. В репертуарі В. було багато історичних пісень і дум: «Як три брати з Азова тікали», «Невольницька» та ін. Улюбленою піснею В. стала сатирична пісня «Про правду і кривду», за виконання якої кобзаря не раз заарештовували. В. добре знав Т.Шевченко, любили і цінували його М.Костомаров, П.Чубинський. У 1871 р. В. вперше співав у Києві на відкритті колегії Павла Галагана. У вересні 1873 р. виступав на засіданні Південно-Західного відділу

Російського географічного товариства, перед делегатами 111 Археологічного з'їзду в Києві у серпні 1874 р. В. слухали вчені-славісти з усієї Європи. Чубинський, дізнавшись про В., розпорядився, щоб О.Русов привіз його до Києва і записав весь репертуар співця. Русов виконав завдання і написав брошуру про кобзаря. Всі пісні і думи, виконані Вересаєм, покладені на ноти дійсним членом РГТ М.В.Лисенком. Кобзар Микола Литвин без посилання на джерело у своїй книзі «Струни золоті» поширив недостовірну інформацію про те, що П.Чубинський побудував В. хату у с.Сокиринці.

1875 р. В. побував у С.-Петербурзі, де співав у клубі художників на гостині, влаштованій на честь Т.Шевченка, в Зимовому палаці та ін. Помер В. 1890 р. в с. Сокиринці, де 1959 р. було засновано кімнату-музей. У 1978 р. на могилі В. встановлено пам'ятник (скульптор І.Коломієць).

(Лавров Ф.І.Кобзар Остап Вересай. – К., 1955; Литвин М. Струни золоті. – К., 1994).

ВЕРЕЩАГИН Олександр Петрович, наглядч повітового училища в м. Онега, дійсний член Архангельського губернського статистичного комітету, учасник перепису населення. П.Чубинський згадує про книгу його рідного брата «Очерки Архангельской губернии», яка стала бібліографічною рідкістю і потребує нового перевидання. Спадкоємець В. безплатно надав комітету право на видання книги «Очерки Архангельской губернии» (*Отчет Архангельского комитета за 1867 и 1868 года*, с.9), Сам же В. підготував для комітету статтю «Опис побуту жителів Онезького повіту».

ВЕРМЕНИЧ Ярослава Володимирівна, український історик та дослідниця проблем історичної регіоналістики, історії та культури України ХХ ст., теорії та методології історичних досліджень, доктор історичних наук, заслужений діяч науки і техніки України, професор, член-кореспондент НАН України. Народилася 1 травня 1967 р. Закінчила державний інститут культури. Автор понад 100 наукових праць. в т.ч.статті «Павло Чубинський-народознавець і автор національного гімну «Ще не вмерла Україна»//Рідна школа.-1995.-№9-10.

ВЕСЕЛОВСЬКИЙ Олександр Миколайович (1838-1906) – російський академік Петербурзької АН (з 1880). Представник порівняльно-історичного методу. Дослідник російської, а також слов'янських, візантійської та західно-європейської літератур, стародавнього та нового фольклору й етнографії. Досліджував літературу Київської Русі. Автор рецензій на фольклорно-етнографічні праці В.Антоновича, М. Драгоманова та П.Чубинського. Йому було доручено написати рецензію на праці П.Чубинського, висунуті на здобуття Уваровської премії Петербурзької АН. Зокрема писав: «Перед такой громадной работой, открывшей науке массу новых данных, руки критика должны бы опуститься стыдливо... По богатству

этнографических данных, по общему сходству плана я знаю лишь два труда, с которыми можно сравнить «Материалы и Исследования»: «Люд» Колберга и незаконченную пока Библиотеку традицій Пытре, рассчитанную на 15 томов. Богатство собранных данных свидетельствует не только о значительной затрате знания и сил, но и об организаторской способности и «неутомимой энергии», которую признала и оценила в г.Чубинском комиссия Императорского Русского Географического Общества. Присуждение ему полной Уваровской премии было-бы другим выражением этого признания со стороны Императорской Академии Наук». (*Отчет о двадцать втором присуждении наград графа Уварова. СПб, 1880.- С. 169, 229-230; Українська радянська енциклопедія.-Т.12*).

ВЕСТИ. ПО ПОВОДУ РАЗМЕЖЕВАНИЯ. Стаття П.Чубинського, надрукована в журн. «Основа».-1862. Березень.-С.62-71.

ВИДЫ ХЛЕБОВ, производимых в Архангельской губернии с показанием количества каждого – стаття П.Чубинського, надрукована у книзі «Труды Императорского Вольного экономического Общества», СПб, 1866, т.1, вып.4.

«В Архангельській губернії сіють переважно ячмінь, який, швидко дозріваючи, найбільше відповідає короткому північному літу; озимину сіють переважно в Шенкурському повіті, потім в Холмогорському і південній частині Онезького повіту; в інших повітах вівса взагалі не сіють,.. Хліб власного виробництва Архангельської губернії на продаж нікуди не вивозиться, його не вистачає навіть для місцевого продовольства, тому що, за винятком насіння, на харчування кожної наявної в губернії доводиться лише 5 пудів і 24 фунти(майже 90 кг); недостатня кількість хліба поповнюється частково привезеним в Архангельськ для продажу з В'ятської губернії, а частково із запасних і дирекційних магазинів». Проаналізувавши вартість привозного і вирощеного на місці хліба, П.Чубинський доходить такого висновку: *«...Хліборобство в Архангельській губернії, при всіх несприятливих кліматичних умовах, все-таки дає землеробу прибуток і він одержує хліб дешевший, ніж в продажу».*

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ», суспільно-політичний і науково-літературний місячник, видання Закордонних частин ОУН, пізніше Української Видавничої Спілки; Виходить у Лондоні з 1948 р. В цьому журн. (1986, №4, квітень) надрукована стаття доктора В.Трембіцького «В століття смерті Павла Чубинського (творця українського державного гимну)». Він повідомляв, що гімн П.Чубинського є 13-м у черзі тих, що виконувались в Україні в різні часи і епохи і що найважливіше він залишився і до сьогодні

діючим. Він з'явився після гімнової пісні І.Гулашевича у підавстрійській Галичині «Мир вам, браття, всі приносим», який звучав поруч з із «Заповітом» Т.Шевченка. Але з літа 1918 р. гімн П.Чубинського переміг, будучи вже піснею легіону Січових Стрільців, які тріумфально із синьо-жовтим прапором йшли в бій із зброєю «За волю України». Він (Чубинський) може й не сподівався, що його вірш стане «не тільки національним патріотичним гимном, а то й державним, уведеним 15-го травня 1918 р. в закордонний міждержавний дипломатичний світ у Києві, столиці Української Республіки, як і в столицях біля 40-ка держав світу, куди текст вірша та музична партитура були передані у відповідні департаменти». Далі автор говорить: «Творчість П.Чубинського сильно патріотична, овіяна духом Шевченкових творів, і тому викликала лють російських чинників до його особи. Треба не забути, що час творчості П.Чубинського це чи не найприкріший час у житті українського народу- повного обмосковлення, яке проводилось на приказ Петра 1, про якого Чубинський писав: «Безбожний царю, творче зла, правди гонителю жорстокий». Це привело його до заслання на Північ Росії, де саме там, на засланні, «в почутті туги за рідним та в почутті недолі народу, написав він у 1862 р. вірш «Ще не вмерла Україна». Це помилкова інформація. П.Чубинський справді написав вірш у 1862 р., але не на засланні, а в Києві, Коли його відправили на заслання, вірш «Ще не вмерла Україна» вже співали його близькі друзі на Переяславщині, які поширювали його у рукописних списках.

Стаття В.Трембіцького написана з нагоди столітніх роковин з дня смерті П.Чубинського, які минули в 1984 році.

ВИХРОВА Зоя Андріївна- архівіст, пам'яткоохоронець, краєзнавець, з 1980 р.відповідальний секретар Бориспільської міської організації Товариства охорони пам'яток історії і культури, заслужений працівник культури України(1994) . З 2001- 2009 р. – начальник архівного відділу Бориспільської міської ради.

Народилася 13.08. 1951 р. в с. Денихівка Тетіївського р-ну Київської обл. З 1978 р. живе в Борисполі. Закінчила філологічний факультет Київського ун-ту.З 1968-1980 працювала у Київській обласній організації Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури(УТОПІК). Укладач книги пам'яті України та Книги пам'яті ветеранів війни Бориспільщини. Одна з укладачів Книги скорботи України. Автор статей про пам'ятки Бориспільщини, підготовлені до Зводу пам'яток історії та культури України. Дослідниця історії м.Борисполя і Бориспільщини, ініціатор багатьох починань-увічнення подвигу Героїв Радянського Союзу-уродженців Бориспільщини, повернення із забуття імені видатного етнографа П.П.Чубинського. Організатор музею скульптора Бориса Іванова, автор більше 100 краєзнавчих та пам'яткоохоронних публікацій, в т.ч. про П.П.Чубинського та його сина професора-криміналіста М.П.Чубинського. (*Краєзнавці України. Київ –Кам'янець Подільський, 2003. – С.80*)

ВИШНЕВСЬКА Катерина Павлівна, праправнучка П.П.Чубинського. Народилася 25 лютого 1955 року в місті Орлі (РФ), де була в той час матір. Закінчила Сухумський ун-т за фахом фізик-математик. Наприкінці 80-х років переїхала в Бориспіль, де й живе нині.

ВИШНЕВСЬКА Тетяна Павлівна. Народилася в м.Сухумі, Абхазія, де проживала матір, 18 жовтня 1961 року. Праправнучка П.П.Чубинського. З 1977 р. живе в Борисполі. Закінчила 10 класів Бориспільської середньої школи №5, потім Київський медичний технікум за фахом фельдшер – лаборант мікробіології. Працює провідним фахівцем лабораторного контролю якості лікарських засобів. Бере участь в урочистих заходах, присвячених прапрудіду П.П.Чубинському.

ВИШНЕВСЬКИЙ Дмитро Олексійович (1898 -1941) –педагог, чоловік Катерини Павлівни Чубинської, батько Володимира Дмитровича Чубинського, правнука П.П.Чубинського. Загинув на фронті у перші місяці 1941 р.

ВИШНЕВСЬКИЙ Микола Зіновійович – учень, виключений із Пермської Духовної семінарії і засланий в Пінегу під суворий нагляд з 12 червня 1863 р. З доповідної пінезького городского Архангельському губернатору відомо, що їздив у Красногорський монастир. Щодо поведінки нічого осудного не помічено. Норову смиренного. Від жителів Пінеги на нього ніколи і ніяких скарг не надходило. Разом з П.Чубинським відбував заслання в Пінезі.

ВІЛЬНЕ ЕКОНОМІЧНЕ ТОВАРИСТВО (ВЕТ)- перше в Росії і одне з найстаріших у світі економічне товариство, засноване в 1765 році в Петербурзі. Після реформи 1861 року з розвитком промислового капіталізму воно перетворилося в один із центрів поширення економічної думки в Росії, вивчало продуктивні сили Росії і шляхи їхнього розвитку. На основі статистично – економічних досліджень розроблялися теоретичні і практичні питання народного господарства, особливо сільського господарства й агрономії, зовнішньої торгівлі та ін. Видало понад 280 томів «Праць». З ВЕТ співпрацював П.Чубинський. 5 січня 1866 р. його обрано членом - співробітником імператорського Вільного економічного товариства. Це обрання було для Чубинського кроком до пізнання глибини економічних проблем і їхньої важливості для Архангельської губернії. Найперша стаття «Солеваріння в Архангельській губернії», опублікована в четвертій книзі «Праць» ВЕТ за 1866 рік, викликала велике зацікавлення фахівців, бо солеваріння в Архангельській губернії перебувало в занепаді, а воно, за словами Чубинського, могло задовольняти не тільки місцеві потреби, а й постачати сіль в інші губернії і мати з цього значні прибутки. У відповідь на

програму ВЕТ щодо проблеми внутрішньої і зовнішньої торгівлі хлібом Чубинський відгукнувся статтю «Стан хлібів, які вирощують в Архангельській губернії, з позначенням кількості їхнього виробництва». Авторитет Чубинського як дослідника Північного краю був незаперечно високий і його два товариства (Географічне і Вільне) спільно відрядили для дослідження хлібовиробництва і хлібної торгівлі Європейської Росії.

ВІЛЬСОН Іван Іванович, секретар імператорського Російського географічного товариства в Петербурзі. До нього звертався П.Чубинський у листі від 24 квітня 1874 р. з приводу затримки з друкуванням його праць. У листі-відповіді В. писав: «Видання праць Західної південно-руської експедиції дещо уповільнилось тому, що Товариство не може виділити одночасно значну суму, а повинно із поточних сум свого бюджету виділити скільки можливо. Так на майбутній рік певно буде призначено не більше 2000 крб. Що за ці кошти можна буде видати ще не визначилось. Остаточне рішення з цього питання повинна постановити Комісія, яка відає цією справою...»

«**ВІРА Й КУЛЬТУРА**»- місячник православної укр. богословської думки, виходить у Вінніпегу (Канада) з листопада 1953 р. як продовження журналу «Наша Культура» (з 1951); орган Українського Наукового Богословського Товариства. У ж. «В.К.» (Вінніпег, 1958.-ч.10-11) друкувалася стаття про П.Чубинського.

ВЕСТИ. ПО ПОВОДУ РАЗМЕЖЕВАНИЯ. Стаття П.Чубинського, надрукована в журн. «Основа».-1862. Березень.-С.62-71.

ВОВК (ВОЛКОВ) Федір Кіндратович (1847-1918) – визначний український антрополог, етнограф і археолог. Уродженець с. Крячківка, тепер Пирятинського району Полтавської області. По закінченню Київського ун-ту на початку 70-х рр. під керівництвом В. Антоновича брав участь в археологічних розкопках на Київщині й Волині, в роботі Південно – Західного відділу РГТ. Надрукував ряд праць з етнографії. Видатний учасник Київської Громади. Із загостренням урядових переслідувань змушений був надовго виїхати за кордон. Вивчав етнографічні матеріали в різних країнах Європи. З 1887 р. в Парижі, де студіював антропологію, порівняльну етнографію й археологію. Опублікував французькою мовою «Шлюбний ритуал та обряди в Україні». Брав участь у виданні «Кобзаря» (Прага, 1876). В 1904-1906 рр. робив екскурсії в Галичині, Буковині й Угорщині, разом з іншими українськими етнографами робив антропометричні поміри українського населення. З 1905 року доцент антропології Петербурзького ун-ту, з 1917 р. –професор. В. був одним з перших дослідників палеолітичних пам'яток на території України, зокрема Мізинської стоянки

на Чернігівщині. В.залишив понад 200 наукових праць різними мовами. У праці «Студії з української етнографії та антропології» дійшов до висновку, що українці становлять окремий антропологічний тип, відмінний від сусідніх слов'янських народів, але близький до південних. Між численними працями, зокрема важлива «Исследование ярмарок в этнографическом и экономическом отношении». В ній вміщено матеріали опису Бориспільської ярмарки, яку проводив разом з П.Чубинським і О.Русовим. Залишив прекрасні спогади про П.П.Чубинського, надруковані в першому номері «Украинской жизни» за 1914 р. Про перебування в Борисполі у червні 1873 р. залишив такий спогад: «Ми приїхали в Баришпіль надвечір і після огляду садиби й смачної української вечері, коли ми змогли оцінити якості домашньої слив'янки, Павло Платонович повів нас гуртом погуляти на леваді, а потім у велику клуню на нічліг на сіні. Спати довелося мало, бо Павло Платонович лягав разом з нами і, коли всі вляглися, розповідав анекдоти, зміст яких, взявши до уваги винятково чоловічу компанію, звичайно, не завжди відрізнявся винятковою повчальністю. Один чи два з цих анекдотів, безумовно характеризуючи взаємні відносини польсько-шляхетської родини, здалися мені настільки цікавими, що я їх записав і потім років через 25 надрукував в українському розділі відомого збірника Крольчаба (Т.5,1898), який видавався за редакцією Міжнародної компанії фольклористів» (*Украинская жизнь. 1914.-№1*). Особливий інтерес викликає доповідь Ф.К.Волкова «О сельских ярмарках и значении их для изучения кустарной промышленности», що представляє характеристику сільських ярмарків Фастівської, Ніжинської і Бориспільської. Особливо детально описаний ярмарок м. Борисполя. Тут приведені дані про обсяг торгівлі різними виробами і про ціну на них, показана роль різних класів населення в ярмарковій діяльності і взагалі цей ярмарок описаний детально як в економічному, так і в етнографічному відношенні. Особливо автор звертає увагу на ярмарки як найкращі пункти вивчення кустарної промисловості в краї. Існує вражаюча різниця між правобережжям і лівобережжям Дніпра: на лівому березі на ярмарки являються самі виробники і продають свої вироби частково самі, частково перепродують оптом селянам і міщанам-перекупникам, які розпродують потім в роздріб, на правому березі продавцем предметів є євреї, виробники працюють на нього.

ВОЙНАРАЛЬСЬКИЙ Порфирій Іванович (1844- 1898) – революційний народник, студент Московського медичного ун-ту. Після закінчення з відзнакою Пензенської гімназії навчався на медичному факультеті Московського у-ту, був причетний до студентських заворушень 1861 року. Учасник рев. руху Росії. За активну революційну пропаганду відбував заслання спочатку у Вологодській губернії, а потім – у Пінезі Архангельської губернії разом з П.Чубинським.

ВОЛКОВА Христина Іванівна (бл. 1855-?) - діячка укр. народного руху, дружина Ф.К.Вовка (Волкова).

ВОРОНЕЦЬКИЙ, учитель Таврівського народного училища Вінницького повіту Подільської губ. Зібрав великий збірник народних вірувань, обрядів та інших етнографічних матеріалів і передав експедиції П.Чубинського.

ВОРОНІН Олександр Тодосійович, чл. Південно-Західного відділу Рос. географ. товариства, разом з П.Чубинським брав участь у перепису населення Києва 2 березня 1874 р.

ВОРОНОВ Олександр Дмитрович (1838-1883) – автор книги «Главнейшие источники для истории святых Кирила и Мефодия» (К., 1877), висунутої разом з працями П.Чубинського на премію гр. Уварова.

«ВОСТОЧНОЕ ОБОЗРЕНИЕ», петербурзька газета, яку редагував і видавав М.Ядринцев. Оперпативно відгукнулася на сумну звістку з України: «16 січня, (правильно 14 січня) у Києві о 12.30 помер відомий обласний і український діяч, збирач етнографічних і статистичних матеріалів про Південно-Західний край, з ініціативи якого заснований Південно-Західний відділ географічного товариства і видані 7 томів експедиції етнографічних матеріалів з досліджень краю. Павло Платонович з перших днів на всіх поприщах служби залишився вірним своїй батьківщині. Як обласнику, порушенням багатьох питань йому зобов'язаний й інший край, наша забута Північ- Архангельська губернія. На півночі й на півдні в нього в одному ритмі билось його провінційне серце, яке прагнуло оновлення життя. Пам'ять про нього дорога провінції. Такі діячі – передвісники обласного відродження!» Ймовірно автором некролога був саме М.Ядринцев, який особисто зустрічався з П.Чубинським в Архангельську, знав його активну наукову діяльність на Півночі і в Україні, назвавши вченого «обласником».

«ВСІМ ДОБРИМ ЛЮДЯМ» - прокламація, авторство якої приписано П.Чубинському. Була поширена в Золотоніському повіті. Вона стала однією з причин виселення його в Архангельську губернію.

«Добрі люди! Повставайте добрі люди. Спитайте стародавніх людей, що робили панам гайдамаки, як воно колись було, як гайдамаки подякували панам. Робіть так, як діди наші, то буде ваша сила, ваша воля, ваша правда. Коли всі повстанете, то що вам хто зробить. Вас багато, уставайте тільки усі зараз, то ні пани, ні москалі вам нічого не зроблять! Бо вас багато і ваша правда! Пани не хочуть давати землю. А земля ваша, уся ваша. Бо ваші прадіди кров'ю її поливали і купували. Та чи довго катам катувати, слухайте мене, добрі люди і козаки, і міщани, і всі чесні люди! Бо пропадете усі до одного, вас усіх заневолять ваші предковічні вороги - пани. Це вони пожежі

роблять, та німців наймають, та кують вас у кайдани, та москалів насилають та б'ють! І довго ще так будуть знущатися над вами, бо ви боїтесь, бо у вас немає духу, а панам те й на руку. Чи вже слава козацька пропала? Чи хочете бути старцями, та і діти ваші щоб були в неволі! Що краще: чи бути в неволі в панів, чи самим панувати? Ось розберіть, що там написано, чи є в цьому писанні брехня? Щиру правду кажу вам. Бо приходить той час, та година, що годі нам плакати, як мала дитина! Заприсягніть один перед одним та битися з панами за правду, за волю, за козацьку долю. Бийте невірних, бо вже прийшов кінець панам, бо ви вільні, усі рівні! Ваша земля, ваша правда, ваша воля-Боже царство! Савва. Святий Київ».

«ВЯТКО-ДВИНСКАЯ ДОРОГА», стаття П.Чубинського, надрукована в «АГВ» («Архангельские губернские ведомости», 1868, №№14 і 15). Вона стосується проблеми доставки товарів, особливо продуктів харчування в Архангельську губернію, населення якої навіть в урожайні роки потерпає від нестачі товарів і дорожнечі їх доставки. П.Чубинський порушує важливу проблему про шляхи сполучення з пристанями, до яких можна доставити продуктів припаси до Двіни і далі. Тому населення терпить жахи голоду ще до закриття навігації. По скільки таке становище породжує дороговизну на хлібні запаси, про що свідчить нинішній (1867) рік, коли в самому Архангельську ціна на житнє борошно в приватній торгівлі сягнула до 2 крб. за пуд і того його цілком не вистачає. Тому П.Чубинський ставить питання про те, що Вятсько -Двінська дорога буде вигодною для населення Вятської і всієї Архангельської губернії, благодатно сприятиме на збут вироблених товарів із Пермської губернії і навіть з Сибіру, при цьому вона відкриє найближчий шлях до моря, а отже і до Європейських ринків. Окрім того, дасть можливість Біломорським промислам збувати рибу тріску й оселедці Мурманського лову, збут яких обмежується Архангельською, Вологодською й Оленецькою губерніями. Між тим, з прокладанням залізниці від Двіни на Вятку знайде широкий збут риби у Вятській губернії, де мешкає близько 2 млн. чоловік і рибні товари надійдуть навіть в Пермську губернію. Це вплине на розширення біломорських промислів і таким чином зміцнить добробут Біломор'я зручністю збуту в середині Росії. Запропонована дорога поліпшить торгівлю Архангельського порту товарами Біломор'я, на які є попит за кордоном. Отже, підтримка і розвиток Архангельського порту є справою важливою не лише для видів торгівлі, а також для державних інтересів. Говорячи про значення дороги, П.Чубинський писав: «Будівництво залізниці з В'ятки до Двіни дасть дешевий і зручний спосіб доставки товарів губернії до Архангельського порту, тим самим забезпечить виробникам збут і вплине на підвищення цін товарів, які тепер при дорожнечі перевезень і обмеженні в реалізації, падають в ціні. Отже, в наслідок прокладання дороги буде забезпечений вигідний збут товарів, при цьому неминуче зросте і збут хліба в середній і південних смугах В'ятської губернії, де хліб залишається в більшості не

змолоченим і піддається псуванню від впливу погоди і знищенню гризунами, являючи собою капітал, позбавлений обігу... Окрім названих переваг для населення В'ятської губернії, північно-східної Вологодської губернії і всієї Архангельської, залізниця ставить неминуче благодійний вплив на реалізацію товарів з Пермської губернії і навіть Сибіру, відкривши найближчий шлях до моря, а отже і до Європейського ринку».

Г

ГАГАРІН Сергій Павлович (1818 -1870) – князь, архангельський і саратовський губернатор, дійсний статський радник. Походив з княжого роду Гагаріних. Навчався на словесному відділенні Московського ун-ту. Потім був переведений у відомство Московської дирекції училищ на посаду наглядача. В 1843 одержав придворне звання камер-юнкера. Після одруження в 1846 повернувся на службу. Був призначений чиновником особливих доручень Ризького військового генерал-губернатора. В 1852 -59 рр. займав посаду віце-губернатора Пензенської губернії. В 1855 р. нагороджений орденом св. Святослава 2-го ступеня з імператорською короною. З 5 серпня 1866 р. призначений архангельським губернатором. При ньому був розроблений план колонізації Мурманського берега. Багато займався вирішенням транспортних проблем губернії, деякі його залізничні плани були реалізовані тільки у ХХ ст. Організував морське сполучення Мурману з Норвегією. Залучав на північ вчених, використовував наукові знання політичних засланих. Багато було зроблено для розвитку морехідної освіти. Г. пропонував прокласти канал між Онезького губою Білого моря і Онезьким озером, але ця ідея не була підтримана урядом. В 1867 р. був обраний першим почесним громадянином Архангельська. Наступного року нагороджений орденом св. Станіслава 1-го ступеня. Через погіршення здоров'я за його проханням переведений в Саратовську губернію. Помер в Казані в 1870 р. Під його керівництвом працював П.Чубинський, до якого ставився прихильно, з довірою, захищаючи його від доносів жандармського полковника (Локса)Лакса та інших нападок чиновницької влади. Зокрема, Г. одержав листа від 8 лютого 1867 р. з міністерства внутрішніх справ про те, Чубинський, користуючись зайнятою посадою секретаря губернського статистичного комітету, проводить за казенною печаткою діяльне листування з членами цього комітету, перебуваючим під наглядом поліції Єфименком і польським уродженцем Харевичем. При цьому згадується про виявлену небезпеку з приводу шкідливого впливу, викликаного довірою завідувати публічною бібліотекою колезькому секретарю Чубинському, не досить благонадійному в тому, що в час його завідування молоді люди зможуть користуватися шкідливими для них творами (ДААО, Ф.1, ОП. 4т.1, СПР. 1670, АРК.32). Гагарін відповів П.О.Валуєву, що в листуванні Чубинського з Харевичем і Єфименком нічого

забороненого нема. Та і все листування «під моїм контролем»(Дойков Ю. П.П. Чубинский. Предтеча украинской свободы. Архангельск, 2007.-С.137).

Губернатор С.П.Гагарін клопотався про переведення Чубинського, за його проханням, в іншу губернію, надсилав у міністерство внутрішніх справ прохання взяти до уваги

його заяву, бо він протягом шести років зарекомендував себе при схвальній поведінці дуже корисною на службі діяльністю, засвідчену мною і моїми попередниками Арандаренком, Гартингом, Казначеевим. Лист такого змісту Гагарін надіслав новому міністру внутрішніх справ А.Є.Тимашеву 8 червня 1868 р. Йшов час. На початку січня 1869 р. Чубинського викликали в С.-Петербург в географічне товариство для особистої доповіді про результати експедиції про виробництво хліба, льону і торгівлю в північних губерніях Європейської Росії. Поки Чубинський був у столиці, в березні 1869 р. з канцелярії МВС архангельському губернатору надійшов такий лист:

«Пану начальнику Архангельської губернії.

Ваша Світлість клопоталися про нагородження Секретаря Архангельського Статистичного Комітету колезького асесора Павла Чубинського Орденом Св.Станіслава 2-го ступеня з імператорською короною. Нагородження Чубинського орденом, як особи, постійно перебуваючої під наглядом поліції незручним, я вирішив більш відповідним заохоченням його службової діяльності, замість нагороди запитати Всемилоствого дозволу на звільнення Чубинського від поліцейського нагляду, про що, спілкуючись із Шефом Жандармів представив на «Височайшее благоусмотрение». Государ Імператор Всемилоствого дозволив звільнення від нагляду поліції, з тим, щоб Чубинський, перебуваючи в Петербурзі, не повертався на службу в Архангельську губернію.

Про таку Височайшу волю повідомив Петербурзького Обер-Поліцмейстера для оголошення Чубинському, маю честь повідомити Вашу Світлість для належного розпорядження.

Міністр Внутрішніх Справ генерал-адютант.

Керівник канцелярії (підпис)»

ГАЛАГАН Григорій Павлович (1819-1888) – громадацький діяч – українофіл, великий дідич на Полтавщині і Чернігівщині. Зв’язаний особистим знайомством і листуванням із Т.Шевченком, М. Максимовичем, П.Кулішем, В.Антоновичем, з багатьма членами Старої Громади у Києві. Як член підготовчих комісій перед реформою 1861 р. і член Державної Ради обстоював інтереси українського селянства. З 1865 р. і до останніх днів – земський діяч-меценат. Відкрив у с. Сокиринцях першу в Україні селянську позичково – ощадну касу. За ініціативою і при матеріальній допомозі Г. відкрито гімназію в м. Прилуки (1874), й багато народних шкіл. В пам’ять

померлого сина заснував Колегію Павла Галагана в Києві (1871), нині музей української літератури. Пожертвував свій маєток у с. Дігтярі для ремісничого училища, завдяки йому в м. Прилуки відкрито чол. і жін. гімназії. Плекав українську архітектуру, хорове мистецтво і вистави вертепної драми. Матеріально підтримував ж. «Киевская старина». Як енергійну, послідовну у своїх діях і авторитетну людину його в 1873 р. обрано головою Південно-Західного відділу РГТ в Києві, де познайомився з П.Чубинським, обраним керуючим справами цього відділу. Засідання Відділу, окрім першого, відбувалися в приміщенні Галагана в садибі Колегії. За словами Ф. Вовка, Г. П. Галаган один із нащадків колишньої козацької старшини і дуже багатий поміщик, був людиною освіченою й видатним діячем селянської реформи. Являючи собою виключення, він був одним із не багатьох українських панів, що не лише не стидались свого українського походження, але завсіди маніфестували свої українські симпатії. Цілком підходив до тої ролі, яка йому випала, був прекрасним головою відділу, дуже щиро співчував його завданням і навіть захоплювався ними. Але, як виявилось пізніше, він не зумів бути досить незалежним, коли це було потрібно, і подав до демісії в той момент, коли певна твердість з його боку могла б врятувати існування Відділу (Савченко Ф. *Заборона українства 1876 р., 1930; Енциклопедія українознавства.-Т.2; Енциклопедія історії України. Т.2*)

ГАМАЛІЯ Ксенофонт Михайлович (1858 – ?) – лікар, громадський діяч, голова Київської міської санітарної комісії, видавець журн. «Киевская старина» (1890-1901), автор книги «Земля і люде», в якій описував природу і людей Архангельської губернії. Належав до Київської Старої громади (Павловский И.Ф. *Краткий биографический словарь.- Полтава, 1912.-С.43; Палієнко Марина. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ-початок ХХ ст.). –К., 2005.-С.213*).

ГАРІН Василь Петрович – інженер – механік, дійсний член Південно-Західного відділу РГТ, вивчав народні ремесла. Представив у відділ колекцію моделей споруд і знарядь.

ГАРТИНГ Микола Мартинович (1823-1899) – архангельський цивільний губернатор, який в 1863 році змінив на цій посаді М.І.Арандаренка. Познайомився з П.Чубинським в Пінезі восени 1863 року під час перевірки органів місцевої влади. Запримітивши в ньому ділові якості, запросив його на посаду секретаря Архангельського губернського статистичного комітету. За сприяння губернатора Чубинський швидко налагодив роботу комітету і вже в грудні 1863 року провів перепис населення м. Архангельська. Менше року П.Чубинський попрацював на посаді секретаря. За цей нетривалий період значно зріс його авторитет, зміцніла довіра до нього як освіченої і ділової людини і діяльного службовця. Тому губернатор спершу призначив П.Чубинського чиновником особливих доручень, а вже потім інформував

міністерство внутрішніх справ . У листі від 19 вересня 1864 року писав міністру П.Валуєву: *«З дозволу Вашого Преосвященства, повідомлена мною пропозиція від 12 вересня 1863 року №3707, виселений в Архангельську губернію під нагляд поліції кандидат права С.-Петербурзького Університету Павло Чубинський, будучи на посаді судового слідчого м.Пінеги і його повіту, 7 жовтня 1863 року переведений із Пінеги в м. Архангельськ секретарем Архангельського Губернського Статистичного Комітету. Звернувши особливу увагу на службові здібності Чубинського і переконавшись у його спрямуванні думок, що він подає повну надію на цілковите виправлення в політичному відношенні, я визнав можливим, керуючись рішенням Вашого Високопревосходительства від 19 грудня 1862 року №32499 про дозвіл цьому чиновнику займати всякі посади, крім навчального відомства і міських і земських поліцій, допустити Чубинського займати посаду чиновника Особливих доручень. Я впевнений, що Чубинський зуміє оцінити зроблене заохочення і постарається виправдати виявлене йому довір'я чесною і корисною службою, до якої він підготовлений одержаною вищою освітою.*

Разом з тим, залишаючи Чубинського під тим же суворим таємним наглядом, я не перестану стежити за кожним його кроком і буду давати йому тільки ті доручення, які не торкаються політичних і секретних справ. Вважаю своїм обов'язком довести до відома Вашого Високопревосходительства

Архангельський губернатор М.Гартинг».

Губернатор по-своєму зрозумів дозвіл міністра внутрішніх справ стосовно посади П.Чубинського. Як мовиться, що не заборонено, те дозволено. Спершу М.Гартинг призначив його чиновником особливих доручень, а вже потім доповів міністерству внутрішніх справ. При цьому губернатор порушив розпорядження міністерства. Але скасовувати його рішення означало принизити його честь і гідність. Тому на лист М.Гартинга 4 жовтня 1864 року з міністерства відповіли так: *«Хоча особи, вислані під нагляд поліції, приналежні до даної категорії з колишнім студентом Чубинським, не допускаються Міністерством Внутрішніх Справ на службу в міську і земську поліції і в Губернаторську канцелярію, але поскільки Ваше Превосходительство поклали на Чубинського обов'язки чиновника особливих доручень, то я вважаю незручно змінювати Ваше розпорядження. Проте вважаю необхідним покійно просити Ваше Превосходительство звернути особливу увагу на Чубинського і стежити за всіма його діями.*

Керуючий Міністерством, Товариш Міністра (підпис)»

ГЕЙНЕ Генріх (1797-1856) –німецький поет, публіцист. П.Чубинський переклав чотири вірші Г., які увійшли до збірки «Сопілка Павлуся», а саме:

«Ходжу по діброві і гірко ридаю», «Сиджу на березі крутому», «Дівчину козак любив», «Із сліз моїх, мила моя». Вони засвідчили П.Чубинського як знавця німецької мови і його ще одну грань таланту як перекладача.

ГЕН Костянтин Олександрович (1839-?) - студент Петербурзького ун-ту, учасник студентських заворушень 1861 р., брат Н.О.Білозерської.

ГІЛЬТЕБРАНДТ Петро Андрійович (1840-1905)- член археологічної комісії. Закінчив Московський ун-т, працював у газетах «День», «Голос», редактор 1,11.У1, У11 томів «Праць» П.Чубинського.

ГЛОВАЧЕВСЬКИЙ В.Г. - мировий посередник 2-ї ділянки Житомирського повіту прихильно повідомив експедиції етнографічні відомості із своєї ділянки. П.Чубинський з вдячністю згадує його у загальній передмові до матеріалів і досліджень до першого тому «Праць».

ГНИЛОСИРОВ Василь Степанович (1836-1900)- педагогічний діяч родом із Слобожанщини, член харківського укр. студентського гуртка, був у зв'язках з іншими укр. громадами 60-х років, співробітник «Основи», працював у недільних школах, згодом довголітній директор повітової школи в Каневі, доглядав Шевченку могилу. Член Південно-Західного відділу Рос. географ. тов.-ва, де керуючим справами працював П.Чубинський.

ГОЗДАНО-ТИШИНСЬКИЙ А.Г.- член Московського археологічного товариства, знайомий П.Чубинського.

ГОЛОВАЦЬКИЙ Яків Федорович (1814 -1888)-укр. поет, учений –славіст, педагог і громадський діяч. Один із зачинателів нової укр. літ-ри на західноукраїнських землях. Під час навчання у Львів. Духовній семінарії належав разом з М.Шашкевичем та І. Вагилевичем до «Руської трійці». Багато подорожував по Галичині, Буковині й Закарпаттю, збираючи фольклор і вивчаючи народий побут. Видав працю «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (у трьох частинах, кн. 1-4. М.,1878), висунута на Уваровську премію разом з працями П.Чубинського.

ГОЛОВІН М.В.- рідна сестра М.В.Ломоносова.

ГОНТАРЕНКО Володимир Іванович (р. н. 1949), проживає в Рибинську Ярославської обл. РФ. Уклав схему родовідного дерева Чубинських із 120 осіб, яка у знаходиться у родині правнуків П.Чубинського в Борисполі.

ГОРЛЕНКО Василь Петрович (псевдоніми і криптоніми -В. Глаголь, Черкасин, Г-ко, В.Г та ін.; 1853-1907) – український літературний критик,

мистецтвознавець, фольклорист та етнограф. Родом з Чернігівщини. Походив з відомого українського старшинського роду. Навчався в Ніжинському ліцеї та Сорбонні. Один з перших подав відомості про рукописи російських повістей Т.Шевченка, надрукував кілька уривків з них (Труд, 1881-1882). З часу заснування ж. «Киевская старина» (1882) був одним з його співробітників, виступав із статтями з питань української літератури, мистецтва, історії, краєзнавства, фольклору та етнографії, в т.ч. про «Праці» П.Чубинського (Киевская старина, 1884, Т.8), дав їм високу оцінку. За багатством даних «Праці» Чубинського можуть бути поставлені з двома пам'ятниками європейської етнографічної літератури: «Люд польський» Кольберга і «Бібліотека народих традицій» Пітре. Особливу цінність «Працям» Чубинського надає те, що, крім збірника пісень, у всіх томах видання збирач постав новатором (*Українська літературна енциклопедія, Т.1. –К.1988; Киевская старина, 1884. Т.8, лютий*).

ГОРОДИЩЕ – місто Київської губернії, нині райцентр Черкаської області України на р. Вільшанка. Вперше згадується в історичних джерелах 16 ст. як населений пункт на території, загарбаній феодалною Литвою. Населення Г. брало участь у народно-визвольній війні 1648-1654 рр., гайдамацькому русі. В 1848 р. збудовано одну з перших цукроварень в Україні. В Г. приїздив П.Чубинський під час проведення експедиції влітку 1870 року, а потім прибув сюди на роботу, де влаштувався в адміністрації фірми «Брати Яхненки та Симиренко», з головою поринувши у сферу виробничих і торгових відносин.

Цукровиробничу фірму „Брати Яхненки та Симиренко” заснував Федір Степанович Симиренко і три брати Яхненки - Терентій, Кіндрат і Степан в 1815-1820 рр. Перший великий капітал фірма заробила торгівлею борошном та іншими товарами. Потім взялася за будівництво цукрових заводів. Ф. С. Симиренко як людина з глибоким розумом, сильним характером і відчуттям власної гідності був одним з керівників цього великого підприємства. Цій фірмі належали кращі цукроварні комерційного типу, оснащені найдосконалішою технікою і висококваліфікованими кадрами. Заводи, побудовані в Черкаському повіті, не поступалися кращим західноєвропейським зразкам. І що найбільше дивувало сучасників, власниками цих заводів були не російські чи польські поміщики, які водилися по всій Україні, а українці, колишні кріпаки.

З діяльністю цієї фірми центр цукрової промисловості поступово перемістився в Україну, зокрема в Київську губернію, якій, починаючи з 1845 року, належала першість виробництва цукру в усій Російській імперії. Показовий такий факт: з усіх 209 цукроварень Російської імперії 116 працювали в Україні. Крім того, українські цукроварні більше як удвічі були прибутковими порівняно з російськими (*Родовід, 1990, №10, С.35-36*).

Справу Ф.С. Симиренка продовжив його син Платон, який почав будувати нові заводи в селах Руська Поляна, Горлівка, Олександрівка. У

Млієві поряд з великим цукровим заводом він побудував і механічний завод, оснастивши його металообробними верстатами з Франції, Бельгії та Англії. Таким чином вирішив проблему ремонту агрегатів та механізмів, задіяних на цукроварнях. Цей непосидючий і діяльний підприємець був великим меценатом. Він дав гроші на видання Шевченкового „Кобзаря”. Симиренки були не просто капіталістами – багатіями, а й людьми великої душі, простими і щедрими, патріотами рідної землі. Тому не жаліли коштів як для піднесення промислового виробництва, так і для розвитку культури і духовного збагачення життя українців.

Молодший брат Платона Василь Федорович Симиренко теж був великим меценатом України. Як пише Ольга Шевченко, за його кошти було видано кілька „Кобзарів” Т.Шевченка, праці П.Чубинського, О.Кістяківського, М.Драгоманова..., фінансував українські періодичні видання „Киевская старина”, „Рада”, „Громадська думка”, „Літературно-науковий вісник” тощо (*Родовід, 1990, №10. С.35-36*).

Чубинський зійшовся з ним у Городищі. Завдяки діяльній натурі Василя Федоровича захопився новою галуззю – цукровиробництвом і активно допомагав директорові в організації виробничого процесу, в налагодженні контролю та обліку. В особі Василя Федоровича Чубинський зустрів людину таку ж заповзятливу й ділову, як і сам. І цей дуєт творив дива в цукровій галузі, якби не лиходійні сили природи не зривали їх намірів і не зводили нанівець всі їхні намагання. Не виключена можливість, що під впливом Василя Федоровича Симиренка Чубинський і сам хотів стати великим промисловцем цукровиробничої галузі. Заснувавши акціонерне товариство „Діач”, він мріяв про прибутки аби створити достаток для родини. Але посуха зруйнувала всі його плани. Це був великий удар долі, який надломив його фізичні і моральні сили і пізніше позначився на його здоров’ї.

Коли ж Чубинський з’явився в містечку Городище Черкаського повіту Київської губернії? Письменник Дмитро Чередниченко з посиланням на Костя Михальчука - тоді бухгалтера фірми - пише, що Чубинського покликало туди влітку 1870 року (*Д.Чередниченко. Павло Чубинський. К.2005. - С.253*). І тут цей факт близький до істини, бо з коротенького листа до О. Кістяківського від 27 серпня 1870 року бачимо, що Чубинський уже в Чигирині займався фінансовими рахунками, пов’язаними з діяльністю фірми «Брати Яхненки та Симиренко». А наступний лист (29 серпня 1870) повністю прояснює ситуацію відносно занять Чубинського в адміністрації фірми і його велику заклопотаність організаційними справами. „З ранку до вечора я зайнятий, - повідомляє він О.Кістяківському. – Спершу організував контору, потім обстежив усі установи, їх господарство і облік, зробивши в останньому деякі скорочення. Потім запровадив звітність, дав кожній установі форми місячних відомостей і взагалі тут контролю не було - я його створив і думаю, що постійно діючий контроль збереже багато що і дасть засоби спрямовувати дії наших установ. Безлад у всьому був великий не

тому, що нема підходящих робітників, а тому, що не було кому спрямовувати. Василь Федорович (Симиренко) заклопотаний масою справ і неприємностей, а тому все йшло абияк. Тепер конторська справа вся лежить на мені. Василь Федорович працює на заводі. Крім того, що у нього наявні різні проекти на поліпшення виробництва, йому треба стежити за роботою заводу. Толпигін і знаючий і трудолюбивий - не може розпорядитися і грубо поводить з людьми. Його треба притримувати за фонди.

Я почав освоювати технологію цукрового виробництва, один курс уже пройшов, і як запевняє Василь Федорович, через рік буду знати цю справу не гірше директорів заводів.

З Василем Федоровичем живемо душа в душу. Один без одного нічого не робимо серйозного. Підлеглі старанно працюють, тому що уважно до них ставлюся, так і тому, що контролерів і бухгалтерів запрошую на наради - це їм подобається і тому кожен старається що-небудь зробити. Взагалі я бачу, що я тут потрібний. Робота мені подобається – одна біда нема у мене дружини. Треба буде одружитися... У листопаді я поїду в Петербург. І тоді побачимося і детально поговоримо» (*ІР НБУ. 111,69976*). Але в листопаді йому не вдалося поїхати в Петербург, а здійснив свою поїздку в столицю вже на початку січня 1871 року.

На новій посаді в Городищі Чубинському доводиться часто їздити по цукроварнях фірми в міста Шполу, Чигирин, укладати договори, контракти, оформляти різні документи, робити розрахунки, займатися організаційними господарськими справами, працювати над укладанням „Трудов”. Як повідомляє К.Михальчук, разом з Чубинським вдалося організували „гурток з різними національно – культурними завданнями, а, між іншим, тут також Чубинський виготовляв і свої «Труди» етнографічної експедиції в Південно-Західний край». Чубинський листується з видавцями у Петербурзі, пише передмови, пояснює правила правопису йотованих букв та розміщення матеріалів по окремих томах.

1870 року професор органічної хімії Київського університету П.П.Алексєєв висунув ідею заснувати Київське відділення Російського технічного товариства, а втілити її довелося інженеру-технологу М.А.Толпигину. Він скликав техніків цукрозаводів, які 24 і 25 серпня з'їхалися до Городищенського заводу і поклали початок діяльності Відділення. Цьому починанню у великій мірі сприяв директор адміністрації городищенських заводів В.Ф.Симиренко, бо саме його контора стала місцем управління Київського відділення, і головний начальник краю кн. Дондуков-Корсаков. Завдяки його сприянням статут Відділення невзабарі був затверджений 8 січня 1871 року. Відділення розпочало свою діяльність під головуванням професора П.П.Алексєєва. Заступником голови обрали інженера-технолога М.А.Толпигина, секретарем -П.П.Чубинського. За рік існування воно набуло широкого визнання і вже мало у своєму складі 76 дійсних членів, а разом з почесними і кандидатами в дійсні члени-96 (*Киевлянин. -1872. –№ 32. – 14 березня*). Київське відділення стало

всеросійським центром розвитку науково – технічної думки в галузі цукрової промисловості, за його ініціативою створено лабораторію для виконання досліджень на замовлення цукрозаводів, відкрито перше технічне училище для підготовки майстрів цукроваріння, створило спеціальну лабораторію для проведення досліджень на замовлення заводів. Таким чином, процес цукроваріння був поставлений на міцну наукову основу.

Працюючи в адміністрації цукрових заводів, П.Чубинський продовжував роботу над підготовкою до друку зібраних етнографічних матеріалів і відлучався до Петербурга для особистого звіту. 15 січня 1872 року він брав участь у засіданні відділення етнографії Російського Географічного Товариства, де повідомляв про результати своїх етнографічних досліджень в Південно-Західному краї. Тут же Чубинський прийняв пропозицію географічного товариства приступити до вивчення статистичних і переважно етнографічних умов краю, населеного малорусами. За повідомленням анонімного автора «Киевлянина», в даний момент Чубинський вже закінчив велику частину своєї праці, яка всебічно охоплює життя малоросів, їх вірування і світогляд, обряди, ігри, забави, пісні, перекази і легенди, юридичні звичаї і побутові відносини. Вже розпочалась підготовка декількох частин цієї праці до видання. Редакцію зібраних пісень взяв на себе М.І. Костомаров, а видання інших матеріалів доручено п. Гільдебранту. На засіданні П. Чубинський представив короткий нарис етнографічних різновидностей малоруського племені на основі матеріалів про говори. Шанований дослідник визначає, що народні різновидності цього племені дивовижно співпадають з етнографічними назвами літопису Нестора племен, які населяють Південно – Західний край. На думку Чубинського, пише газета, малоруське плем'я і в побутовому, і в лінгвістичному, і навіть у топографічному відношеннях являють собою три головні гілки: українців, сіверян або поліщуків, і галича (русинів або червонорусів), які поділяються на ще менші розгалуження. На засіданні відділення Чубинський представив карту, на якій позначені місцевості, зайняті населенням не лише за говірками, а й напівговірками і навіть показані межі всіх говорів. Повідомлення Чубинського схвально сприйняте учасниками засідання.

Недільного дня (6 лютого 1872 року в Києві на Бібіковському бульварі (нині бульвар Шевченка, де був пам'ятник М.О.Щорсу) відбулося відкриття пам'ятника графові Олексію Олексійовичу Бобринському. Урочистості відбулися за присутності великої кількості киян, представників різних станів. З вищої знаті були присутні начальник краю кн. О.М. Дондуков –Корсаков, син небіжчика граф О.О.Бобринський з Петербурга, губернський предводитель дворянства П.Д.Селецький та інші почесні гості. Разом з представниками промисловості і торгівлі на відкритті цього пам'ятника був присутній і Чубинський як представник промисловості і головний промовець на вечірньому засіданні. Ввечері 6 лютого 1872 р. з нагоди

відкриття пам'ятника гр. О.О.Бобринському у залі благородних зібрань відбулися екстраординарні збори Київського відділення Російського технічного товариства за присутністю найвищих посадовців краю, членів відділення і гостей, переважно цукропромисловців і техніків. Головуючий генерал-губернатор О.М.Дондуков –Корсаков надав слово секретарю Товариства П.Чубинському, який виголосив промову про заслуги графа О.О.Бобринського в галузі цукробурякової промисловості. „Сьогодні ми стали свідками відкриття пам'ятника гр. О.О.Бобринському, - сказав він... Наше відділення визнало своїм обов'язком вшанувати пам'ять графа Бобринського спеціальним засіданням в день відкриття пам'ятника йому. Сьогодні громадським пам'ятником увічнена пам'ять людини, яка сприяла в особі приватного діяча економічним досягненням нашого товариства. Це пам'ятник діячу в галузі промисловості. Донині пам'ятниками увічнювались військові подвиги, діяльність державних сановників і генії письменників. Сьогодні увічнена діяльність сільського господаря і промислового фабриканта».

Промова дуже об'ємна. Вона займає три четвертих великої сторінки газети, дуже багата змістом і важлива оцінкою діяльності графа Бобринського. Зрозуміло, вона викликала великий інтерес „Киевлянина”, і той спромігся надрукувати її повністю 12 лютого 1872 р. В ній Чубинський виявив глибокі знання як історії розвитку цукрової промисловості, так і вклад у її піднесення на вітчизняних теренах передового промисловця, винахідника і громадянина О.О. Бобринського.

Після урочистостей, присвячених його пам'яті, почалося звичайне робоче засідання. Чубинський виступив зі звітом про роботу Відділення за перший рік його існування, а потім було зібрано 4345 карбованців на технічне училище і прийнято в члени нових бажаючих (*Киевлянин. 1872. – 8 лютого*).

Про перебіг подій цього моменту він писав у листі до О.Ф.Кістяківського(16. 02,1872 р.): «Голубчик Олександр! Я винуватий перед тобою за свою неакуратність, на виправдання можу сказати, що весь цей час не був дома. Поїздка у Петербург, а потім у Київ на контракти поглинула багато часу. Я відвіз у Петербург мої праці експедиції і задоволений тим, що їх там зустріли з великим співчуттям і похвалою. В даний час друкуються чотири томи: 1-й вірування, 3-й – народний календар. 9-й- рішення волосних судів і перша частина 11-го тому «Євреї Південно-Західного краю». Останні два томи друкуються першими від інших, бо вони мають практичний інтерес.

Мене і Костомарова просили поїхати з етнографічною метою в Чорномор'я, на що ми погодилися. Вчора (15 лютого) я передав генерал – губернатору статут Південно –Західного відділу Географічного товариства, підписаний багатьма нашими знайомими. Так мені вдалося вирішити це корисне завдання. Ми тепер матимемо постійну установу по вивченню краю.

Останнім часом у мене багато турбот. 6-го лютого було відкрито пам'ятник Бобринському і мені довелося на вечірньому засіданні нашого технічного відділення виголошувати промову...Ти вже знаєш, що у мене народився синок Михайло, дружина сама годує, на жаль вона не дуже добре себе почуває. Вчора хотів поїхати, - але мені надали медвежу послугу, дають обід в честь генерал-губернатора і мене просили сказати на обіді слово» (*ІР НБУ.111, 69977*). Завдяки своїй надзвичайно енергійній і непосидючій вдачі, у Городищі Чубинський став організатором й ініціатором багатьох справ. Окрім того, що вже сказано вище про його нововведення в організації обліку і звітності, він був секретарем технічного товариства, заснованого 1871 року. А в 1873 р. за його ініціативою було вирішено видати «Ежегодник по свеклосахарной промышленности», також склав і видав працю «Свеклосахарные заводы Российской империи по официальным статистическим о их данным за кампанию 1871-го и 1872-го годов». Це були перші статичні збірники з питань цукровиробництва того часу, започатковані П.Чубинським – своєрідним звітом його роботи у фірмі «Брати Яхненки та Симиренко» за два з лишком роки. Після Городища в 1873 році він переїжджає у Київ, де за його старанням було відкрито Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, де він, як керуючий справами повністю віддавався роботі по вивченню економічного життя, культури і побуту України.

ГОРТИНСЬКИЙ Михайло Михайлович - правнук Павла Платоновича Чубинського по материнській лінії, живе у Франції. Кілька разів приїздив у Бориспіль, відвідував місця, пов'язані з життям свого прадіда, а також ліцею «Дизайн-освіта» ім. П.Чубинського, кімнату –музей. Адміністрацією ліцею нагороджений премією ім. Павла Чубинського.

ГОРЯЧКІВСЬКИЙ ФЕДІР. Народився в сім'ї священика на Чернігівщині. Закінчив першу Київську гімназію. У 1858 вступив на історико-філологічний ф-т Київського ун-ту, який закінчив у 1862 р. Був учителем перших недільних шкіл, увійшов до Громади в 60-х роках (*Україна, 1928.-С.102,125*).

ГРАБОВСЬКИЙ Зосим Григорович - член Південно-Західного відділу РГТ, разом з П.Чубинським працював у спостережному комітеті при перепису населення Києва.

ГРАНДИЛЕВСЬКИЙ - член АГСК, в 1864 р. подав до статистичного комітет статтю «Рух народонаселення в Ємецькому приході».

ГРЕНБЕРГ О.І. –мировий посередник 1-ї ділянки Літинського повіту Подільської губ. повідомив експедиції етнографічні відомості із своєї

дільниці. Про нього згадує з вдячністю П.Чубинський у загальній передмові до матеріалів і досліджень.

ГРЕНКОВ Микола Михайлович - директор 2-ї Київської гімназії (1855-1860). Випускав П.Чубинського після закінчення ним 6-го класу. Був одним із найсуворіших інспекторів навчального округу (*Киевская старина*, 1902, Т.77 (червень). Гренков постійно знаходився в гімназії і самостійно стежив за дисципліною і за навчальною частиною в установі. Дійсний студент педагогічного інституту, родом з Тамбова, де він одержав початкову освіту в місцевій гімназії, займав посаду учителя математики і фізики в першій Київській гімназії, лекції з математики в університеті св. Володимира. В 1837 р. був призначений інспектором 2-ї Київської гімназії. Під час свого інспекторства до самого звільнення від служби був ревним прихильником різок. Щосуботи всіх ледачих, у яких в журналах були одиниці і нулі, завлишали на розправу. За порушення порядку і дисципліни 26 учнів 2-ї гімназії підпадали різним карам- виключенню з гімназії, карцеру, різкам і т.п. Як пише М.Чалий, деякі вихованці, які відомості на різних поприщах громадської діяльності, були гнаними і переслідуваними за норовистість і непокірність. Так відомий етнограф Чубинський не вилазив з карцеру і мусив вийти із 6-го класу (*Киевская старина*, 1900. -Т.69.-№4). Звичай покарання різками був занесений інспектором Гренковим із Тамбовської семінарії, де, як в інших духовних училищах того часу, існували суботники (*Там само*).

ГРЕЧУЛЕВИЧ Василь (1791-1870) протоієрей. Служив на Поділлі, автор відомої книги «Проповеди на малороссийском языке». Їх читав П.Чубинський у церкві, спонукаючи священника виголошувати проповіді і проводити відправу українською мовою.

ГРИГОР'ЄВ Аполлон Олександрович (1822-1864), рос.літературний критик, поет. Закінчив Московський ун-т. З 1845 р. друкувався в ж. «Репертуар и пантеон». На критичних статтях, оповіданнях і віршах Г. позначились ідеї утопічного соціалізму. Заперечував теорію «мистецтва для мистецтва». У статтях, які публікував у ж. «Время» та «Епоха» наголошував на значенні народності в розвитку літератур і культури. Високо оцінював творчість Т.Шевченка, якого називав першим великим поетом нової великої літератури слов'янського світу. Був близьким приятелем П.Чубинського, який у студентські літа, за словами О.Штакеншнейдер, дружив з Я.Полонським і А. Григор'євим.

ГУГЛИНСЬКИЙ Василь Степанович (40-і рр. ХІХ ст. – імовірно, 1891, Ташкент) – український письменник. У 60-ті рр. у Петербурзі входив до української громади. Приятелював з М.Костомаровим, Д.Мордовцевим, П.Кулішем. Можливо, через них познайомився з П.Чубинським, коли той був студентом ун-ту. В останні роки працював слідчим аудитором окружного

суду. Друкувався в журналі «Основа» (1862, №2,5,8). Писав оповідання, за стильовою манерою близькі до творів Марка Вовчка. В них створив яскраві людські характери, заглиблювався у селянську психологію. В оповіданні «Війт Семен» показав зародження активного протесту бідняка проти сваволі сільської влади, в іншому – «Москалева правда» зображено руйнування моральних устоїв селянської сім'ї в умовах соціального безправ'я. Мотив духовної самотності проступає в нарисі «І наука іноді не в науку» з життя колишнього бурсака. Елегійним смутком позначений вірш «Перед світом». (*Українська Літературна Енциклопедія. – Т. 1. – К., 1988. – С. 512; Міщук Р.С. Українська оповідна проза 50-60 рр. XIX ст. – К., 1978*).

ГУЛАК Микола Іванович (1822-1899) – укр. рев. демократ, педагог і вчений. Народився в небагатій дворянській сім'ї. В 1843 закінчив юридичний ф-т Дерптського (тепер Тартуський) ун-ту. В 1845-1847 – чиновник канцелярії київського, подільського і волинського генерал – губернатора. В грудні 1845- січні 1846 разом з М.І. Костомаровим і В.М.Білозерським заснував Кирило-Мефодіївське товариство, був прихильником революційних методів боротьби проти самодержавства і кріпосництва, виступав за політичне об'єднання всіх слов'янських народів у формі демократичної федеративної республіки. В березні 1847 Г. заарештований у Петербурзі й ув'язнений в Шлісеєльбурську фортецю, перебував під наглядом поліції в Пермi. Після повернення із заслання працював педагогом в Одесі, Керчі, Ставрополі, Кутаїсі, Тбілісі. Автор наукових праць з історії, філософії, філології, історії літератури.

Д

ДАНИЛЕВСЬКИЙ Микола Якович (1822-1885)-рос. публіцист, природодослідник, філософ. Навчався в Олександрівському ліцеї і на факультеті природничих наук Петербурзького ун-ту. Зі ступенем кандидата наук витримав магістерський екзамен. Перервав наукову кар'єру через арешт у справі Петрашевського. Виселений у провінцію. В 1853 академік К.Бер залучив його до експедиції по вивченню флори і фауни басейну р. Волги і Каспійського моря. З 1858 керував дослідженнями рибальства в Білому і Баренцевому морях. За три експедиційні роки вивчив рибні і звіробійні промисли в північних морях, дав їх промислову характеристику і розробив рекомендації з раціонального використання природних багатств Помор'я (*Поморская энциклопедия», Архангельск, 2001*).

ДАНЧИЧ Михайло Іванович – титулярний радник Прилуцького повіту, хрещений батько П.П.Чубинського.

Обряд хрещення здійснив священник Борисоглібської церкви в м. Борисполі Андрій Бориславський 8 квітня 1839 р.

ДАШКЕВИЧ Микола Павлович (1822-1908) – укр. і рос. літературознавець, історик, фольклорист, академік Петербурзької АН. Професор Київського ун-ту на кафедрі історії західно-європейської літ-ри. Багато років очолював Історичне товариство Нестора-літописця в Києві. Досліджував укр. і рос. літературу, усну народну творчість. Автор праць про творчість О.Пушкіна, М.Лермонтова, М.Гоголя, І.Котляревського, А.Метлинського, У. Шекспіра, Дж. Байрова, Й.В. Гете та ін.

«ДВА СЛОВА о сельском училище вообще и об училище для сельских учителей», стаття П.Чубинського, вперше надрукована в ж. «Основа», №4 за 1862 рік. В ній автор говорить про мету сільських училищ, які готують віспоприщеплювачів та писарів для волосних і окружних правлінь виконувати канцелярські роботи. Такі училища не користуються повагою у народі, бо в народі утвердилась думка, що писар- це п'яниця, бо в Малоросії кожна обгородка завершується випивкою. Тому, щоб школа приносила користь, треба, щоб учитель був тісно пов'язаний з інтересами народу, вихідцем з народу, який не відвик від землеробської праці. До такої особи вчителя буде довіра і користь, яку приносить він, незмірна. «Для того, пише П.Чубинський, щоб поширювалась серед сільського населення освіта, потрібно перш за все навчити учителів для сільських училищ, - потрібно влаштувати в нашому краї інститут для навчання учителів сільських училищ. Інститут повинен бути улаштований не в місті, а біля села. Учні інституту повинні бути з сільських жителів, щоб вони займалися польовими роботами, а рівномірно і ремеслами. Це не дасть учню відвикнути від корисної фізичної праці і віддалитися від того побуту, з якого вийшов».

ДЕЛЯНОВ Іван Давидович (1818-1897), граф, товариш міністра народної освіти з 1866 р., попечитель Петербурзького ун-ту. П.Чубинський був свідком події, що відбулася в ун-ті. В католичному соборі Петербурга відбулася панахида по жертвах, убитих у Варшаві під час придушення маніфестації 13 лютого 1861 р. Про панахиду було своєчасно повідомлено в університеті. На неї прийшли багато російських студентів і навіть професори М.Костомаров, Б.Утін та інші. Було надзвичайно багато польської публіки, що просторий собор був переповнений. І ось в ун-ті поширилися чутки, що з приводу панахиди буде проведене слідство, щоби притягти до відповідальності лише польських студентів. Тоді рос. студенти постановили: представити в слідчу комісію підписні листи, щоб довести, що й вони були на панахиді. Коли в ун-т приїхав І.Д.Деляннов, він

наштовхнувся на студента А.А.Штакеншнейдера, у якого в руках був один з підписних листів. Попечитель став вимагати показати цей папір. Студент навідріз відмовився. Тоді Делянов пригрозив: «Або ви покажете, або залишите університет». Нарешті попечитель поїхав. Як тільки стало відомо, чого домагався попечитель, тут же зібралася сходка. Згадує Л.Пантелєєв: «На ній головну роль грали покійний Н.А.Неклюдов і Чубинський(пізніше відомий своїми статистичними дослідженнями); перший виголосив дуже дивну промову;

другий з малоросійським гумором що називається по кісточках розібрав Іван Давидовича. Нарешті в цю історію втрутилися професори. І Делянов здався». Таким чином Штакеншнейдер залишився в ун-ті (*Л.Ф.Пантелєєв. Воспоминания. , 1958.- С.173-174*).

ДЕМЧЕНКО В.Г.- один із засновників Південно-Західного відділу РГТ у Києві. В газеті «Киевский телеграф» від 1 січня 1875 р. заявлений як майбутній співробітник.

ДЕРКАЧОВ – член Архангельського губернського статистичного комітету

ДЕРКАЧОВ Ілля Петрович, згадується як Деркач Г.(1834-1916) –автор граматики для українських недільних шкіл, педагог-методист, просвітитель. «Українська граматка» (Москва, 1861) розповсюджувалася безкоштовно по школах України. Коли всі гімназії Київської шкільної округи висловилися за введення української мови в народних школах, три діячі полтавських народних шкіл Д.Пильчиков, В.Лобода та О. Кониський надіслали прохання до петербурзького Комітету грамотності поклопотатися перед міністерством державних маєтків про дозвіл користуватися в школах України граматиками Г.Деркача, П.Куліша та О. Строніна. Діставши копію згаданої петиції полтавців, кияни-педагоги за підписом 84 осіб, в т.ч. В.Антоновича, М.Драгоманова, П.Чубинського, звернулися до того самого Комітету з проханням взяти на себе клопотання про дозвіл у школах «южнорусского края» вживати підручники на рідній мові населення. Комітет поставився до тих заяв прихильно і розпочав клопотання перед міністерством освіти, але при обговоренні проекту статуту про народні школи на спеціальній урядовій нараді точка зору про мову навчання в редакції міністра освіти Олександра Головніна не знайшла підтримки з боку більшості членів наради з тих міркувань, що «уряд повинен дбати про розвиток загальної російської грамотності, а не місцевих діалектів». (*Сірополко Степан. Історія освіти в Україні, К., 2001, С. 344*).

ДЗЯНКОВСЬКИЙ прислав матеріали для експедиції П.Чубинського про знахарів і суєвір'я, записаних на Поліссі.

ДИМИНСЬКИЙ Андрій Іванович (1829–1905). Український етнограф, фольклорист, член Російського географічного товариства. За різними даними, зібрав близько 2500 народних пісень, 2000 прислів'їв, 2000 приказок, загадок тощо. П.Чубинський згадує, що Подільський статистичний комітет надав у розпорядження експедиції збірник п.Диминського, який мав близько 2 тис. пісень і варіантів. Також Д.передавав зібрання повір'їв, загадок та етнографічні матеріали.

«ДІЛО» -перша укр. щоденна газета. Видавалася з 1 січня 1880 р. у Львові. Заснована групою народовців на чолі з Барвінським для захисту прав українців Галичини, виступала за державну незалежність та соборність України.

З газетою співробітничали та публікували в ній статті І.Франко, М.Грушевський, О.Кониський, М.Костомаров, В.Антонович та ін. Після смерті П.Чубинського газета щиро відгукнулася про нього, опублікувала жалобну звістку про велику втрату в науковому світі. У номері від 21 січня 1884 р. в траурному обрамленні помістила такі слова: «Сумна наспіла для нас вість з-за кордону...Павло Чубинський - один з найвірніших його синів Русі-України, ревний діяч від початку 1860-х аж до кінця 1870-х років». Газета розповіла про його активну роботу в географічному товаристві й відзнаки за наукові труди й висловила сподівання, що брати з Києва не забудуть передати нам, галичанам, «близьку відомість про життя і труди нашого згаслого брата –українця». Кияни не забарилися й швидко відгукнулися на прохання галичан. Уже в наступному номері від 2 лютого 1884 р. газета надрукувала розлогу статтю про вченого, наголосила на основних віхах його біографії.

„За шість літ життя на засланні він зробив для Архангельська стільки, що інші „учені” не зробили і за шістнадцять!” Щодо публікації в газеті, то відчувалося, що її автор близько знав Чубинського, бо згадує найдрібніші факти і деталі з його життя, відзначає наукову і просвітницьку діяльність, докоряє ворогам народної просвіти, які прагнули знищити тих, хто ніс світло у темін народних мас. Саме таким сіячем світла був Чубинський, який відзначався активною громадсько-політичною, науковою, просвітницькою діяльністю і поетичною творчістю. „Досить сказати,- продовжує газета,- що літом 1876 року київське Географічне товариство скасоване, а Чубинський не по своїй волі перебрався в Петербург. Сей випадок – і став головною причиною, котра звалила Чубинського в могилу; виїзд із Києва, до краю, де сам воздух шкодив його здоров'ю, виїзд по неволі – вже і сам по собі не могли не зробити тяжкого впливу на моральну сторону Чубинського, а до того сей виїзд з економічного боку став банкрутством Чубинському. Тільки влаштувався на роботу, як постиг його тяжкий недуг, з якого він вже не поправлявся. В ці останні роки хвороби Чубинський був справді великим мучеником за ідею, котрій він служив не змінивши”.

Далі наводиться вірш „До моєї Катрусі”:

Ще не багато літ прожив,
 А вже сивіє чорний волос;
 Ще не дождав своїх я жнив,
 Ще не жовтіє колос...
 Я в світі щиро працював
 І сіяв те, що Бог послав.

У продовження думки цього вірша газета подає такий коментар: „Не довелося страждальцеві навішати свою сім'ю, „дождати жнив” у своїй сім'ї, недуг лишив його і цього щастя!” Говорячи про вірш „До моєї Катрусі” кореспондент з Києва вказує на його зв'язок з конкретною особою. „Ясна зоря” у вірші – це дружина П.Чубинського. образ „ясної зорі” саме найбільш відповідає їй, людині з щирим люблячим серцем, яке „здатне було винести п'ятирічний догляд біля постелі безнадійно хворого чоловіка”.

Нарис закінчувався словами, що виражали суть передчасної смерті людини великої творчої енергії: „Мир тобі, брате. Спочивай там, де не досягне тебе ніякий донос, ніякий наклеп душепродавців”. Внизу стояв криптонім, за яким можна розпізнати автора –О. Кониського.

«ДІЯЧ»- цукробурякове товариство, засноване П.Чубинським на паях у Городищі під впливом діяльності В.Симиренка. П.Чубинський мріяв про прибутки і достаток для родини. Проте посуха зруйнувала всі його плани- два роки не було дощу. Це був непоправний удар долі, який надломив його фізичні й моральні сили, що пізніше позначилося на його здоров'ї.

ДОЙКОВ Юрій Всеволодович. Народився 20.07. 1955 в Архангельську – історик, журналіст, кандидат історичних наук. Закінчив школу робітничої молоді, навчався в профтехучилищі ім. С.М.Орешкова, служив в армії. Після закінчення історико-філологічного факультету Архангельського державного педагогічного ін-ту (1981) навчався в аспірантурі Ленінградського держуніверситету, працював викладачем Архангельського лісотехнічного інституту. З 1991 року незалежний дослідник і журналіст. Цікавлячись питаннями політичної історії, вітчизняної науки і культури, вивчав архівні фонди в архівосховищах Росії та за кордоном. У своїх працях відобразив ту роль, яку відігравали у вітчизняній історії видатні політики, соціологи, історики і журналісти. Відстоював право історика на об'єктивну оцінку більшовицького минулого країни і її північної околиці-Архангельської Півночі. Автор книг: «Питирим Сорокин. Страницы жизни», «Красный террор на Севере». Вып.1. Архангельск, 1993 ; «Растрельные списки 1921 года». Архангельск, 2000 та ін. книги про імена і долі репресованих, встановлених за матеріалами архівів ФСБ, держархіву Архангельської області, бібліотеки, Наукового архіву архангельського обласного краєзнавчого музею, архіву Російської АН (Санкт-Петербург). Також книги, присвячені постатям України, зокрема «Надія Суровцова. На заслання в Архангельську» (1933-1937) (2008), «П.П.Чубинский. Предтеча украинской

свободи». Архангельск, 2007. Кілька разів приїздив до Києва і Борисполя. Підтримував творчі зв'язки з науковими установами та архівами столиці і їх співробітниками.

(*Поморская энциклопедия, Архангельск, 2001; А.Зиль*)

ДОКЛАД П.П.ЧУБИНСКОГО (разом із В.О. Щербаковим) про Архангельську Публічну бібліотеку. –(*Протоколы Архангельского губернского статистического комитета от 15 ноября 1866, «АГВ», 1866, с.14*).

ДОЛИНСЬКИЙ В.А., один з авторів «Бесед о Севере» в третьому відділенні імператорського Вільного економічного товариства. Д.був головним доповідачем про віддалений край, якого сам ніколи не бачив, а керувався лише друкованими джерелами і чутками, але не мав можливості поставитись до їх критично. З другого боку бажання принести якомога більше практичної користі привело його до захоплення і стало причиною надзвичайно яскравого виступу полемічного характеру. «Беседы о Севере», пише П.Чубинський, мали багато свідчень про губернію (*Отчет Архангельского губернского статистического комитета за 1867 и 1868 годы*», с. 97-98).

ДОНАТ (БАБИСЬКИЙ)- архимандрит, дійсний член статистичного комітету і особливої комісії з відзначення 100-літнього ювілею пам'яті М.В.Ломоносова в м. Архангельськ. Постійно виступав проти публікацій історичних статей П.Єфименка, Ф.Харевича. Дякуючи захисту П.Чубинського, частково була опублікована стаття Харевича про Холмогорський собор, стаття про історію Холмогор і Двінського краю. Донат взагалі пропонував припинити опрацювання історичних документів і не публікувати їх, бо за них взяли не благодійні дослідники. Лише втручання П.Чубинського цінні матеріали побачили світ у працях статистичного комітету за 1865 рік і читачі дізналися про тяжке минуле народу, який жив під гнітом церковників і монастирів (*Дойков Ю.П.П. Чубинский. Предтеча украинской свободы. Архангельск, 2007*). Окрім того, Д. підготував статтю для комітету «Краткий исторический очерк распространения грамотности в простом народе Архангельской губернии».

ДОНДУКОВ-КОРСАКОВ Олександр Михайлович (1820-1893)- військовий і державний діяч Російської імперії, князь, генерал-ад'ютант (1869), генерал від кавалерії (1878). Почесний громадянин міст Житомира (1874), Києва (1875), почесний член Київського церковно –археологічного товариства (1876). Закінчив юридичний факультет Петербурзького ун-ту зі ступенем кандидата, після чого пішов у юнкери Кірасирського (Гатчинського) полку. Пройшов шлях від офіцера до генерала. Брав участь у Кримській війні 1853-1856, служив ад'ютантом головнокомандуючого окремим Кавказьким

корпусом. В 1855-1858 рр. командував Нижегородським драгунським полком. За хоробрість удостоївся генеральського чину. 1869-1878 рр. обіймав посаду київського, подільського і волинського генерал-губернатора. Водночас командував Київським військовим округом. Клопотався перед російським географічним товариством про заснування в Києві Південно-Західного Відділу РГТ, відкриття якого відбулося 13 лютого 1873 року за його участю, а також П.Чубинського і членів Київської громади. Проявляв ініціативу про фінансування Відділу (*Енциклопедія історії України.-Т.2.-С.446*).

У своїх спогадах про день відкриття Відділу Ф.К.Вовк оповідає, що з першого ж моменту своєї появи в залі кн. Дондуков завоював симпатії присутніх своєю простотою, надзвичайною тактовністю, привітністю і вмінням триматися. В його коротенькій промові не було жодних політичних вказівок, порад або побажань. Він дуже просто виголосив Відділ відкритим і пропонував обрати, згідно з уставом, Управу. Коли одногосно було обрано на голову раніше наміченого й неprisутнього на засіданні Г.П.Галагана, то він заявив, що зараз же поїде до нового голови, щоб прохати про його згоду. Після кількох хвилин перерви повернувся він разом з Галаганом, який, показуючи на свій дорожній одяг, пояснив, що зараз же виїздить на село, але вважав за свій обов'язок приїхати подякувати Відділ за увагу до нього(*Савченко Ф. Заборона українства в 1876 р., С.22*).

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ к программе для указания особенностей местных народных говоров в Южной России. – «КГВ», 1869, №146

(Павел Платонович Чубинский. Библиографический указатель(1861-1878). Составитель Юрий Дойков. Архангельск, 2005).

ДОРОШЕНКО Ілля- учитель фізики і математики Немирівської гімназії, котрий був режисером спектаклю «Наталка Полтавка», на який після повторення в Чернігові написав рецензію П.Чубинський і надрукував її у журналі «Основа» (1862.-№3).

ДОСТОЄВСЬКИЙ Федір Михайлович (1821-1881) – рос. письменник. Закінчив петербурзьке Головне інженерне училище. Літ. діяльність почав 1844 р. Перший роман – «Бідні люди», в якому виступив на захист «маленької» скривдженої людини. З 1847 р. як учасник рев. гуртка М.Петрашевського захоплювався ідеями утопічного соціалізму. За участь у цьому гуртку його заарештували й 1849 р. засудили до страти, яку було замінено 4-річною каторгою в Омській каторжній тюрмі. В романах «Злочин і кара», «Ідіот» картвав існуючий лад і теорії буржуазного суспільства. В романі «Біси» особливо виявилось вороже ставлення до революції. Синтезом соціальних, філософських і естетичних поглядів Д. був останній роман «Брати Карамазови», в якому змалював широку картину

рос. дійсності. У своєму щоденнику О.Штакешнейдер згадує, що 11 січня 1861 року Д. і П.Чубинський були учасниками одного літературного вечора в Пасажі на користь недільних шкіл. У читаннях взяли участь Писемський, В.Бенедиктов, А.Майков, Я.Полонський, Ф.Достоевський ...і Чубинський, наш Чубинський, який читав із «Ямбов и Элегий» Щербини. Чубинський читав непогано і йому навіть аплодували» (*Штакешнейдер Е.А. Дневник и записки (1854-1886).-М.-Л., 1834.-С.281-282*).

ДРАГОМАНОВ Михайло Петрович (псевдоніми – Волинець, М.Галицький, П.Петрик, Українець та ін.:(1841-1895) – український історик, фольклорист, літературознавець, філософ, публіцист, громадський і політичний діяч. Народився у повітовому містечку Гадяч Полтавської губернії (тепер районний центр Полтавської обл.). Походив із дворянської родини. Вищу освіту здобув у Київському імператорському ун-ті св. Володимира (1863), в якому згодом викладав до 1875 р. Належав до Київської Громади. Коли Південно-Західний відділ було закрито, разом з П.Чубинським був виселений з Києва. У 1876 р. через переслідування російським царатом за участь у громадському русі емігрував до Женеви, де заснував Вільну українську друкарню, видавав перший український ж. «Громада» (1878-1882). Підтримував зв'язки з діячами української культури М.Костомаровим, І.Франком, П.Чубинським. Встановив контакти з передовою галицькою молоддю. Через розрив з громадівцями Д. було позбавлено фінансової підтримки. 1889 р. прийняв запрошення обійняти посаду професора кафедри загальної історії Софійського університету. У Болгарії провів останні роки свого життя.

Д. –автор понад 2 тис. творів з історії, літературознавства, фольклористики та ін. наукових дисциплін. Політичним ідеалом його була федеративна держава, побудована на основах адміністративного децентралізму і культурно-національної автономії, з дотриманням принципу соборності України. У працях засуджував національне й соціальне поневолення народів Російської імперії та Австро—Угорщини. Як літературний критик висвітлював здобутки українського письменства, його значення та місце в європейському літературному процесі. Брав участь у закордонному виданні творів Т.Шевченка, М.Костомарова та ін. українських письменників, докладав багато зусиль, щоб поширити їхню спадщину в перекладах європейськими мовами. В 1878 році написав брошуру «Українська література заборонена царизмом», вперше представлена на Літературному конгресі в Парижі під головуванням В.Гюго.

(*Енциклопедія історії України.-Т.2. -458-459*) .

ДРУГА ЕКСПЕДИЦІЯ П.Чубинського, проходила взимку 1870 р. через Радомисльський повіт Київської губ., Овруцький Мінської губ., Сломинський, Пружанський, Кобринський повіти Гродненської губ., по північній околиці

Волинської губ., через повіти: Ковельський, Луцький, Ровенський, Овруцький, і через Радомисльський Київської губ. повернувся до Києва.

ДРУГА КИЇВСЬКА ГІМНАЗІЯ. Відкрилася в 1836 р. До 1850 власного будинку не мала і розміщувалася в будинку Гербеля, потім в буд. Киселевського. В 1853 р. для 2-ї гімназії побудовано новий будинок В 1851-1857 рр. в ній навчався П.Чубинський, після закінчення шести класів якої він вступив до Петербурзького ун-ту. Курс навчання в гімназіях встановлений семирічний із таких предметів: 1.Закон Божий.2.Російська грамати́ка, логика і словесність. 3.Латинська мова. 4.Математика. 5.Історія і статистика. 6.Географія, 7.Фізика. 8.Французька мова. 9.Німецька мова.10. Чистопо́сання.11. Малювання і креслення.12. Грецька мова.

ДУДКО Віктор Іванович (1959 -2015) –літературознавець, кандидат філологічних наук, дослідник історії укр. літератури. Народився у м. Городні на Чернігівщині. Закінчив факультет журналістики Київського ун-ту. Працював кореспондентом обласної молодіжної газети «Комсомольський гарт». Закінчив аспірантуру Інституту світової історії АН СРСР, захистив кандидатську дисертацію. З 1989 р. і до кінця життя працював в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. Він автор понад 300 статей, присвячених Михайлу Коцюбинському, Павлу Грабовському, Борису Грінченку, Пантелеймону Кулішу, Якову Щоголеву, Леоніду Глібову, Павлу Чубинському, Марку Вовчку, Володимир Самійленку, Лесі Українці, Іванові Франку та багатьом ін. Займався джерелознавчими дослідженнями літератури та журналістики другої половини ХІХ-початку ХХ століття. Виступав як публікатор і висококваліфікований коментатор, який умів аргументовано пояснити «темні місця» публікованих документів, їх контекстуальні зв'язки з відомими джерелами. Найпомітніший внесок В.Дудка в науку – його студії, присвячені першому українському часопису в Російській імперії «Основі». Цю тему Д. досліджував протягом всього життя. Це близько 50 статей, які уійшли у золотий фонд українського літературознавства. Автор статей «Павло Чубинський і українська преса початку 1860-х рр.», «Павло Чубинський і Літературний фонд (1863р.)», «Статті для журналу «Основа(1861-1862), заборонені цензурою» та ін.*(Енциклопедія історії України.Т.2).*

Е

ЕНДІМІОНОВ Федір Васильович –керуючий казенної палати Архангельська, член Архангельського статистичного комітету. На одному із засідань протестував проти звіту П.Чубинського, який доповідав про діяльність АГСК за 1867-1868 роки, навіть зірвав засідання. Зібрання статкомітету проходило 7 січня 1869 р. під головуванням віце-губернатора М.Ф.Страховського. На ньому були присутні, крім членів комітету, сторонні особи. Як доповідав губернатор С.П.Гагарін в МВС, «головуючий допустив,

що деякі члени, особливо Ендіміонов, зірвали читання звіту і вступили із секретарем в суперечку, яка мала характер особистої сварки. Публічне зібрання статкомітету перетворилось, таким чином, «в арену печальних состязаний», і головуючий, нарешті, мусив закрити збори, не дослухавши звіту»(*Дойков Ю. П.П. Чубинский. Предтеча украинской свободы. Архангельск, 2007.-с.142*). Далі губернатор писав, що ділових людей у статистичному комітеті разом з Чубинським 5-6 осіб, інші –мертвий придаток. Іноді такі особи вважають себе ображеними і приниженими, тому вони в збудженому стані проявляють свої принципи і особисті претензії.

ЕННІ Федір Михайлович - член Південно-Західного Відділу Російського географічного товариства.

Є

ЄФИМЕНКО Олександра Яківна (у дівоцтві Ставровська. 1848- 1918)- український і російський історик, педагог, автор робіт з історії та етнографії. Народилася в селі Варзуга Кольського повіту Архангельської губернії (тепер Мурманська обл. Російської Федерації. У 1863 році закінчила Архангельську гімназію, працювала вчителем у Холмогорах, де познайомилася з українським засланим, етнографом П.Єфименком і вийшла заміж за нього. У 1877 переїхала до Чернігова, у 1879 – до Харкова. З 1907 очолювала кафедру і викладала українську історію на Бестужевських вищих жіночих курсах у С.-Петербурзі. У 1910 Харківський ун-т присвоїв їй ступінь почесного доктора історії (перша жінка в Росії, яка здобула таке визнання).

В 1880-1890 рр. найбільш яскраво проявився науковий хист Є.-активної діячки Історико – філологічного товариства при Харківському ун-ті. 1917 переїхала на Харківщину, де мешкала з донькою Тетяною на х. Любочка поблизу с. Писарівка (нині с.Верхня Писарівка Вовчанського р-ну Харківської обл.), де трагічно загинула. У творчому доробку Є. особливе місце посідає «Історія українського народу», в якій висвітлюються історичні процеси в Україні з найдавніших часів до ХІХ ст. (*Марков П.Г. А.Я. Єфименко- историк Украины.К.,1966; Энциклопедия истории Украины. Т.3.-С.130-131*).

ЄФИМЕНКО Петро Савич (1835-1908) - етнограф, фольклорист, історик, автор численних праць з історії України та українського побуту 17-18 ст., співробітник журналів «Основа», «Киевская старина, своїми поглядами близький до російських народників. Він належить до того покоління діячів української культури, яке з пристрасстю романтика бралось за громадську працю і з великою терплячістю й витривалістю переносило всі злигодні часу: переслідування царської влади, в'язниці та заслання в Сибір і райони крайньої Півночі. Йому із когорти шестидесятників ХІХ ст. довелося відбувати свою десятирічку в Красноуфимську Пермської, а потім

в Онезі та Холмогорах Архангельської губернії. Але ці чи не найхолодніші «курорти» Російської імперії не остудили його душі і серця, не погасили вогню любові до простого народу і не відняли натхнення працювати й працювати. Це був раб самого себе, який ніколи не стомлювався тримати перо в руках.

Народився П.С. Єфименко 2(14) вересня 1835 р. на хуторі поблизу слободи Великий Токмак Бердянського повіту Таврійської губернії(тепер м. Токмак Запорізької області) у родині колезького секретаря Сави Омеляновича Єфименка і його дружини Євдокії Іванівни. Дорогу до знань, до вищих набутків освіти торував через класи сільської школи та Катеринославської гімназії. Навчаючись у гімназичному класі у його руки потрапив Шевченків «Кобзар», який перевернув світ уявлень талановитого юнака і збурунив його душу. Про цю книгу він згадував: «У шостому класі потрапила мені випадково в руки книга, яка справила на мене приголомшуюче враження, вплинула на все моє подальше життя: це книга «Кобзар» Шевченка, над яким я пролив потоки сліз. Дійсно під впливом цієї книги при першому поверненні додому на канікули я почав записувати народні пісні, прислів'я, заклинання та інше, таким чином я став саморобним етнографом».

Ще студентом Харківського ун-ту, він збирав пам'ятки української народної творчості і публікував статті про українські прислів'я і приказки, шептання і замовляння, обрядові пісні, веснянки, про вовків і вовчого бога Полисуна. Його першою всенародною трибуною були «Черниговские губернские ведомости». На сторінках цієї газети в 1859 р. з'явилося шість статей, які засвідчили спрямованість його наміру зайнятися вивченням етнографії та фольклору як духовного скарбу народного. Це були відчинені двері у будинок, який ще треба було збудувати, а фундамент його вже був закладений розумом, талантом і допитливістю молодого дослідника.

На північ він потрапив не з власної волі. Навчаючись у Харківському ун-ті, він став одним із активних членів таємного товариства, яке ставило за мету революційним шляхом повалити царський режим і встановити республіканське правління. Деякі дослідники вважають, що саме в цьому товаристві до П.Єфименка «прилипла» кличка «Царедавенко» за яскраву виражену ненависть до самодержавства. За участь у студентському русі його виключили з ун-ту. Тоді він вступив до Московського ун-ту, але, провчившись всього один рік, змушений залишити його і вирушити в мандри Україною, збираючи історичні та етнографічні матеріали.

Подолавши довгий шлях з Москви до України, він зупинився в ніжинському ліцеї князя Безбородька з надією знайти тут сприятливе середовище для занять на ниві відродження української культури. І на першій порі справді подивував студентів. «Як це так, - згадував сучасник І. Касяненко у журналі «Украинская жизнь» за 1914 рік, - студент університету, а розмовляє майже по-мужицьки?! За нашим тодішнім переконанням, кожна освічена людина, а тим більше студент, не з

мужиками не повинен розмовляти по – мужицьки. Надалі, через місяць, Петру Савовичу вдалося переконати деяких із нас, що мова, якою розмовляють селяни, не є виключно мужицькою, а що це мова цілого українського народу, до якого належать не тільки мужики, а й пани, купці, духовенство, міщани, народжені в Україні, в середовищі українського народу».

Зустрівшись з холодною байдужістю ніжинського студентства, його апатією до української справи, Єфименко замкнувся у собі, повністю віддавшись відвідуванню лекцій та науковій праці, не піддаючись спокусі студентських звичок, гулянь та вечірок. «Коли не зайдеш у його кімнату, - писав той же автор спогадів, - а я ходив майже щодня, - вічно сидить, зігнувшись, за столом і пише. Перекинувшись зі мною двома-трьома фразами, він негайно змушував і мене працювати тут же, у себе в кімнаті».

Це була робота, пов'язана з укладанням російсько – українського словника. Сліди цієї наполегливої і довготривалої праці, на жаль, загубилися на довгих шляхах – дорогах у жандармських відділеннях у зв'язку з арештом, обшуком і засланням (*Касяненко І.Н. Пионеры украинства//Украинская жизнь, 1914, - №8-10. - 67-69*).

1 лютого 1860 р. Єфименка як учасника Харківсько-Київського таємного товариства арештували і як небезпечного злочинця першої категорії відправили до Петропавлівської фортеці, а звідти на заслання в Пермську губернію під суворий нагляд поліції, де він став працювати писарем у Красноуфимському повітовому суді. Але й тут П.Єфименко виявився небезпечним для царського уряду, бо, зв'язавшись з місцевим гуртком, надав йому революційної гостроти і посилив його вплив на місцеву молодь. Пермський губернатор писав у донесенні міністру внутрішніх справ Валуєву, називаючи засланця «заразою, отравляющей соки свежего края». Начальник губернії із запізненням жалів, що не відправив Єфименка у більш віддалене місце на заслання. Але й тут він не став довгожителем. За цей «ультрареволюційний твір» - «Послание старца Кондратия» його арештували і з «теплого курорту» переселили спершу в Онегу, на берег Білого моря, а потім в Холмогори Архангельської губернії.

В Онезі продовжував службу в повітовому земському суді. Прибувши в Архангельську губернію, П.Єфименко захопився вивченням краю, виявивши в собі незвичайний талант дослідника з великим природним розумом та дивовижною допитливістю й наполегливістю. П.Єфименко найперший з українців записав легенди і народні перекази про життя та нестерпні умови утримання кошового отамана Запорізької Січі П.Калнишевського у в'язниці Соловецького монастиря. Літо 1862 р. провів на березі Білого моря, у поселенні Ворзогори, за 25 верст від Онеги. Проживаючи серед селян, він розпитував їх про Соловецький монастир, бо місцеві жителі щоліта могли їздити на Соловецький острів і бачити життя його поселенців. Великим здивуванням для вченого було те, що один 80-річний селянин, розповідаючи про Соловецький монастир, мимоволі згадав

про перебування в ув'язненні козацького отамана, з яким довелося зустрічатися. Дослідник попросив пригадати все, що знає про кошового отамана, його розмову, одяг, зовнішній вигляд і т.п. Інші селяни доповнили розповідями монахів про отамана, як довгожителя Соловецького монастиря та й про інших мучеників цієї «святої» катівні. Це було великим відкриттям для П.Єфименка. Записи очевидців і народні перекази, а ще матеріали архіву архангельського губернського правління стали основою для статті «Калнышевский, последний кошевой Запорожской Сечи, 1691-1803», надрукованій в журналі «Русская старина» за 1875 р. Слід додати й те, що П.Єфименко, перебуваючи під суворим наглядом поліції, не мав можливості побувати на Соловках, але на його прохання відомості про П.Калнишевського доставив йому П. П.Чубинський, який, будучи секретарем Архангельського статистичного комітету, супроводжував губернатора і відвідував Соловецький монастир, а ще необхідні матеріали доставив досліднику член московського археологічного товариства А.Г.Гоздаво - Тишинський.

Не можна не сказати й про те, що П.Єфименко перший з українців вивчав документи і матеріали архангельського архіву і повідав нам про українців та їх побратимів –мучеників «святої» соловецької тюрми. У статті «Ссылные малороссияне в Архангельской губернии 1708-1802 г.» надрукував у дев'ятій книзі «Киевской старины» за 1882 р.

За шість років(1865-1871) він опублікував у місцевій пресі понад 120 статей і заміток, не враховуючи праць, надрукованих у виданнях столичних вчених товариств, зокрема у «Працях етнографічного відділу товариства природознавства, антропології та етнографії», в «Древностях» московського археологічного товариства, в «Працях першого археологічного з'їзду», в «Записках російського географічного товариства».

Зустрічі з П.Чубинським не лише додали творчої енергії П.Єфименку, а й внесли зміни в його особисте життя. У квітні 1865 р. за ініціативою Чубинського в Архангельську та повітових містах відзначався столітній ювілей пам'яті великого російського вченого М.В.Ломоносова. В Холмогорах П.С.Єфименко виступав з промовою, яка викликала живий інтерес у слухачів, серед яких була Олександра Яківна Ставровська, випускниця Архангельської жіночої гімназії, захоплена життям і побутом народів північного краю та його історією. Це знайомство і дружба з П.Єфименком закінчилися шлюбом, дозвіл на який він добився в міністерстві внутрішніх справ.

Після одинадцятирічного перебування на засланні П.С.Єфименку дозволили повернутися спершу до Воронежа, а потім до Самари, Чернігова і Харкова, де він багато працював службовцем у різних установах, заробляючи на прожиток великої родини, в якій виростили п'ятеро дітей. В 1907 році родина переїхала до Петербурга, а через рік земний шлях видатного етнографа обірвався. В останні роки життя Петро Савович не міг братися за перо. Невиліковно хворим був лише помічником та радником

своєї дружини. Спадщина його настільки багата, що і сьогодні залишається до кінця не вивченою і викликає подивування, бо вартує цілій науковій установі. (П.С.Ефименко в Архангельской губернии //Разумова А.П. Из истории русской фольклористики.- М.-Л.1954.-С.75-149).

Ж

ЖЕМЧУЖНИКОВ Володимир Михайлович (1830-1884), директор департаменту міністерства шляхів сполучення. Прихильно поставився до долі П.Чубинського, коли йому було заборонено проживати в Києві. Разом з міністром Посьетом виклопотав поважну пенсію 1200 крб. за рік, добивався, щоб міністерство внутрішніх справ дозволило Чубинському проживати в Києві.

(Чередниченко Дмитро. Павло Чубинський.-К., 2005.- С.51).

ЖЕМЧУЖНИКОВ Лев (1828-1912)- рос. оформіст, гравер і маляр. В 1852-56 рр. жив в Україні. Був у дружних зв'язках з представниками укр. культури, зокрема з Т.Шевченком. 1861-62 рр. видав «Живописну Україну», продовжуючи працю Т.Шевченка. Під час похорон Великого Кобзаря виголошувалися прощальні промови. Від імені студентства Петербурзького ун-ту мав виголосити промову П.Чубинський. Але поліція перепинила урочистий хід похорону. Та слово П.Чубинського дійшло до людей і було надруковано в «Основі», у тексті статті Л.Жемчужникова «Воспоминание о Шевченко, его смерть и погребение»: *«І ще одна втрата в слов'янському світі, ще одна могила на Слов'янському кладовищі. Згас великий поет. Згасла людина, в якій не було зерна неправди за собою. Та не згубиться це світило серед тіней... Його слова – сльози дійдуть до нас , і далекі нащадки скажуть про нього : «Недаремно він на світ родився, свою Україну любив»(Енциклопедія українознавства. Т.2.; Чередниченко Д. Павло Чубинський.К., 2005. –С.12).*

ЖИТЕЦЬКИЙ Павло Гнатович (1836 -1911) – видатний дослідник історії української мови й літератури, фольклорист, педагог і громадський діяч, діяльний член Південно–Західного відділу РГТ, співробітник ж. «Киевская старина», член київської Старої Громади, член- кореспондент російської Академії наук. Народився у повітовому м. Кременчуці Полтавської губернії (тепер Полтавська обл.) у сім'ї священика. Закінчив Київський імператорський ун-т св. Володимира (1864), з 1867 р. викладав російську мову та літературу в середніх навчальних закладах Кам'янця – Подільського та Києва - у Колегії Павла Галагана, з перервою 1880-1882, коли працював у Петербурзі приват -доцентом Петербурзького ун-ту.

Активний учасник укр. національно –культурного руху. Один з фундаторів Київської громади 1861 р. Брав участь у фольклорно-етнографічних

експедиціях, в організації недільних шкіл. Виступав за викладання навчальних предметів укр. мовою, наголошуючи на важливому значенні рідної мови для розвитку нації (*«Русский патриотизм», журн. «Основа», 1862*).

Ж.- перший історик української літературної мови, автор наукових досліджень і публікацій про українські писемні пам'ятки, зокрема Пересопницьке Євангеліє, «Енеїду» І.Котляревського, народні думи та ін. Лінгвістично обґрунтував концепцію безперервного розвитку українського народу, його мови і традиційної культури з часів Київської Русі. Один із засновників Південно-Західного Відділу РГТ, Українського наукового товариства у Києві. Лауреат Уваровської премії Петербурзької АН.

Особисто знав Чубинського, був з ним в одній Громаді. Дуже схвально відгукувався про нього у заснуванні і відкритті Південного-Західного відділу РГТ. «Де кому з українців, а перш за все невгамовному Павлу Платоновичу Чубинському, що після Архангельськів і Петербургів, знову опинився в Києві, прийшло на думку використати всі можливості в легальному напрямкові, а саме – збудувати у Києві Відділ Географічного Товариства на зразок провінційних відділів – Кавказького, Сибірського, Оренбурзького, Північно-Західного. Місцева влада (ген. губернатор Дондуков-Корсаков та ін.) і де хто з видатних мешканців (Г.П.Галаган, В.Я.Шульгин, проф. Н.Х. Бунге, управляючий Київської Контр. Палати В.В.Борисов, а найбільш М.В.Юзефович) зацікавилися, виявили ініціативу, подали відповідне прохання центральній владі, і 10 листопада 1872 —го року було затверджено «Положення» о Юго-Западном Отделе Русского Географ. Общества». За редакцією Ж. з 1869 р видавалося «Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции». Організатор Археографічної комісії у С.-Петербурзі. Головні праці: «Очерк литературной истории малорусского наречия в 17 и 18 вв.», «Нариси з історії української літературної мови 17 в.», «Описание Пересопницкой рукописи 16 в.», «Литературная деятельность И. Вишенского», «Мысли о малорорусских народных думах», «Энеида» И.Котляревского», «О переводах евангелия на малорусский язык». У спорі навколо Погодінської гіпотези відстоював думку, що Київська Русь - це колыска українського народу та що традиції мови й побуту тут не переривалися протягом століть (*Житецький Г. Південно-Західний Відділ Географічного Товариства у Києві//Україна, 1927, Кн.5*).

ЖУК Касіян Миколайович, член Південно-Західного відділу РГТ, разом з П.Чубинським брав участь у перепису населення Києва 2 березня 1874 р.

ЖУРАВСЬКИЙ Вікентій Мартинович- вільний слухач Петербурзького ун-ту, активний учасник руху 1861 року. Публіцист. Можливо, в той час зустрічався з П.Чубинським. Відбував заслання в Пінезі в 1865-1868 рр.

3

ЗАВОЙКО Степан Васильович, чл. Південно-Західного відділу РГТ, разом з П.Чубинським працював у спостережному комітеті при перепису населення Києва.

ЗАЙОНЧЕВСЬКИЙ Володимир Іванович, зберігач фізичного кабінету ун-ту св.Володимира, чл. Південно-Західного відділу РГТ.

ЗАЛІЗНЯК Максим (1740-?), керівник гайдамацького повстання, родом з містечка Медведівка на Чигиринщині. 13-річним хлопцем пішов на Запоріжжя, де й пробув 14 років. Восени 1767 з'явився у вигляді монастирського послушника, спершу в Жаботинському, а потім у Мотронинському монастирях. Разом з групою нерегулярних запорожців, що також були в тих монастирях, навесні 1768 З. підняв повстання проти поляків. Мав значний успіх і разом з І.Гонтою захопив Умань, торговий осередок Правобережжя, там був проголошений гетьманом і почав орг-цію краю на козацький лад. У кінці червня 1768 генерал Кречетников, за дорученням цариці Катерини II, заарештував З., разом зі старшинами був жорстоко покараний і засланий на довічну каторгу до рудників у Нерчинську. Там він, мабуть, і помер (*Енциклопедія українознавства. Т.2*). П.Чубинський знав про подвиг Залізняка і в первісному варіанті вірша «Ще не вмерла Україна...», надрукованому у львівському журналі «Мета», №4 за грудень 1863 р. згадує: «Наливайко, Залізник і Тарас Трясило Кличуть нас із-за могил На святее діло», в розумінні протесту, до повстання.

ЗАЛЮБОВСЬКИЙ Григорій Антонович (1836-1898)-етнограф, чл. Південно-Західного Відділу РГТ. Географ Товариства. Збирав етнографічні і фольклорні матеріали для М.Симонова (Номиса), зокрема П.Чубинському доставив 14 казок, записаних в Новоросії.

«**ЗАМЕТКА**» П.Чубинського, яка не з'явилася в «Основі» через заборону цензури 26 березня 1862 р. (*Дудко Віктор «Статті для журналу «Основа (1861-1862) заборонені цензурою//Київська старовина, 1997,с.71-87*). В ній мовилося: «У нашому краї, з рештою, є кілька писарів, колишніх студентів, які за нинішніми правилами, як люди незаможні, не змогли продовжувати навчання в ун-ті. Вони присвятили себе благородній справі і без угоди при найму будуть навчати селянських дітей, і з цього навчання буде користь. У нас ходять чутки, ніби студентам заборонено давати місця писарів. Ми не можемо допустити такої заборони. Це було б жахливим зловживанням. Якщо навчений грамоти у дячка має право бути писарем, то яким чином людина, яка закінчила середній навчальний заклад і навчалася в університеті, не має такого ж права. Це було б навіть нерозумно.

У розвитку і самопожертві цих людей найкраща гарантія добросовісного виконання обов'язків для блага темного люду. Нам здається, що подібні чутки пускають недобросовісні люди, які всіма засобами намагаються принизити науку і принизити кожного, хто навчається в університеті».

«ЗАМЕТКА». Про неї П.Чубинський згадує у статті «Сила произвола» («Биржевые ведомости», СПб, 1865, №106), 19 мая, звертаючись до редактора газети: «В конце 1863 г. в одном из номеров вашей газеты(№444) вы дали моему заявлению акцизных чиновников не заводских губерний, по поводу 2% вознаграждения. Не знаю, была ли принята в соображение моя заметка, но положительно известно, что после того акцизным чиновникам не заводских губерний назначены добавочные проценты, и именно в том размере, как было высказано мною».

«ЗАМЕТКА О НАРОДНОМ УЧИТЕЛЕ СТАХЕЕВЕ». Про неї П.Чубинський згадує у статті «Несколько слов о народном образовании».- «АГВ», 1868. №№28, 29.

«ЗАПИСКА о значении статистики для правительства, общества и для науки». Про неї П.Чубинський згадує в «Отчете о деятельности Архангельского губернского статистического комитета за 1864 год»(С.2). «Член комітету т. Смольян заявив, що Комітет для правильнішого досягнення призначеної йому мети, повинен попередньо скласти програму своїх дій. Внаслідок цієї заяви, мною складена записка, прочитана на засіданні Комітету 6 лютого цього року». Далі П.Чубинський пише: «Поскілки для Комітету потрібні точні статистичні відомості і на нього покладено обов'язки опису губернії, то для нього потрібні зібрані матеріали, то, щоб викликати діяльність приватних осіб, котрі з бажанням взяли на себе збір матеріалів, він разом П.Єфименком склали статистичну, звичаєвого права та етнографічну програми, які були прийняті комітетом і в переважній більшості були виконані в цьому році» (С.2-3).

ЗАПИСКИ О СТАТИСТИЧЕСКИХ СЪЕЗДАХ - протоколы собраний Архангельского губернского статистического комитета.- «АГВ», 1866, №13.

ЗАРУБИН Олександр Іванович, штабс –капітан корпусу штурманів. Для «Памятной книжки Архангельской губернии на 1864год», яку редагував П.Чубинський, подав статтю «Величини змін рівня вод Двіни, Білого моря і Північного океану в різних прибережних місцях Архангельської губернії від дій припливів».

«ЗА СТО ЛІТ» («ЗСЛ»)- неперіодичний науковий збірник, присвячений проблемам громадського й літературного життя України ХІХ-поч. ХХ ст. Видавався в Києві протягом 1927-1930 рр. Комісією новітньої історії України за

редакцією М.Грушевського. Вийшло 6 книг. В «ЗСЛ» публікувалися автобіографічні, бібліографічні, біобібліографічні та епістолярні матеріали кирило –мефодіївців, громадівців та інших суспільно-політичних рухів ХІХ ст., розвідки з історії укр. літератури і театру, спогади О.Русова. С.Русової, В.Міяковський, О.Маркевич, Є.Рудницьки, Ганна Шамрай та багато ін.

«ЗАПИСКИ ЮГО-ЗАПАДНОГО ОТДЕЛА ИМПЕРАТОРСКОГО РУССКОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА» в Києві. Неперіодичне наукове видання Південно –Західного відділу РГТ. Вийшло 2 томи «Записок»: Т.1-1873-1874, Т.2-1875-1876. В опублікованих томах вміщено праці співробітників відділу з етнографії, економіки, статистики, географії й природознавства: О.Клосовського, В.Антоновича, Ф.Вовка й М.Яснопольського, П.Чубинського та О.Роговича, М.В.Лисенка, М.Драгоманова, М.Левченка та ін. Окремим додатком до видання побачили світ думи і пісні О.Вересая, бібліографічний покажчик праць О.Роговича, присвячених природі на території Київського учбового округу, матеріали з історії статистики, фольклору письменника Г.Купчака, зібрані ним на Буковині за програмою відділу. Крім того, було видано «Збірник чумацьких пісень» І. Рудченка (1874), «Історичні пісні малоруського народу» В.Антоновича та М.Драгоманова (Т.1-2), 1874-1875). За редакцією В.Антоновича випущено 2 томи з 3-х зібрань творів М.Максимовича. 1875 опублікований аналіз перепису населення, здійсненого відділом у Києві в березні 1874 р.
(*Енциклопедія історії України. Т.3.-С.260*).

ЗАМЕТКИ. 1. ПО ПОВОДУ ВЫБОРОВ. 2. ПО ПОВОДУ ЛЕСОХОЗЯЙСТВА. Надруковані П.Чубинським в ж. «Основа».-1862.-№4.

ЗАРИНСЬКИЙ М., автор статей для пам'ятної книжки Архангельської губернії, які вже підготовлені до видання. Це статті по опису Пінезького повіту, Вайгача, Калгуєва з характеристикою вкладу небіжчика м. Онеги і м.Шенкурська.

ЗАРУБИН Олександр Іванович - штабс –капітан корпусу штурманів, автор заміток про зміни рівня вод Двіни, Білого моря, Північного океану в різних прибережних місцях Архангельської губернії під дією припливів, надрукованих в Пам'ятній книжці Архангельської губернії на 1864 рік, підготовленою до друку П.Чубинським.

«ЗАРЯ» - щоденна політична і літ. газета. Виходила в 1880-1886 рр. у Києві рос. мовою. Заснована за участю членів місцевого «Південноросійського робітничого союзу». Однією з перших піддала критиці народницьку ідеологію. Вимагала скасування Емського акта 1876, виступала за вільний розвиток укр. мови й літ-ри, театру, журналістики, пропагувала творчість О.Пушкіна, І.Тургенева, М.Салтикова –Щедрина, Т.Шевченка, І.Франка, І.

Нечуя-Левицького, літ.-крит. спадщину «Современника», критикувала консервативні ідеї збірки «Хуторна поезія» П.Куліша та ін. Газета була заборонена владою за шкідливий» напрям (*Українська літературна енциклопедія*»,.. Т.2). Газета однією з перших періодичних видань відгукнулася на смерть П.Чубинського. 19 січня 1884 р. надрукувала некролог В.Антоновича, який охарактеризував вклад небіжчика у науку, сказавши, що «Пам'ять про Павла Платоновича для всіх його товаришів, і співробітників, для осіб знайомих з його діяльністю і його науковими працями, залишиться пам'яттю про людину, багато наділену природою багатосторонніми дарами і кипучою енергією до праці, людину, глибоко проникливу свідомістю громадської користі і готовністю служити їй в міру сил і часто над силу, про людину, яка щиро і безкорисно любила свою батьківщину і несла свою працю на користь рідного краю».

Крім того в цьому ж номері подала хроніку похорон і промови над гробом П.Чубинського С.Кулябки. О.Кістяківського і В.Науменка.

ЗАТВОРНИЦЬКИЙ Олександр Петрович-оператор лікарської управи, надвірний радник, укладач медико-топографічної програми для вивчення Архангельської губернії, надрукованої в №АГВ за 1865 рік, № 29. Дійсний член Архангельського статистичного комітету. Родом з Поділля, закінчив гімназію у Вінниці, медичний факультет Київського ун-ту, учасник Кримської війни.

ЗАЯВЛЕНИЕ П.ЧУБИНСКОГО И БЕЛИНСКОГО об ограничении отпуска леса из Запечорского края. Його обговорення проходило на зборах 111 відділення Вільного економічного товариства 22 березня 1868 р. Згадка про це у «Трудах ВЭО». СПб. 1868. Т.111. - С.224.

ЗВІТ АРХАНГЕЛЬСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО СТАТИСТИЧНОГО КОМІТЕТУ (АГСК) ЗА 1864 РІК. Написаний секретарем комітету П.Чубинським і надрукований в «Архангельских губернских ведомостях» №4 за 1865 рік. 6 лютого 1864 р. на засіданні АГСК П.Чубинський прочитав свою записку без назви, виклавши в ній значення статистики для уряду, суспільства і науки, визначив обов'язки Комітету в опису губернії з використанням точних статистичних відомостей. Щоб залучити до роботи більше приватних робіт, котрі б знали, яку інформацію слід збирати і подавати в Комітет, були розроблені П.Чубинським разом з членом Комітету П.Єфименком три програми: статистичну, звичаєвого права, етнографічну, які були надруковані в губернських відомостях і окреми відбитками роздані і розіслані членам комітету та іншим особам. Преосвященний єпископ Нафанаїл звернувся до священників з проханням допомогти збирати матеріали для опису губернії, а голова комітету, губернатор М.М.Гартинг через газету звернувся до всіх із закликом збирати необхідні відомості відповідно до розроблених програм. Важлива робота, проведена комітетом з перепису населення м. Архангельська 22 грудня 1863 року. На той час у

місті проживало 20178 осіб, з них 982 військових або 48,6 процента. Грамотних 34,4 %, неграмотних 65,6%. У місті 3345 сімей і 2154 житлових будинків.

Комітет провів підготовку до проведення перепису населення по кожному повіту. Безпосередньо П.Чубинський склав іменний список сільських населених пунктів губернії, список статей, поміщених в неофіційній частині губернських відомостей з 1838 по 1864 рік, що стосуються опису губернії. Детально розписав питання, над якими працюють члени комітету і окремі особи, для складання адресного календаря губернії та пам'ятної книжки за кожен рік. Інформував про сприяння комітету імператорській археологічній комісії, Московським товариствам сільського господарства і любителів природи при Московському університеті. «Колекція музею Архангельського комітету, - пише П.Чубинський, - яка була на виставці, звернула на себе увагу Московського товариства природознавства, яке звернулося до нашого комітету з проханням сприяти як працями товариства, так і поповненні етнографічного і антропологічного Всеросійського музею, на що комітет виявив повну готовність».

У переліку статей, які надійшли в статистичний комітет, Чубинський називає і свої «Економічний огляд міст і передмістя Архангельської губернії за 1864 рік», «Про головні ярмарки Архангельської губернії», «Колонізація Мурманського берега», надрукована в «Архангельських губернських відомостях». Вона викликала такий інтерес, що її передрукували «Северная почта», «С-Петербургские ведомости» і «Голос». Бібліотека статистичного комітету поповнилась виданнями статистичних комітетів інших губерній, працями економічного стану Росії та окремими відбитками статей, надрукованих в «Архангельських губернських відомостях». Завдяки старанням членів комітету музей поповнився різними видами гербарію, колекціями гірничої породи, мідної руди, старовинними рукописами на бересті, колекціями різних предметів. Музеєм завідує член комітету Белінський. Словом, у віддаленому губернському місті може існувати установа, яка приносить користь науці.

ЗИЛЬ Андрій Степанович, журналіст, краєзнавець. Народився 27 жовтня 1944 року в с. Волевачі Козелецького р-ну Чернігівської обл. у бідній селянській родині. Батько загинув на фронті і йому рано довелося пізнати селянську працю. 16-річним юнаком працював у колгоспі на різних роботах. У 1964 закінчив Булахівську середню школу. Служив у військово-морському флоті. В 1968-1972 рр. навчався на філологічному ф-ті Київського педінституту ім. М.Горького (нині Національний педагогічний ун-т ім. М.Драгоманова). Навчаючись у школі, почав дописувати до районної газети «Правда Остерщини». Після закінчення педінституту працював учителем української мови та літератури Глибоцької 8-річної школи на Бориспільщині. З 1974 року - на журналістській роботі. Працював

кореспондентом газети «Трудова слава», кореспондентом –організатором районного радіомовлення, з 1991 по 2009 рр. – редактор Бориспільського міського радіомовлення. Журналістську роботу поєднував із краєзнавчими студіями.

Автор книг «Історія Бориспільщини» (1992, 2002), «Бориспільщина в роки війни» (1996), «Міста і села Київщини. Топонімічний довідник» (2001), «Набат вічної скорботи» (2008), «Народознавець. Павло Чубинський і його доба»(2009) «Сулимівський пантеон» (2012), «Княжа земля Бориспільська» (2015), у співавторстві «Чорна книга Бориспільщини»(2001), «Бориспільщина–край добра і любові»(2013). Співавтор і редактор видання з історії Воронькова «Рушники долі»(2017), «Бориспільська голгофа:30 кривавих літ(1920-1950)»(2020). Автор електронних книг «Енциклопедія Павла Чубинського», «Бориспільщина від кореня до крони»(2023).

З 2011 р. – член Національної спілки краєзнавців України, голова районної організації Національної спілки краєзнавців України. Почесний громадянин міста Борисполя, лауреат премій ім. П.Чубинського, академіка Петра Тронька Національної спілки краєзнавців України, Ірини Калинець Міжнародного освітнього фонду ім. Ярослава Мудрого.

ЗИРЯНИ,одне із племен Архангельської губернії.П.Чубинський писав про нього, що російська мова мало поширена так, що половина чоловічого населення з трудом можуть об'яснитися російською. Між іншим як чоловіки, так і жінки, за відсутністю зирянських, співають російські пісні. не розуміючи їх змісту, перекручуючи безжалісно не тільки слова, а й мотив. Місцеві чиновники спілкуються з зирянами по- зирянськи. Кому доводиться прибути в цей край для якоїсь діяльності, то чиновник швидше мусить освоїти зирянську мову, ніж навпаки. Інакше його не розумітимуть. Якщо проста людина попаде сюди із середини Росії, то просто плюне і скаже, «що це за народ такий» не розуміє російської мови, а російська мова зрозуміла, дитя мале її розуміє». Між іншим, пише Чубинський, зиряни усвідомлюють користь знання російської мови, також усвідомлюють, що для цього кращий засіб в дитинстві навчатися у школі (*Чубинський П.Северо -Екатерининский путь.-С.1-2*).

ЗІБЕР Микола Іванович (1844-1888)- видатний економіст і соціолог з швейцарського –українського роду, український громадський діяч 1870-1880 рр. Чл. Київської громади Південно-Західного Відділу РГТ, за дорученням якого склав програму для статистично-економічних дослідів. В 1873-1875 рр. доцент, згодом професор політичної економії в Київському у-ті. Економічні погляди З. мали деякий вплив на членів Київської Громади, зокрема на С.Подолінського. З. приятелював з М.Драгомановим, після звільнення якого з Київського ун-ту на знак протесту теж залишив ун-т й оселився в Швейцарії. Звідси дописував до російських журналів на економічні теми, співробітничав у женеvській «Громаді» та був у тісному зв'язку з діячами

молодшої генерації у Львові та віденською «Січчю». З. був великим прихильником кооперативного руху і сам брав у ньому участь. Був одним із засновників першої споживчої кооперації в Києві (*Енциклопедія українознавства. Т.3. –С.830*).

ЗЮЗЬКІН ОЛЕКСАНДР ДМИТРОВИЧ (1943-2016), художній керівник і диригент народної хорової академічної капели ім. П.Чубинського, народний артист України (1999). Народився 9 лютого 1943 р. в с. Молотовка Красноармійського р-ну Кокчетавської обл. (Казахстан) в родині військовослужбовця. Закінчив середню школу у Приморському краї, служив в армії, навчався у музичному училищі м.Петропавловськ-Камчатський (1962-1965), в Далекосхідному ін-ті мистецтв (1975). З 1980 р. живе у с. Велика Олександрівка Бориспільського р-ну. Працював директором Бориспільської музичної школи. В 1989 в с. Велика Олександрівка організував музичну студію, яка стала базою для першої на Київщині сільської школи мистецтв (1990) з відділеннями музичним, театральним, хореографічним, художнім, декоративно-прикладного мистецтва. Організатор і керівник хору, а потім народної хорової капели ім. П.Чубинського (1991). Колектив О.Зюзькіна неодноразово брав участь у міжнародних конкурсах і фестивалях з хорового мистецтва в Україні, Білорусі, Росії, Литві, Естонії, Польщі, Фінляндії, Італії, Боснії та Герцоговині, Німеччині, Греції, Австрії, Швеції, Південній Кореї, Сполучених Штатах Америки і здобував почесні нагороди. Капеляни брали участь в акції «Гімн єднає Україну». Маршрутом схід-захід нашої держави хоровий колектив провів велику кількість концертів і першим номером програми був Гімн України, виконання якого слухачі скрізь зустрічали з великим трепетом і тривалими бурхливими оплесками.

З. –почесний громадянин Бориспільського р-ну, кавалер ордена «За заслуги 111 ступеня», Народний артист України, член Національної всеукраїнської музичної спілки (*Бориспільщина – край добра і любові, К.,2013*).

И

«**ИЗ БОРИСПОЛЯ**»-стаття П.Чубинського, надрукована у десятому номері ж. «Основа» за 1861 р. Ще в студентські літа він звертав увагу на моральні основи жителів містечка, а саме на те, що бориспільці дуже люблять «скляного бога»- горілку і дотримуються звичаю понеділкування. З цього приводу Чубинський пише: «У нас 30 шинків...Кожного дня у нас буває базар. У п'ятницю – ніби півторг, а в понеділок справжній торг, на який приїжджають з продуктами із різних навколишніх сіл, і продається одного хліба до 1000 пудів. Кожна жінка знаходить вигідний збут продуктів свого домашнього господарства і засіб вижити. Понеділок –день п'янства і наведене прислів'я вимовляється так; «Що бішена кішка, що понеділкова

жінка, що чоловік з Борисполя – все одно». Цього дня жінка користується повною незалежністю. Більша частина з них, що вторгують, те і пропивають,- хіба що купить солі або щось інше, чого не вистачає в господарстві. Залишок віддається «скляному богу».

Про ще одну згубну для здоров'я народу традицію пише П.Чубинський про могорич - без нього жодна угода не чинна. Тому що рогата худоба, коні, колеса, одяг не можуть бути продані без могорича. Для цього на базарній площі стоять 5-7 шинків, які мають «нотаріальне значення», бо товар вважається проданим, договір вважається святим і не порушним, коли запитий могорич.

Не все благополучно в містечку з мораллю, бо дівчата мають прихильність до москалів і співають пісні, сповнені цинізму, а українські пісні «окрасились московським цветом и поются на московський лад». А причина всьому – заборонна політика місцевого керівництва, якому здалися «предосудительними» вечірні дівочі зібрання з піснями і танцями на вулицях. Велику шкоду завдає урожаю хліба і сіна саранча, але місцева влада займається бездіяльністю замість організації боротьби із саранчою. Автор також звертає увагу на господарську діяльність козаків і їх можливість заробити хліба.

«ІЗ БОРИСПОЛЯ», друга замітка П.Чубинського з такою назвою, надрукована в червневій книзі «Основи» за 1862 р. Вона є продовженням першої. В ній автор порушує тему прощання дівчат і молодиць із солдатами і як сільські урядники наказують «романтичних беглянок»- б'ють дрючками та різками в присутності родичів та чоловіків.

Раніше щоліта у нас стояли жандарми і так освоїлись, що звикли вважати наше містечко своєю коморою: знали що і де лежить. Коли вони вийшли, люди сказали: «Тільки світ для нас свінув, як жандарми вийшли».

Відрадным явищем для автора стало те, що поміщиця Олександра Іванівна Ремерс подарувала своїм селянам по десятині на душу і звільнила від всяких повинностей.

Також повідомляє, що сам П.Чубинський нарешті одержав дозвіл на заснування щоденної школи для первісного навчання, але державні чиновники затримують з місцем її відкриття. Тому автор змушений звернутися до освічених українців допомогти в будівництві школи, яка дуже потрібна в нашому містечку. «На закінчення ще раз звертаюся до освічених українців допомогти коштами побудувати школу в Борисполі. Для цього необхідно 200 карбованців. А те, що школа потрібна в нашому містечку, про це, здається, не може бути й мови. Додам лише, що мене часто запитують: а що чи буде школа? Чи скоро буде?»

«ИЗВЕСТИЯ АРХАНГЕЛЬСКОГО ОБЩЕСТВА ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО СЕВЕРА», журнал, який видавався в Архангельську на початку ХХ ст. В третьому числі журналу за 1914 рік поміщена стаття

А.М.Попова «Чубинский на Севере». Публікація присвячена 75-річчю з дня його народження і 30-річчю смерті. В ній подано біографічні відомості про П.Чубинського, його прибуття в Пінегу на заслання, роботу судовим слідчим, а потім переведений в Архангельськ секретарем губернського статистичного комітету, повідомляє про заслуги П.Чубинського на новій посаді. Далі пише: «Зі вступом П.П.Чубинського на посаду секретаря статистичного комітету в історії нашого комітету почався найуспішніший період, коли він вважався одним з найкращих в організації роботи і навіть звернув на себе увагу центрального статистичного комітету, який висловив йому свою подяку за наукову діяльність і постійне прагнення до пошуків кращих способів зібрання найбільш точних статистичних даних. Треба зазначити, що в той час Архангельська губернія була свого роду terra incognita не тільки для центру Росії, але її, навіть не знали і тут на місці... Маючи прекрасний характер, який приваблював до нього всіх, хто тільки з ним спілкувався, будучи людиною з широкою ініціативою і організаторськими здібностями, П.П.Чубинський об'єднав навколо статистичного комітету велику групу осіб, які працювали над вивченням краю у всіх галузях». Насамкінець автор подав найбільш повний список (близько 80) різноманітних публікацій про Архангельську губернію.

«ИНВЕНТАРЬ КРЕСТЬЯНСКОГО ХОЗЯЙСТВА», стаття П.Чубинського, написана на основі опитування 6 старожилів с. Млієва Черкаського повіту (нині Черкаська обл.), заслухана на зібранні Південно-Західного Відділу РГТ 5 грудня 1874 року і надрукована в другому томі «Записок»(К. -1875.-С.176-186). «Інвентар селянського господарства являє собою дуже суттєвий інтерес; він становить багатство (достаток) селянина, накопичене із заробітку, або суму необхідних заощаджень, без яких його існування як хазяїна неможливе. Усвідомлюючи це значення інвентаря, ми поставили собі завдання зібрати якомога повніші відомості. Свідчення ці записані від стариків, хазяїв села Млієва Черкаського повіту особисто нам відомих; дані одержані шляхом розмови з ними протягом кількох святкових днів, а разом із особистих спостережень при частому відвідуванні селян. Згадані старики повідомили нам відомості відверто і правдиво, поправляючи один одного на випадок помилки; ми їм пояснили, що ці свідчення нам потрібні для того, щоб знати господарство; їх самих це зацікавило, при цьому вони знали, що ці відомості збираються приватною особою».

Етнограф поставив собі завдання зібрати якомога повні свідчення шляхом бесіди зі старожилами протягом кількох святкових днів, які повідомляли відкрито і правдиво про свої господарства. Свідчення доповнені і шляхом особистих спостережень. Село Млієв дуже велике, розтягнулося на кілька кілометрів. Ґрунт піщаний і для хлібороба не дає особливої вигоди, але село розташоване поруч з Городищенським пісочним і рафінадним заводами, які дають жителям значний заробіток на самому заводі і на доставці дров і

перевезенні готової продукції (*Записки Південно-Західного відділу Російського географічного товариства*, Т.2.).

«ИСТОРИЯ БОРИСПОЛЬСКОЙ ШКОЛЫ», стаття П.Чубинського, надрукована у квітневій книзі журн. «Основа» за 1862 рік. В ній автор ставить питання про потребу відкрити школу в Борисполі, бо після скасування кріпосного права в народі пробудилося бажання учитися грамоті. Але казенна школа не може задовольнити потреб, бо в ній один учитель. У нашому містечку, де у святкові дні панує пиятика і розбещення, необхідна не тільки недільна школа, а й щоденна, щоб не дати можливості розбеститися дитячому поколінню. З цього погляду П.Чубинський сам вирішив відкрити безплатну школу для навчання дітей бідних батьків. Для цього підібрав учителів, здатих навчати дітей, деякі особи обіцяли допомогти фінансами. Для відкриття школи зібрав літери, таблиці, граматки і брошури. За дозволом відкрити школу в училищі у святкові і недільні дні звертався до окружного начальства, до керуючого палатою державних маєтностей, але той відмовив, бо для нього ім'я Чубинського стало невідомим. Далі пише: «На моє прохання через пристава одержав багато запитів від дирекції училищ. Дирекція училищ доручила наглядачу повітового училища взяти від мене необхідні відомості. Наглядач віднісся до земського ісправника, - земський ісправник - до пристава... Канцеляризм, як бачимо, міцно засів і в дирекціях училищ». Врешті при всіх намаганнях автора школа так і не була відкрита.

«ИСТОРИЯ МОЕЙ ССЫЛКИ», замітка П.Чубинського, надрукована в кн. Міяковський Володимир. «Ненадруковане й забуте». Т.1, Нью-Йорк, 1984, с. 339-342.

«По закінченню курсу юридичних наук в С.-Петербурзькому ун-ті в червні 1861 року я повернувся в дім батька мого Полтавської губернії, Переяславського повіту, в містечко Бориспіль. Тут я захопився вивченням народних юридичних звичаїв, бо темою кандидатської дисертації я вибрав: «Спадщина за народними звичаями, які існують в Малоросії, порівняно з постановами древнього російського права».

Дисертацію на цю тему я написав і 18-го листопада відправив до Правління С.-Петербурзького Університету. По відправленню дисертації я почав вивчення інших сторін юридичного побуту народу. Для цього я повинен входити у стосунки з народом. Місцеві поміщики спершу сміялися тільки над цим, вважаючи наміри вивчати народ незвичайно дивним. Я не вважаю себе ні в чому винуватим. Я звертався до влади, прохаючи слідства і суду спрямованим на мене звинуваченням. Я разом з іншими у «Відгуці з Києва» перед всією читаючою публікою виклав спрямовані на нас звинувачення і просив кожного наклепника довести хоча б одним фактом.

Нарешті посилаюсь на Мирowego Посередника 2-ї дільниці Переяславського повіту Полтавської губернії г.Гамалея, в дільниці якого знаходиться місце

проживання мого батька. Він може посвідчити, що я брав у селянському питанні таку участь, яку повинен брати чесний громадянин, який бажає успішного втілення благодійної селянської реформи».

I

ІВАНОВ С., академік. За знімками самоїдів, які готуються до язичницького обряду жертвоношення, зробив манекени, які представляли Крайню Північ на Етнографічній виставці в Москві.

ІЄВЛЕВ Платон - чиновник особливих доручень з нагляду за волостями. Автор статті в журналі «Киевская старина» (1902, жовтень «К біографії П.П.Чубинського. (Пребывание его в Архангельске)). Під час святкування 100-річної пам'яті М.В.Ломоносова, організованого з ініціативи П.Чубинського і статистичного комітету, 6 травня 1865 р. виголошував промову про видатного російського вченого. Він добре знав П.Чубинського. В цьому сам зізнався: «Я особисто сам знав Павла Платоновича не дуже довго, поміж постійними моїми службовими роз'їздами, коли він перебував у Пінезі і я пам'ятаю його як людину гуманну з ліберальними поглядами, котра авторитетно впливала на провінційне середовище. Взагалі він виглядав людиною доброю, схильною допомогти ближньому». Не виключено можливості, що Платона Ієвлева Чубинський залучав до роботи в статистичному комітеті, давав йому тимчасові завдання, бо як відомо, статистичні відомості збирали всі, хто був причетний до господарської чи адміністративної діяльності.

ІЛЬНИЦЬКИЙ Лука Васильович- громадський діяч 70-х рр. 19 ст., член Київської Громади (відомий під ім'ям Лука Веселенька) та Південно-Західного Відділу Російського географічного товариства, для якого збирав етнографічні матеріали, мав у Києві друкарню і керував під своїм ім'ям видавництвом Громади.

ІСТОМИН М., автор описів Іжми і Ковдо-озера, які увійшли до пам'ятної книги Архангельської губернії за 1865 р., яку готував П.Чубинський до видання.

K

КАГАРЛИЦЬКИЙ Микола Федосійович, учасник першого ювілейного вечора, присвяченого 150-річчю з дня народження П.П.Чубинського у січні 1989 року. У своїй промові він сказав: «Відзначаючи ювілей П.Чубинського, з гордістю можна сказати не лише про його неоціненний вклад в українську культуру, а й те, що у великого вченого є гідні послідовники. Це –члени Малої академії народних мистецтв Гнідинської восьмирічної школи, які

запалилися його діяльністю й тепер гідно продовжують його справу. Проте я хотів би назвати ще двох натхнених послідовників П.Чубинського, яких не можна знайти в наших енциклопедіях. Це Микола Васильович Опришко. Тут(у Борисполі) розкрився талант і знаменитого бандуриста Григорія Яковича Копана, який 1923 року організував першу українську капелу кобзарів» (*Зиль А.Народознавець. Павло Чубинський і його доба.К.,2009.- С.363*).

КАЗНАЧЕЄВ Олексій Гаврилович (1823—1888) -архангельський губернатор. Навчався в Московському ун-ті, де з відзнакою закінчив юридичний факультет. З 1845 р.-канцелярський чиновник в Московській палаті державних маєтностей, з 1849 – чиновник особливих доручень в канцелярії військового генерал-губернатора Москви графа А. Закревського. 1862 р.- керуючий Псковською палатою державних маєтностей, з серпня того ж року в Міністерстві внутрішніх справ. З січня по липень 1866 р.- архангельський губернатор. У цей час в Петербург надійшов донос жандармського полковника Локса на П.Чубинського. Приводом для доносу стало те, що в листопадовій книжці «Отечественных записок» за 1860 рік напроти рядка статті Соловйова про історію Росії «Чи можна допустити думку про вашу диктатуру, призначену для врятування народності?» написано такий коментар: «Цілком справедливо, до біса російська диктатура. Малороси прагнуть бути самостійними. Хай живе хохляцький цар Перебендя. Геть Романовку». Полковник Локс в цьому написі звинуватив П.Чубинського і написав на нього донос, який дійшов до Петербурга, звідки надійшов таємний запит губернатору О.Казначееву. На запит міністерства внутрішніх справ 9 квітня 1866 року він писав: «На запит Вашого Високопревосходительства від 19 березня за №600 вважаю своїм обов'язком відповісти Вам тому, що колезького секретаря П.Чубинського як чиновника особливих доручень, секретаря статистичного комітету та завідувача приказу громадського притулку бачу майже щодня. Крім того, він супроводжував мене при огляді кількох повітів Архангельської губернії. Під час таких постійних зустрічей я переконався, що П.Чубинський як людина не може задумати щось шкідливе в політичному плані. Що стосується його службової діяльності, то, ураховуючи його ерудицію, освіченість, начитаність і щире прагнення творити добро, діяльність ця має бути ще більше оцінена в Архангельській губернії за умов неймовірного дефіциту людей, яким притаманні хоча б деякі зі згаданих ознак. Життєво хороші відгуки про Чубинського від першого кроку його перебування в Архангельській губернії і довіра йому моїх попередників ще більше зміцнює моє переконання.

На закінчення вважаю обов'язком звернути увагу Вашого Високопревосходительства на сімейне становище Чубинського, який

залишив на батьківщині старих батьків, які потребують опіки і підтримки, і наречену, розлука з якою ще більше ускладнює його становище» (*Зиль А. Народознавець. Павло Чубинський і його доба*. К., 2009. - С. 179-180).

В 1868-1871 рр. К.О.Г. –калузький губернатор, очолював Калузький губернський статистичний комітет. Від губернського правління вимагав сумлінного виконання доручень, запровадив щоденний прийом прохачів губернатора, відкрито виступав проти зловживань і хабарництва. З листопада 1871 р. – сенатор, 1881 р. вийшов у відставку. Помер 1888 року в Гатчині.

КАЛАЧОВ Микола Васильович (1819-1885) – російський історик, археограф, архівіст, юрист. Народився у селі Алексіно Владимирської губернії. Закінчив Московський університет (1840). Голова відділення етнографії РГТ. Автор багатьох праць з теорії та практики архівної справи. За його редакцією з 1869 р видавалося «Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции». Організатор Археографічної комісії у С.-Петербурзі. Знайомий П.Чубинського, який у листі до Кістяківського характеризував К. так: «Він людина добра, гідна поваги» і пропонував О.Кістяківському змінити «свій намір відносно складання програми з кримінального права», скласти її проект, щоб вона могла бути видана від комісії Географічного товариства.

«КАЛЕНДАРЬ ЮГО-ЗАПАДНОГО КРАЯ НА 1873 ГОД». Укладений В.В.Борисовим і П.П.Чубинським. Газета «Киевлянин» від 6 січня 1873 р. писала в рецензії на книгу, що вона серйозна, складена добросовісно, наповнена відомостями такими, якими до цих пір у пресі не повідомлялося. Відомості ці в точній статистичній формі висвітлюють різноманітні сторони життя Південно-Західного краю. Матеріали, зібрані в календарі, дають відповідь на багато запитань. Можна сказати, що календар цей по повноті і серйозності представляє собою як нове явище. В ньому подані святкові дні, які супроводжуються народними звичаями, населення розподілено по містах і повітах, а також розподілено по станам і віросповіданню. Календар називає число приходів церков, свідчення про фабрики і заводи, розміри їх виробництва, число робітників, свідчення про ярмарки і поштових переказах і пакетах, розміри пересланих грошових сум. В рецензії подано широке ознайомлення зі змістом календаря з метою його розповсюдження.

КАЛНИШЕВСЬКИЙ Петро Іванович (1691-1803) –кошовий отаман Запорізької Січі, в'язень Соловецького монастиря, куди Г.Потьомкін заслав його з наказу цариці Катерини II (1776-1801). Він разом із запорізьким військом боровся проти кримських татар і турок в російсько-турецькій війні (1768-74). У червні 1775 р. Січ була зруйнована урядовими військами за указом імператриці Катерини II і ліквідована. К.П.І., військовий писар Глоба і військовий суддя були арештовані. Таємно К.П.І. відправили на Північ

1776 р., він був доставлений під конвоєм в Архангельськ, звідки переправили його в Соловецький монастир, де згідно указу, заточили в кам'яний каземат, в якому просидів 16 років. Потім в'язню відвели одиночку камеру, де мучився ще 9 років. Указом імператора Олександра 1 від 12.04.1801 р. було «даровано прощенье», але він відмовився, залишившись у монастирі, як писав архангельському цивільному губернатору І.Ф.Мезенцеву, «ожидать со спокойным духом приближающегося конца своей жизни». К. був жертвою національно-колоніальної політики царизму. Після 25-річного перебування в Соловецькому монастирі, помер у 112 – річному віці. Похований на території монастиря. Його могилу упорядкував архієпископ Олександр, українець, родом з Кобрині Греблі (нині Черкаської обл.). П.Чубинський відвідував могилу К. у листопаді 1867 р., коли разом з губернатором С.Гагаріним був у службовій поїздки. Він прочитав напис на могилі «Здесь погребено тело в Бозе почившего кошевого бывшего некогда Запороской грозной Сечи казаков отамана Петра Калнишевского, сосланного в сию обитель по высочайшему повелению в 1776 году на смирение. Он в 1791 году, по высочайшему же повелению, был освобожден, но уже сам не пожелал оставить обитель, в коей обрел душевное спокойствие смиренного христианина, искренно познавшего свои вины. Скончался 1803 года, октября 31 дня, в субботу, 112 лет от роду, смертью благочестивою, доброю.

Блажени мертвии, умирающи о Господи!

Аминь. 1856». Цей напис П.Чубинський передав П.Єфименку для статті, матеріали для якої збирав, записуючи перекази про отамана від полонників Соловецького монастиря у селі Ворзогори на березі Білого моря. (*Фруменков Г.Г. Узники Соловецкого монастыря. Архангельск, 1979*); *Зиль А. Народознавець. Павло Чубинський і його доба. К., 2009*).

КАМЕНСЬКИЙ Федір Федорович (1836-1913) – рос. скульптор. Навчався у петербурзькій Академії Мистецтв. Твори: портрети Т.Шевченка (Київ. Музей ім. Т.Г.Шевченка), Ф.Бруні, жанрові скульптури – «Хлопчик – скульптор», «Перший крок» та ін. Знайомий П.Чубинського. Разом з К. та іншими представниками рос. інтелігенції був серед гостей будинку Штакеншнейдерів.

КАНІВ. За часів Чубинського повітове містечко Київської губернії (тепер районний центр Черкаської області). Влітку 1862 року Чубинський разом з Віктором і Володимиром Синьогубами, Іваном Касяненком та Дмитром Богдановим здійснив подорож на могилу Т.Шевченка. Тут зустрічався з місцевими жителями, слухав їх спогади про перепоховання поета, а також сам ділився спогадами про петербурзькі зустрічі з живим поетом і його проводи в домовині в Україну.

КАРАЧЕВСЬКИЙ –ВОВК Н., мировий суддя Чигиринського повіту, чл. Південно-Західного відділу Рос. географ. тов-ва.

КАРДАШ К.П., запрошений П.Чубинським у листопаді 1870 р. для роботи в обробці етнографічно-статистичних матеріалів, зібраних під час експедиції по Україні

КАРПИНСЬКИЙ А.П.- голова Чернігівської земської губернської Управи, чл. Південно-Західного відділу Рос. географ. тов-ва.

КАРПОВИЧ Осип Леонович -холмогорський повітовий лікар, член особливої комісії з відзначення 100-літнього ювілею пам'яті М.В.Ломоносова в м. Холмогори. П.Чубинський згадує його у звіті Архангельського статкомітету за 1865 рік поряд протоієреєм Ключаревим, повітовим справником Баскаковим, чиновником нагляду за волостями Ієвлевим, бургомістром Батраковим, етнографом П.Єфименком, Анциферовим, Кенігсфестом і Тишинським.

КАРТА СВЕКЛО-САХАРНОЙ ПРОМИШЛЕННОСТИ В РОССИИ,-К., 1876, складена П.Чубинським.

КАСЯНЕНКО Іван Миколайович- етнограф, син козака із с. Іванків Переяславського повіту, збирав етнографічні матеріали зі звичаєвого права, записав 3 казки свого села для 2-го тому праць П.Чубинського. Написав відповіді на програму П.Чубинського відносно народних юридичних звичаїв в Полтавській губернії (*Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии*).

КАТАКАЗІ Михайло Костянтинович (1823-1891), київський губернатор. П.Чубинський висловлював подяку начальнику губернії за сприяння в організації і проведенні експедиції.

КИБАЛЬЧИЧ Костянтин Іванович. Закінчив у 1864 р. Київський ун-т. Працював у Мглинській повітій школі, Київському кадетському корпусі. До Громади увійшов у 60-х роках.

«**КИЕВЛЯНИН**» – щоденна літературна і політична газета монархічного напрямку, видавалася в Києві у 1864-1919 рр. і субсидіювалася урядом. Засновником і першим редактором «К.» був професор Київського імператорського університету св. Володимира В.Шульгін. З 1878 р. – редактор Д.Піхно, а з 1911 р. В. Шульгін (син В.Шульгіна). Видання «К.», перерване в 1917 р., відновилося в 1919 р. На сторінках газети публікувалися численні матеріали про експедицію П.Чубинського, рецензії і відгуки на його книги тощо. П.Чубинський також сам публікував необхідні матеріали про свої враження під час перебування в Москві на технічній виставці. Як стало відомо про смерть П.Чубинського, газета однією з перших

надрукувала сумне повідомлення від 18 січня 1884 р.: («...Після тяжкої хвороби пішов з життя П.Чубинський, відомий працями з етнографії Південно-Західного краю і дослідженнями про фабричне і землеробське виробництво Росії». У сімнадцятому числі від 21 січня у цій же газеті надруковано об'ємний некролог про небіжчика, автором якого був етнограф Іван Новицький. За його словами, П.Чубинський зажив значної популярності у всьому краї, особливо після здійснення ним етнографічно-статистичної експедиції. Завдяки його участі та керівній ролі відбувся перепис населення Києва. Два огляди цукробурякової промисловості започаткували статистичні дослідження в цій галузі. Діяльність П.Чубинського не вичерпується виданням наукових праць. Йому належить велика кількість публікацій у спеціальних виданнях, зокрема публіцистичного напрямку, надрукованих, головним чином, у Санкт-Петербурзьких відомостях наприкінці 60—х років, коли він завідував одним з відділів цієї газети. П.Чубинський працював над безліччю доповідей, записок, пропозицій, які не були пов'язані безпосередньо з його службовою діяльністю, однак від написання яких він ніколи не відмовлявся, бо прагнув будь-що прислужитися науці. Проте траплялися випадки, коли його іменем зловживали, що завдавало П.Чубинському болісних моральних страждань. На своєму прикладі П.Чубинський доводив, що можливості натхненної натури безмежні. Тому всім, кому випадало з ним працювати, він передав частину своєї енергії (*«Киевлянин» под редакцией В.Я.Шульгина (1864-1878). – К., 1884; Зиль А. Народознавец. Павло Чубинский и його доба. – К., 2008).*

«КИЕВСКАЯ СТАРИНА»—історико-етнографічний і художній журнал виходив у 1882-1907 рр. щомісячно у Києві, останній рік— укр. мовою під назвою «Україна». Один із засновників і перший редактор укр. історик Ф.Г.Лебединцев(1828-1888); викладав у Київ. Духовній академії. Журнал публікував статті з історії, археології, географії, етнографії і літератури України. Матеріали про Київ, документи про відомих діячів укр. культури (Г.С.Сковороду, І.П.Котляревського, Т.Г.Шевченка, П.Чубинського та ін.) У виданні журналу брали участь відомі вчені Д.І.Багалій, П.С.і О.Я. Єфименки, В.С.Іконников, П.І.Житецький та ін. Великим некрологом відгукнувся найпопулярніший на той час журнал про смерть П.Чубинського(*„Киевская старина”1884, т.8. с.343-349*). Автор-О. Ф. Кістяківський відверто розповів про життєвий і творчий шлях небіжчика, його праці на засланні та наукові експедиції по Україні, про нагороди, відзнаки і наукові відкриття. «Кращою характеристикою можуть служити такі рядки одного з його листів: «Сім літ я трудився на Півночі для російської науки та уряду. Не буду перераховувати моїх праць, але вони показали, наскільки я цікавився великоруським і фінським плем'ям. Крім етнографії, я торкнувся всіх галузей економічного побуту народів і мої замітки з цих питань стали предметом багатьох представлень п.губернаторів; мені до цих пір доводиться зустрічати урядові розпорядження, викликані цими

представленнями, які народились з моєї ініціативи. Я працював на півночі невтомно й довів мою любов до російського народу».

«КИЕВСКИЕ ГУБЕРНСКИЕ ВЕДОМОСТИ».— офіційна урядова газета, що видавалася з 1838 по 1917 рік у Києві. Спочатку газета видавалася щотижня, а з 1866 року виходила тричі на тиждень (у вівторок, четвер і суботу) російською мовою.

Газета складалася з офіційної та неофіційної частин. В офіційній частині публікувалися розпорядження уряду і місцевої влади, різні казенні оголошення. У неофіційній частині друкувалися місцеві, всеросійські та світові новини, різні статті про історію, етнографію, археологію, економіку Київської та сусідніх губерній, повідомлення про ведення сільського і домашнього господарства, медицину, різні приватні і комерційні оголошення. У газеті публікувалися П.Чубинський, О.О. Андрієвський, О.М.Лазаревський, П.С.Ефименко та ін. Редакція знаходилась у будівлі присутствених місць (нині площа Богдана Хмельницького). Редактор «Киевских губернских ведомостей» М. О. Чернишов у другій половині 1859 року разом з Альфредом фон Юнком почав випуск газети «Киевский телеграф»..

«КИЕВСКИЙ ТЕЛЕГРАФ», політична, наукова і літ. газета рос. мовою. Виходила двічі на тиждень у Києві 1859-1876, прихильна до українських справ, була як друкований орган Південно-Західного відділу Рос. географ. тов-ва. З 1874 р. (ред. Ю.Цвітковський) була неофіційним органом Київської Громади. Співробітничали з газетою В.Антонович, Ф.Вовк, М.Драгоманов, О.Русов, П.Чубинський, П.Житецький, Я.Шульгин, С.Подолинський, В.Навроцький та ін.

КИЇВ – одне з найдавніших і найкрасивіших міст України, у ХІХ ст. – адміністративний центр Південно-Західного краю (тепер столиця України). У середині ХІХ ст. К. являв собою три окремі частини: Поділ, Печерськ і Верхнє місто. На той час у ньому мешкали понад 50 тис. осіб. Чубинський вперше приїхав сюди в 1851 році на навчання у Київській Другій гімназії, шість класів якої закінчив у 1857 році. У К. він часто приїздив з Петербурга у студентські роки. Після закінчення ун-ту працював учителем приватного пансіону сестер Ленц. Тут написав вірш «Ще не вмерла Україна». Тут діяла Київська Громада, Південно-Західний відділ Рос. географ. Тов-ва і Київський відділ технічного тов-ва, в яких П.Чубинський був керуючим справами. Коли 1876 р. Відділ був закритий, П.Чубинському було заборонено проживати в Києві, і він змушений виїхати в Петербург. У Київ повернувся, будучи невиліковно хворим. Тут за допомогою О.Кістяківського його обстежували лікарі. Але здоров'я з дня на день погіршувалося і 26 січня

1884 р. його серце зупинилося. Відспівували П.Чубинського в церкві Пресятої Богородиці на території Києво-Печерської лаври.
(Зиль А. *Народознавець. Павло Чубинський і його доба*).

КИЇВСЬКА ГРОМАДА, осередок української інтелігенції, що проводила національно-культурну та громадсько-політичну роботу у другій половині ХІХ ст. на початку ХХ ст. в межах Російської імперії. Вона виникла 1861 р. в Києві внаслідок тимчасової лібералізації царського уряду, що сприяло поживавленню суспільного життя. До її складу входили студенти-українці, що працювали в недільних школах, та відомі діячі: В.Антонович, П.Житецький, Т.Рильський, Кость Михальчук, Борис Познанський, П.Чубинський, О.Стоянов, В.Торський, брати Віктор та Євген Синьогуби та ін. Всього 200 чоловік. Київська Громада діяла в тісному контакті із петербурзькою (*Енциклопедія українознавства. Т.2. -Львів, 1993*). Чимало різних за станом, достатком і за національністю товаришів, які, за спогадами Гната Житецького, «зійшлися з широкого краю від Збруча до придонських країв, а найбільше з Лівобережної України зійшлися й пристали до одного гурту та склали першу Київську Громаду. Об'єднувала їх одна національна українська ідея на демократичному ґрунті, об'єднували симпатії і антипатії, одна загальна течія відродженої і натхненної віри в українську народну самостійність, любов до рідного краю і люду». Про початок її створення 1913 р. у ж. «Украинская жизнь» В.Антонович писав згадуючи: «Нам здавалося, що ми зуміємо повернути гміну на українство. Проте довелося зректися тої думки. З одного боку, ворожнеча з шляхтою ставила нас дуже в трудну позицію, з другого боку, з 1860 року почала серед польського суспільства розвиватися конспірація, що приготувляла повстання. Було очевидно, що культурний напрям, який ми розвивали, не одержить більшості і так чи інакше може заплутати нас в інсуреційну (повстанську) справу. Зібравшись тісним гуртком, ми поклали стати на ясну точку. Всім товаришам свого гуртка ми запропонували вибрати одну з двох: або зостатися далі при своїй роботі, і в такому разі виписатись із гміни і заснувати свою справді таки українську громаду, або – кому трудно зробити цей рішучий крок – зостатись у гміні і розірвати з нами зв'язки» (*Наука і культура.-К.- 1991.- Вип.25.- С 337*).

Результатом такого підходу стало те, що 15 членів вийшли із гміни. Уже на початку 1861 р. цей гурток поповнився лівобережним активом. До нього долучилися П.Чубинський, брати Синьогуби, І. Касяненко й М.Драгоманов. Діяльність створеної на українських засадах громади швидко стала відомою органам влади. У рапорті від 12 травня 1861 року київський справник Котляров і чиновник особливих доручень Скрипцов засвідчували: «У Росії існує особливе товариство малоросів, просякнуте духом якогось патріотизму, товариство це має повсюдно своїх послідовників, і університети Київський і Харківський служать головними провідниками й поширювачами ідей про можливість відновлення Малоросії. Так, у

Київському університеті утворилося товариство малоросів під назвою «Українська громада». Ці молоді й гарячі вільнодумці докладають усіх зусиль до здійснення виколисаної ними думки про свободу Малоросії та намагаються зблизитися з простим народом, навчити його грамоти й поступово переконати в минулій славі Малоросії та зваби свободи з тою самою метою, щоб потім, коли розум простого народу підкориться його впливу, діяти на шкоду монархії. З цією метою, наскільки відомо, видається малоросійський журнал «Основа», розповсюджуються прокламації українською мовою, пишеться історія України, і в Київському ун-ті діє щоденна народна школа, і з цією ж метою виїжджають молоді люди в різні місця Малоросії та України» (*Летопись революции.-1924.-№4.-С.134-136*). В «Отзыве из Киева» вони спростовували звинувачення в трьох основних позиціях: 1). Відмежування від авторів декларації «Молода Росія»; 2) у непристойній агітації серед селян; 3) у сепаратизмі.

І.Франко досить високо оцінив Київську громаду: «З початком 70-х років ХІХ ст. в Києві постала громадка людей, українців, якій в історії нашого духовного розвою нелегко підшукати пару. Переважно люди з немалими, деякі між ними з першорядними талантами, високосвічені, оживлені найкращими ідеями свого часу, пройняті запалом для чесної праці, свій запал і енергію в діло двигання українського народу. Майже всі вони колись, у 60-70-х роках працювали в недільних школах або сьак чи так прикладали руку до праці над великим ділом знесення кріпацтва і реформ Олександра ІІ, а тепер видимим центром їх праці зробився південний відділ Російського географічного товариства в Києві. Головними верховодами тої громади були В.Антонович і М.Драгоманов...» (*Франко І. Твори в двадцяти томах. Том 17.-.1965.-С.309*).

КИЇВСЬКИЙ ОДНОДЕННИЙ ПЕРЕПИС 1874 РОКУ- статистичний поіменний перепис народонаселення в м.Київ, здійснений 2 березня 1874 з ініціативи київ., подільського і волинського ген.-губернатора кн.О.Дондукова -Корсакова силами Південно-Західного Відділу Російського географічного товариства. План проведення перепису підготувала 1873 р. спеціальна комісія, до її складу входили П.Чубинський (голова комісії), В.Антонович, В.Беренштам, Ф.Вовк та В.Рубінштейн. Для проведення перепису були створені Розпорядчий комітет на чолі з головою від Рос. географ. т-ва Г.Галаганом та спостережний комітет з 29 членів відділу. Перепис, бюджет якого становив лише 4,5 тис. рублів, провели чл. Спостережної ради, близько 450 реєстраторів (студенти) та 30 рахівників. Обробку матеріалів перепису та підготовку їх до друку здійснили П.Чубинський та С.Завойко. Перепис проводився за найновішими в ті роки науковими методиками і дав точну картину складу населення міста за мовним та віросповідним критеріями; за господарськими заняттями та рівнем освіти, а також дослідив міграційні чинники і стан житлового фонду. За даними перепису населення з них назвали своєю розмовною мовою: рос.-

48 437. великорус. наріччя - 9736, малоруське-38 553, єврейське-12 917, польське -7863, нім. -2583, білоруське-1479, франц. -369. Внесення до анкети «малоруське наріччя» викликало полеміку в газ. «Киевлянин», газета по суті звинуватила Пд.-Зх. від. Рос. географ. т-ва в штучному нав'язуванні нас. місцевого говору як особливої літературної мови. Від цього часу «Киевлянин» вів активну боротьбу з відділом та українофільством(*Енциклопедія історії України. Т.4*).

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ СВ. ВОЛОДИМИРА (Нині Київський Національний університет імені Тараса Шевченка), один з найстаріших і найпотужніших вищих навч. закладів України, заснований на базі перенесеного до Києва польс. Кременецького ліцею. Імператор Микола 1 25 грудня 1833 р. затвердив проект статуту і штати Київ. ун-ту. 28 липня 1834 у день пам'яті рівноапостольного кн. Володимира відбулося урочисте відкриття закладу. 18 жовтня 1834 на посаді першого ректора ун-ту св. Володимира було затверджено 30 –річного професора ботаніки Московського університету вченого –енциклопедиста М.О.Максимовича. Протягом 1830-1860-х рр. Київ. ун-т був одним із центрів польс. нац. – демократ. руху, а 1845-1847 в ньому розгорнуло свою діяльність Кирило-Мефодіївське товариство. Засновник і автор програмних творів т-ва історик М.Костомаров, який обіймав університетську кафедру рос. історії, а Т.Шевченко працював співробітником археографічної комісії, одночасно перебуваючи на посаді вчителя малювання у-ту. З Київ. ун-том тісно пов'язаний укр. громадівський рух, більшість діячів якого були викладачами чи студентами цього вузу, з яким мав зв'язок П.Чубинський (*Енциклопедія історії України, Т.4*).

КИСЛИЙ Павло Степанович (1930-2020) - академік НАН України, доктор технічних наук, політичний діяч, заслужений діяч науки і техніки України, учасник ювілейних заходів, присвячених 150-річчю з дня народження П.П.Чубинського у січні 1989 р. Нар. 5 березня 1933 р. в с. Мала Олександрівка Бориспільського р-ну в селянській родині. 1952- закінчив середню школу №1 м. Борисполя, 1957 – Київський політехнічний ін-т за фахом металознавство, устаткування і технологія термічної обробки металів. Працював інженером Інституту проблем матеріалознавства АН УРСР, керівником відділу. Захистив кандидатську (1962), докторську (1972) дисертації. 1977 разом з відділом переведений в Інститут надтвердих матеріалів, де працював заступником директора. Створив відділ тугоплавких надтвердих матеріалів, який очолював до 1990. 1979 – присвоєно звання професора, 1982 обрано членом-кореспондентом, 1992 – академіком НАН України. Підготував 39 кандидатів, 3 докторів наук, автор 14 наукових монографій і довідників, опублікував понад 400 статей у вітчизняних і зарубіжних журналах та наукових збірниках, отримав 162 авторські свідоцтва на винаходи. 1988-1990 – головний редактор журналу

«Сверхтвердые материалы». 1990-1994 – народний депутат України, голова комітету з питань народної освіти і науки Верховної Ради України, 1995-1997 – президент Асоціації народних депутатів України. Ще одна грань таланту – пише вірші, які публікував у газетах «Літературна Україна», «Голос України», «Вечірній Київ», «Наше слово». 2002 видав збірку «Живи вічно, Україно». Автор біографічної повісті «Довгий шлях в політику» (2003), дослідження «Моя рідна Бориспільщина на хвилях історії України». Нагороджений орденами і медалями. Лауреат премії ім. П.Г.Соболевського, (1977), премії Ради Міністрів СРСР (1989). 2000 його ім'я занесено до довідника «Життя славетних» та видань Американського Біографічного Інституту (*Литвин В. Кислий Павло Степанович // Ринок Бориспіль, 2014.-14 січня*).

КІСТЯКІВСЬКА Олександра Іванівна (з дому Міхель, 1846-1920) – дружина О.Ф.Кістяківського, двоюрідна сестра П.Чубинського.

КІСТЯКІВСЬКИЙ Олександр Федорович (1833-1885). – учений-криміналіст, історик права, археограф і громадський діяч. Народився в містечку Городище Сосницького повіту Чернігівської губернії (тепер Чернігівська область) у родині священика. У 1857 р. закінчив юридичний факультет Київського імператорського ун-ту св. Володимира. З 1864 р. – приват-доцент, з 1869 р. і до кінця життя – професор у цьому ун-ті. К. зробив значний внесок у дослідженні права та судочинства в Україні. Зібрав, систематизував й опублікував «Права, по котрим судилися малоросійський народ» (К., 1879). У Петербурзі брав участь у роботі українських гуртків. У середині 1861 р. увійшов до редакції журналу «Основа», який редагував колишній член Кирило-Мефодіївського братства В.М.Білозерський, і став помічником головного редактора. В «Основі» побачила світ його відома стаття «Характеристика російського і польського законодавства про кріпосне право щодо Малоросії». Водночас К. вживав заходів до переходу на наукову роботу, бо мріяв про університетську кафедру. У грудні 1863 р. склав екзамен на кандидата прав і підготував роботу, яку захистив у вересні 1864 р. Прочитавши дві пробні лекції, професорів Віденського, Берлінського ун-тів був допущений як приват -доцент до читання лекцій з кримінального права та судочинства в Київському ун-ті. Повернувшись до Києва, продовжував брати участь українському громадському русі, входив до керівного складу Громади. В цей час він одружився з Олександрою Іванівною (1846-1920)) з роду баронів Михель, рідною сестрою Варвари Іванівни, дружини В.Б.Антоновича, двоюрідною сестрою П.П.Чубинського. Після захисту 1867 р. дисертації юридичний ф-т і рада ун-ту обрали його штатним доцентом кафедри кримінального права і судочинств. У серпні того ж року К. виїхав у наукове відрядження до Москви і Петербурга для вивчення застосування судових статутів 1864 р. на практиці. До Києва

повернувся 1868 р. Головним наслідком цього відрядження була докторська дисертація, яку захистив 20 грудня того ж року.

У 1871-1873 рр. перебував у закордонному науковому відрядженні, слухав лекції і відвідував практичні заняття професорів Віденського, Берлінського, Неапольського і Римського ун-тів. Велику наукову і педагогічну працю поєднував з адвокатською практикою та громадською діяльністю. Був присяжним повіреним, що, зокрема, забезпечувало йому офіційне право відати майновими правами В.Ф.Симиренка й бути передаточною інстанцією для фінансової допомоги, яку Симиренко виділяв Старій Громаді. З 70-х років брав безпосередню участь у діяльності адміністрації Городищенських цукрових заводів, спочатку як юрист, а через три роки як юрист – консультант. 1881 р. у зв'язку з радикальною реорганізацією адміністрації був обраний її головою, як гласний Київської думи брав участь у житті міста. Але вже 1871 р. розчарувався у можливості проведення своєї лінії в міській думі і поступово почав відходити від активної роботи в ній. На середину 70-х років припадає його відхід від безпосередньої участі в роботі Громади. Будучи тяжко хворим на жовчнокам'яну хворобу помер 13 січня 1885 р.

К. – автор унікального «Щоденника», в якому є записи про став здоров'я П.Чубинського, його лікування. Особисто сам багато опікувався Чубинським, коли той був тяжко хворим, привозив до нього лікарів. До останньої хвилини життя клопотався про його здоров'я. А після його смерті написав розгорнутий некролог-статтю про життя і наукову діяльність, його заслуги перед наукою в ж. «Киевская старина», 1884. Т.8, февраль(*Щоденник (1874-1885). У 2 т. К., 1994; Володимиров В.М. Кистяковский А.Ф. //Журнал гражданского и уголовного права. 1885. №2; Шандра В. Кістяківський Олександр Федорович //Українські архівісти: Бібліограф. К., 1999. Вип. 1: (XIX ст. – 1930-ті роки)*). Також виголосив прощальне слово над домовиною П.Чубинського, надруковане у газеті «Заря», 19 січня 1884р., наголосивши на двох видатних якостях небіжчика. «Він володів нескореною робочою силою; ініціатива його в роботі, і в науковій, і діловій, була величезна; здатність його швидко знаходити способи здійснення задуманих робіт була винятковою; дар групувати й організовувати робочі сили інших, для здійснення задуманого плану робіт у нього був дивовижний».

КІСТЯКІВСЬКИЙ ФЕДІР ФЕДОРОВИЧ, лікар, рідний брат О. Ф.Кістяківського.За його словами, «звичайний лікар, наділений аналітичним розумом і діагностичним відчуттям. Він оглядав хворого П. Чубинського і відразу визначив його недугу. 25 березня 1880 р.після повернення з Борисполя, де відвідував П.Чубинського, залишив у «Щоденнику» такий запис: «Він (Федір-А.З.)з першого разу розгадав його хворобу, тоді як петербурзькі знаменитості, типу Білоголового і Шперка зайшли в нетрі». Говорячи про обстеження хворого професорами Є.Афанасьєвим і

К.Тритшелем і їх надії на видужування, залишив такий докір: «Порівнюючи діагноз Афанасьєва, професора з діагнозом брата Федора, простого лікаря, я подумав: нещадна доля, яка розпоряджається участю роду людського; на професорські місця садить нерозумних людей, а професорські голови, з гострим розумом, з швидким розпізнаванням, вона закидає на якісь-то затони, в нетрі»(*Кістяківський О. Щоденник. (1874-1885). Т.2.-С.108*).

КЛЕЧКОВСЬКИЙ Владислав Антонович -дворянин Віленської губернії, засланий до Пінеги, де разом з П.Чубинський відбував заслання. Пінезький городничий доповідав губернатору, що в наслідок слабкого здоров'я нічим не може займатися, а тому більше інших сумує. Живе самотньо. При нагоді грає в шахи.

КЛЮЧАРЕВ, протоієрей, чл. Особливої комісії по відзначенню 100-річчя пам'яті М.В.Лормоносова в м.Холмогорах в 1865 році.

КЛОСОВСЬКИЙ (КЛАСОВСЬКИЙ) Олександр Вікентійович (1846-1917)-вітчизняний метеоролог і геофізик, член-кор. Петербурзької АН. Закінчив Житомирську гімназію і фізико –математичний факультет Київського ун-ту (1868). В 1876-1880 рр. учителював у Київській військовій гімназії, тривалий час працював приват-доцентом Київського ун-ту на кафедрі фізичної географії, член української редакції газети «Киевский телеграф». До громади увійшов у 70-х роках. Організував широку мережу метеорологічних пунтів в Південно-Західній Росії та магнітно-метеорологічну обсерваторію в Одесі. К. створив школу метеорологів для фізики атмосфери та про єдність геофізичних явищ на земній поверхні. Член –засновник Південно-Західного Відділу РГТ, учасник першого засідання при відкритті Відділу.

КОБИЛЯНСЬКИЙ Люцій Рафінілович (1855-1941), лікар, громадсько-культурний діяч родом з Полтавщини. В 1870-х рр. член Київської Старої Громади. Перебуваючи на Кавказі як губернський медич. інспектор, вів культурну роботу, був головою «Просвіти» в Баку, член Укр. Центральної Ради від УПСР, в 1918-1919 рр. –радник укр. посольства в Туреччині, згодом в Чехословаччині. Коли в Києві в 1873-1874 рр. утворився аматорський драматичний гурток, який багато часу проводив на репетиціях, Л.Кобилянський повідомляв: «Коло вистави «Різдвяна ніч», oprіч М.Лисенка, пильно клопоталися: Старицький (режисер), Чубинський (етнографія), Вовк (декорації, костюми, реквізит), Марковський (хазяйство). Репетиції з самого початку відбувалися в Народному домі та в школі Ліндфорсів, а далі – в театрі» (*Лисенко М.В.у спогадах сучасників.-К., 1958. – С.220*).

КОВАЛЕВСЬКИЙ Микола Васильович (1841-1897) – учитель кадетського корпусу, діяч Київської і Одеської громад. 1879-1889 за українську діяльність перебував на засланні. Підтримував публіцистичну діяльність М.Драгоманова. Автор популярної «Історії України», виданої у Львові під псевдонімом І.Маркевича.

КОВАЛЕВСЬКИЙ Олександр, учень Кременецької семінарії із с. Красносілки Староконстатинівського повіту, працював над записами річних свят, які були передані П.Чубинському під час його експедиції.

КОВЕРСЬКИЙ Стефан Іванович – колишній мировий посередник, засланий військовим генерал-губернатором Муравйовим за неблагонадійність в Пінегу у липні 1863 року під нагляд поліції. Знайомий П.Чубинського по засланню. Пінезький городничий доповідав губернатору: «Поміщик Коверський займається читанням книг і газет. Часто буває в товаристві. В розмові нічого неблагонадійного не помічено. Взагалі веде себе добре».

КОЗАЧКОВСЬКИЙ Андрій Осипович (1812-1889) – переяславський лікар, приятель Т.Шевченка, з яким познайомився у Петербурзі в 1841 р. і домогавав йому матеріально та листувався з ним, коли поет перебував на засланні.

КОЗЛОВ Василь Герасимович, член АГСК, підпоручик, завідуючий шкіперськими курсами корпусу флотських штурманів, брав участь у перепису населення в Сумському посаді. В 1864 р. надіслав у комітет статтю «Відомості про морські звірині промисли на Новій землі».

«**КОЛОНИЗАЦІЯ МУРМАНСКОГО БЕРЕГА**», стаття П.Чубинського, надрукована в «АГВ», №38 за 1864 рік. Вона була настільки актуальною, що її передрукували газети «Северная почта», «Голос», «Санкт-Петербургские ведомости» (№232) «Народное богатство» (№ 216). П.Чубинський писав: «Заселення Мурманського берега і можливе, і корисне, і необхідне. Якщо так, то можуть заперечити: чому не переселяються туди росіяни, ті ж самі промисловці, які відправляються туди щороку за 500 і 1000 верст? На запитання легко відповісти: багатим нема ніякого інтересу переселитися тому, що вони з великим задоволенням можуть жити і в середині губернії, і їм не важко добувати прибутки від мурманських промислів за допомогою кабальних робітників; бідняки не мають можливості переселитися, тому що в них нема для цього засобів. Якби переселенцям на мурманський берег були надані пільги, більші, ніж переселенцям в середину Росії, то без сумніву і норвежці, і росіяни неодмінно переселилися б на Мурманський берег. Цього можна досягти, на нашу думку, якщо бажаючим переселитися будуть дані, крім всіх необхідних пільг на оселення, грошові кредити в достатніх розмірах для облаштування судна і риболовецького приладдя».

КОМАРОВ Михайло Федорович (1844-1913) – бібліограф, етнограф, громадський діяч, популяризатор, нотар за фахом. Автор багатьох бібліографічних статей в журналах і покажчиків як усього українського письменства разом, так і літератури про окремих письменників (І.Котляревського, Т.Шевченка, І. Нечуя-Левицького, М.Лисенка та ін.). Схвилювано писав про П.Чубинського: *«Чи багато ж в нас таких, що не уважаючи часом на свої інтереси, всі сили, всю душу свою покладають на добро свого народу? покійний певно був трохи чи не більше жвавий і щиро прихильний до діла на тім полі, на яким працював. Похмура доля не раз обгортала житє єго тяжкими пригодами, аде живость не покидала єго ніколи ні в яким стані, поки тяжка болезнь не подкосила моцну силу»* (Мих. Комаров. *П.П.Чубинський (Некролог- Допис з України) // Зоря, -1884.-Ч.4 .- 15(27) лютого.- С.31).*

КОМПОВСЬКИЙ, становий пристав Кемського повіту Архангельської губ. В 1864 р. представив у статистичний комітет статтю «Провінціалізм Архангельської губернії, особливо Кемського повіту».

КОНИСЬКИЙ Олександр Якович (1836-1900)- письменник, (під псевдо. Верниволя О., Горовенко Ф., Буркун В., Перебендя, Хуторний О. і багато ін.), публіцист і громадський діяч, родом з Чернігівщини, друкуватися почав у «Черниговском листке» (1858). Громадська праця К. велика й різноманітна. У Полтаві, де служив, брав діяльну участь в організації недільних шкіл і писав для них підручники, виступаючи одночасно в пресі на церковні теми. У Києві, як член міської ради, домагався введення в школі української мови, приділяв багато уваги видавничій діяльності на під російській Україні й у Галичині. У зв'язку з переслідуванням української літератури й мови К. був засланий на північ (1863), зазнаючи репресій і в пізніші роки. З 1865 жив за кордоном, зійшовшись близько з діячами українського відродження в Галичині. Повернувшись до Києва, працював в «Киевском телеграфе», був одним із фундаторів Товариства ім.Т.Шевченка у Львові (1873) пізніше ініціатором перетворення його на НТШ. Поезії К. свого часу були дуже популярними («Я не боюсь тюрми і ката», «На похорон Т.Шевченка» та ін.), але більше значення мали його оповідання та повісті. У творах «Семен Жук і його родичі» та «Юрій Горовенко» порушені проблеми національного відродження України. К. належить ґрунтовна біографія Шевченка, яка не втратила свого значення й досі, «Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя». Автор духовного Гімну «Молитва за Україну». У радянському літературознавстві К. зарахований до «націоналістів» і твори його були заборонені, за винятком кількох віршів.

У статті про П.Чубинського писав, що він *«належав до тої не вельми численної громади українофілів, котра вийшовши на працю для рідного краю і народа в 1860 році не покидали свого діла, своєї мети, ні разу не зрадили*

своїм коренним поглядам і ні разу не змінили на службі народного добробита. Народня освіта на народній мові, поднесення економічного побиту України і її народа і визволення сим способом єго праці з кріпацтва народних експлуататорів, - одно слово, боротьба світа з темнотою, оборона просвітою темного люду от народних п'явок, - от той оклик, котрий стояв на скрижалях українофільства 1860 р. і котрому служив щиро і чесно Павло Чубинський, поки служило єму здоров'є, поки недуг не звалив єго з ніг». І далі продовжував: «Молода сила і жвавість не давали Чубинському сидіти згорнувши руки на заслання в далекій і холодній Півночі: за шість літ життя на заслання він зробив для Архангельщини стільки, інші «учені» не зробили і за шістнадцять!.. Сміло можна сказати, що коли б не лиха доля не скрутила в молодих літах Чубинського, з него би вийшов учений європейський, бо природа щедрою рукою наділила єго і розумом, і жвавостю і іншим добром, потрібним ученому» (К-ій О.Я. (Кониський). Павло Чубинський. Допис з Кієва //Діло.-1884. -2(5); Енциклопедія українознавства. Т.3, -К.,1996.-с. 1004).

КОНОПЛІН Петро Олексійович, губернський лісничий, штабс –капітан, член АГСК, підготував для статистичного комітету історичні статті «Заволочя», «Історія смолокуріння Архангельської губернії», «Морехідний вказівник Архангельської губернії»(Дойков Ю. П.П. Чубинский. Предтеча украинской свободы»; Отчет Архангельского статистического комитета за 1864 год).

КОНСТАНТИНОВИЧ Микола Олександрович (1844-1886) – педагог, громадський діяч Чернігівщини. Народився у дворянській родині. Закінчив Чернігівську чоловічу гімназію в 1859 р. зі срібною медаллю. Через рік продовжив навчання у Київському ун-ті на історико-філологічному факультеті. У студентські роки долучився до українофільського руху. Після закінчення ун-ту в 1864 р. деякий час працював у Рівненській гімназії. Повернувшись до Чернігова, в 1865-1875 рр. викладав історію та географію в місцевій чоловічій гімназії. В 1874 р. землевласники Чернігівського повіту обрали його гласним повітового земства, а повітове земське зібрання надало йому повноваження губернського гласного. Того ж року обраний членом Чернігівської земської управи. Дійсний член Південно-Західного відділу РГТ. На 3-му Археологічному з'їзді у Києві у серпні 1874 р. подав реферат «О курганах Черниговского уезда». (Константинович Микола Олександрович. (Біографічний показчик). Чернігів, 2017).

КОНСТАНТИНОВИЧ Митрофан Олександрович (1841- 1897), укр. громадський діяч, археолог, член Старої громади і Південно-Західного відділу РГТ, брат М.О. Константиновича. Родом із с. Старогородки Остерського повіту, діяч перших недільних шкіл. Закінчив математичний факультет Київського ун-ту, працював учителем гімназії, був

відомим земським діячем на Чернігівщині, інспектором народних шкіл у Києві, пізніше остерський повітовий маршалок, вивчав пам'ятки Чернігівської губ. В 1896 р. опублікував у ж. «Киевская старина» статтю «Развалины Юр'ївської божниці в с. Старогодка» (*Н.Побірченко. Короткий біографічний словник членів Київської старої Громади (Друга половина XIX-початок XX століття).* К., 1999. – С.37).

КОРСУНЬ. За життя Чубинського містечко Канівського повіту Київської губернії (тепер адміністративний центр Корсунь-Шевченківського району Черкаської області). Розкинувся на річці Росі. К. був одним із центрів формування українського козацтва. У травні 1872 р. Чубинський разом з істориком М. Костомаровим оглядав історичні місця Київської губернії, пов'язані з історією козацтва. У К., як зазначено в «Автобіографії», вони оглянули знаменитий Різаний яр, колишня назва Крута балка – місце поразки, завданої Б.Хмельницьким 16 травня 1648 р. польському війську, очолюваними гетьманами М.Потоцьким та М. Калиновським. У домі князя Лопухіна, побачили кілька старожитніх речей, викопаних у К. та його околицях. Серед них рештки зброї та упряжі, знайдених у Різаному яру, що належали розбитим у цьому місці полякам. З К. їздили до монастиря, де Юрась Хмельницький прийняв постриг у ченці, а також до Мошніського і Виноградського монастирів.

(*Автобіографія //Костомаров М.І.Історичні постаті. –Дніпропетровськ.-2008. – С. 556-557).*

КОСОВСЬКИЙ А.В.- член Південно-Західного відділу РГТ, один із його фундаторів.

КОСТИЛЬОВ, удільний фельдшер, член АГСК. Надав комітету «Свідчення про Шенкурську флору відносно лікарського і технічного вживання рослин у побуті тутешніх селян».

КОСТОМАРОВ Микола Іванович (1817-1885) –український і російський історик, письменник, перекладач, етнограф, фольклорист і громадський діяч. Перебував у кріпацтві до 1832 р. Позашлюбний син діди́ча –росіянина і української селянки –кріпачки. Вчився у Воронізькій гімназії і Харківському ун-ті, який закінчив 1837 р. Перша магістерська дисертація К. (О причинах и характере Унии в Западной России», 1842) викликала протест з боку церковної влади і була знищена, друга – «Об историческом значении русской народной поэзии» дала йому ступінь магістра. У 1844-1845 рр. викладав у Рівненській і Першій київській гімназіях. 1846 р. був призначений анд'юкт –професором рос. історії в Київському ун-ті. У Києві разом з В.Білозерським, М.Гулаком, П.Кулішем і Т.Шевченком та іншими заснував Кирило-Мефодіївське Братство. Був автором програмових творів К-М.Б. «Закону Божого» («Книг буття українського народу», «Правила», де

висловлено ідеї українського національного відродження, демократії, українського месіанізму та панславізму. Після розгрому Кирило-Мефодіївського Братства К. було заарештовано 31 березня 1847 в Києві напередодні весілля з А.Крагельською і засуджено на рік ув'язнення в Петропавлівській фортеці в Петербурзі, після заслано до Саратова, де він перебував на обов'язковій канцелярській службі до 1856 р. 1859 р. К. переїхав до Петербурга, де був обраний професором ун-ту кафедри російської історії. В цей час П.Чубинський, будучи студентом, познайомився з професором і мав з ним дружні приятельські стосунки. К. був редактором томів П.Чубинського, що стосувалися народної поезії і народознавства.

КОТЕНКО Антон Леонідович, доктор філософії, молодший науковий співробітник Центру історичних досліджень, Національний дослідницький ун-т «Вища школа економіки»(Санкт-Петербург, Російська Федерація). Автор статті «Етнографічно-статистична експедиція П.Чубинського в Південно-Західний край», написана на основі невідомого раніше листування П.Чубинського в контексті тогочасної деполонізаційної політики Російської імперії, а його самого – як виконавця важливого державного завдання в науковому вивченні обширів українського національного простору.

КОХОВСЬКИЙ Всеволод Порфирівич (1835-1891)- укр.. письменник і педагог демократичного напрямку. Закінчив Петербурзьку військову академію. Засновник і директор Пед. музею військових навчальних закладів у Петербурзі. Мав звання генерал-лейтенанта. Літературну діяльність почав у ж «Основа». Найвизначніший твір К. «Народолубець». Належав до кола друзів Т.Шевченка. Був знайомий з П.Чубинським. Належав до української громади Петербурга (*Українська літературна енциклопедія, Т.3.; Українська радянська енциклопедія, Т.5*).

КОШМАН Мина Лавринович –сусід і товариш П.Чубинського в дитячі і юнацькі роки. Народився у Борисполі. За освіти нема відомостей, але відомо, що вмів читати і писати, був грамотною людиною. Залишився без батька і матері чотирнадцятирічним. Сам вів господарство, сам доглядав за молодшими братами. Мина хорошо грав на гармошці. По сусідству жили Чубинські -Платон Іванович і три його сини Павло, Костянтин і Василь. Барським дітям було дозволено гратися з дітьми Кошмана. Таким чином Павло Чубинський і Мина Кошман подружились. Коли Мина одружився, Платон Чубинський дав йому 200 крб, сказавши: «Купи на ці гроші овець, поріж, здай на бойню. Шкури продаси чинбарям, а м'ясо відвезеш у Київ і здаси в магазин. Борг мені віддаси, а на залишені гроші знову купиш вівців. У тебе з'являться гроші і ти розживешся». Так Платон Чубинський допоміг Мині вилізти з бідності. Але Мина, розжившись на худобі, поміняв заняття. Він почав скуповувати невеликі ліси. Разом з синами розробляв їх, матеріал продавав, накопичуючи кошти. Мина грав на гармошці, а Павло на сопілці.

За спогадами рідних, які записав В.І.Гонтаренко, без Павла і Мини не обходилося жодне обрядове святкування.

(Дойков Ю. П.П. Чубинский. Предтеча украинской свободы, С.202).

К ПОМОРАМ о взаимном страховании и проект устава Беломорского общества взаимного страхования судов и грузов. –«АГВ»,1868. №73.

КРАВЦОВ Василь Христофорович – один із засновників Південно-Західного Відділу Російського географічного товариства, помічник П.Чубинського в етнографічно-статистичній експедиції. До 1876 р. українофіл і співробітник географічного товариства, потім був членом гуртка Лизогуба Дмитра Андрійовича (1850-1879). В 1879 р. у зв'язку з процесом Лизогуба його арештовано і заслано в Сибір (Рябінін-Скляревський О.З революційного українського руху 1870-х рр. в добу тимчасових генерал-губернаторів//За сто літ, К.,1927.-Кн.1.—С.160).

КРАГЕЛЬСЬКА Аліна Леонтіївна (1830-1903) – дружина М.Костомарова. Будучи професором Київського університету, зустрічався з нею. Коли був призначений день весілля, М.Костомарова арештували і заточили в **Петропавлівську фортецю за участь у Кирило-Мефодіївському братстві**, а потім засланий до Саратова. Вона вийшла заміж за іншого. Але через 27 років овдовіла. П.Чубинський знався з нею і зустрівся в дні роботи 111 Археологічного з'їзду в Києві і домовився з нею про зустріч з М.Костомаровим, яка стала приводом до їх запізненого одруження.

КРАСНОКУТСЬКИЙ Іван Якович – учитель чистописання і малювання Другої київської гімназії 1836-1863 рр. Учитель П.Чубинського.

КРАСОВСЬКИЙ Андрій Опанасович (1822-1868) – український і російський революційний демократ, підполковник, учасник загально російських демократичних і укр. нац. рухів 1850–60-х рр., дворянин, підполковник. Н. в м. Київ у сім'ї рос. генерала О. Красовського. 1840 закінчив петерб. Пажеський корпус. Брав участь у Дунайській кампанії 1853, де командував гусарським ескадроном. У бою біля м. Каракала (нині місто в Румунії) дістав кілька важких ран. Після тривалого лікування залишився в строю. Воюючи на Кавказі, отримав нові поранення й протягом року лікувався в Києві. Потім служив в Олександрійському гусарському полку в Санкт-Петербурзі, вступив до таємної революц. орг-ції. 1859 виїхав за кордон і налагодив там зв'язки з рос. та польс. еміграцією. Познайомився з Дж.Гарібальді. Встановив контакти з О.Герценом, який невдовзі став регулярно доставляти йому видання Вільної російської друкарні, що діяла в Лондоні (Велика Британія), а той розповсюджував їх серед опозиційно налаштованих до

влади Російської імперії людей. Разом із забороненою літературою ("Колокол", "Полярная звезда") він поширював так звані рукописні списки антисамодержавних поетичних тв. Т.Шевченка. Сам К. свідчив, що особисто знав Т.Шевченка.

Через деякий час після повернення з-за кордону, будучи підполковником, домігся 1861 переведення на посаду викладача Київ. кадетського корпусу. Саме тоді в Києві розгорнуло свою роботу таємне революц. т-во "Земля і воля". Разом з ін. його чл. К. вів революц. пропаганду. Він сподівався, як свідчать його записи, що невдовзі почнеться сел. революція, і тому часто виїжджав у села, щоб набути серед селян популярності. Водночас вивчав особливості мови, звичаї та побут селян. Навесні 1862 деякий час під виглядом селянина жив у м. Корсунь (нині м. Корсунь-Шевченківський), мешкав на квартирі родича Т.Шевченка – Варфоломія Григоровича Шевченка, з допомогою якого організував панахиду в пам'ять поета і одержав на збереження деякі його особисті речі та рукописи. Під впливом Шевченкових поетичних творів сам почав писати вірші політ. змісту.

Коли після введення в країні т. зв. сел. уставних грамот навесні 1862 розпочалися сел. заворушення, склав відозву до солдатів Житомир. полку із закликом не йти на придушення сел. виступів. Під час однієї з акцій серед мешканців військ. містечка під Києвом влітку 1862 був пізнаний і заарештований. На його квартирі влаштували обшук, під час якого знайшли нелегальну літературу, переписані ним поезії Т.Шевченка, його власні вірші.

Військово-польовий суд виніс йому вирок: визнати його винним і засудити до "позбавлення чинів, дворянської гідності, бронзової медалі в пам'ять війни 1853–1856 рр., усіх прав власності і до смертної кари – розстрілом". Імп. Олександр II написав на вирок резолюцію: "Підполковнику Красовському замінити смертну кару політичною смертю з виконанням над ним обряду, для цього випадку в законах встановленого, і потім заслати на каторжну роботу в рудники строком на 12 років". У жовт. цього ж року під конвоєм К. був доставлений на еспланаду Київської фортеці.

Після оголошення йому вироку суду із засудженням до страти на нього одягли довгу білу сорочку, зав'язали очі й прив'язали до стовпа, потім по команді в нього "стріляли", а після цього зачитали резолюцію імп. Олександра II про заслання й знову відвели до каземату Косого капоніру. Тим часом він тяжко захворів.

25 листопада його, закутим у кайдани, таємно (оскільки київ. студенти планували на шляху з міста, яким його мали везти на заслання, висловити йому свою підтримку) відправили до Тобольська (нині місто Тюменської обл., РФ). Там, після огляду в лікаря, який дійшов висновку, що К. не витримає дальшої дороги, йому

дозволили вирушити на каторгу "за власний рахунок на обивательській підводі під наглядом внутрішньої варті незакутим". Через 40 з лишком днів він прибув до Томська. Звідти був переправлений в Красноярськ, де майже 2 місяці пролежав у лікарні. Уже в Іркутську (нині всі міста в РФ) отримав повідомлення, що померла його дружина Марія.

Покарання відбував спочатку в рудниках Петровського з-ду (нині м. Петровськ-Забайкальський край, потім за клопотанням родичів, – у Кадаї (нині с-ще міськ. типу того ж краю), на монгол. кордоні (саме в цей час там відбував каторгу і М.Чернишевський). 1867 разом з М.Чернишевським був відправлений на Александровський з-д (нині село того ж краю). Йому було дозволено поселитися в приватній квартирі під наглядом поліції. Він налагодив зв'язки зі своїми товаришами на волі, популяризував серед місцевого нас. Шевченкову поезію (зокрема, у Домі- музеї Т.Г.Шевченка зберігається власноручно переписаний К. текст Шевченкової поеми "Кавказ" з дарчим написом одній зі знайомих), готувався до втечі. 28 трав. 1868 залишив у кімнаті, де мешкав, записку про те, що "в ім'я свободи, рівності і святого братерства" він відмовляється бути підданим Росії й має намір продовжити свою боротьбу з політичною сатрапією з-за кордону.

25 черв. до С.-Петербургу надійшла телеграма, в якій повідомлялося, що "політичного злочинця Андрія Красовського, який втік з Александровського заводу Нерчинського округу, знайдено вбитим за 16 верст від зазначеного заводу, але поки що не відомо, чи сам він наважився на самогубство, чи причиною його смерті був хтось інший..." Зміст телеграми доповіли імператору Олександрові II й той наголосив на повторній експертизі з ідентифікації загиблого. Повторна експертиза підтвердила, що небіжчик – це А.Красовський. "Краще померти, ніж віддатися в руки ворогів живим" – такими були останні слова.

КРАТКАЯ программа, для собирания статистических и этнографических сведений, составленная гг. Чубинским и Русовим.- Киевлянин, 1873.-№26

КРАТКАЯ ПРОГРАММА экономических сведений (Земледелие. Табаководство, Скотоводство. Пчеловодство, Отходные промыслы. Заработки. Главные ремесла крестьян. Бюджет крестьянских семейств. Сельские ярмарки.).- «Киевлянин, 1869, №80, 10 июля.

КРЕМЕР Наталія –донька німця фон Кремера, власника пансіону, приятелька П.Чубинського. Про неї згадує Г.Берло, коли в пансіон приїздив П.Чубинський і залучав молодь до участі в різних сценах, зокрема сцена з «Кавказького пленника». Чубинський сидить у кайданах, блідий, змучений, а Наташа Кремер, чудово вбрана, перепилює йому кайдани».

КРЕМЕР Ольга - донька фон Кремера, власника пансіону, приятелька П.Чубинського, брала участь драматичних сценах та іграх, коли до учнів пансіону приїздив П.Чубинський, розігрували картину (з Шевченка): стоїть дерево, на дерево лізе «причинна»- Ольга Кремер, страшна, бліда, з великими переляканими підмазаними чорними очима, а ми, русалочки в білих сукенках, в зелених віночках, з розплетеними косами, щось приспівуючи, лоскочемо причинну.

КРЕСТОВСЬКИЙ Всеволод Володимирович (1840-1895). –рос. письменник і журналіст. Родом із с. Мала Березянка Таращанського р-ну Київської обл. Навчався у Петербурзьському ун-ті. У деяких віршах, надрукованих у петербурзьких зурналах, виявляв демократичні тенденції. У 1892-95 редагував газету «Варшавский дневник». Автор романів «Петербургські нетрі», «Панургове стадо», «Дві сили». Переклав балади Т.Шевченка для «Кобзаря русских поетов» (Спб, 1860). Разом навчався в ун-ті з П.Чубинським. Удвох відвідували будинок О.Штакеншнейдер, як свідчать записи останньої, 26 квітня 1858 і 28 вересня 1859 р.

КРИМСЬКИЙ Агатангел Юхимович (1871-1942)- український філолог, сходознавець, історик, письменник, мовознавець, етнограф, славіст і письменник академік АН УРСР. Заслужений діяч науки УРСР. Закінчив Колегію Павла Галагана Києві, Лазаревський інститут східних мов у Москві, Московський ун-т. У 1896-1898 рр. перебував у науковому відрядженні Сирії та Лівані. 1898 -1918 рр. викладав арабську, перську і турецьку мови та літ-ри в Лазаревському ін-ті східних мов. За цей час написав капітальні праці з історії та літератури арабів, персів, турків та ін. народів Близького і Середнього Сходу, історії мусульманства, історії семітським мов тощо. Опублікував понад 500 статей з історії мов, літератур, етнографії народів Близького і Середнього Сходу в рос. енциклопедіях. Значну увагу приділяв вивченню східно-слов'янських мов –укр., рос. та білоруської. Йому належать дослідження з укр. граматики, лексикології й лексикографії, правопису, укр. літературознавства, фольклористики й етнографії.

У Колегії Павла Галагана навчався разом із М.П.Чубинським. Під час навчання користувався книгами з бібліотеки П.П.Чубинського. Автор

багатьох художніх творів. Поезії увійшли до збірок «Пальмове гілля», оповідання – до збірок «Повістки і ескізи з українського життя та «Бейрутські оповідання».

КРИНИЦЬКИЙ – записувач казок у с. Гнідин Бориспільського району.

КУДРИНЯ – збирач історичних відомостей у Шенкурському повіті за програмою Архангельського статистичного комітету.

КУЛИК Василь Степанович (1830-1870)- український поет, співробітник журналу «Основа», в якому друкував свої кореспонденції П.Чубинський. Народився в сім'ї дрібно маєткового поміщика, рід якого походив з козаків. Навчався на медичному факультеті Харківського ун-ту. Працював аптекарем у Валках на Харківщині та в Полтаві. Захопившись народницькими ідеями, вивчав побут, звичаї, обряди українців Причорномор'я, Криму, Кубані. Був членом Полтавської громади. Друкувався в журналах «Основа» та «Правда». Поезія К. позначена впливом фольклору та творчості Т.Шевченка. У віршах відбивав соціальне розшарування селянства після реформи 1861 р- нові форми визиску трудящих, сподівання народу на кращу долю. Єдина збірка «Писання Василя Кулика» з'явилася у Львові 1894 року (*Українська літературна енциклопедія. Т.3. К.1995*).

КУЛІШ Пантелеймон Олександрович (псевдоніми – Хуторянин, Панько Казюка, Данило Юс та ін.; (1819 – 1897) – український письменник, історик, культурний і громадсько-політичний діяч. Народився в містечку Вороніж Глухівського повіту Чернігівської губернії (тепер селище міського типу Шосткінського району Сумської області у родині нащадків козацької старшини. Навчався у Новгород-Сіверській гімназії та на філософському факультеті Київського ун-ту Св.Володимира. Вчителював у Луцьку (1842), потім у Києві, де зблизився з гуртом молодих укр. діячів, які утворили Кирило-Мефодіївське Братство. Під впливом М.Максимовича зацікавився укр. етнографією та історією. Як співробітник Київської Археологічної комісії, подорожував по Правобережній Україні, знайомився з її історико-документальними пам'ятками й місцевими культурними діячами. У цей період почалася й літературна діяльність К. (істор. повість «Михайло Чарнышенко, или Малороссия 80 лет тому назад» і епопея «Україна», видані в Києві 1843р. В 1845 р. К. переїхав до Петербурга, 1847 одружився з О. Білозерською. Готуючись до наукової діяльності в галузі слов'янознавства, дістав закордонне відрядження, але у Варшаві був заарештований у зв'язку зі справою Кирило-Мефодіївського Братства. Після слідства в Петербурзі засланий до Тули із заборонаю друкуватися. Після звільнення 1850 р. К. повернувся до Петербургу, де після смерті Миколи І дістав дозвіл друкувати

свої твори. В 1856-61 рр. вийшли «Записки о Южной Руси» у двох томах, 1857 р. – перший історичний роман-хроніка укр. мовою «Чорна Рада, в 1859 р. – «Граматка» для укр. початкових шкіл. Заснувавши друкарню, видавав твори Г.Квітки, «Народні оповідання» Марка Вовчка та ін. авторів. В 1861-62 рр., долучившись до громадського руху в Петербурзі, разом з В.Білозерським видавав часопис «Основа». В цей час К. познайомився з П.Чубинським, який писав до «Основи» свої статті і кореспонденції. Тоді головними дійовими особами при часописі були Т.Шевченко. М.Костомаров і П.Куліш. На заслання П.Чубинського К. відгукнувся як поміркований ліберал про шкідливого радикала. У листі до О.Кониського від 30 листопада 1862 р. писав: «Да Чубинского действительно повезли в Пигегу. Жаль его как человека, деятель украинской идеи, он был только вреден, нежели полезен. Своею неутомимой болтовнею он вооружал людей опасных против нас, которые действуют самими мирными средствами» (Є. Нахлік. *«Пантелеймон Куліш- особистість, письменник, мислитель»* (К., 2007) Як історик К., незважаючи на надмірний суб'єктивізм, брак наукового підходу до історичного минулого й численні суперечності думок і висловів, дав низку документальних матеріалів і багато критичних оцінок, які хоч здебільшого не були прийняті в укр. історіографії, все ж мали певний вплив на її дальший розвиток. К. заперечував державо-творчі здібності укр. народу не як противник укр. державності, а тому, що в укр. минулому і особливо в сучасному не бачив тієї укр. суспільної верстви, яка б мала силу і волю до будівництва власної держави(Енциклопедія українознавства. Т.4. - С.1231-1232).

КУНИЦЬКИЙ Олекса Силевич (1916 -1986), етнограф. Народився у с. Розаліївка, нині Білоцерків. р-ну Київ. обл. Чоловік М.Куницької. Канд. істор. н. (1953). Закін. Київ. ун-т (1949). Працював 1953–72 науковим співробітником ІМФЕ АН УРСР (Київ). Під час числен. експедицій по Україні фіксував етногр. матеріал описами й замальовками. Співавтор кн. «Народна землеробська техніка українців» (К., 1971). Автор ст. «Експедиції по вивченню робітничого побуту України» // «Українська етнографія» (К., 1958, т. 4); «Характерні будівлі міста Щорса» // «Народна творчість та етнографія», 1960, № 2; «На батьківщині космонавта Павла Поповича» // там само, 1963, № 4; «К столетию первой экспедиции русского географического общества на Украину» // «Изв. Всесоюз. геогр. об-ва», 1971, т. 103 (к спів-авторстві з К.Чубинською). Також див. статтю з деякими видозмінами у ж. «Народна творчість і етнографія (1971.- №6) під назвою: О.Куницький. К.Чубинська. Перша етнографічна експедиція на Правобережну Україну (Енциклопедія сучасної України).

КУПЧАНКО Григорій Іванович (1849-1902)-москвофільський діяч з Буковини. Видавець газет «Русская правда», «Просвещение», навчався у

Віденському ун-ті, відомий як автор фольклористичних нарисів про Буковину. «Песни буковинского народа» друкувалися у 2-му томі «Записок Південно-Західного відділу російського географічного товариства» (К., 1875)

КУРОЧКІН Микола Степанович (1830-1884) – рос. поет, журналіст, перекладач, громадський діяч. Закінчив 1854 р. Медико-хірургічну академію в Петербурзі. Активний діяч таємної революційно- демократичної організації «Земля і воля». Редагував журнали «Иллюстрация», «Книжный вестник», альманах «Невский слоник». Співробітничав в «Отечественных записках» та ін. виданнях. Один з перших рос. Перекладачів творів Т.Шевченка. Разом з П.Чубинським брав участь на похоронах Т.Шевченка, виступав з промовою у Петербурзі.

КУЛЯБКА С.М. –приятель П.Чубинського, учитель перших недільних шкіл. Виголошував промову над домовиною П.Чубинського у церкві Різдва Богородиці, відзначаючи його як вченого, дослідника і організатора вченого товариства, його секретар, а потім віце –президент, організатор і головний керівник наукової експедиції. Життєвості його натури треба додати те, що він, незважаючи на всілякі перешкоди, не тільки брався за всі ці справи, але й доводив до успішного завершення. Свій виступ закінчив словами: «У присутності шанувальників ідейної діяльності Павла Платоновича, присутньої тут молоді, ми можемо наглядно бачити, що справа, якій небіжчик, має і буде мати послідовників на славу твою, мій товаришу, і на благо народу, який ти так любив і для якого ти так багато потрудився» (*Газета «Заря», 1884.-19 січня*).

КУХАРЕНКО Яків Герасимович (1799-1862) –укр. письменник, етнограф, етнограф, військовий діяч. Закінчив військовий клас Катериноградської гімназії, служив у Чорноморському козакому війську, згодом – наказний отаман цього війська. Генерал-майор. Автор п'єси «Чорноморський побит на Кубані». На основі «Чорноморського побиту» М.Старицький створив лібретто опери «Чорноморці». К.друкувався в ж. «Основа». Підтримував дружні зв'язки з Т. Шевченком.

Л

ЛАВРОВ Петро Лаврович (1823-1900) – рос. поет, філософ, теоретик народництва, публіцист, літ. критик. Закінчив Артилерійське училище в Петербурзі. Був професором математики в Артилерійській академії. 1862 р. зблизився з М.Чернишевським, вступив до революційної організації «Земля і воля». З 1867 р. відбував заслання у Вологодській губернії. Через три роки втік. Останні роки провів у Парижі під чужим прізвищем. Автор багатьох політичних віршів, у т.ч. «Нової пісні» (пізніше названа «Робоча марсельеза»). Був знайомий з Т.Шевченком. Викриваючи гнобительську

політику царизму цитував його рядки з поеми «Кавказ». Згадував Т.Шевченка і в «Календаре «Народной воли». Знайомий П.Чубинського, який разом з Л. був серед гостей будинку Штакеншнейдерів (*Штакеншнейдер Е.А. «Дневник и записки»*).

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ Гліб Олександрович (1877-1949) – син відомого вченого і друга Т. Шевченка, автор спогадів під назвою «Київська старовина» (К., МАУП, 2007). Коли навколо П.Чубинського фокусувалося багато легенд і вигадок у доносах таємних агентів, Л. про його стосунки з поміщиком Треповим: «Недалеко від хутірця Чубинського розпочинався маєток великого пана, петербурзького –потім градоначальника Трепова. Федір Трепов і Платон Чубинський жили як сусіди, поки не посварилися. Старий Чубинський не бажав кланятися сусідові й просити пробачення. І той зненавидів усіх Чубинських. І коли, скінчивши університет, молодий Павло повернувся на батьківщину, весь просякнутий українофільством, і своєю енергією став виділятися серед інших членів Київської громади, старий генерал Федір Трепов ужив усіх заходів. І «небезпечного» 23-літнього Чубинського заслано до Архангельської губернії...» (С.75-77).

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ Михайло Матвійович (1818-1867) – чиновник, один з братів українського історика О.Лазаревського, близький друг Т.Шевченка. У 1837 р. закінчив Ніжинський ліцей, з 1841 по 1846 р. перебував у Тобольську, з 1850 – радник С.-Петербурзького губернського правління. У його квартирі збиралися студенти ун-ту, в очікуванні приїзду Т.Шевченка із заслання. Можливо, в студентському гурті був і П.Чубинський. Враховуючи те, що він був добре знайомий з українському громадою Петербурга, і маючи запальний характер романтика і рішучість, він, ймовірно, був на квартирі М.Лазаревського, очікував прибуття Т.Шевченка із заслання і тут вперше зустрівся з поетом (*Спогади про Тараса Шевченка*).

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ Олександр Матвійович –(1834-1902)-український історик. Закінчив Петербурзький ун-тет. Перебуваючи в Петербурзі, познайомився з Т.Шевченком, коли приходив на квартиру свого брата Михайла разом з П.Чубинським. Брав участь у похороні й перевезенні тіла Т.Шевченка в Україну, дійсний член Тимчасової комісії для розгляду давніх актів.

ЛАКС(ЛОКС) Антон Іванович - жандармський полковник, штаб –офіцер окремого корпусу жандармів по Архангельській губернії. Працював на цій посаді з 1864 р.

В 1867 р. відізваний з Архангельська. За словами архангельського історика Ю.Дойкова, його «інтрига» проти губернатора М.Гартинга не увінчалась успіхом. Відомо, що Лакс займав пости начальника жандармського управління у Вологді, Ризі, Томську. У Москві за гроші дружини видавав

маловідомий філософський журнал, який через 2-3 номери був закритий. В Архангельську А.Лакс був першим донощиком на Чубинського. Після публікації статті П.Чубинського «Сила сваволі» в «Біржових відомостях» №106 за 1865 рік Лакс з обуренням зустрів її як порушення цивільного закону і 29 травня 1865 р. написав донос губернатору М.Гартингу: «На підставі ст.272 і 276 ХІІУ т. Цивільних Законів Статуту «Про попередження і припинення покарань» особам, які перебувають під наглядом поліції, забороняється: «брати участь в чужих справах» - під страхом віддання Поліцейському Суду. Між іншим, чиновник особливих доручень, який перебуває під наглядом поліції, Чубинський надрукував у «Біржових Відомостях» цього року (№106) про сваволлю влади керуючого акцизними зборами, і про насилля, яке терплять від нього акцизні чиновники. Хоча в цій статті не називається ніхто за прізвиськом, але ця стаття підписана секретарем статистичного комітету Чубинським, ніхто не може засумніватись, що справа йде про Керуючого і чиновників Архангельського акцизного управління. Маю честь просити Ваше Превосходительство шанувати мене повідомленням для донесення 111-му Відділенню Його Величності канцелярії, чи визнаєте Ви і в якій мірі вищезгадані статті зведення Законів застосовані до цього випадку; чи не буде зроблено з Вашого боку при цих обставинах будь-яке розпорядження».

Прочитавши такого листа, губернатор зрозумів, що Лакс шукає привід покарати працьовитого і совісного чиновника, і сам став на його захист, написавши в ньому і такі слова: «За час перебування в Архангельській губернії він (Чубинський) не був помічений ні в чому ганебному і забороненому. А навіть за сумлінну і зразкову службу з дозволу міністра внутрішніх справ переведений з Пінеги в м. Архангельськ на посаду секретаря губернського статистичного комітету, а згодом допущений до виконання обов'язків чиновника особливих доручень; окрім того, у самому листі до редактора «Біржових Відомостей», на який Ви звернули увагу, Чубинський не лише не засуджує Уряд або існуючі закони, а й ставиться до них з глибокою шаною та розповідає про відомі йому факти з повною впевненістю, що вище начальство справедливо не залишить їх поза увагою. Тому, я гадаю, п. Чубинський не може підлягати відповідальності за вказаними статтями». Одержавши офіційну відповідь від начальника губернії, Лакс не забарився повідомити про цей випадок міністерство внутрішніх справ, але й там не вгледіли у статті «Сила сваволі» великої крамоли, проте зауважили, що Чубинський, «поки перебуває на службі, не має права за своїм підписом друкувати викривальні статті, а ще статей, що стосуються того офіційного середовища, до якого сам належить. Прошу, Ваше Превосходительство, звернути на це увагу й оголосити п. Чубинському зауваження».

(Дойков Ю. П.П. Чубинский. Предтеча украинской свободы, Архангельск, 2007).

ЛАТКИН Василь Миколайович, один із авторів «Бесед о Севере». П.Чубинський згадує про нього у звіті за 1867-1868 рр., коли він виступав з промовою у третьому відділі імператорського Вільного економічного товариства. Зокрема промова Л. була доповненням до бесід Долинського В.А. з питання про російський торговий флот (*Отчет Архангельского губернского статистического комитета за 1867 и 1868 годы*», с.97)

ЛАШКАРЬОВ Сергій Сергійович (1817-1869) – громадський діяч Росії, ініціатор і засновник Петербурзького комітету грамотності. В 1838 р. закінчив юридичний факультет Петербурзького ун-ту і поступив на службу в Міністерство закордонних справ, потім пішов у відставку і захопився вивченням сільського господарства. В 1843 р. надрукував в «Журналі міністерства державних маєтностей» звіт сільського господарства з маєтку, яким він керував, та ряд статей. Ці роботи Лашкарьова звернули на себе увагу, і він обраний членом-кореспондентом вченого комітету міністерства державних маєтностей. В 1844 р. знову поступив на державну службу за профілем сільського господарства. Заповітною мрією його було заснувати при Вільному економічному товаристві, членом якого він був. Л. запропонував Вільному економічному товариству заснувати комітет для поширення грамотності, переважно серед селян, позбавлених можливості одержати освіту. Це йому вдалося зробити лише в 1861 році. Він став членом Вільного економічного товариства. В 1867 р. був обраний дійсним членом Товариства російської промисловості. Багато часу віддавав розвитку народної освіти та роботі земської управи Петербурзького повіту.

ЛАШКЕВИЧ Олександр Іванович (1842-1889). Закінчив істориком-філолог. факультет Київського ун-ту, був мировим посередником, пізніше мировим суддею і земським гласним в Чернігівській губ. В 1888 р. після смерті Ф.Г.Лебединцева став редактором журналу «Киевская старина».

ЛЕБЕДИНСЬКИЙ Іван - економіст-статистик, автор

спогадів «Павло Платонович Чубинський і його праці по звичаєму праву», надруковані першому номері «Украинской жизни» за 1914 рік, в яких дав високу оцінку працям П.Чубинського зі звичаєвого права, які «стали першими систематичними працями в нашій галузі і для російської науки, як систематичне дослідження» ... Для сучасного українського покоління кращою даниною пам'яті покійного дослідника було б дальніше продовження і розвиток тої справи, яке ставало йому відомим у вигляді збирання і опрацювання в найширшому масштабі колективними зусиллями народних юридичних звичаїв і поглядів. Праці самого Чубинського є наглядним зразком і живим невичерпним джерелом, звідки наступні

українські покоління зможуть черпати вказівки, як потрібно працювати в галузі звичаєвого права».

Працівник Центрального Статистичного Управління УРСР, викладач Харківського ін-ту народного господарства, праці з ділянки індексів цін хлібної та ячної торгівлі УРСР. Родом з Кобеляцького р-ну на Полтавщині.

ЛЕБЕДИНЦЕВ Петро Гаврилович (1819-1896) – протоієрей Софійського собору в Києві, церковний історик і археолог, родом з Київщини. Автор багатьох праць про початки християнства в Україні, про історичну топографію Києва про Софійський собор, Михайлівський монастир, Печерську лавру та ін. Проповіді українською мовою друкував у «Киевских Епархиальных Ведомостях», які редагував 10 років. Співробітник «Киевской старины», дійсний член Південно-Західного відділу РГТ.

ЛЕВИЦЬКИЙ Орест Іванович (1849-1922)- історик і письменник, дійсний член Південно-Західного відділу РГТ. Представник старого священницького роду з Полтавщини, вихованець Київського ун-ту, учень В.Антоновича, багаторічний учитель середньої школи у Києві. Досліджував і публікував архівні матеріали до історії України 16-18 вв., зокрема народного побуту, звичаєвого права, церковно-релігійних рухів тощо. Секретар Київської Археологічної Комісії (з 1874 р.). співробітник «Киевской старины», дійсний член ВУАН з 1918 р., її другий президент (1919-1922). Був членом Київської Громади. Найважливіші праці: «Очерк внутренней истории Малороссии во 2-й половине ХУ11 в.», «Опыт исследования Летописи Самовидца», «Очерки народной жизни в Малороссии ХУ11 в.» та ін.

ЛЕВЧЕНКО Михайло Михайлович (1830-1892) –етнограф і лексикограф, співробітник «Основи», автор російсько-українського словника («Опыт русско –украинского словаря», 1874), український матеріал якого сумлінно зібрано з народної мови та з творів кращих письменників. Фундатор Південно-Західного Відділу РГТ.

«**ЛЕМКІВСЬКІ ВІСТІ**» -місячник, присвячений справам лемків, виходить у Йонкерсі (США), з 1958 орган Організації Оборони Лемківщини. Газета писала про 100-ліття українського Національного гімну П.Чубинського (1963, ч.5, травень).

ЛЕПЕХІН Іван Іванович (1740 -1802)-мандрівник, природознавець, член Петербурзької АН. Досліджував звичаї і побут жителів Поволжя, Уралу, Півночі Європейської Росії. В дорожніх нотатках описав Сольвичегодськ, Холмогори і Архангельськ. Можливо, П.Чубинський знайомився з цими

записами, коли був секретарем Архангельського губернського статистичного комітету.

ЛИПНИЦЬКИЙ Семен Адамович, архангельський міський лікар, дійсний чл. АГСК, в 1865 р. представив у комітет медико-топографічний опис Соломбальського поселення.

ЛИСЕНКО Микола Віталійович (1842 – 1912) – український композитор, основоположник фахової музичної школи в Україні, музичний етнограф, піаніст, громадський діяч. Народився у с.Гриньки Полтавської губернії (тепер Полтавська область) в козацько-поміщицькій родині. Навчався в Харківському, згодом у Київському ун-ті, який закінчив у 1864 р., одержавши звання кандидата природничих наук. У 1869 р. закінчив Лейпцизьку консерваторію. Композиторську творчість розпочав музикою до віршів Т.Шевченка «Заповіт», автор творів «Різдвяна ніч», «Тарас Бульба» та інших. Виявляв живий інтерес до історії козацтва. Відомий як активний збирач, популяризатор та дослідник українського фольклору. Перебування в Києві, праця в Київській Громаді зблизила його з такими постатями як П.Чубинський, В.Антонович, Т.Рильський та ін., мала вирішальний вплив на його творчу роботу. Як музичний етнограф Л. почав працювати ще з шкільних років. А праця в Громаді сприяла поповненню записів нових пісень та дум, виконаних кобзарем О.Вересаєм. Під час зимових вакацій 1861 року у Борисполі відбулася історична зустріч двох студентів, двох майбутніх світочів української культури. Гостем бориспільця був дев'ятнадцятирічний студент Київського ун-ту природничого факультету Микола Лисенко, а господарем — теж студент, тільки юридичного факультету Петербурзького ун-ту, Павло Чубинський. І що характерно, гість приїхав до Борисполя не вивчати флору і фауну, як того вимагав обраний ним фах, а записувати народні пісні безпосередньо від селян. Хоча відомо, що майбутній композитор народився на Полтавщині в дворянській сім'ї, де мати, маючи освіту після закінчення Смольного інституту шляхетних дівчат, привчала сина до аристократичних манер, забороняла йому зустрічатися і спілкуватися із селянами. У той же час батько, Віталій Романович, і бабуса всіляко підтримували товаришування із дітьми кріпацьких родин, які спілкувалися українською мовою і гралися в народні ігри та забави, що й надалі захопило його дитячий розум, а в подальшому й визначило його захоплення музикою і народною творчістю. Бориспіль на той час був звичайним провінційним містечком, але тут панувала пісенна творчість, народні ігри та вечорниці супроводжувалися піснями, музикою, неповторними народними гуляннями. Тож приїзд сюди майбутнього композитора був не випадковим. Тим більше він знав, що Чубинський, навчаючись на юридичному факультеті, захоплювався етнографією та фольклором, що й треба було Миколі Лисенку. Тому він не поїхав до батьків на Полтавщину, а зупинився у Чубинського, котрий був своєю людиною для

бориспільських парубків і дівчат та добре знав пісенний матеріал народних гулянь, бо й сам черпав, наче воду з чистого джерела, ще незамулене пісенне багатство. Тож кращого посередника і гіда по народних гуляннях у Борисполі, як Павло Чубинський, годі було шукати. Разом з ним Л.відвідував вечорниці, гуляння, слухав народні пісні, щедрівки, колядки, — все багатство бориспільського фольклору, яке доводилося йому чути, і записував не лише слова, а й мелодії.

Зимові канікули пройшли з великою користю. З Борисполя Лисенко повернувся з багажем нових записів народних пісень і пісень народного календаря.

За спогадами прихильних до української справи людей у М.В.Лисенка була виключна моральна лицарність. До кожної події, до кожного питання він не міг ставитися інакше, як з погляду порядності, правди — усе інше його не цікавило. Обережності, страху він ніколи, мабуть, не знав і в кожній справі не міг поводитися інакше, як тільки так, як того вимагала правда і честь (*Катренко А.М., Катренко Я.А. Національно –культурна і політична діяльність Київської громади (60-90-ті роки ХІХ ст.). К., 2003.-С.86*).

ЛИСИЦИН Осип Григорович —дійсний член Південно-Західного відділу РГТ. Разом з П.Чубинським працював у спостережному комітеті при перепису населення Києва 2 березня 1874 р.

ЛИСКОВ Аркадій, священик Пінезького собору, член АГСК, брав участь у перепису населення повітових міст і околиць, в т.ч. м.Пінега.

ЛИСТИ П.П.ЧУБИНСЬКОГО З АРХАНГЕЛЬСЬКА ДО О.І.КІСТЯКІВСЬКОЇ (1864-1865). В листах

подано сумування автора за Україною, за рідним краєм, близьким йому київським товариством. «Мені хотілося би бути там, де моє миле товариство. де всі близькі серцю, де рідне поле, де співа соловей, де стоять в гаях дуби віковічні. Де широко, де весело, де степ, де криниця з вербою зеленою, похилою над криницею. Де усю ніч темнесеньку співають дівчата. А тут — лишенько, 8 місяців зима, да й літо казна яке. Скрізь болота, та комарів без ліку. Пісні не почуєш, а хоч і почуєш, дак таку, що лучче б не слухав. Тепер між засланими єсть такі, що добре співають, дак і душу одведеш. Невеселе життя. Здається, що як довше поживу тут, то збожеволію — така нудьга. Гірш те, що не знаєш, коли повернуть додому...» Листи зберігаються у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві у фонді О.Ф.Кістяківського. П'ять листів, написаних до двоюрідної сестри Лесі(Олександри Кістяківської). Вперше опубліковані В.С.Шандрою у 1999 році «*Український археографічний щорічник.Т. 6/7, К.,1999*).

ЛИТВИН Василь Степанович —бандурист, працював художнім керівником в Іванівському будинку культури Бориспільського р-ну, брав участь у святкуванні 150-річчя з дня народження П.П.Чубинського.

ЛИЧКОВ Семен Іванович. Повітовий справник Шенкурського повіту, надвірний радник, член АГСК. За дорученням комітету збирав відомості про Євдокимівський ярмарок 1864 р.

ЛИМАНОВСЬКИЙ Болеслав (1835-1935) – польський громадський діяч, історик. Навчався у Московському і Дерптському університетах. В 1861 за організацію антиурядової демонстрації у Вільно засланий в Архангельську, потім у Воронежську губернію. (до 1868). Наприкінці 1870 поселився у Львові, де закінчив університет. У Галичині встановив зв'язок з першими соціалістичними гуртками. З 1878 в еміграції, в Женеві, де увійшов у соціалістичну групу «Рувнось», в 1881 заснував організацію «Люд польський», яка започаткувала соціально-патріотичний рух серед польських робітників. Ідеолог, один із засновників і керівників Польської соціалістичної партії. В 1907 повернувся з еміграції. 1922-1935 сенатор. Л. один із перших дослідників історії польського національно-визвольного руху ХІХ ст. Перед закінченням земного життя розповів адвокату Льву Ганкевичу, що текст майбутнього українського гімну Чубинський написав в Архангельську. Це не правдива інформація. Вірш «Ще не вмерла Україна...» П.Чубинський написав восени 1862 р. у Києві, на хвилі піднесення патріотичних почуттів. Чого в Архангельську бракувало. Та чи й міг П.Чубинський, знаходячись під наглядом поліції, піддавати себе небезпеці і ускладнювати своє і так складне життя.- А.З.). Мовляв, через Л. вірш був переправлений в Україну, а потім через кордон -в Галичину, де редактор журналу «Мета» Ксенофонт Климкович надрукував у четвертому номері за 1863 р.

(Дойков Ю. П.П. Чубинский. Предтеча украинской свободы; Чередниченко Д. Павло Чубинський., К., 2005).

ЛНДФОРС Олександр Федорович, член Південно-Західного відділу Рос. географ. тов.-ва, брав участь у переписі населення м. Києва 2 березня 1874 р.

ЛНДФОРС (РУСОВА) Софія Федорівна надіслава у відділ статистично-етнографічні відомості про село Олешня з додатком збірника пісень, дум, казок та інших етнографічних матеріалів.

ЛІТКЕ Федір Петрович (1797-1882)- російський мореплавець і географ, дослідник Арктики, адмірал, член -кор. і президент Петербурзької АН, один із засновників Російського географічного товариства, його віце-президент 1845-50, 1857-1872. В 1873 Рос. географ. товариство встановило Велику золоту медаль ім. Л. Був почесним членом багатьох наукових установ, у т.ч. Харківського ун-ту. Знаючи про П.Чубинського за його звітами в РГТ і те, що він перебуває під наглядом поліції, Л. звернувся з клопотанням до міністра внутрішніх справ за дозволом П.Чубинському

приїхати до столиці для доповіді за його звітом про хлібне і льняне виробництво в Північних губерніях Росії. У відповідь на клопотання Л. 3 січня 1869 р. з канцелярії міністра надіслали таку записку:

«Панові начальнику Архангельської губернії.

Віце –президент імператорського Російського географічного товариства звернувся до мене з клопотанням про дозвіл секретарю Архангельського статистичного комітету, колезькому асесорові Чубинському, який перебуває в Архангельську під наглядом поліції, приїхати протягом цієї зими до С.-Петербурга для особистого пояснення в імператорському Російському географічному товаристві за його звітом про хлібне й льняне виробництво Північного краю Росії. Не маючи перешкод до задоволення цього клопотання генерал- ад'ютанта граф Літке в тому, щоб за Чубинським, у час його перебування в Петербурзі і далі тривав поліцейський нагляд, маю честь повідомити, Ваша Ясновельможність, до розпорядження додати, що я запропонував С.-Петербурзькому обер-поліцмейстеру встановити за Чубинським поліцейський нагляд, коли той приїде до столиці.

Міністр внутрішніх справ генерал-ад'ютант Тімашев».

ЛІЦЕЙ «ДИЗАЙН-ОСВІТА» ІМЕНІ ПАВЛА ЧУБИНСЬКОГО
(Див.Бориспільський ліцей «дизайн-освіта» імені Павла Чубинського).

ЛОМОНОСОВ Михайло Васильович (1711-1765)- російський учений-природодослідник, енциклопедист, родоначальник матеріалістичної філософії в Росії, поет, один із зачинателів нової рос. літ-ри, реформатор рос. літ. мови, історик. Був сином селянина –помора. Приховавши свою станову належність 1731 р. вступив до Слов'яно-греко-латинської академії в Москві, навчався у Київській академії, згодом в Академічному ун-ті в Петербурзі. В 1736 р. продовжував навчання у Німеччині в Марбурзькому і Фрайбурзькому ун-тах, вивчаючи хімію, металургію. Повернувся на батьківщину 1741. Став першим вітчизняним професором хімії Петербурзької АН. Л. -ініціатор і засновник Московського ун-ту, якому присвоєно його ім'я. Займаючи відповідальні посади в АН, боровся за перетворення її на дійсно національний рос. центр науки і освіти, дбав про підготовку вітчизняних вчених. Був обраний почесним членом Шведської АН (1760), Болонської академії (1764). Л. є одним з фундаторів сучасного природознавства, засновником наукової геології і географії, один із зачинателів рос літ-ри, склав першу граматику рос. літ. мови, відіграв значну роль у розвитку рос. образотворчого мистецтва.

П.Чубинський, будучи секретарем Архангельського губернського статистичного комітету надавав велику увагу відзначенню 100-річного ювілею пам'яті М.Ломоносова в Архангельській губ. Були проведені урочисті заходи членами комітету в Пінезі, Холмогорах. 6 квітня 1865 р. урочистості, проведені в Архангельську з участю вищих посадовців. Сам П.Чубинський виступив з промовою перед

архангелогородцями, відзначаючи великі заслуги Л. перед рос. наукою, заохочуючи молоді кадри й учнівську молодь до науки. Разом з тим став ініціатором заснування Ломоносовської стипендії в Архангельській гімназії, відкриття школи на батьківщині вченого та гідного увічнення його пам'яті.

ЛОНАЧЕВСЬКИЙ А.І. – дійсний член Південно-Західного відділу Російського географічного товариства.

ЛОПАРІ, сучасна назва саами, інша назва лапландці- плем'я, що живе в Росії на Кольському півострові, у північних районах Норвегії, Швеції, Фінляндії. Саами – корінні мешканці Півночі, колись заселяли райони Карелії, Фінляндії та Скандінавії. Традиційно саами відомі як оленярі, рибалки та мисливці.

ЛОПАТКІНА І.Є. – селянка Холмогорського повіту Архангельської губернії, у будинку якої розмістилося Ломоносовське училище.

ЛОШКАРЬОВ С.С. – співробітник Вільного Економічного Товариства у Петербурзі, у працях якого друкував свої статті П.П.Чубинський.

ЛУДМЕР Яків Іванович – одеський міщанин. За революційну діяльність засланий до Пінеги, потім до Архангельська. Секретар губернського статистичного комітету з 1883 року. Автор статті «Пам'ятник П. Чубинському» в «Архангельских губернських ведомостях» від 28 вересня 1885р.,

підписану криптонімом «Я.Л.»).

Він писав: «Днями в містечку Бориспіль Київської губернії над могилою Павла Платоновича Чубинського встановлено гарний мармуровий пам'ятник з бронзовим хрестом на вершині, з лицьової сторони вмонтований у мармур портрет небіжчика. Фотографія прекрасна, знімок зроблений в той час, коли Павло Платонович був у розквіті сил, сподівань і енергії. Під портретом напис позолоченими буквами: «Павло Платонович Чубинский. Родился 1839 г. 15 января, умер 1884 г. 16 января». Автор нагадує, що Архангельському краю не повинна бути чужою могила на далекому Півдні. Сумно усвідомлювати, що гірка втрата залишилася непомітною, не викликавши ніякого громадського співчуття. Він ніби хоче спокутувати провину перед небіжчиком за ту байдужість і мовчання, які виявилися з боку адміністрації Архангельської губернії після одержання сумної звістки про смерть П.Чубинського: «Згадаємо, чим була для нас ця благородна, характерна особистість...Павло Платонович помер у віці 45 років після важкої хвороби, початок якої певно тісно пов'язаний з великим поїздками його по Архангельській губернії ще в час проживання його тут». (Дойков Ю. Павел Платонович Чубинский. Библиографический указатель.-Архангельск, 2005.- С.3).

ЛУКОМСЬКИЙ В.І. –земський лікар Сосницького повіту Чернігівської губ., член Південно-Західного відділу Рос. географ. тов –ва.

ЛУЧИЦЬКИЙ Іван Васильович (1845-1918)- історик і громадський діяч родом з Полтавщини, вихованець і довголітній професор Київського ун-ту на кафедрі всесвітньої історії, де створив наукову школу, гласний Полтавського земства, згодом член Державної Думи від м. Києва. Був членом Київської Старої Громади, співробітник «Київської старини», один з фундаторів Укр. наукового Товариства у Києві. Головні праці Л. присвячені соціально-економічній і культурно-релігійній історії Франції, Німеччини, також соціально-економічній історії Лівобережної України.

ЛЮБИМОВ Петро Кирилович – дійсний член Південно-Західного відділу Російського географ. товариства, брав участь у переписі населення м. Києва 2 березня 1874 р.

ЛЮБОВИЦЬКИЙ (ЛЮБОВИДСЬКИЙ) Леонард Йосипович - керуючий Палатою Державних маєтностей, член АГСК. Він був другом відомого польського підпільника Огризко. Вони жили в одній квартирі в Петербурзі. Огризко був арештований у 1864 році і відправлений на каторгу. Л. сам переїхав в Архангельськ чи був засланий. Достовірно невідомо. Завдяки йому при палаті існував музей, який потім був об'єднаний із музеєм статистичного комітету. Чубинський у своєму звіті за 1865 рік, згадує Любовицького, який відгукнувся на прохання статистичного комітету і розпорядився про те, щоб волосні і сільські управління надали свідчення про землі, які знаходяться у користуванні державних селян по кожному населеному пункту.
(Дойков Ю. П.П. Чубинский. Предтеча украинской свободы. Архангельск, 2007; Отчет Архангельского губернского статистического комитета за 1865 год).

ЛЮТЕР МАРТИН (1483-1546)- діяч Реформації в Німеччині, основоположник лютеранства, доктор богослов'я. В 1517 р. виступив з 95 тезами проти торгівлі індульгенціями та інших зловживань католицької церкви, започаткувавши цим основні положення нового віровчення. Відкинувши католицьку догу про посередництво церкви і духовництва між богом і віруючим, заперечував авторитет папських декретів, рішень соборів і творів отців церкви й вимагав авторитету «святого письма», виступав за обмеження прав та проти його панівного становища в суспільстві. П.Чубинський знав про діяльність Л.і його ораторську здатність виголошувати палкі промови. Олександр Кістяківський говорить про хворого П.Чубинського так: «Язиком ледве повертає, тоді як колись ніхто переговорити і перекричати не міг. Він жартує тепер над собою і каже

«Тільки Тьєр і Мартін Лютер мене перевершували у здатності й невтомності говорити. А нині я недорікуватий».

Льготы, дарованные корелям.-«АГВ», 1868.№48.

М

МАЗЮКЕВИЧ Іван Володимирович, окружний лікар, член АГСК. Надав статистичному комітету матеріали промисловості і торгівлі Запечорського краю.

МАЙКОВ Аполлон Миколайович (1821-1897)- рос. поет, член-кореспондент Петербурзької АН, брат В.М.Майкова. Закінчив Петербурзький ун-т. Був близький до гуртка М.В.Петрашевського. Продовжуючи традиції рос. поезії неокласицизму поч. ХІХ ст., культивував гуманістичні ідеали, ясність і пластичність поетичних образів. Багато поезій М. покладені на музику. Високо цінував творчість Т.Шевченка, Підтримував з ним дружні стосунки. Вони разом брали участь у літ. читаннях на користь недільних шкіл. П.Чубинський разом М. був серед гостей у будинку О.Штакешнейдер у квітні 1858 р., брав участь у літературному вечорі в Пасажі на користь недільних шкіл 11 січня 1861 р.

МАЙКОВ Валеріан Миколайович (1823-1847) – рос. літ. критик і публіцист. Брат А.М.Майкова. Закінчив Петербурзький ун-т. Співробітничав у ж. «Отечественные записки», «Современник» та ін. Зблизився з петрашевцями, редагував виданий ними «Карманний словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка». В 1846-47 рр. опублікував кілька відгуків на белетристичні твори, присвячені історії України (зокрема на «Повесть об украинском народе» П.Куліша), виступав за реалістичне відтворення життя і творчості видатних осіб і подій укр. давнини. Разом з П.Чубинським був гостем у будинку О.Штакешнейдер.

МАЙКОВ Леонід Миколайович (1839-1900)-історик літератури, бібліограф, етнограф. У 1867-1870 рр. був секретарем, а в 1873-1886 рр.- головою відділу етнографії РГТ. П.Чубинський написав 17 листів до М., які зберігаються у фонді 166 відділу рукописів Інституту російської літератури (Пушкінський дім) РАН.

МАКСИМОВ Сергій Васильович (1831-1901) – російський мандрівник, письменник, етнограф, почесний академік Академії наук. За шість років до прибуття П.Чубинського на Північ відвідав Пінегу і побачив тут місцевий ярмарок, схожий на інші розкидані по всій імперії. На ярмарку місцеві жителі зиряни збували хутра приїжджим купцям, архангелогородці і вологодці – московський ситець, самоїди з далекої тундри везли мерзлу й

солону рибу, продавали тут рябчиків і глухарів. В 1856-1857 мандрував по Європейській Півночі, відвідав Соловецькі острови, плавав по Білому морю і північним рікам. Свої враження від подорожі виклав у книзі «Рік на Півночі», видану в 1859 році. Ця значна за обсягом книга здобула визнання й високу оцінку в літературних колах Росії, читалася легко й невимушено. Книга стала першим ексурсоводом для П.Чубинського. З неї він дізнався про історію Пінеги, заняття і господарську діяльність місцевого населення. У звіті Архангельського статистичного комітету за 1867-1868 роки він долучить її до списку найкращих видань про Архангельську губернію і напише: «Рік на Півночі» становить, можна сказати, майже досконалу повну картину побуту Біломорського краю. Пан Максимов описує Архангельську губернію в промисловому й етнографічному плані. За його твором читач знайомиться з економічним становищем, побутом та обрядами, зі станом життя нашого північного жителя, з його поведінкою, звичаями, повір'ями й мовою. Мистецтво вести оповідь від особи селянина їхнім місцевим діалектом у Максимова доходить до досконалості. Перед нами постає людина з особливостями її мови і світогляду. У цьому випадку Максимов не має собі рівних. Його твір також багатий на факти» (С.В.Максимов. *Год на Севере, Ахангельск, 1984; Отчет Архангельского губернского статистического комитета за 1867 и 1868 годы.-Архангельск,- 1869. С.91.Окремий відбиток*).

МАКСИМОВИЧ Михайло Олександрович (1804-1873) – український учений-природознавець, історик, філолог, фольклорист та етнограф, член-кореспондент імператорської С.-Петербурзької академії наук (1871). Народився на хуторі Тимківщина Золотоніського повіту Полтавської губернії (тепер с. Богуславець Черкаської області) в сім'ї дворянина. 1823 р. закінчив Московський університет. М. – перший ректор (1834-1835) і професор російської словесності Київського імператорського університету Св. Володимира. У 1845 р. за станом здоров'я вийшов у відставку. Жив у своєму маєтку на хуторі Михайлова Гора поблизу с.Прохорівка, захоплювався науковою роботою. Брав участь у роботі Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у Києві. Видав збірники «Малороссийские песни» (М., 1827), «Малороссийские народные песни» (М., 1834) і «Сборник украинских песен» (К., 1849). Написав низку праць з проблем історії Київської Русі, українського козацтва і Запорізької Січі, гайдамацького руху. Був одним з ініціаторів археологічних розкопок у Києві (В.А.Смолій, Ю.А.Пінчук, В. Ясь. *Микола Костомаров. Віхи життя і творчості. Енциклопедичний довідник. –К., 2005. – С. 258*). П.Чубинський після смерті М.Максимовича запропонував Відділу вшанувати пам'ять вченого і видати його твори в трьох томах.

МАКСИМОВИЧ Данило Миколайович-приятель родини Чубинських

МАЛА ЗОЛОТА МЕДАЛЬ РОСІЙСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА, заснована в 1858 р. В імперський час виділялось не більше чотирьох малих золотих медалей в рік. Кількість малих срібних медалей не обмежувалась. Малою золотою медаллю праця П.Чубинського відзначена в 1873 році. Двома срібними медалями- в 1873 і 1878.

МАЛАШЕНКО Михайло, один з членів Київської Громади, який разом з П.Чубинським підписав «Відгук» з Києва».

МАЛОРУССКОЕ ПЛЕМЯ, короткий витяг із доповіді, прочитаної дійним членом географічного товариства П.П.Чубинським у Відділі етнографії і надрукованої у 85 номері газети «Киевлянин» за 1872 р. Окрім доповіді, П.Чубинський також представив «Карту наречий, поднаречий и говорюв Южной России», складену разом з К.Михайльчуком.

МАНЖУРА Іван Іванович (1851-1893) –український поет, фольклорист, етнограф, родом з Харкова, дійсний член Історико-філологічного товариства при Харківському ун-ті. Навчався у Харківському ветеринарному ін.-ті(1870-1871), з якого був виключений за політичну «неблагонадійність», після того до кінця життя перебував під наглядом поліції, живучи при матеріальній підтримці О.Потебні й М.Сумцова. Важка матеріальна нужда була причиною передчасної смерті. 1889 р. видав першу збірку поезій «Степові думи та співи», тоді ж підготував до друку другу збірку «Над Дніпром» та книгу літ. обробок народної творчості «Казки та приказки і таке інше». Як етнограф і фольклорист, М. зібрав багато пісень, які були друковані в зб. укр. пісень В.Антоновича і М.Драгоманова. У 1890 р. вийшов зб. «Сказки, пословицы и т.п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губерниях».

МАРГОЛІС Юрій Давидович (1930-1999) , рос. радянський історик, літературознавець, професор С.-Петербурзького ун-ту, шевченкознавець. Піддавався репресіям «за потеру политической бдительности», виключений з партії. П'ять років працював у Сиктивкарі. Автор публікації «Исторические взгляды Т.Г.Шевченко», «Т.Г. Шевченко и А.П. Щапов» //Исторические науки». -№3.-Наука. -1959. Досліджував зв'язки Т.Шевченка з Петербурзьким ун-том.

МАРЗАХАНОВ, губернський архіваріус. В 1864 р. доставив у статкомітет відомість про наявність народонаселення і розбудову міст і посадів Архангельської губернії за офіційними відомостями з 1792 по 1832 рік.

МАРКИН Едуард Іванович, аптекар, який зробив хімічний аналіз нафти з р. Ухта. При дослідженні виявив кілька сортів петроліума, в яких метал

калгін не окислюється. За повідомленням П.Чубинського, його хімічний аналіз передрукований у кількох спеціальних журналах. Член АГСК.

МАРКОВИЧ Опанас Васильович (1822-1867)- громадський діяч і фольклорист родом з Полтавщини, чоловік Марка Вовчка. Закінчив Київський ун-т(1846), член Кирило-Мефодіївського Братства, за що був висланий до Орла. З 1851 р. М. в Україні (1860-1861 рр. у Петербурзі як співробітник ж. «Основа». В цей час П.Чубинський познайомився з ним на журфіксах. М.збирав усну народну словесність, зокрема прислів'я і приповідки (бл. 30 000), які використав М. Номис у зб. «Українські приповідки, прислів'я і таке інше». Помер у Чернігові. (*Енциклопедія українознавства. Т.4.*)

МАРТИНОВИЧ Порфирій Денисович ((1856-1933) – український художник, фольклорист, етнограф. 1873-81рр. навчався в Петербурзькій Академії мистецтв. Творчий шлях почав з малюнків до «Енеїди» І.Котляревського, на яких зобразив античних героїв у вигляді сучасників. Під час літніх канікул 1874-80 вивчав побут укр. села, створив галерею портретів селян, поміщиків, дяків, автор жанрових картин. Виконав ілюстрації до поеми «Гайдамаки» Т. Шевченка, графічний портрет поета, два малюнки «Шевченко на заслання» Записував думи, пісні від кобзарів О.Вересая, І.Кравченка-Крюковського, Т.Магадина. Частину записів надруковано в журналах «Житє і слово», «Киевская старина». Більшість зібраних матеріалів зберігаються в ІМФЕ АН України. Підтримував дружні стосунки з П.Чубинським, О.Русовим, листувався з М.Лисенком, створив цикл ілюстрацій до його «Слов'янських концертів». Автор портрета Павло Чубинський, який, за спогадами О.Сластьона, він постає несподівано в якомусь трохи дивному, але в такому щирому життєвому світлі. Сластьон пригадує, як вони з художником Порфирієм Мартиновичем були на якійсь вечірці у Павла Платоновича Чубинського. Після веселої розповіді П.Мартиновича, всі розсміялися. Розсміявся і П.Чубинський. Наступного дня, П.Мартинович намалював невеликий рисунок, як учора сміявся П.Чубинський. Рисунок чудовий (*Українська літературна енциклопедія. Т.3.; Чередниченко Дмитро. Павло Чубинський. К., 2005. – С.68-69.*)

МЕЛЛЕР Емануїл Григорович, - молодший учитель Архангельської гімназії. П.Чубинський згадує його у звіті АГСК за 1865 рік (с.60) в тому випадку, коли він передав статистичному комітету світлини з свята пошанування біля пам'ятника Ломоносова в день столітньої його пам'яті в Архангельську і с. Денисівка з тим, щоб гроші, виручені від продажу фотографій, передати на користь Ломоносовської стипендії в Архангельській гімназії.

МЕЩЕРСЬКИЙ Іван Васильович (1826-?), князь, подільський губернатор в 1869-1873 рр. П.Чубинський висловлював йому подяку за сприяння під час проведення етнографічно- статистичної експедиції.

МИКЕШИН Михайло Йосипович (1835-1896) – рос. рисувальник. У 1852-58 навчався в петербурзькій Академії мистецтв. За проектами М. групою скульпторів здійснено пам'ятники «Тисячоліття Росії» в Новгороді, Богдану Хмельницькому в Києві, адміралам В Корнілову і П.Нахімову в Севастополі. М.- автор ілюстрацій до творів Т.Шевченка. Знайомий П.Чубинського. Разом з ним були гостями будинку Штакеншнейдерів у квітні 1858 р.

МИНЕЙКО Герард Йосипович (1832-1889)- вчений-статист, історик Півночі, громадський діяч і просвітитель. Навчався у Віленській гімназії і на юридичному факультеті Московського ун-ту. 1856 р. призначений старшим учителем російського законодавства Архангельської гімназії. Протягом багатьох літ викладав там географію та історію. З 1876 р. інспектор Архангельської гімназії. Проводив велику громадську і наукову роботу. З 1864 р. обраний членом губернського статистичного комітету, протягом 25 років (до 1889) був товаришем голови статкомітету, почесний член Архангельського губернського статистичного комітету. Неодноразово обирався гласним міської думи. В Архангельську познайомився і дуже зблизився з П. Чубинським, який згуртував навколо статистичного комітету велику групу осіб, які працювали над вивченням краю. У перших рядах цієї групи був Г.Й. Минейко, а також засланці – етнограф П.С.Єфименко і студент медико- хірургічної академії Ф.Харевич та багато розкиданих по різних районах губернії чиновників, сільських священиків, учителів, писарів та ін. Кожен з них вносив свою частку у загальну справу вивчення краю. П.П.Чубинський був загально визнаним керівником всієї справи. Про це свідчить оцінка, яку дав йому Г.Й. Мінейко. «Найголовніший труд розділяли секретарі. Другу і товаришу моєму Чубинському, який взявся за справу зі свіжими силами і з великим запасом енергії і справжнім захопленням, йому належить перший почин в цій плідній діяльності. Здібності його і дарування, крім нашого комітету, визнані різними науковими товариствами, зберегли за ним відоме ім'я в нашій літературі. П.П.Чубинський працював більше й енергійніше за всіх. Його праці мали велику вагу, що він, дякуючи своїй посаді чиновника особливих доручень, в поїздках з губернаторами об'їхав майже всю губернію, знав і бачив її всю своїми очима, чого, зрозуміло, не могло бути в його товаришів по роботі...

На перший план треба поставити його роботи з впорядкування і поліпшення місцевої статистики: так за його діяльною участю був проведений 22 грудня 1863 року перепис м. Архангельська, і ним же разом з іншими особами були опрацьовані результати, також проведені переписи в містах і повітах губернії і занесені для обліку в містах обов'язкові книги, а в

повідях – подвірні описи, - нарешті звернуто увагу на поліпшення економічної статистики губернії. Слід згадати його праці з етнографії і численні статті з питань економічного стану Архангельської губернії».

МИХАЕЛІС Євген Петрович (1841-1913)- студент Петербурзького університету. Разом з П.Чубинським брав участь у студентських заворушеннях 1861 р.П.Боборикин залишив про нього спогади: «Роль «старости» в розумінні руху відігравав Михаеліс – натурою і розумом сильніший багатьох, типовий вихованець тодішньої епохи, чистокровний «нігіліст», таким він явився у Тургенєва, увійшовши у студенти із ліцеїстів, цілком «спростивши» себе – навіть до свого зовнішнього вигляду - при значній майже красивій зовнішності» (*Боборикин П. За полвека, 1965*).

МИХАЙЛІВСЬКА ЦЕРКВА В БОРИСПОЛІ, п'ятикупольна церква. Вона вінчала центральну площу Борисполя і надавала їй нарядного і привабливого вигляду. Хто в'їжджав у місто з боку Києва, першою помічав цю панорамну споруду храму. Милували око ошатні бані, увінчані хрестами, її величавий вид на фоні просторої базарної площі. Навколо Михайлівської, Різдва Богородиці і Борисоглібської церков формувався центр козацького містечка Бориспіль, яке у ХУІІІ ст. мало дві брами: Київську і Переяславську і кілька великих і малих вулиць. Щодо Михайлівської церкви, як і про інші храми, письмові джерела подають дуже скупі відомості (*Полтавские епархиальные ведомости* за 1888 рік (№16, ч. неоф.) повідомляють про рік її будівництва 1774. Це неправильна дата, бо вона вже була в середині ХУІІ століття. Рік її перебудови названо 1864 –й. Адже дерев'яна церква не могла стояти кілька віків без реконструкції і поновлення. Але вона, певно, не задовольняла великий приход, тому в 1898 30 червня відбулась урочистість з нагоди закладення й освячення нового храму, бо старий був дуже ветхим і не міг вмістити багатьох прихожан. Назріла потреба в будівництві нового храму. Для нової церкви був заготовлений дубовий матеріал, купили 16 тис. штук цегли. Значну допомогу в будівництві надав камер-юнкер двору його Величності О.Ф.Трепов, котрий пожертвовав на фундамент багато цегли вартістю понад 300 крб. Поскільки не було іншого місця для побудови нової церкви, то довелося розібрати стару, в якій 31 травня здійснено останнє богослужіння. Була виголошена настоятелем прощальна промова і роздано було в пам'ять про стару церкву 100 брошур релігійно-морального змісту. 30 червня 1898 р. закладено новий п'ятикупольний дерев'яний храм шириною 32 і довжиною 50 аршин. Настоятель Борисоглібського храму відслужив Божественну літургію, на якій були присутні прихожани з ближніх сіл. На урочистість прибув благочинний Василь Раєвський, місцеві та сусідніх сіл священики. Відбувся хресний хід. При закладанні нового храму священник Іван Гречанінов виголосив промову. Народу і духовенству було запропоновано скромне частування. На будівництві церкви працювали 30

робітників, які через 6 місяців завершили будівництво. 17 грудня 1898 року прихожани мали щастя молитися в новому храмі.

Стояв храм на радість і втіху бориспільцям як символ духовності, як історична пам'ятка, аж поки не прозвучала гнівна заява посланця Сталіна в Україну Павла Постишева. Виступаючи на пленарному засіданні київської міської ради 1934 р., він одверто і гнівно сказав, що раз і назавжди треба стерти з лиця землі «весь історичний мотлох, який своїм корінням живить коріння українського буржуазного націоналізму». Звичайно, після такої гнівної заяви **Михайлівська церква**, як і всі інші бориспільські храми, не могли протистояти розгулу руйначів – безбожників. У 1935 р. першим здерся на купол храму голова сільради. Він зрубав хреста на дзвіниці і поклав початок руйнації храму. Такий сумний образ лишився в пам'яті старожилів. На місці Михайлівського храму в 1936 р. збудовано приміщення середньої школи №1. Зруйновані й інші церкви Борисполя. Культурно – духовний центр міста перетворився у пустку. Пізніше на місці Різдва Богородичної церкви виріс універмаг, на місці Борисоглібської (по вул. Верхній Вал) – шкільні ділянки та інші об'єкти торгового призначення.

16 січня(ст.ст.) 1884 р., коли домовину з тілом П.Чубинського з дозволу губернатора було доставлено в Бориспіль, священик Михайлівської церкви Федір Андрієвський здійснив обряд поховання небіжчика(*Зиль А. Народнознавець.Павло Чубинський і його доба. К.,2008*).

МИХАЙЛОВ Олександр, місцевий автор книги «Очерки природы и быта Беломорского края России. Охота в лесах Архангельской губернии»(СПб, 1868). Визначаючи достоїнства цієї книги у порівнянні з творами Верещагіна і Максимова, П.Чубинський говорить: «Завданням його нарисів було бажання ознайомити читачів з характерними особливостями природи цього краю і побутом російського, корельського, лопарського і самоїдського населення, яке носить в собі сліди безсумнівного її впливу»(*Отчет АГСК за 1867 и 1868 годы*», с. 91-92).

МИХАЙЛОВ Олександр Васильович, член Південно-Західного відділу Рос. географ. тов.-ва, брав участь у перепису населення Києва 2 березня 1872 р.

МИХАЛЕВИЧ Опанас Іванович (1848-1925) - громадський діяч, український народник, за фахом лікар родом з Волині, член Київської Громади, 1878-1885рр. –лікар у Єлизаветі, де був на чолі «українофільського» гуртка, який вів культурницьку працю та сприяв діяльності народовольців. За поширення заборонених цензурою книжок заарештований 1885 р. і після дворічного ув'язнення в Одесі засланий в Сибір. 1892 р. повернувся до Єлизавету і там жив до смерті. Вів етнографічні записи, переклав і видав своїм коштом у Галичині «Багатства народів» А.Сміта.

МИЩЕНКО Федір Герасимович (1848-1906) – класичний філолог й історик родом з м. Прилуки, професор Київського університету (1872-1884), член Київської Старої Громади, співробітник, а згодом член редакційної колегії часопису «Киевская старина». За українофільство і гострі публіцистичні статті 1884 р. наказом міністра освіти позбавлений кафедри в Києві й лише 1889 одержав кафедру в Казанському ун-ті. Член-кореспондент Рос. АН. Праці з літератури (про Гомера, Гесіода, Арістотеля, Платона, Полібія, Софокла, «История греческой литературы») та ін.) та історії античної Греції, зокрема греко-скитського світу. Перекладав твори Страбона, Геродота, Тукідіда, Полібія та ін., публікуючи їх із своїми розвідками та коментарями.

За спогадами людей, прихильних до української справи, «Федір Герасимович дуже любив товариство, був дуже привітний, і до нього добре ставилися всі, хто знав його. Він допомагав усім, хто звертався до нього, чим тільки міг. Гаряче відданий науці, Федір Герасимович при тому відзначався великою працьовитістю і надзвичайною працездатністю» (*Катренко А.М., Катренко Я.А. Національно-культурна та політична діяльність Київської громади 1960-90-ті роки ХІХ ст.) К.2003.-С.89.*

МИХАЛЬЧУК Костянтин Петрович (1840-1914) – визначний український мовознавець і етнограф. Учився у Київському ун-ті, член Київської старої Громади, був співробітником Південно-Західного відділу РГТ у Києві, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка, Українського наукового товариства у Києві, Історичного товариства Нестора Літописця. У 1871 році склав першу діалектологічну карту, описав українські діалекти, обґрунтував поділ їх на три групи: північну, південно – західну і південно – східну. Вперше розробив програму для збирання українських діалектичних матеріалів. Основні праці: «Наріччя і піднаріччя й говори Південної Росії у зв'язку з наріччями Галичини», «До південно-української діалектології», «Філологічне непорозуміння» та ін. Працював разом з П.Чубинським у Південно-Західному відділі РГТ у Києві і в м.Городище на фірмі «Брати Яхненки й Симиренко».

МИШАНИЧ Степан Васильович (1936 - ?), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедрою української літератури Донецького держуніверситету, відомий український вчений-фольклорист, дійсний член Наукового товариства імені Т.Шевченка.

Народився 14 серпня 1936 р. в селі Ляховець (тепер Лісковець) Міжгірського району на Закарпатті. Закінчив філологічний ф-т Ужгородського ун-ту. Працював в освіті. З 1972 по 1991 рр. – науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України. Тут захистив кандидатську та докторську дисертації, написав ряд монографій «Пісенна культура радянського села»,

«Усні народні оповідання: питання поетики», понад сто статей та досліджень з проблем українського фольклору, українсько-південнослов'янських фольклористичних взаємин тощо. Видав збірники «Пісня Поділля», «Народні оповідання», «Українські народні пісні в записах Софії Тобілевич», «Народні думи», «З гір Карпатських», «Калинова сопілка» (антологія народної прози), «Змієві вали». «Павло Чубинський – автор українського гімну» (К., 2001), в якій зазначив, що П. Чубинський – «один із видатних подвижників Другого українського відродження, що в умовах драконівських заборон всього українського з боку царизму зумів піднести на вищий щабель українську національну науку та національну ідею. Відомий етнограф і фольклорист, поет і журналіст, історик і мовознавець, юрист і соціолог, громадський діяч і організатор науки. П. Чубинський разом із своїми соратниками заклав фундамент українського народознавства. За своїми життєвими і науковими принципами він був і залишається взірцем служіння Вітчизні».

МІЯКОВСЬКИЙ Володимир Варламович (псевдоніми – В. Порський, Б. Янівський, В. Варламович; (1888-1972) – український літературознавець, історик, архівіст, представник української зарубіжної історіографії. Народився в місті Ковель Волинської губернії (тепер Волинської обл.) у родині мирового посередника. Навчався в Київському імператорському ун-ті св. Володимира та С.-Петербурзькому імператорському ун-ті (1907-1911). Автор понад 200 праць з історії України, російської й української літератури, журналістики ХУІІІ-ХІХ ст., книгознавства, зокрема численних робіт із шевченкознавства, історії Кирило-Мефодіївського братства, суспільно-політичних рухів в Україні та Росії в ХІХ ст. У 1930 р. заарештований органами державної безпеки у справі бутафорської контрреволюційної організації «Спілка визволення України». На початку 30-х років перебував на засланні. З 1944 р. – в еміграції. М. – один з ініціаторів видання шевченківських збірників у діаспорі. За його редакцією видано низку документальних джерел з історії Кирило-Мефодіївського братства, зокрема матеріали з епістолярної спадщини членів товариства (*Недруковане й забуте. Громадські рухи ХІХ ст.; Смолій В.А. та ін. Микола Костомаров. Віхи життя і творчості. Енциклопедичний довідник. – К., 2005. – С. 271.*

МЛІЄВ, село Городищенського району Черкаської області. 2017 з Мліїв, Будо-Орловець і Старосіл. сільс. рад утвор. Мліїв. об'єднану територіальну громаду. М. знаходиться на р. Вільшанка (притока Дніпра), за 45 км від обл. центру та 10 км від райцентру. Пл. 15,85 км². За переписом насел. 2001, проживали 4330 осіб; станом на 2017 – 3795 осіб; переважно українці. Тут виявлено артефакти доби пізнього палеоліту та ранньої бронзи. Село вперше згадується у писемних джерелах 1499. На думку багатьох дослідників, історія М. розпочинається у давньоруський період. Давні назви: Ітомгліїв, Імгліїв, Мгліїв (у цій місцевості розташовувалося половец. військо хана Ітомглія). У

15 ст. М. належав литов. князям Радзивіллам, на поч. 17 ст. – польс. гетьману Конецпольському. Жителі брали участь у Визвольній війні під проводом Б. Хмельницького. Існувала Імкліївська (Мліїв) сотня Корсун. полку. За Андрусівським договором 1667 М. повернуто під владу Польщі. На поч. 18 ст. М. з округою відійшов у власність князів Любомирських. 1766 почалося повстання проти польс. шляхти. У центрі М. одному з найактивніших борців Данилу Кушніру відтяли голову, а його тіло прибили до стовпа та спалили. Образ цього повстанця використав Т. Шевченко в поемі «Гайдамаки» (1859 поет гостював тут у цукрозаводчика та мецената П. Симиренка, який дав 1100 крб на видання «Кобзаря»). Після 2-го поділу Польщі 1793 – у складі Рос. імперії. Відтоді М. належав рос. князю Г. Потьомкіну, який згодом подарував поселення своїй племінниці О. Браницькій. Вона, у свою чергу, передала його дочці княгині Є. Браницькій-Воронцовій. У 19 – на поч. 20 ст. – село, волос. центр Черкас. пов. Київ. губ. 1848 компанією Яхненків і Симиренків побудовано цукр. з-д. 1849 засн. маш.-буд. з-д, на якому 1851 побудовано перший метал. пароплав «Українець». 1870–72 рр. у М. жив і працював автор тексту «Ще не вмерла Україна» П. Чубинський, де познайомився з родиною Симиренків, старостою місцевої церкви О.Хропалем та ін. жителями села.

МОНАКОВ Микола Андрійович, землемір Архангельської губернії. В 1862 р. склав географічну карту Архангельської губернії. Дійсний член архангельського губернського статистичного комітету, разом з П.Чубинським брав участь у перепису народонаселення м. Архангельська. Для комітету подав топографічно- статистичний опис сухопутних, поштових, торгових шляхів сполучення Архангельської губернії (*Отчет АГСК за 1864 год*).

МОРДОВИН Петро Олександрович, помічник капітана, поручик, член АГСК, проводив перепис народонаселення м. Архангельська (*Отчет АГСК за 1864 год*).

МОРОЗ Данило Костянтинович (псевд. і крипт. – Данило Костянтинович, Д.К.Недоля, Д.Спека, Старий Данило, Д.К.М. -1841-1894) – укр. письменник, член Південно-Західного Відділу Рос. Географ. Тов-ва родом з с. Рогізки на Чернігівщині. Закінчив Київський ун-т. Він відгукнувся на програму, складену П.Чубинським відносно народних юридичних звичаїв. На розіслані програми П.Чубинський пише: «мы получили ответы от г. Мороза-относительно Черниговской губернии» (Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии). В 1869-76 рр. на чиновницькій службі. Писав оповідання, п'єси. В оповіданні «Безталанна» («Основа», 1862, №10) реалістично змалював тяжке становище селян-кріпаків та жорстокість кріпосників. Суспільні настрої молоді, демократичні ідеї часу відбиті у «Записках про університетське життя». У співавторстві з

В. Антоновичем написав п'єсу «Був кінь, та з'їздився». Перше сценічне втілення здійснив 1866 р. Руський народний театр у Львові. В «Киевской старине» (1883, Кн.1) опублікував етнографічний нарис «Как справляли черноморцы свое новоселье на Тамани и какие были по сему случаю песни и речи». Написав спогади про М.І.Костомарова («Киевская старина», 1891, кн.7) та автобіографічний нарис «Из моего давнопрошедшего» («Киевская старина», 1895, кн. 5). Для укр. недільних шкіл видав підручник «Арифметика або Щотниця» (1862). (*Українська літературна енциклопедія*, Т.3).

МОСКОВСЬКЕ ТОВАРИСТВО ЛЮБИТЕЛІВ ПРИРОДИ ПРИ МОСКОВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ звернулося до Архангельського статистичного комітету з проханням посприяти як працями членів комітету, так і укомплектуванням етнографічного і антропологічного Всеросійського музею. П.Чубинський пише, що особливо звернуло увагу Московське товариство на колекцію предметів Архангельського музею, яка була на виставці (*Отчет Архангельского статистического комитета за 1864 год*). С.26).

МОХНАЧОВ А.Д., член АГСК, чл. особливої комісії по відзначенню 100-річного ювілею пам'яті М.В.Ломоносова в 1865 році.

МУЗЕЙ АРХАНГЕЛЬСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО СТАТИСТИЧНОГО КОМІТЕТУ

Необхідність і значення музейної практики у П.Чубинського проявилось в роки заслання до Архангельської губернії, коли він був секретарем губернського статистичного комітету. Ще до заслання П.Чубинського у 1861 році в Архангельську демонструвалася виставка творів, яку рішенням статистичного комітету під головуванням цивільного губернатора М.І. Арандаренка, відомого українського історика, автора «Записок о Полтавской губернии», експонати виставки були передані у його розпорядження. Відтоді вони стали називатися музеєм статистичного комітету. Це рішення мало велике значення для подальшого розвитку музею. В особі статистичного комітету музей одержав наукове керівництво і щорічну грошову суму на його утримання в розмірі 200 карбованців. У 1863 році в колекції музею нараховувалися 804 предмети і того ж року музей при канцелярії статистичного комітету був відкритий для відвідувачів.

До збору експонатів для музею П.Чубинський залучив багатьох дійсних членів статистичного комітету, які проживали в різних повітах губернії. Так член комітету Костильов представив гербарій 55 видів флори Шенкурського повіту, Чайчинський – гербарій флори Мезенського

повіту, Мазюкевич і Єлізаровський – зразки гірських порід Запечорського краю, Швецов -мідну руду. Особливо цінним експонатом у 1864 році музей поповнився уривком розкольніцького рукопису на бересті, представленим В.В.Ахаткиним. Музеєм завідував науковий співробітник Фрідріх Белінський.

У 1865 році музей поповнився колекціями, зібраними при палаті державних маєтностей. Таким чином експонати двох музеїв були об'єднані в один і розміщалися в одному приміщенні. Відтоді кожен, хто приїздив до Архангельська, з інтересом міг познайомитися з експонатами, що були предметами вжитку і побуту народів далекого північного краю.

Музей привертав увагу місцевих відвідувачів і приїжджих гостей. Наприклад, влітку 1865 року до Архангельська прибув посол Франції в Петербурзі барон Шарль Анжелик де Талейран-Перигор (1821–1896). Він подорожував по Архангельській губернії, відвідав Соловецькі острови — могильник багатьох ув'язнених. Деякі російські дослідники Півночі цю поїздку охрестили як таку, що носила «шпигунський характер». Все одно до приїзду високого гостя готувалися. Оглядаючи експозицію, посол Франції і його почет зацікавилися виставленими експонатами так, що не відмовили собі в задоволенні двічі відвідати музей і залишити про нього схвальний відгук.

Неабияке зацікавлення викликав музей і в місцевих мешканців. За чотири місяці, пише П. Чубинський, його відвідали 1070 осіб.

Враховуючи малолюдність населення Архангельської губернії і його напівдикий спосіб життя, це була велика кількість відвідувачів.

Упорядковували музей П. Чубинський разом зі своїми помічниками Ф. Белінським та О. Василевським. В експозиції були знаряддя праці, флора і фауна краю, корисні копалини, ґрунти, вироби з вовни, льону та дерева, а також предмети старовини: крісло Федора Романова, кубки, келихи, срібна чаша принца Антона Ульріха, 120 стародавніх срібних монет, рукопис М.Ломоносова. Музей працював три дні на тиждень. У вівторок і четвер вхід був вільним, а в неділю з платою 20 коп. Виручені кошти йшли на розвиток музею. Екскурсії для відвідувачів проводили П. Чубинський та

Ф. Белінський. Музей мав чотири відділи: етнографічний, зоологічний, мінералів і промисловості. В етнографічному відділі зібрані землеробські і господарські знаряддя, зразки споруд і установ 29 назв, моделі суден і плотів, риболовецьких звіроловних знарядь, домашнього дерев'яного посуду, предмети одягу, побуту іноземців, всього 99 найменувань.

У зоологічному відділі представлені ссавці, голови звірів, птахи: нічні і денні хижаки, водяні качкодзьоби і чайки, морські раки, медузи, зірочки, корали, риби, метелики, кістки моржа, вуса кита, роги оленя, колекції місцевих і нетутешніх жуків.

Мінералогічний і ботанічний відділ складали гірські породи, різновиди ґрунту, моху, солі, насіння деревних і хлібних рослин, зразки деревини, морських водоростей, гербарії. Особливий інтерес становили, клик і зуб мамонта.

В експозиції промислового відділу представлені шкури звірів, птиць, замша, кістки і кістяні вироби, прядиво, льон, вироби з шерсті, заліза, всього 83 назви. Окрім створення музею, Чубинський діяльно допомагав організаторам Першої етнографічної виставки Товариства любителів природознавства, антропології й етнографії при Московському університеті 1867 року. Виставка була незвичайною. На ній представлені експонати з Литви, Латвії, Естонії, Закавказзя, Сербії, Словенії, Хорватії, Чехії, Олонецької, Нижегородської, Ярославської, В'ятської, Рязанської, Вологодської, Харківської, Київської, Волинської та багатьох інших губерній імперії. Архангельську губернію представляли фотографії самоїдів, риболовецькі снасті, знаряддя для ловлі лисиць, вовків, мисливська рушниця, колекції набоїв, мисливського спорядження, різні види сільськогосподарського знаряддя, пристрій для обробки конопель, човен, модель плоту, яким селяни-торговці сплавливали рогату худобу в Холмогори та Архангельськ по річці Пінега.

МУЗЕЙ ПАВЛА ЧУБИНСЬКОГО У БОРИСПІЛЬСЬКОМУ ліцеї «Дизайн освіта ім. П.П.Чубинського». Музей у Бориспільському ліцеї «Дизайн-освіта» імені Павла Чубинського був відкритий 27 січня 2004 року на честь 165-ї річниці від дня народження всесвітньовідомого етнографа-фольклориста, поета, журналіста, історика, мовознавця, юриста, соціолога, громадського діяча і організатора науки, автора слів Державного Гімну України, уродженця м. Борисполя.

Н

НАБОК Ф.С., учитель дітей П.Чубинського. Родом з м.Воронькова. Як пише про нього О.Кістяківський у своєму «Щоденнику», виходець із селян, став інтелігентом, працював сільським учителем. Як член селянського товариства, брав участь у сільських і волосних зборах, сміливо виголошував свої думки, за що було оголошений мало не бунтівником. Під тиском обставин змушений залишити село і почав працювати домашнім учителем Чубинських.

НАЛИВАЙКО Северин (1560?-1597), козацький провідник кінця ХУІ ст. родом м. Гусятин на Поділлі. У молоді роки козакував на Запоріжжі, а згодом служив сотником у князя К.Острозького і брав участь у розгромі козацького війська К.Косинського під П'яткою (1593). 1594 став отаманом незалежної козацької дружини. Після кількох вдалих походів на Молдавію у спілці з запорозькими козаками разом з Григорієм Лободою і Матвієм Шаулою очолив повстання проти поляків, яке поширилося на Поділлі, Волині, частково на Київщині і Білорусі. У кінці 1595 р. польський уряд доручив гетьману С.Жолкевському приборкати Наливайка повстання. Козацьке військо відбило наступ поляків під Білою Церквою, але потім змушене було відступити на Лівобережжя. На весні 1596 р. на р.Солониці, під м.Лубнами козаки були оточені переважаючим польським військом. Після 2-тижневої оборони під час заколоту було вбито Лободу, потім козаки видали Наливайка і Шаулу полякам, які після тортур були страчені у Варшаві (*Енциклопедія українознавства*, Т.5). П.Чубинський добре знав історію і успіхи козацьких ватажків, зокрема Н., і згадав його у вірші «Ще не вмерла Україна...», як славного козацького ватажка, що кличе до повстання:

Наливайко, Залізняк і Тарас Трясило
Кличуть нас із-за могил на святее діло.

НАРОДНА ХОРОВА АКАДЕМІЧНА КАПЕЛА ІМЕНІ П.ЧУБИНСЬКОГО. Створена на базі школи мистецтв с. Велика Олександрівка Бориспільського р-ну Київської обл. Художній керівник заслужений артист України О.Д.Зюзкін. Народна хорова капела ім. П.Чубинського є лауреатом 1,11,111,1У та У Міжрегіональних конкурсів хорових колективів ім. К.Стеценка (Київ, 1991-1999) та володарем Гран-Прі цього конкурсу (2002), лауреатом 1У Всеукраїнського конкурсу хорових колективів ім. М.Леонтовича (2002) 1-го Міжнародного фестивалю хорової музики (Львів, 1998), Міжнародного фестивалю хорового співу в місті Тампере (Фінляндія, 1997) 27-го Міжнародного конкурсу хорових колективів ім. професора Г.Дімітрова (Болгарія, 2003), 1У Міжнародного хорового фестивалю в м. Бієліна (Боснія, 2005) 1Х Міжнародного хорового конкурсу в м. Ріва дель Гарда (Італія, 2006), У Міжнародного хорового конкурсу ім. Роберта Шумана (Німеччина, 2006), 13-го Міжнародного конкурсу духовної музики в м. Превеза (Греція, 2007), 11 Міжнародного конкурсу «Духовна музика в Римі» (Італія, 2007), 1-го Всеукраїнського конкурсу ім. Б.Лятошинського (Київ, 2008), У11 Міжнародного фестивалю православних піснє-співів «Йколожський благовіст» (Білорусь, 2008), 1 Міжнародного конкурсу православної духовної музики «Gredo» (Естонія, 2009). 2008 р. – володар бронзової медалі У Всесвітньої хорової олімпіади в м. Грац (Австрія), володар «Золотого диплому» в номінації «Духовна музика» 1 Американського Міжнародного хорового конкурсу в м. Смент-Луїс (США, 2010). Сьогодні НХАК ім. П.Чубинського входить у 50 кращих хорових колективів світу. Своєю творчістю вона відкриває світу духовну

спадщину українського народу (*Бориспільщина- край добра і любові. К., 2013*).

«НАРОДОНАСЕЛЕНИЕ ГОРОДА АРХАНГЕЛЬСКА». За відомостями, зібраними Архангельським губернським статистичним комітетом в призначений день 22 грудня 1863 року (Архангельск, 1864). У передмові до видання П.Чубинський писав: «Взявши до уваги неточність і розходження показань числа жителів в м.Архангельськ, статистичний комітет вирішив провести перепис населення таким чином: «про наступний перепис народодонаселення жителі міста були попереджені особливими оголошеннями від імені начальника губернії. Потім через поліцію були роздані листки домогосподарям для занесення в них поіменно всіх проживаючих. Листки мали такі графи: 1) Ім'я та прізвище, 2) Вік, 3) Стан, 4) Віросповідання, 5) Заняття або промисел, 6) Грамотий або неграмотний. На звороті листка було поставлено запитання, скільки у дворі худоби, коней, корів і вівців. Для числових свідчень а) про нижчих чинів, які проживають в казармах, б) про арештованих в тюрмах і арештантських ротах, а також хворих в госпіталях і лікарнях, в) вихованців в навчальних закладах і благодійних установах -були роздані особливі листки. У зібранні листків і перевірці вписаних в них свідчень брали участь: члени комітету, учителі гімназії і повітового училища, учні вищих класів гімназії, офіцери архангельського порта і офіцери Біломорської роти прикордонної охорони, кілька купців і міщани домогосподарів, а також чиновники присутствених місць.

«НАРОДНЫЕ ЮРИДИЧЕСКИЕ ОБЫЧАИ АРХАНГЕЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ», стаття П.Чубинського, надрукована в «Известиях Императорского Русского географического общества», (СПб, 1869, Т.5, вып.1); «Юридическом вестнике» (М., 1869, №4,-С.62-70). Рецензия на працю П.Єфименка «Сборник народных юридических обычаев Архангельской губернии», прочитана Чубинським, на засіданні Відділу етнографії Російського географічного товариства 13 травня 1869 р. П.Чубинський говорив: *«...Автор зібрав велику кількість матеріалів, розміщених в систематичному порядку, і тому збірник його є цінним джерелом для вивчення звичаєвого права жителів Півночі. Відносно узагальнень, то вони зроблені автором наприкінці, де, користуючись нарисом народних юридичних звичаїв Малоросії, укладеним мною, автор порівнює основні риси звичаєвого права Півночі із звичаями Малоросії і постановами Руської Правди... Шлюби любовні укладаються зрідка, а в більшості за примусом. Це видно у звичаї заплачки: «Отдал ты меня батюшка, да приневолил», «Некуда тебя пасти, дитяtko, с Богом живи хорошенько»,-. Вибираючи наречену, звертають увагу на те, щоб вона була «тільна», «роботяща». Звертають також увагу на походження: выбирай корову по рогам, а девку по родам».*

Звичай вимагання грошей за наречену, виражений у приказі: «денежки на стол, дак и девушку за стол» є, звичайно, залишком східного звичаю купувати наречену так званого калима. Звичай купувати наречену і до цих пір існує в Архангельській губернії саме у самоїдів і лапарів».

«НАСЛЕДСТВО по народным обычаям, существующим в Малороссии с постановлениями древнего русского права». Кандидатська дисертація.- *Вісник Національної Академії наук України, 1999, №3, с.38*

НАУМЕНКО Володимир Павлович (1852-1919), громадський і педагогічний діяч, літературознавець, етнограф, філолог родом з Новгорода-Сіверського. По закінченню Київського ун-ту викладав у середніх школах Києва, з 1905 р. директор заснованої ним у Києві гімназії, член Київської Старої Громади, співробітник з 1893 р. і редактор ж. «Киевская старина», в якому помістив більшість своїх праць, з 1917 р. куратор Київської шкільної округи, 1918 діяч Української Федеративно- Демократичної Партії і міністр народної освіти в останньому гетьманському кабінеті міністрів. Працював над матеріалами для АН з історії укр. письменства. Праці з історії укр. літератури («Слово о полку Игореве, как памятник дружинной поэзии», «Хронографи южнорусских редакций», «Новелла Боккаччо в южнорусском стихотворном пересказе 17-18 вв.», статті про Г.Квітку, Л.Глібова, О.Огоновського, М.Костомарова, «Нові матеріали для історії укр. літератури ХІХ ст. та ін. Був близько знайомий з П.Чубинським, виголошував розлогу промову на його похоронах, пересипану цитатами з творів К.Батюшкова, В.Жуковського, А.Дельвіга, Дж. Байрона і далі мовив, що велика скорбота і смуток огорнули всіх у зв'язку з утратою великого працелюба, невтомного шукача і записувача скарбів народних. Тернистим видався його шлях, значні труднощі довелося подолати. Нащадки будуть звертатися до неоціненного скарбу народних пісень, звичаїв, статистичних даних, досліджень цукрової промисловості, льонівиробництва й хлібної торгівлі. Життя небіжчика гідне подиву: «Скільки праці, уміння й енергії треба було потратити на все це! І треба сказати, що, неважаючи на все різноманіття, праці його різняться зразковою совісністю і науковим значенням, так не лише ми, сучасники його, цінуємо їх, дорожимо ними, але і нащадки наші довго ще будуть звертатися до них, як до цінного скарбу для поповнення своїх наукових знань і як до важливого джерела для своїх самостійних наукових праць. Але найбільше всього, звичайно, працю його оцінять ті, хто буде вивчати південно-руську етнографію: тут роботи покійника неоціненні. І звертаючись до тебе, незабутній Павле Платоновичу, дозволь від імені всіх близьких твоїх повторити слова Дж. Байрона:

Пускай же твой могильный холм
Не веет горькою утратой,
Да разрастаются на нем
Цветы грядыю полосатой».

(*Енциклопедія українознавства. Т.5; Газета «Заря», -1884.- №15.-19 січня*).

НАФАНАІЛ (в миру Микола Іванович Савченко) (1799- 1875- єпископ Архангельський і Холмогорський (1860 – 1871). Народився у сім'ї ректора Білгородської семінарії, де одержав освіту. Навчався у Київській духовній академії, викладав німецьку мову. Будучи єп. Полтавським, в 1860 р. призначений єп. Архангельським і Холмогорським. Проявив велику турботу розвитку духовних навчальних установ у єпархії. В 1864 році, коли Архангельський статистичний комітет приступив до збору матеріалів для опису губернії, звернувся з проханням до всіх священників надати допомогу комітету, де секретарем працював П.Чубинський. В 1865 р. він звернувся до всіх сільських священників і вони, відгукнувшись, надіслали в комітет свідчення про історію церков і приходів майже всіх повітів Архангельської губернії.

НЕВИГОЛОШЕНА ПРОМОВА П.ЧУБИНСЬКОГО НАД МОГИЛОЮ Т.ШЕВЧЕНКА. Надрукована у березневому жур. «Основа» за 1861 р. у тексті статті Л.Жемчужникова «Воспоминание о Шевченко, его смерть и погребение». Під час похорон Великого Кобзаря виголошувалися прощальні промови. Від імені студентства Петербурзького університету мав виголосити промову П.Чубинський. Але поліція перепинила урочистий хід похорону. Та слово П.Чубинського дійшло до людей. *«Іще одна втрата в слов'янському світі, ще одна могила на Слов'янському кладовищі. Згас великий поет. Згасла людина, в якій не було зерна неправди за собою. Та не згубиться це світло серед тіней... Його слова –сльози дійдуть до нас, і далекі нащадки скажуть про нього : «Недаремно він на світ родився, свою Україну любив».*
(*Енциклопедія українознавства. Т.2.; Чередниченко Д. Павло Чубинський.К., 2005. –С.12*).

НЕКЛЮДОВ Микола Андріанович (1840-1896)- студент Петербурзького ун-ту, учасник студентських заворушень 1861 р. Разом з П.Чубинським брав участь у демонстрації. П.Боборикин у спогадах студентських років пише: «Микола Неклюдов і тоді уже виглядав кандидатом у пансіонери Петропавлівської фортеці, куди пізніше потрапив. У ньому температура його «вибухових» поглядів і устремлінь виявлялась завжди і в піднесеному тоні його високого співучого голосу, і у виразі красивих, темних очей. Юнак цей легко захоплював юрбу товаришів і відзначався сміливістю вожака і навіть трибуна». Пізніше був товаришем міністра юстиції (*Боборикин П.Д. За полвека.-Т.1.-М.,1965.- С.230*).

НЕРОНОВ Федір Петрович (1811-1871) , член АГСК, товариш П.Чубинського, голова пінезького гуртка політ- засланих, служив у Пінезі наглядцем в акцизному управлінні. Наприкінці 1863 року зібрав та передав у

статкомітет «Статистичні відомості про привіз і продаж товарів на Никольський ярмарок» в м. Пінега. Для чого були роздані по лавках і будинках розграфлені листки з позначенням місць, звідки привезені товари, скільки і за яку суму продані і кількість проданих товарів. В 1864 р. підготував статтю «Статистика народжень, шлюбів і смертності в Архангельській губернії за 10 років» (*Отчет о деятельности Архангельского статистического комитета за 1864 год*», С.14, 27). Під час святкування 100-річного ювілею пам'яті М.В.Ломоносова, Неронов виступав у Пінезі і роз'яснював простому народу зрозумілою для місцевих жителів мовою про значення Ломоносова. Неронов був єдиною сімейною людиною, у якого обідав губернатор М.М.Гартинг, приїхавши влітку 1863 року до Пінеги. Саме у Неронова відбулося знайомство П.Чубинського з губернатором, яке потім змінило його становище з переведенням на посаду секретаря Архангельського губернського статистичного комітету. У листі від 12 лютого 1864 р. він писав поету Я. П. Полонському з Архангельська:

«Цей лист вручить Вам відомий уже п. Неронов, мій великий приятель. Він може повідомити всі дрібниці про моє життя-буття. Його тут не полюбили за те, що він гаряче береться за справу, що сміливо говорить правду. Він їде в Петербург пошукати кращого місця роботи –будьте ласкаві, допоможіть йому своєю рекомендацією; у Вас певно є знайомі, які можуть бути корисними йому».

«НЕСКОЛЬКО НАРОДНЫХ ИСТОРИЧЕСКИХ ПРЕДАНИЙ», записаних П.Чубинським. Надруковані у першому томі «Записок Південно-Західного відділу РГТ за 1873 р.» У вступному слові до добірки народних переказів автор говорить про те, що крім пісенної творчості, народ зберігає спогади про давнє минуле, передаючи легенди від покоління до покоління. При цій передачі відбуваються суттєві зміни в самих переказах. Подвиги одної особи переходять до іншої і навпаки одна подія, що створила сильне враження на народ, витісняє друге. Причому перекази і легенди сильно змінюються, спотворюються більше, ніж пісня, хоча і пісня має різні варіанти, але зберігає свою типовість. Історичний переказ і легенда передається від одної особи до іншої стисло або розширено, в залежності від оповідача, його уяви, пам'яті і творчості, тобто уміння передати зі смаком, цікаво. Словом дві особи передають один переказ по-своєму. Але як не змінювався переказ, в ньому завжди зберігається матеріал для історії народу. Він показує, як народний розум, народне чуття відноситься до відомої події. Любов чи нелюбов народу до відомої історичної особи завжди має свою основу. Автор висловлює жаль, що так мало записано народних переказів. Народні перекази як історичні пісні з плином часу вимирають. Багато з того, що зібрано М.Максимовичем, тепер важко почути. Гніт кріпосного права притиснув народну думку і народне чуття. Народ страждав від панів і підпанків забував про страждання і боротьбу, язви сучасні змушували забувати про минуле. Проводячи етнографічно –статистичні дослідження

краю, П.Чубинський записував історичні пісні і перекази, аби врятувати залишки історичних пам'яток. Говорив про необхідність звернути увагу на збирання історичних легенд, пісень і оповідань, тому що це пам'ятки народної творчості живуть в народі і переплутуються, переходячи з уст в уста, причому особам і подіям одної епохи приписуються риси, властиві іншій епосі. Тому він звернув увагу на їх зміст й історичну важливість, записавши перекази «Могили Переп'ята і Переп'ятихи», «Кобзарів шпиль», «Сторожові могили», «Заснування Білої Церкви», «Богдан Хмельницький», «Харько», «Семен Палій», «Ведмедівська попівна», «Про напад Турків», а також і про гайдамаків, «Унія», «Про жовнірів», «Переселення запорожців за Дунай», «Про графиню Браницьку», «Пісня про цукрові заводи».

«НЕСКОЛЬКО СЛОВ О НАРОДНОМ ОБРАЗОВАНИИ». Стаття опублікована в «АГВ», 1868, №№28 і 29, в якій П.Чубинський ставить питання про розширення народної освіти, яка приносить користь не тільки в тому, що людина може читати і писати, а й в тому, що свою грамотність може застосувати у практичній діяльності. Наприклад, селяни Архангельської губернії утримують поштові і приватні станції, і запис подорожніх у книги та інші канцелярські порядки потребують грамотності, при якій непотрібно шукати найманого писаря. Автор наводить такий приклад: в чотирьох північних губерніях: Архангельській, Вологодській, Оленецькій і В'ятській з населенням 3510 тис. осіб шкіл волосних і сільських 510, церковно-приходських 1200. Учні в перших 15 тисяч, у других 19000, всього 34 тисячі. Таким чином на 100 чоловік наявного населення не припадає навіть по одному учню. Автор статті наводить і такий приклад: у сільських школах чотирьох північних губерній навчаються грамоті 3000 учнів, тобто на 1166 жителів один учень, а якщо взяти церковно-приходські школи, де щороку навчаються 2000 учнів, тобто всіх учнів навчаються грамоті 5 тисяч, або один на 700 жителів. Автор приходить до висновку в тому, щоб земські установи дбали про збільшення числа училищ, які неминуче прийдуть до того розуміння, що такі училища необхідні.

«НЕСКОЛЬКО СЛОВ О ПОЛОЖЕНИИ КРЕСТЬЯН-СОБСТВЕННИКОВ ЮГО-ЗАПАДНОГО КРАЯ». Реферат П.Чубинського, виголошений на засіданні Південно-Західного відділу РГТ. У ньому йде мова про обезземелення селян у ХІХ ст., наведені дані про селянські землеволодіння за інвентарем, уставними грамотами і викупними платежами, із яких виявляється, що селяни за викупними актами одержали на 30% більше, ніж за уставними грамотами. Далі, вказавши на розмір землеволодіння на ревізьку душу, двір, на наявну душу і розмір викупних платежів за десятину, Чубинський паралельно навів такі ж дані по трьох сусідніх губерніях лівого берега Дніпра, причому виявляється, що селяни в

Південно-Західному краї мають більший наділ, а платять менше(*Отчет о деятельности Юго-Западного отдела Императорского Русского географического общества за 1874 год*», К.,1875).

«НЕСКОЛЬКО СЛОВ ОБЫЧАЕ И О ЗНАЧЕНИИ СКАЗОК, ПОСЛОВИЦ И ПЕСЕН ДЛЯ КРИМИНАЛИСТА» -одна з перших статей П.Чубинського, надрукована в газеті «Черниговский листок», 1861.-№8.

«НЕСКОЛЬКО СЛОВ о статистической литературе, касающейся свеклосахарной промышленности», стаття П.Чубинського, надрукована в «Записках Киевского отделения Русского технического общества», К.,1871. Т.1.

НЕЧИПОРЕНКО Іван Іванович (1842-1910), син прилуцького козака, потім службовця на Межигірській фаянсовій фабриці. Закінчив Першу Київську гімназію, після вступив на історико-філологічний факультет Київського ун-ту. З 1864 р. учителював у Немирові й Муромі, був директором Колегії Павла Галагана (1879-1890). Член Громади 60-х років. Разом з П.Чубинським підписував «Відгук» з Києва (*Н.Побірченко. Короткий біографічний словник членів Київської старої громади, С.51*).

«НИТКА ЖИТТЯ ЗІ СПАДЩИНИ ПАВЛА ЧУБИНСЬКОГО » (К.,2016))- книга адаптованих етнографічних й фольклорних матеріалів з «Праць етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край» (1872-1878) за редакцією укр. етнологів, фольклористів і громадського діяча, автора тексту Державного Гімну України Павла Чубинського. Видання ілюстроване малюнками та світлинами, містить наукові коментарі до етнографічних записів і фольклорних творів різних жанрів: обрядових та колискових пісень, казок та ін. Науковий коментар здійснили працівники кафедри фольклористики Інституту філології Київського Національного ун-ту ім. Т.Шевченка доктор філологічних наук О.Івановська, кандидати ф.н. Н.Рудакова, О.Оверчук, О.Марчук, Н. Салтовська, О.Наумовська. Куратор проекту – заступник Бориспільського міського голови з гуманітарних Л.В.Пасенко. Загальна редакція к.ф.н О.Скопенка.

НІС Степан Данилович (1829-1901), літ. псевд. С. Волошин та ін.- етнограф, фольклорист, письменник, за фахом лікар, родом з Чернігівщини. Член Південно-Західного відділу РГТ. Працював земським лікарем у різних містах України, в Росії, куди був засланий 1864 р. за поширення укр. книжок. З студентських років збирав фольклорний матеріал – пісні, приказки, прислів'я, публікуючи його в «Черниговских губернских ведомостях» і в зб. А. Метлинського, П.Чубинського та ін. Крім ряду етнографічних праць і науково-популярних розвідок з медицини (перші укр. мовою «Про хвороби і як їм запобігти» й ін.). Н. був автором опису з побуту

селян-кріпаків та козаків («Хуртовина», «Про Конотіп», «Людська пам'ять про старовину», «Запорожець Абиух» та ін.), друкованих в «Основі», «Черниговському листку», «Киевской старине», у видавництві якої вони й вийшли посмертно окремою збіркою,

НОВИЦЬКИЙ Іван Петрович (1844-1890) – історик, етнограф, статист. Народився в м. Тараща. Походив із старовинного українського шляхетного роду, навчався у 2-й Київській гімназії. Проте через хворобу, не закінчив навчання, вийшов з 5-го класу. Займався самоосвітою. Як вільний слухач, прослухав курс історико-філологічного ун-ту св. Володимира в Києві. 1860-1874 рр. займав посаду тимчасового помічника архіваріуса Київського Центрального архіву й Археографічної комісії для розгляду давніх актів. У 1873-1876 рр. співробітничав з Південно-Західним відділом РГТ, взяв участь в одноденному переписі населення Києва 2 березня 1874 року, розробив програму для експедиції зі збирання матеріалів з укр. мови. Автор праць з історії козаччини й історії Правобережної України за литовсько-польської доби та ін. Також автор чотирьох великих статей в газеті «Киевлянин» за 1866 р., висновком яких з'явилася думка про потребу вивчати країну й утворити Відділ Географічного Товариства в Києві. «В попередніх статтях, - писав Новицький, - ми прийшли до неминучого висновку, що нам потрібно енергійніше, ніж то було до цього часу, вивчати країну, а в той самий час як найширше розповсюджувати перш за все практичні знання серед місцевого населення... Прямий обов'язок потурбуватися про відновлення Комісії у Відділі Географічного Товариства лежить на нашій ученій верстві – професорах університету, що й були її першими фундаторами й діячами. Власне кажучи, нам потрібне Товариство для вивчення Південно-Західного краю. Нам не доведеться утворювати його з нового матеріалу, бо він готовий. Треба відновити хоч би в формі Відділу Географічного Товариства, подібно до того, як існують Сибірський і Кавказький Відділи». Н. зібрав близько 5 тисяч записів українських народних пісень, вміщених у «Працях етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край» П.Чубинського (5 т.1872) (Савченко Ф. *Заборона українства 1876 р.- Київ-Харків, 1930; Енциклопедія історії України. Т.7*).

НОВИЦЬКИЙ Яків Павлович (1847-1925)-етнограф, історик і педагог, член Південно-Західного відділу РГТ родом з Катеринославщини. Автор фольклорних та історичних праць, пов'язаних з територією Запоріжжя та Південної України.

«НОВОЕ ВРЕМЯ»- російська газета, видавалась в 1868-1917 рр. у Санкт-Петербурзі. В 1869 виходила 5 разів на тиждень, потім щоденно. Ця газета була «європейського типу». В ній друкувалися детальні новини зарубіжжя, оголошення великих кампаній, детальна хроніка, некрологи відомих діячів. У номері від 22 січня 1884 р газета так оцінила вклад П.Чубинського в

науку: «Чи були приклади в науково-експедиційній діяльності нашої вітчизни, щоб одна особа,- якщо не брати до уваги Пржевальського й Міклухо-Маклая,- встигла за такий короткий проміжок часу зібрати й підготувати до друку таку дивовижну кількість наукових матеріалів, яку представив імператорському Географічному товариству покійний П.Чубинський: одних пісень, наприклад, ним записано близько 4000, і з книжок волосних судів вибрано близько 1000 рішень. Його праці зберігають такі риси народності, такі побутові особливості, які з кожним роком зникають без сліду і які для науки становили б не заміниму втрату, якби не були вчасно долучені до наукових матеріалів».

О

«ОБДЕЛКА ЩЕТИНЫ В Г.ВЕЛИКИЙ УСТЮГ»- стаття П. Чубинського, надрукована в «АГВ»,1867,№33.

ОБЗОР ДАННЫХ О НАСЕЛЕНИИ ГОРОДА КИЕВА ПО ОДНОДНЕВНОЙ ПЕРЕПИСИ, ПРОИЗВЕДЕННОЙ 2 МАРТА 1874 ГОДА, доповідь П.Чубинського на річному зібранні Південно-Західного відділу РГТ 23 березня 1875 року. Напередодні проведення перепису Спостережний комітет, з метою уникнення конфліктів з місцевим населенням, надрукував спеціальне пояснення мешканцям Києва щодо завдань заходу, підкресливши його виключно науковий, а не адміністративний характер. У «Общих основаниях однодневной статистической переписи в городе Киеве» зазначалося: «...поіменні записки, вміщені в переписних аркушах, надійдуть безпосередньо для опрацювання в Південно-Західний Відділ... і послужать виключно для отримання загальних числових даних. Також у періодичних виданнях, зокрема, в газетах «Киевлянин», «Слово», було надруковано «Объяснение, как должны домохозяева, или управляющие домами исполнить перепись» та «Объяснения, как должны хозяева квартир исполнить перепись». Перепис населення, у якому взяли участь до 450 реєстраторів (з них 2/3 студенти) та більше 600 поліцейських, розпочався о 18-й годині 2 березня 1874 р. і був завершений до 24-ої години. Протягом двох наступних днів реєстратори дублювали отримані відомості на спеціальні картки, що дало змогу досить швидко опрацювати результати. Головну організаційну роль у цій роботі зіграли В. Беренштам, С. Завойко, М. Зібер, О. Ліндфорс, І. Новицький, П. Чубинський. Процес проведення перепису відзначений окремими цікавими історіями, які наочно демонстрували особливості повсякденного життя киян. Так, один із учасників пригадував, що в одному 2-х поверховому будинку на Подолі було виявлено понад 400 осіб — чоловіків і жінок, які спали на дерев'яних ящиках, встелених соломкою. За соціальним складом їх більшість належала до робітничих професій, але були і шахраї, проститутки, дрібні перекупники та ін. Обробка отриманих даних, їх науковий аналіз був

підсумований у звітах Розпорядчого комітету на ім'я генерал-губернатора О. Дондукова-Корсакова. Результати перепису були висвітлені в наукових рефератах П. Чубинського («Обзор данных о населении г. Киева по однодневной переписи, произведенной 2 марта 1874 г.») та С. Завойка («О домах и квартирах г. Киева по однодневной переписи, произведенной 2 марта 1874 г.»), які були надруковані у II томі «Записок» ПЗВ РГТ. Головним підсумком перепису стала інформація про чисельність населення м. Києва — 127 251 осіб. Серед них чоловіків — 71 847, жінок — 55 404. Порівнюючи дані про кількість населення з існуючими напередодні проведення перепису відомостями, П. Чубинський у листі до віце-президента ІРГТ П. Семенова від 28 березня 1874 р. вказував, що чисельність жителів м. Києва виявилася «майже на 50% більше, ніж вважалось офіційно».

Окрім вказаних даних, таблиці містили статистичні відомості про розподіл київського населення за місцем народження, віком, статтю, сімейним станом, мовою і національністю, релігією, ступенем грамотності, місцем отримання освіти, соціальним статусом тощо. Причому, більшість таблиць включала в себе поділ на різні критерії одночасно. Особливо важливими є відомості таблиці № I про місце народження тогочасних киян та дані про їх розподіл за мовним принципом. Зокрема, згідно отриманих показників 36 005 осіб народилися в Києві.

Наведені дані свідчили про те, що більшість київського населення (93 870 осіб) походила з територій українських губерній. Дані таблиці містили відомості про розподіл киян за мовним принципом. Варто зазначити, що діячі Південно-Західного відділу, які, головним чином, представляли український національно-визвольний рух, розуміючи небезпечність виокремлення цього критерію, поділили розділ «Російська мова» на «загальноросійська мова», «великоросійське наріччя», «малоросійське наріччя» та «білоруське наріччя». Серед інших розділів були присутні «Інші слов'янські мови» (польська, чеська, сербська, болгарська, словенська, хорватська), «Інші європейські мови» (німецька, румунська, французька, італійська, англійська та ін.), «Інші мови» (турецька, татарська, арабська, грузинська та ін.). Як з'ясувалося, кількість осіб, які поставили відмітку навпроти «загальноросійської мови» склала 48 435 осіб, «малоросійського наріччя» — 38 553 осіб, «великоросійського наріччя» — 9 736 осіб, «польська мова» — 7 863 осіб, «німецька мова» — 2 583 осіб і т. д. На наш погляд, виокремлення у розділі «загальноросійська мова» підрозділів «загальноросійська мова» та «великоруське наріччя» в деякій мірі знизило об'єктивність отриманих даних, оскільки для населення була не досить зрозумілою відмінність між ними. Враховуючи це, а також об'єктивний рівень поширення російської мови в київському міському середовищі другої половини XIX ст., кількість «українськомовних» осіб у Києві виявилася меншою, ніж кількість осіб, що визнали своєю мовою — «загальноросійську». Це, однак, не усунуло подальші звинувачення редакції газети «Киевлянин» на адресу Відділу в тенденційності, ненауковості та культурнополітичному сепаратизмі.

Аналізуючи отримані дані в результаті проведення перепису, відомий радянський географ, президент Географічного товариства СРСР, академік Л. Берг пізніше зазначав, що Південно-Західний відділ здійснив зразкове опрацювання матеріалу. Дійсно, можна впевнено стверджувати, що ПЗВ ІРГТ не обмежився виконанням суто офіційних завдань, а провів ґрунтовне статистично-демографічне дослідження населення м. Києва. Варто відзначити, що одноденний перепис 1874 р. викликав широкий розголос та різні оцінки. Так, після його проведення генерал-губернатор О. Дондуков-Корсаков надіслав на ім'я голови ПЗВ ІРГТ Г. Галагана листа, в якому зазначав, що «завдяки участі та сприянню членів Відділу, їх завзятості, а насамперед раціональним освіченим прийомам виконання цієї нової для населення м. Києва справи, перепис закінчений без найменших труднощів і будь-яких непорозумінь...» та висловлював «найтеплішу подяку». Така оцінка свідчила не лише про прихильне ставлення генерал-губернатора до наукової діяльності Відділу, а й про сумлінне виконання представниками останнього взятих на себе зобов'язань. У той же час, відомий своєю антиукраїнською позицією «Киевлянин» та «Санкт-Петербургские ведомости» опублікували серію статей, у яких звинуватили Південно-Західний відділ в некомпетентності та присвоєнні частини коштів виділених на проведення перепису.

«ОБ ИССЛЕДОВАНИИ хлебной торговли по Северо-Двинскому бассейну». Праця П.Чубинського.-«Труды императорского Вольного Экономического общества». СПб, 1868. Т.2. вып.2.

«ОБ ЭТНОГРОАФИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ Юго-Западной России». Краткое извлечение из доклада, прочитанного действительным членом Географического общества П.П. Чубинским 15 января 1872 г. в отделении этнографии. –«Известия Императорского Русского Географического общества», СПб, 1872, т.8, №3. Газета «Киевлянин» називає цю доповідь «Сжатый очерк этнографических разновидностей малорусского племени на основании материалов о наречиях» (№11, 28 января).

«Шанований дослідник доходить висновку, що народні різновидності цього племені дивовижно співпадають з етнографічними назвами літопису Нестора племен, які населяють Південно-Західний край. На думку Чубинського, малоруське плем'я і в побутовому, і в лінгвістичному, і навіть у топографічному відношеннях являє три головні гілки: українців, сіверян або поліщуків, галичан (русинів або червонорусів), які поділяться на ще менші розгалуження. На карті, преставленій відділенню п.Чубинським, нанесені місцевості, зайняті представниками не тільки кожної говірки і напівговірки, а й показані межі всіх говорів. Повідомлення П.П.Чубинського учасники засідання зустріли з особливим схваленням».

«ОБЪЯСНЕНИЕ П.П.ЧУБИНСКОГО». Відповідь на рецензію в газеті «Киевлянин» №57 на перший том «Записок», в якій зачіпалась і стаття П.Чубинського «Село Сокиринцы и сокиринское ссудо-сберегательное товарищество», зокрема з приводу авторських підрахунків про витрати на утримання рекрутів.

«О ЗАСЛУГАХ ГРАФА А.А. БОБРИНСКОГО В СВЕКЛО-САХАРНОЙ ПРОМИШЛЕННОСТИ».

Промова П.Чубинського, виголошена на екстраординарному зібранні Київського відділення технічного товариства 6 лютого 1872 р (*Киевлянин*, 1872, №19).

«ОБОЗРЕНИЕ ГЛАВНЕЙШИХ ЯРМАРОК В АРХАНГЕЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ». - «Труды Архангельского статистического комитета за 1865 год», Архангельск, 1866, кн.2, с. 208-246.

ОБЩЕСТВО ЛЮБИТЕЛЕЙ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ, АНТРОПОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ, російське наукове товариство в 1863-1931 роках. Основане при Московському ун-ті. Сприяло зростанню інтересу різних шарів населення до природничих наук.

ОВСЯНИЙ К.Р., член Південно-Західного відділу РГТ. В газеті «Киевский телеграф» від 1 січня 1875 р. заявлений як майбутній співробітник газети.

ОГОНОВСЬКИЙ Омелян (1833-1894) – мовознавець й літературознавець, письменник і громадський діяч родом з Рогатинщини, священник, з 1867 р. керівник кафедри укр. мови й літератури Львівського ун-ту. Як мовознавець відстоював окремішність укр. мови з опертям її літ. варіанту на народну основу. О. видав «Слово о полку Ігореві» з укр. перекладом і коментарями, «Кобзар» Т.Шевченка в двох томах, писав поеми «Хрест» і драми «Галшка Острозька», «Федько Острозький», О. був визначним діячем народовецького табору їх організації Народної Ради, співзасновником і видатним діячем товариства «Просвіта», членом – засновником товариства ім. Шевченка.

ОГОРОДНИКОВ Степан Федорович, підпоручик корпусу флотських штурманів, член АГСК, разом з П.Чубинським проводив перепис населення м. Архангельська. В 1864 р. подав у статкомітет статтю «Соломбальське поселення».

ОДАРЧЕНКО Петро Васильович (1903-2004) – літературознавець і фольклорист. Народився у с. Римарівка Гадяцького повіту Полтавської губернії (тепер Гадяцького району Полтавської обл.) у селянській родині. Навчався у Гадяцькій гімназії, в Ніжинському інституті народної освіти

(1926), вступив до аспірантури цього вишу. 1927 р. написав розвідку «Леся Українка й Олена Пчілка». Інтерес до творчості Лесі Українки зріс під впливом праць М.Зерова, який був для нього великим авторитетом. З жовтня 1929 р. наукова діяльність О. надовго припинилась. Його арештували агенти ГПУ і звинуватили в причетності до діяльності Спілки визволення України – неіснуючої підпільної організації, «ставящей своей целью свержение советской власти и восстановление Самостийной Украины». Заслання відбував в Алмааті, Уральську, Курську. Після війни з Німеччиною емігрував у США. Працював на різних посадах, написав праці про Лесю Українку, Т.Шевченка, Панаса Мирного, М.Драгоманова, І.Франка, П.Грабовського. З літературно-критичних статей про сучасних поетів і письменників – Олега Зуєвського, Михайла Ореста, Никифора Щербину, Василя Симоненка, Григорія Чупринку, Сергія Єфремова та багато ін. У статті «Наукова діяльність Павла Чубинського» простежив його життєвий і творчий шлях, звернув увагу на його кореспонденції в журналі «Основа», на широку наукову діяльність, проведену на засланні в Архангельській губернії, проаналізував його матеріали, зібрані в результаті трьох етнографічно-статистичних експедицій, проведених в 1869-1870 рр. і виданих в семи томах «Трудов». «Найбільшу цінність становить друга книга: «Українці Південно-Західного краю (статистика, сільський побут, мова, - пише дослідник. - П.Чубинський дає тут антропологічну характеристику українців на основі дослідження 1365 лікарських карток рекрутських комісій. Ці картки містили дані про зріст рекрутів, будову тіла, колір шкіри, форму голови, чуба, вигляд обличчя тощо. На підставі власних спостережень та матеріалу робить спробу окреслити національний характер українців».

О. не обминув і той факт, що під впливом могутньої творчості Т.Шевченка П.Чубинський написав патріотичний вірш «Ще не вмерла «Україна», який став спершу Національним, а потім Державним гімном України. На підставі проведеного дослідження так оцінив наукову спадщину: «Ці сім томів «Трудів» не тільки були важливими для свого часу. Вони не втратили своєї цінності й для нашої сучасності. Їх часто використовували для видання численних популярних збірників творів українського фольклору. Вони мали велике значення для зміцнення любові до рідної мови, пісні й до рідної культури. Багата наукова спадщина Павла Чубинського була й завжди буде жива й актуальна. Нею користувався Борис Грінченко, укладаючи «Словарь української мови», виданий в Києві 1907 року. «Трудами» П.Чубинського користувалася Українська академія наук 1924-1933 рр., укладаючи російсько-український словник за редакцією акад. С.Єфремова, акад.А.Кримського та інших (на жаль, незакінчений і заборонений владою). Щедро використовувала «Труди» Чубинського Академія наук України, укладаючи 11-томний «Словник української мови» (1970-1980). Сім томів «Трудів» П.Чубинського – це ж багатюща скарбниця української мови. Найновіші академічні видання українських народних пісень, казок, оповідань, переказів, прислів'їв, загадок, також використовують «Труди»

Чубинського- цю безсмертну скарбницю української мови, української усної словесної творчості й української національної культури (Одарченко П. *Наукова діяльність Павла Чубинського*//Одарченко П. *Українська література. Збірник вибраних статей.*-К.,1995.-С.316 -318); *Енциклопедія українознавства. –Т.5.- Львів, - 1996; Одарченко Петро. «Щирий надійний українець»* //Гальченко Сергій. *Скарби літературних архівів. – К., 2012).*

«ОДИН ИЗ НЕВЕДОМЫХ РАСПРОСТРАНТЕЛЕЙ ГРАМОТНОСТИ В НАРОДЕ».Стаття.П.Чубинського. - «АГВ», 1867.№52.

ОЗЕРЕЦКОВСЬКИЙ Микола Якович (1750-1870)-природодослідник – мандрівник, етнограф, академік. Важливе значення для історіографічної науки мали дослідження О., зроблені ним в багатьох подорожах на Ладозьке і Онезьке озера. На Кольський півострів, по Волзі і Валдаю.

«О ЗАСЛУГАХ ГРАФА А.А.Бобринского в свекло-сахарной промышленности». Промова П.Чубинського , виголошена на екстраординарному зібранні Київського відділення технічного товариства. Короткий зміст промови такий: *«Наше Відділення вважає своїм обов'язком вишанувати пам'ять графа Бобринського особливим засіданням у день відкриття пам'ятника йому.*
У рік смерті графа наше Відділення ще не існувало і тому не могло вишанувати пам'ять, як це зробили інші товариства... Сьогодні громадським пам'ятником увічнена людини, яка сприяла в особі приватного діяча економічному процвітання нашого товариства. Це у нас пам'ятник діячу на поприщі промисловості. До цих пір пам'ятниками увічнювалися військові подвиги, діяльність державних сановників і геній письменників. Сьогодні увіковічена діяльність сільського господаря і промислового фабриканта. В той час, коли гр(аф) Бобринський зайнявся буряково –цукровою промисловістю, вона була молодого не лише у нас, а й в усій Європі, - з тою тільки різницею, що рухати її там було легше, ніж у нас. Там сприяв справі і високий рівень науки і більш раціональний рівень економічного життя. Причому у нас у вищих урядових колах довго дивилися з упередженістю на буряково-цукрову промисловість. Тому потрібно було багато енергії, наполегливості, знань і жертвовності, щоб забезпечити існування цієї молодого промисловості, зміцнити її будучину і надати їй широкого розвитку. Все це здійснено графом О.О.Бобринським»
(Киевлянин, 1872, №19).

«О ЛОМОНОСОВЕ», стаття П.Чубинського, надрукована в «Трудах Архангельського статистического комитета за 1865 год», Архангельск, 1866, кн.1, с.1-28.

«О МЕРАХ РАЗВИТИЯ СМОЛОКУРЕНИЯ В СЕВЕРНОМ КРАЕ», брошура П.Чубинського, надіслана у Вільне Економічне Товариство.- «Труды ВЭО», СПб, 1868.т.1У.

«О МИРОВОЗРЕНИИ НАРОДА В ПОСЛОВИЦАХ». Реферат П.Чубинського, прочитаний на засіданні Південно-Західного відділу РГТ 14 жовтня 1873 р. (*Киевлянин, 1873, №123*). У «Записках Юго-Западного отдела Императорского Русского географического общества за 1873 год», Т.1, К.1874. Цей реферат називається «Понятия и представления южнорусского народа о светилах, выраженных в пословицах и поговорках».

ОПРОВЕРЖЕНИЕ. Стаття П.Чубинського з відповіддю на публікацію газети «Биржа» про те, що пароход «Киев» затонув у Дніпрі біля Стахова (*Киевлянин, 1873, №103, №30 серпня*).

«О ПРОМЫШЛЕННОМ СОСТОЯНИИ СЕВЕРА ЕВРОПЕЙСКОЙ РОССИИ И МЕРАХ К ЕГО РАЗВИТИЮ» –«Записки для чтения», СПб, 1867, 310-11, с. 289-372. Анотація П.Чубинського: «Варто тільки кинути погляд на характер Архангельської губернії, щоб прийти до висновку, які галузі промисловості повинні тут розвиватися. Так, перш за все, вона є поморською областю, а тому призначення її мореплавство і суднобудування, морські промисли, а саме : рибальство, забій морських тварин, солеваріння і нарешті зовнішня торгівля. Далі губернія покрита лісом,- і з цього випливає ряд промислів, а саме: лісотехнічне виробництво, , полювання на птахів і хутряного звіра. Зрозуміло, що ліс повинен служити суднобудівельним матеріалом, бо наша губернія є морським краєм і перше призначення його мореплавства».

« О РАЗМЕЖЕВАНИИ». Стаття П.Чубинського без підпису, надрукована в ж. «Основа», 1862. №3, с. 62-71

«ОСНОВА» - літературно-науковий щомісячний часопис. Виходив з січня 1861 по вересень 1862 р. українською і частково російською мовою у С.-Петербурзі, заснований українськими патріотами, переважно колишніми членами Кирило-Мефодіївського Братства Т.Г.Шевченком, М.І.Костомаровим, П.О.Кулішем, В.О.Білозерським. Останнім був видавцем і редактором. О.Ф.Кістяківський був секретарем редакції, Д.Каменецький (директор Кулішевої друкарні) і М.Щербак вели адміністративно – технічні справи. Серед співробітників «О.» були діячі культури різних ідейних переконань, що ставили своїм завданням науково обґрунтувати національні права українського народу на вільний і всебічний розвиток. В «О.» друкувалися твори красного письменства і етнографічно – фольклорні праці та документи, літературна критика та публіцистика, праці на господарчі, педагогічні, музикознавчі, суспільні теми, спогади, дописи, рецензії. З

красного письменства друкувалися поетичні, прозові, драматичні твори понад 40 авторів, зокрема твори Л.Глібова, П.Гулака – Артемовського, П.Куліша, О. Стороженка, С.Руданського, О.Кониського, О.Чужбинського, Ганни Барвінок, Марка Вовчка, Я.Кухаренка, М.Вербицького, А.Свидницького. Відстоюючи право на освіту рідною мовою, «О.» пропагувала створення мережі народних шкіл і видання підручників та науково-популярної літератури. На освітньо-шкільні теми писали П.Чубинський, Б.Познанський, М.Левченко. Літературну критику в «О.» вів П.Куліш, історичну тематику – М.Костомаров, на етнографічні теми писав П.Єфименко, на музичні – О.Серов. Журнал став за короткий час рупором українського національно-визвольного руху в пореформеній Росії. Тільки нечисленні російські журнали прихильно оцінювали «О.» («Отечественные записки» і «Современник»). Більшість («День», «Русский Вестник», «Московские Ведомости», «Вестник Юго-Западной и Западной России», «Современная Летопись») своє вороже ставлення до «О.» виявляли в полемічних статтях з П.Кулішем, М.Костомаровим. Полеміка розвивалася особливо навколо права українців на самостійну українську літературну мову й навчання рідною мовою. За задумом засновників, у часопису мали публікуватися художні твори, праці з історії, історіографії, етнографії, історичні пам'ятки. «О.» посідає важливе місце в історії української культури, сприяла розвитку національної свідомості та національного руху й мала великий вплив на культурний і літературний процес в Україні в 1860-х роках.

На сторінках «О.» було видруковано понад 70 поезій Т.Шевченка, його щоденник зі значними скороченнями, листи. Гроші на видання часопису надав багатий рос. поміщик М.Катенін, дядько Н.Білозерської, дружини В.Білозерського. Після того, як гроші М.Катеніна закінчилися, видання журналу припинилося, оскільки укр. поміщики не надали «Основі» фінансової підтримки. «О.» була першим українським журналом, який репрезентував культурницькі, інтелектуальні й літературні прагнення пореформеної української інтелігенції.

(*Енциклопедія історії України. Т.7.-С.664-665; Бернштейн М.Д. Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50-60 років XIX ст. – К., 1959).*

«О СОСТОЯНИИ АРХАНГЕЛЬСКОЙ ПУБЛИЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ».
Стаття П.Чубинського. - «АГВ», 1868, №18.

«О СОСТОЯНИИ ХЛЕБНОЙ ТОРГОВЛИ И ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ В СЕВЕРНОМ РАЙОНЕ».- (Труды экспедиции, снаряженной Императорским Вольным Экономическим и Русским Географическим обществами для исследования хлебной торговли и производительности в России. Т.1. Вып.6.СПб.-С.497-775).

Павло Чубинський писав: *«Доручений мені район, що входить в межі своїх губерній: Архангельську, Вологодську, майже всю Вятську; шість повітів*

Костромської: Буйський, Солігаличський, Галичський, Чухломський, Кологривський і Ветлужський і Пудожський Олонецької губернії і Чедринський Пермської губернії-найбільший за площею, найбільш незручними шляхами сполучення, найменш населений, з найменш сприятливими кліматичними і ґрунтовими умовами, тому з найменшим обсягом хлібного виробництва... (с.259). Велике упередження проти Півночі! Ще недавно один із впливових органів періодичної преси висловився про Біломор'я, як про країну тундри і оленів. Допоки Північ буде являтися зі сторони своїх тундр, до тих пір трудно чекати розвитку його економічних сил. Поки не буде збудовано залізниці з Вятки на Двіну, до тих пір Північ буде голодувати. Недоїмки будуть накопичуватись, поміщики розвиватися і 4 архангельські іноземні контори виключно господарювати на третині території Європейської Росії» (С.285).

ОСТЕН-САКЕН Федір Романович (1832-1916) – зросійщений німець, учений, мандрівник, державний діяч. У 1865-1871 рр.- секретар РГТ, перший редактор авторитетного географічного видання – «Известия Императорского Русского Географического Общества (ИРГО)», які почали виходити в 1865 році. Це був збірник статей із загальної географії, етнографії і статистики. Секретар РГТ, в 1870 р. їздив в експедицію. Брав діяльну участь у спорядженні експедиції під керівництвом П.Чубинського для вивчення хлібної торгівлі і виробництва у Європейській Росії. Листувався з П.Чубинським. (Котенко А.Л. «Етнографічно-статистична експедиція П.Чубинського в Південно-Західний край»//Український історичний журнал.-2014.-3.-С.129). Неодноразово виконував обов'язки віце-президента РГТ, почесний член РГТ. Помер у Петербурзі, похований на лютеранському кладовищі.

«ОТВЕТ» на статтю межевщика Лебедева, напечатанную в 127-м номере «Биржевых новостей», -«АГВ», 1868, №49

«ОТЗЫВ ИЗ КИЕВА», первісна назва «Общественные вопросы», надрукований у «Современной летописи», №46, 1862, (листопад). Написаний у будинку П.П.Чубинського в Борисполі. Його підписали: Володимир Антонович, Павло Чубинський, Костянтин Солонина, Ол.Стоянов, Михайло Малащенко, Антон Тищенко, Євген Синьогуб, Іван Нечипоренко, Павло Житецький, Віктор Торський, Дмитро Богданов, Тадей Рильський, Микола Синьогуб. Петро Супруненко, Володимир Синьогуб, Борис Познанський, Віктор Синьогуб, Олександр Шашкевич, Федір Гарячковський, Андрій Стефанович, Іван Касяненко. В ньому говориться про відмежування від «Молодої Росії». «Мы объявляем, что с брошюрой «Молодая Россия» не только не имеем ничего общего, не только не намерены принять за нее никакой нравственной ответственности,

но, напротив, считаем ее вредною более, ежели кто-либо другой». Авторы «Отзыву из Киева» заперечували у звинуваченні їх в укр. сепаратизмі.

ОТНОШЕНИЕ О ПРОИЗВОДСТВЕ БУЛЬЙОНА Г.КЛЕЧКОВСКИМ В ПИНЕГЕ». Клопотання П.Чубинського про надання допомоги Клечковському з метою розширення виробництва, а також пояснювальна записка про кількість затрат при виробництві необхідної продукції, а саме: бульйону, клею, мила, рибної юшки.- «Труды ВЭО», СПб, 1868, т.1У, с. 248-252.

«О ТОРФЕ, добываемом в имени графа Браницкого», доповідь, виголошена П.Чубинським на засіданні Київського відділення Російського технічного товариства 14 лютого 1873 р. в залі засідань ун-ту св. Володимира.

ОТЧЕТ АРХАНГЕЛЬСКОГО ГУБЕРНСКОГО СТАТИСТИЧЕСКОГО КОМИТЕТА ЗА 1867 и 1868 ГОДЫ. – «АГВ», 1869, №№17,18, 20-27.

Окремий відбиток-114 с. У цьому звіті П.Чубинський рецензує праці архангельського губернатора С.П.Гагаріна «Северные окраины России», написану французькою мовою, А.Михайлова «Очерки природы и быта Беломорского края 1868),С.В.Максимова «Год на Севере»(СПб, 1859, В.П.Верещагина «Очерки Архангельской губернии», «Беседы о Севере России» в 111 отделении Императорского Вольного Экономического общества по докладам В.А.Долинского, В.Н.Латкина и М.К.Сидорова(СПб, 1867). У звіті П.Чубинський зізнавався: *«Яке не скромне становище статистичного комітету, річний бюджет якого рівний 2000 карбованців і діяльність членів якого нічим не заохочується, крім звання члена, тим більше наш комітет у своїй діяльності нині, як і в попередні роки, не обмежувався тільки обов'язковими роботами. В даному звіті спершу буде викладена діяльність Архангельського статистичного комітету і його членів, а потім буде сказано про праці, які вийшли в 1867 і 1868 роках про Архангельську губернію; але перш за все наведу дані про склад комітету. Комітет перебував під керівництвом начальника губернії, князя Сергія Павловича Гагаріна і складається із помічника голови Герарда Йосиповича Мінейко, із 12 обов'язкових, 10 почесних, 48 дійсних членів і секретаря комітету, а всього 70 членів»*.

Далі П.Чубинський перейшов до аналізу друкованих праць. «Взагалі брошура князя Гагаріна при своєму стислому змісту, має в собі всебічний огляд Архангельської губернії, і будучи перекладена на російську мову, представлятиме собою повний нарис про губернію». «Для маси читачів до появи твору п.Михайлова про Архангельську губернію було тільки дві книги «Год на Севере» п.Максимова і «Очерки Архангельской губернии» Верещагіна. Кожна із названих праць вирізняється своїми перевагами. «Год на Севере» являє собою майже цілком повну картину побуту

Біломорського краю. П(ан) Максимов описує Архангельську губернію у промисловому й етнографічному відношеннях. За його твором читач знайомиться з економічним станом, побутом і обрядами, способом життя мешканців Півночі, їх вдачею, звичаями, повір'ями і мовою. Мистецтво вести розповідь від особи селянина на його місцевому говорі у п. Максимова виходить досконало. Перед нами постає жива людина з особливостями її мови і світогляду. В цьому випадку п. Максимов не має собі суперників». «Книга п. Верещагіна «Очерки Архангельской губернии» нині становить бібліографічну рідкість, між тим як за своїми достоїнствами вона заслуговує на загальну увагу і нове перевидання».

Архангельський історик Ю.Дойков у книзі «П.П.Чубинский. Предтеча украинской свободы» зізнається, що йому не вдалося знайти звіту про Печорську експедицію Чубинського, хоча відомо, що було надруковано 100 екземплярів. Тому обмежимося свідченнями А. М. Попова, який писав: «У 1867 році Павло Платонович брав участь у Печорській експедиції, спорядженої за ініціативою архангельського губернатора кн. С.П.Гагаріна, для дослідження природного багатства й екомічних умов краю і Печорського краю і визначення умов до розвитку благополуччя на Печорі, заселення краю і дослідження напрямку для з'єднання басейнів річок Об і Печори, завдяки чому продукцію Сибіру можна було транспортувати за кордон через Печорський порт. Поїздка Чубинського Печорським краєм продовжувалась близько трьох місяців. За цей час він детально дослідив стан різних галузей господарства, промисловості і торгівлі краю, зокрема оленярство, риболовлю, торгові зносини пустозерів та іжемців і т.д.. Одною економікою краю П.П. не обмежився, і зібрав багато географічних і етнографічних відомостей про край і племена, які його населяли, про зручні для колонізації місцевості по р. Печорі і її притоках в межах Архангельської, Вологодської і Пермської губерній, про Печорський порт, головні місця вирощування модрини і сосни, про клімат краю і т.д.» (*Попов А. Чубинский на Севере.-С.78*).

Чубинському не легко доводилося збирати і досліджувати малолюдний і маловідомий край. В 1867-1868 рр. в Печорському краї, як і по всій губернії, не вистачало хлібних продуктів. Панував голод. Уряд і місцева влада про це замовчувала. Тому Вільне Економічне Товариство і Російське географічне товариство доручили П.Чубинському дослідження хлібного і льняного виробництва і торгівлі в північному районі Росії. Для цього йому довелося об'їхати Архангельську, Вологодську, Оленецьку, Вятську губернії і північні повіти Пермської, Костромської і Новгородської губерній. Вивчаючи на місці виробництво і збут хліба і льону. За 5 місяців (з 10 квітня і по 10 жовтня) Чубинський виконав покладене на нього завдання. Про свою експедицію написав детальний звіт і представив його в Російське географічне товариство.

ОТЧЕТ КОМИССИИ ПО ИССЛЕДОВАНИЮ ПЕЧОРСКОГО КРАЯ
(Разом з Ф.Д.Белінським і В.О.Щербаковим), Архангельськ, 1867.

Надруковано сто примірників, яких знайти не вдалося.

**ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АРХАНГЕЛЬСКОГО ГУБЕРНСКОГО
СТАТИСТИЧЕСКОГО КОМИТЕТА ЗА 1865 ГОД**

Комітет у складі 11 штатних і 60 дійсних членів провів перепис жителів міст і посадів і виявив грамотних 6921 чоловіків і 3538 жінок, що становила 32,32% всього населення. Також охоплені переписом всі повіти губернії з сільським населенням. В результаті проведеної роботи вперше охоплено обліком 236044 жителів всієї губернії за винятком самоїдів, які вели кочуючий метод життя. Серед сільського населення грамотних було 1 на 17 жителів. Говорячи про зібрані різноманітні статистичні відомості, Чубинський провів їх наукову розробку. Окрім того, протягом року написав і подав до друку у працях Комітету статті «Статистично-економічний нарис Корели», «Статистика народжень, шлюбів і смертності в повітових містах і посадах Архангельської губернії» за 5 років, «Головні ярмарки Архангельської губернії», «Економічний огляд міст, посадів та повітів Архангельської губернії». Для точного обліку населення Статистичний комітет ввів обивательські книги, подвірні описи.

Протягом року з географії і топографії були складені програми Щербаковим, Белінським і Чубинським географічна, природничо-історична, Затворницьким -медико –топографічна, які були надруковані в 28 і 29 номерах неофіційної частини губернських відомостей і окремі відбитки розіслані дійсним членам комітету та іншим особам. Монаков склав карти повітів губернії, мезенський повітовий справник Швецов надав комітету зразки нафти і шматок мідної руди. Представлені дійсними членами комітету цінні матеріали з медичної топографії, етнографії, збірник актів, що стосуються економічного і звичаєвого стану краю, свідчення з історії церков, моделі землеробського знаряддя. Комітет допомагав створенню Антропологічного й Етнографічного Всеросійського музею Московського товариства любителів природи. Бібліотека поповнилась новими творами. У зв'язку з приїздом в Архангельськ надзвичайного і повноваженого посла Франції барона Талейрана музей статистичного комітету і палати державних маєтностей об'єднані в один і розміщені в одному пристосованому приміщенні. За чотири місяці його існування музей відвідали 1070 осіб, в т.ч. двічі відвідав французький посол із своєю свитою і залишив похвальний відгук. Музей переданий у відання статкомітету, він має чотири відділи: етнографічний, зоологічний, мінералогічний і ботанічний та промисловий.

Для увічнення пам'яті М.В.Ломоносова статистичний комітет з височайшого дозволу відкрив підписку на встановлення пам'ятника на його батьківщині в с. Денисівка і запровадження Ломоносовської стипендії в гімназії для одного із селян губернії. Статистичний комітет як місцева адміністративно – наукова установа для проведення урочистого вшанування

пам'яті вченого в Архангельську і в с. Денисівка, створив комісії в такому складі: в **Архангельську** із помічника голови комітету Г.О.Мінейка, і членів: адхимандрита Доната, А.О.Любовидського, І.О.Смольяна, А.І.Василевського, Є.А.Плотникова, А.Д.Мохначова і П.П.Чубинського.

В Холмогорах: із протоієрея Ключарева, повітового справника Баскакова, чиновника нагляду за волостями Ієвлева, бургомістра Батракова, членів комітету Анциферова, Ефименка, Карповича, Кенігсфеста і Тишинського. За сценаріями, розробленими членами комісій, були проведені святкові урочистості в Архангельську і Холмогорах (*«АГВ»*, 1866, №№2,3,окремый відбиток-68 с.).

«ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КИЕВСКОГО отделения Русского технического общества в 1872 году», написаний П.Чубинським і надрукований в газеті «Киевлянин», 1873,№30.

ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КИЕВСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ РУССКОГО ТЕХНИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА ЗА 1875 год.-
«Киевлянин»,1876, №19.-12 февраля

ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЮГО -ЗАПАДНОГО ОТДЕЛА ИМПЕРАТОРСКОГО РУССКОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА ЗА 1874

ГОД».-К.,1875. Звіт П.Чубинського, виголошений на засіданні Відділу.

Зокрема він наголосив на працях двох співчленів А.В.Класовського і О.О.Русова, які були нагороджені срібними медалями імператорського Російського географічного товариства. І далі: виданий за перший рік існування Відділу 1-й том «Записок», був зустрінутий дуже співчутливо.

Про нього з'явилися рецензії в «Известиях» ІРГТ, в «Киевлянине», в «С.Петербургских ведомостях», «Неделе», в «Знании», в «Отечественных записках», «Правде», Про брошуру «Остап Вересай» були відгуки у всіх російських газетах і в багатьох іноземних».

ОТЧЕТ О ЛЬНОВОДСТВЕ, льняном производстве и льняной торговле в Северном районе.-«Труды экспедиции, снаряженной Императорским Вольно-Экономическим и Русским Географическим обществами для исследования хлебной торговли и производительности в России», СПб, 1869. Т.1. Вып.2, с. 71-153.

«Об їжджаючи місцевості довіреного мені району для дослідження льняного виробництва і торгівлі, не залежно від відомостей, зібраних мною на місці, я звертався за інформацією відносно льняного виробництва до земських управ, мирових посередників, відносно льняної торгівлі – до купців. Окрім того я намагався збирати відомості в кожній місцевості від старожилів і людей компетентних відносно окремих предметів, передбачених моєю програмою. Всі, до кого я звертався за відомостями, з готовністю повідомили їх мені, за винятком деяких осіб, які, на жаль,

відмовились повідомити мені що небуть відносно їх місцевості, але таких відмов я зустрічав небагато».

«Виробництво поширене у Вологодській, В'ятській і Костромській і частково в Оленецькій губерніях, але вирощують його не всюди в однаковій мірі. Промисловим обробітком льону займаються у Вологодській губернії на р. Вилегда, Сухоня, Юга, Вологда і Вага; у В'ятській льонарство розвинене переважно в північно-західній частині. У Костромській у північних повітах воно мало розвинене, більше сіють у повітах: Буйському, Галицькому і Ветлузькому, але тутешній льон не високої якості і в цих повітах льонарство не становить такої галузі господарювання, як у Вологодській або В'ятській губерніях.

Ще в гіршому ставні льонарство у повітах Кирилівському і Білозерському Новгородської губернії. В Оленецькій губернії тільки в Пудозькому повіті розводять льон, як предмет збуту; в інших же повітах і в Архангельській губернії в повітах; Шенкурському, Пінезькому, Онезькому і Мезенському, а також Чедринському Пермської губернії льон сіють в обмеженій кількості він цілком не задовольняє домашніх потреб. В інших частинах Архангельської губернії льону не розводять» (П.Чубинський).

ОТЧЕТ АРХАНГЕЛЬСКОГО ГУБЕРНСКОГО СТАТИСТИЧЕСКОГО КОМИТЕТА ЗА 1863 ГОД

Звіт П.Чубинського, надрукований в «Архангельских губернских ведомостях». 1864.-№7.-7 березня. Відділ другий. Частина неофіційна.

«ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АРХАНГЕЛЬСКОГО СТАТИСТИЧЕСКОГО КОМИТЕТА ЗА 1864 ГОД». Складений П.Чубинським і надрукований в №4 «Архангельских губернских ведомостей» за 1865 р. За звітний період у комітеті працювали 57 дійсних членів, з них 27 проживали в Архангельську. 30 – у повітах. Відбулися зміни в адміністрації комітету. Посаду помічника голови комітету склав віце-губернатор М.Ф. Страховський. На його місце обрано помічником голови старшого учителя історії Архангельської гімназії Герарда Йосиповича Мінейка. Чубинський інформував про написану ним записку, в якій виклав значення статистики для уряду, суспільства і науки, також визначив обов'язки статистичного комітету, які вимагали точних відомостей, зібраних правильним шляхом, потрібних для опису губернії. Щоб залучити до роботи якомога більше приватних осіб, котрі б знали яку інформацію слід збирати і подавати в статистичний комітет, були розроблені П.Чубинським і П.Єфименком три програми: статистичну, звичаєвого права й етнографічну, які були розглянуті, доповнені і надруковані губернських відомостях й окремими відбитками роздані і розіслані членам комітету та іншим особам. Преосвященний єпископ Нафанаїл звернувся до священників з проханням допомогти збирати матеріали для опису губернії, а голова комітету

губернатор М.М.Гартинг через газету звернувся до всіх із закликом збирати необхідні відомості відповідно до розроблених програм.

Важлива робота проведена комітетом з перепису населення м.

Архангельська. На той час у місті проживало 20178 осіб, з них 9820

військових, або 48,6%. У місті – 32345 сімей і 2154 житлових будинків.

Комітет провів підготовку до проведення перепису населення по кожному повіту. Безпосередньо П.Чубинський склав іменний список сільських населених пунктів губернії, список статей, поміщених в неофіційній частині губернських відомостей з 1838 по 1864 рік, що стосуються опису губернії.

Детально розписав питання, над якими працюють члени комітету і окремі особи, для складання адресного календаря губернії та пам'ятної книжки за кожен рік. Інформував про сприяння комітету імператорській археологічній комісії, Московським товариством сільського господарства і любителів природознавства при Московському університеті.

Видана накладом 200 екземплярів брошура про перепис народонаселення м.Архангельська, проведений членами комітету 22 грудня 1863 р., окреслив завдання для підготовки перепису населення по повітах губернії, про збір відомостей про ярмарки, складання пам'ятної книжки Архангельської губернії на 1865 р., написання праць, присвячених пам'яті М.Ломоносова, поповнення бібліотеки статистичного комітету новими періодичними виданнями та книгами інших статистичних комітетів, працями з економічного стану Росії та окреми відбитками статей, надрукованих в «Архангельських губернських відомостях».

«Колекція музею Архангельського комітету, - пише П.Чубинський, - яка була на виставці, привернула на себе увагу Московського товариства природознавства, яке звернулось до нашого комітету з проханням сприяти як в працях товариства, так і поповненні етнографічного антропологічного Всеросійського музею, на що комітет виявив повну готовність».

У переліку статей, які надійшли в статистичний комітет, Чубинський називає і свої «Економічний огляд міст і передмістя Архангельської губернії за 1864 рік», «Про головні ярмарки Архангельської губернії», «Колонізація Мурманського берега», надрукована в «Архангельських губернських відомостях». Вона викликала такий інтерес, що її передрукували «Северная почта», «С-Петербургские ведомости» і «Голос». Бібліотека статистичного комітету поповнилась виданнями статистичних комітетів інших губерній, працями економічного стану Росії та окремими відбитками статей, надрукованих в «Архангельських губернських відомостях». Завдяки старанням членів комітету музей поповнився різними видами гербарію, колекціями гірничої породи, мідної руди, старовинними рукописами на бересті, колекцією різних предметів. Музеєм завідує член комітету Белінський. Словом, у віддаленому губернському місті може існувати установа, яка приносить користь науці.

Висловив подяку членам комітету за активну участь у перепису, складанні атласу р. Північної Двіни і карти Архангельської губернії та інших завдань, покладених на статистичний комітет.

ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АРХАНГЕЛЬСКОГО ГУБЕРНСКОГО СТАТИСТИЧЕСКОГО КОМИТЕТА ЗА 1866 ГОД.-«АГВ», №2,5,34.

Окремий відбиток -122 с. У цьому звіті П.Чубинський подав рецензії: на статтю М.К.Сидорова «Север России» (Русский Вестник, 1866, май-июнь, с. 84-91); на брошуру В.Н.Латкина «О наших промышленных делах»(СПб, 1866); на книгу В.Свенке «Новая Земля в географическом, естественном, историческом и промышленном отношениях»(СПб, 1867); на исследование Н.Я.Данилевского «Рыбные и зверинные промыслы на Белом и Ледовитых морях»(СПб, 1862).

Із 122 сторінок звіту до нас дійшло тільки 5. За словами Ю.Дойкова,П.Чубинський почав свій звіт з повідомлення про те, що Центральний статистичний комітет висловив Архангельському статистичному комітету подяку за наукову діяльність в минулі роки. Розбираючи записку М.Сидорова «Північ Росії», представлену купцем – золотопромисловцем у Вільне Економічне Товариство, а потім опубліковану в «Русском вестнике», Чубинський зауважив: «Що до дипломатичних міркувань Сидорова, то вони не дуже обґрунтовані. Сидоров хоче знайти зв'язок наміру норвежців на нашу прикордонну з Норвегією область з перебуванням в Архангельську королівського шведського корвета «Наяда» і мандрівкою барона Талейрана Надзвичайного уповноваженого посла імператора французів в Соловецький монастир через Повенець і Сумський Посад.

Може бути це тонке міркування, але чи воно справедливе».

Окрім праць Сидорова і Данилевського, Чубинський розібрав ще брошуру засновника Печорської кампанії Василя Латкина «О наших промышленных делах». Звіт закінчив проблемами економічного стану Півночі Європейської Росії, зокрема, наголошуючи на стані доріг і доставці хлібних і льняних товарів до Архангельського порту.

ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЮГО-ЗАПАДНОГО ОТДЕЛА ИМПЕРАТОРСКОГО РУССКОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА за 1874 год.

Складений П.Чубинським і надрукований окремою брошурою (К.,1875). Керуючий справами доповів, що діяльність відділу за перший рік залишилась помітною. Праці двох наших співчленів А.В.Класовського і О.О.Тулова були відзначені Російським географічним товариством, вони були нагороджені срібними медалями. Виданий перший том «Записок» був зустрінутий досить співчутливо. Про нього появились рецензії в «Известиях Русского географического общества», в

«Киевлянин», в «Отечественных записках», в «Правде», були відгуки у всіх російських газетах і в багатьох іноземних.

Дійсними членами Відділу обрано 55 осіб, а всього їх було 145. Головними роботами відділу були участь його членів у переписі населення Києва і роботі 3-го археологічного з'їзду. 7 лютого 1875 р. керуючим справами обрано учителя Олексія Антеповича.

«ОЧЕРК НАРОДНЫХ ЮРИДИЧЕСКИХ ОБЫЧАЕВ И ПОНЯТИЙ В МАЛОРОССИИ».- «Записки Императорского Русского географического общества по отделению этнографии», СПб, 1869, Т.2. (кандидатська дисертація П.П.Чубинського).

Народні юридичні звичаї існують, не дивлячись на те, що нема влади і установ, які б охороняли їх. Їх існування, їх діяльна сила полягає у свідомості народу про їх справедливість і розумність. Той, хто звик дивитись на народ як на темну масу, яка сліпо підкоряється старовині, пояснює добровільне підкорення народу існуючим звичаям звичкою жити так, як жили діти і батьки. «Дійсно, в народі, особливо землеробському, прихильність до старовини сильно розвинута і тільки цією прихильністю і може бути пояснено ті обряди і передсуди, які залишились в ньому одною пустою формою, і які сам народ не може пояснити, втративши розуміння їх змісту; він тримається їх лише тому тільки, що так поступали діди і батьки. Але якщо дійсно народ дотримується обрядів, які втратили свій внутрішній зміст і стали пустою формою, то тим ще не можна пояснити існування народних юридичних звичаїв. Вони є ніщо інше, як вираження відомості народу про справедливість; вони є властивим наслідком економічних умов і морального розвитку народу; вони цілком виходять із логіки і побутових умов землероба. Заговоріть з будь-яким малоросійським селянином про існуючий юридичний звичай, і він з повним усвідомленням пояснить вам його значення і необхідність. Ви побачите, що звичай поважається не тому лише, що так поступали діти і батьки, але і тому, що в ньому визначається його розумність, корисність і справедливість. Взагалі народ не такий наївний, як декому здається».

Ця праця стала наріжним каменем з українського звичаєвого права. У 1870 р. «Очерк...» було відзначено срібною медаллю Імператорського Російського географічного товариства, а через 30 років по смерті автора, визначаючи його яскраву роль в історії укр. відродження загалом, Іван Лебединський спеціально виокремив здобутки у дослідженні звичаєвого права, охопивши в своїй оцінці ще одну капітальну працю П.Чубинського- «Народные юридические обычаи по решениях волостных судов», що вийшла в 1872 р. в шостому томі «Трудов»: *«Нужно сказать, что труды Чубинского по обычному праву явились первыми систематическими работами в этой области и для русской науки так, как ...исследование Пахмина «Обычное гражданское право в России» т.1, 11 появилось только в 1877-9 году»* («Я сів те, що Бог послав...»). Львів. 2009.-С.54-55).

П

ПАВЛОВИЧ Андронік Іванович, чернець ім'я Олександр (1798-1874) – архимандрит, єпископ Архангельський і Холмогорський, Полтавський і Переяславський. Уродженець с. Кобрин Гребля Тальнівського р-ну Черкаської обл. Навчався у Києво-Могилянській академії. 1847 р. його призначено протоієреєм Архангельського морського собору. Під час облоги Соловецького монастиря (1854), яка тривала два дні, коли два кораблі англійських військ розпочали обстріл Соловецького монастиря і вимагали його капітуляції. П. уміло організував оборону, озброївши добровольців з послухників та арештантів, які перебували в монастирі. Виявивши мужність, захисники Соловецького монастиря, маючи на озброєнні всього дві гармати, змусили англійців відступити. Архимандрит Олександр першим зробив крок до увічнення пам'яті Петра Калнишевського, схованого в казематах Соловецького монастиря і викресленого з життя, історії, з пам'яті. П. на могилі кошового отамана встановив гранітну плиту з викарбуваним написом: **«Господь наш Иисус Христос положил душу свою на кресте за всех нас, не хочет смерти грешника.**

Здесь погребено тело в Бозе почившего кошевого бывшей некогда Запорожской грозной Сечи казаков атамана Петра Калнишевского, сосланного в сию обитель по высочайшему повелению, снова был освобожден, но уже сам не пожелал оставить обитель, в коей обрел душевное спокойствие смиренного христианина, искренно познавшего свои вины. Скончался 1803 года октября 23 дня, в субботу, 112 лет от роду, смертью благочестивою доброю.

Блаженни мертвии умирающий о Господе! Аминь. А.А.1856».

Могили П.Калнишевського відвідав П.Чубинський, перебуваючи на Соловецьких островах з губернатором С.П.Гагариним. Епітафію на могилі він передав історику й етнографу П.С. Єфименку для статті «Калнишевский, последний кошевой Запорожской Сечи. 1891-1803», надрукованій у листопадовій книзі ж. «Русская старина». П.Єфименко подав пояснення криптоніма «А.А» -«архимандрит Александр –сооружитель памятника» (*Зиль А.Народознавец.Павло Чубинський і його доба. К.,2009*).

«ПАВЛО ЧУБИНСЬКИЙ». Бібліографічний довідник.

До 175-річчя від дня народження. Бориспіль, 2000. Уклав краєзнавець В.М.Литвин. У довіднику подано бібліографію видань наукових праць, публіцистичних, художніх творів про життя та творчість видатного вченого, фольклориста, етнографа, громадського діяча, автора слів Державного Гімну України Павла Платоновича Чубинського (1839-1884), який народився і похований у Борисполі.

ПАНАЄВ Іван Іванович (1812-1862) – рос. письменник і журналіст. В «Отечественных записках» і в «Современнике» друкував твори, в яких наявні тенденції критичного реалізму. В повістях і нарисах викривав сваволлю кріпосників, чиновників, безвілля інтелігенції, але не піднісся до широких соціальних узагальнень. З 1847 р. разом з М.Некрасовим видавав журнал «Современник». Був знайомий з П.Чубинським. Вони разом були гостями О.Штакеншнейдер.

ПАНТЕЛЄВ Лонгін Федорович (1840-1919), видавець, учасник студентського руху 60-х років ХІХ ст., діяч першої організації «Земля і воля». У своїх спогадах описав деякі епізоди університетського життя, в яких згадує П. Чубинського серед студентського активу Петербурзького ун-ту.

ПАНЧЕНКО Володимир Євгенович (1954-2019), укр. літературний критик, літературознавець, письменник, автор відомих статей, монографій, підручників на літературну та історичну тематику, професор Національного ун-ту «Києво-Могилянська академія», доктор філологічних наук, член Національної спілки письменників України, народний депутат України 1-го скликання. Закінчив філологічний факультет Одеського ун-ту. Автор статті «Сила Чорноземна наш Чубинський...»//Дзеркало тижня.-2006.-№25.-С.31

ПАНЧЕНКО Федір Тимофійович, військовий лікар, родом із с. Черняхова Київського повіту із сім'ї простого селянина. Закінчив медичний факультет Київського ун-ту 1861 р. Працював військовим лікарем. 1866 року заарештований за зберігання і виявлення складу галицьких і українських книжок, що становили громадівську власність. 1877 р. переведений на службу з Києва до Гомеля. Член Київської Громади 60-х років

ПАРОМОВ П. І. — городовий м. Пінега в 1849 -1863 рр., надвірний радник. Автор нарису «Описание города Пинеги» в 1855 році, надрукованому в газеті «Архангельские губернские ведомости» (1855.- №50) і «Архангельском сборнике» в 1865 році. Він же описав м. Мезень і повіт, м.Кола для пам'ятної книги Архангельської губернії. Як городовий рапортував губернатору про поведінку політичних засланих, в т.ч. і про П.Чубинського, таким чином: «Спосіб життя ведуть, властивий побуту благородних осіб. Читають книги і газети... Всі згадані особи знайомі між собою».

ПЕНСЬКИЙ К.М.- секретар Подільського статистичного комітету, який прихильно поставився до експедиції П.Чубинського і сприяв йому у проведенні досліджень. Керівник експедиції висловлює вдячність йому в загальній передмові до матеріалів і досліджень.

ПЕРГАМЕНЩИК Олексій Вікторович, скульптор –монументаліст
Народився у м.Миргород у 1978 році. У 1979 році переїхав з сім'єю в м.
Київ.

З раннього дитинства, розвиваючи свій творчий світ, у 1987
році почав навчання в художній студії «Мозаїка», де освоював кераміку та
розпис.

У 1991 переїхав в м. Саутгемптон, Англія, навчався в художній студії школи
Cantell.

Проживаючи у США, з 1992 р. паралельно зі школою, поступив до
Кентського університету на ф-т живопису та скульптури під керівництвом
проф. Тайрелла.

У 1995, повернувшись до Києва, екстерном
закінчив Республіканську Художню школу за спеціальністю скульптор.

У 1996 поступив на ф-т
скульптури Національної Академії Образотворчого Мистецтва
та Архітектури, випустився з якої у монументальній майстерні проф. В.А.
Чепелика у 2001 році. Одразу поступив до асистентури скульптурного ф-ту
та до аспірантури ф-ту архітектури до проф. Седака. Дипломувався у 2004
році.

З 1999 є дійсним членом Національної Спілки Художників України.
Учасник багатьох виставок та симпозиумів зі скульптури на Україні та за
кордоном. Автор багатьох пам'ятників з каменю,
зокрема мариністу Р.Г.Судковському 2001 рік у м. Очаков, Князю Святославу
(2004) на Пейзажній алеї в Києві, П.П. Чубинському (2020) та Св. Князю
Борису (2021) м. Бориспіль. Ряд скульптур автора прикрашають Успенський
собор у Лаврі, етномузей В.А. Юценка та багато інших. У 2000
р. заснував творчу майстерню «Пергамос», творчим колективом
якої створено сотні скульптур та предметів декору для парків, резиденцій,
готелів і бізнес-центрів. Натхненний
вченнями відомих професорів скульптури,
митець послідовно рухається напрямком, освітленим великими
геніями минулого, зокрема: Микеланджело, Берніні, Мештрович, Кербель та
ін.

П. невпинно розвиває та вдосконалює авторську техніку різьблення в
камені (граніті, мармурі, та ін.) без використання перехідної гіпсової
моделі, практикуючи вільне висікання, вирізаючи подекуди до 80% маси з
блоку. Він підкреслює неповторність своїх композицій та
демонструє непересічний професіоналізм у всіх своїх творах. Велику
увагу митець приділяє історичній тематиці, особливо акцентуючи на
ілюструванні багатой на події і постаті історії України.

ПЕРЕТЦ Лев Миколайович(1871-1942) -російський літературознавець. У статті «П.П.Чубинський на засланні (1862-1869 рр.) та його листування», надрукованій на машинці й частково написаній від руки. Проте вона не була опублікована і зберігається в Інституті рукопису НБУ ім. В.Вернадського. Справа, що містить статтю, має 32 аркуші. Стаття присвячена листам П.Чубинського до поета Я. П, Полонського. Листування свідчить про дружні стосунки цих двох людей, описує їхні зустрічі в Петербурзі, у будинку Штакеншнейдерів. Наведені у статті листи, знайдені в Пушкінському домі в Ленінграді (шифр 12591/1.ХХ.6 6), ті самі, що їх опублікував Федір Савченко(*Листи П.П. Чубинського до Я.П.Полонського (1860-1874)// За сто літ.-Харків-Київ, 1930.-Кн.6.-С.134-144*).

ПЕРША ЕКСПЕДИЦІЯ П.ЧУБИНСЬКОГО ПО УКРАЇНІ. У загальній передмові до матеріалів і досліджень керівник експедиції писав: «У першу поїздку я відправився по нагірній Придніпровській полосі через повіти: Київський, Каневський, Черкаський. По долині р. Рось через Каневський і Черкаський, а також Таращанський, Сквирський, Васильківський і з Бердичівського повіту переїхав в Житомирський повіт Волинської губернії. Звідси відправився по долині р. Случ через Новоград-Волинський і Старокостянтинівський повіти в Подільську губернію через повіти: Проскуровський, Ушицький і Кам'янець-Подільський. З Кам'нця – Подільського я відправився в Бесарабію і об'їхав Хотинський повіт і потім через Ушицький, Проскурівський і Кам'янець- Подільський повіти, поблизу Австрійського кордону. Далі вирушив через повіти: Старокостянтинівський, Кременецький, Дубенський і Володимиро-Волинський Волинської губернії, в Грубешів Люблінської губернії. Звідси через повіти: Грубешівський, Томашевський, Замостський, Красноставський, Люблінський, Любартовський, Влодавський, Холмський і Бельський в Брест-Литовськ. Звідси через Брест-Литовський і Кобринський повіти Гродненської губернії у Волинську через повіти: Ковельський, Луцький, Ровенський, Новоград-Волинський, Житомирський і Радомислський Київської губ. повернувся в Київ». За першу поїздку дослідник об'їхав 43 повіти.

ПЕТЕРБУРЗЬКА ГРОМАДА. Перша українська громада виникла в Петербурзі. До її складу належали М.Костомаров, П.Куліш, Т.Шевченко, редактор «Основи» Василь Білозерський, Всеволод Порфірович Коховський - український письменник і педагог(*Див. УЛЕ, Т.3, - с. 30*), правник О.Кістяківський, український культурний діяч Григорій Вашкевич, який допомагав П.Чубинському у випуску його «Праць», ймовірно разом з Д.Каменецьким правив коректуру «Кобзаря» Т.Шевченка 1860 р.; з Костомаровим уклав «Кобзар» Шевченка 1867, написав спогади про М.Костомарова. До української громади Петербурга входили Ф.Черненко, Д.Каменецький, М.Стороженко, С.Глушановський, Михайло, Федір та

Олександр Лазаревські, Григорій Честахівський, Володимир Амвросійович Менчиць(Менчиц) – український фольклорист і етнограф та ін.

За підтримки поміщиків – українофілів В.Тарновського й Г.Галагана було організоване видання творів українських письменників, в 1861-1862 рр. у Петербурзі виходив журнал «Основа», що став осередком тодішнього національного руху українства.

ПЕТЛЮРА СИМОН ВАСИЛЬОВИЧ (1879-1926)- державно-політичний діяч, публіцист, організатор укр. збройних сил, Головний Отаман військ УНР, голова Директорії УНР. Народився у Полтаві в родині полтавських міщан козацького походження. Початкову освіту одержав у церковно-приходській школі, а з 1895 р. навчався у Полтавській Духовній семінарії, в якій належав до таємної укр. громади, за що 1901 р. був виключений із семінарії. Як активний член громади, що стала ядром Революційної Української Партії (РУП) у Полтаві. З 1902 р. почав співробітничати в Літературному Науковому Віснику і восени того ж року під загрозою арешту виїхав на Кубань до Катеринодару, де спочатку вчителював, а потім під керівництвом Ф.Щербини працював над архівами Кубанського Війська. За діяльність у Чорноморській Вільній Громаді, що була філією РУП, і співробітництво у закордонних виданнях був заарештований, а потім випущений «на поруки», у березні 1904 року виїхав до Києва. В 1906 р. працював секретарем газети «Рада», в 1907-08 роках співредактор органу УСРДРП «Слово». 1909 р. поселився в Москві, де для заробітку працював бухгалтером. Одружився з Ольгою Більською. З 1912 р. П. спільно з О.Л.Селіковським редагував ж. «Украинская жизнь», що виходив до початку 1917 року. До 30—річчя смерті П.Чубинського замовив і надрукував у журналі №1 і №3 за 1914 р. спогади про нього Ф.Вовка, І.Лебединського, О. Русова, М.Сумцова, Л.Білецького. З березня 1917 працював в організації на допомогу фронтові «Союз Земств», був заступником уповноваженого на західному фронті.

Ставши головою Укр. Військового Комітету Західного Фронту, П. був делегований на перший Всеукраїнський Військовий З'їзд у Києві, де був обраний головою Укр. Генерального Військового Комітету, а при утворенні Ген. Секретаріату Центральної Ради став першим ген. Секретарем військових справ і всю енергію спрямував на створення укр. збройних сил. У кінці 1917 р., не погоджуючись з політикою голови Генерального Секретаріату В.Винниченком, вийшов з уряду і виїхав на Лівобережну Україну, де організував Гайдамацький Кіш Слобідської України, який у січні-лютому 1918 р. відіграв вирішальну роль у боях за Київ і ліквідації більшовицького повстання, центром якого був завод «Арсенал». Після гетьманського перевороту був арештований і ув'язнений на чотири місяці. Потім виїхав у Білу Церкву, де взяв участь у протигетьманському повстанні, після якого увійшов до складу Директорії й очолив Армію УНР. Протягом 10-ти місяців очолював збройну боротьбу Армії УНР і УГА проти

більшовиків і Денікіна. Опинившись в оточенні ворожих сил і безвихідному становищі, уряд УНР виїхав за кордон до Варшави. В еміграції продовжував боротьбу за Україну. Загинув у Парижі від кулі більшовицького агента Шварцбарта (*Енциклопедія українознавства, Т.6*).

ПЕТРОВ Микола Іванович (1840-1921) – укр. літературознавець російського походження, родом з Костромської губернії, член Укр. Наукового Товариства у Києві, дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка, член.-кор. Петербурзької АН, академік УАН з 1919 р. Закінчив Київ. Духовну академію (1865). Викладав словесність у Волинській духовній семінарії, з 1870 р. – теорію словесності, рос. і зарубіжну літературу в Київській духовній академії (з 1876 р. – професор). Був організатором і директором Церковно-археологічного музею. У своїх дослідженнях дотримувався порівняльно-історичного методу в літературознавстві. Автор «Нарисів з історії української літератури ХУІІІ ст.» та «Нарисів історії української літератури ХІХ ст.». Вивчав творчість Г.Сковороди, О.Кониського, І.Котляревського, І.Некрашевича та ін.

В етнографічних працях писав про укр. народний елемент у ранніх творах М.Гоголя, про укр. історичні пісні, легенди, про сліди впливу рос. билин на укр. народну усну словесність, про укр. народні свята, театр тощо. Окрему групу праць П. становлять монографії «Холмська Русь», «Волинь», «Подолія», «Бессарабія».

П.Чубинський знав М.І.Петрова за листуванням або зустрічався з ним у Києві, але в листі від 5 квітня 1870 року звертається до нього як до знайомого: «Вельмишановний пане, Миколо Івановичу! Ви, певно читали, що у звіті імператорського Російського географічного товариства вже висловлював Вам вдячність за повідомлену інформацію. Тепер я звертаюся до Вас і прошу передати моє прохання Андрію Федоровичу (Хойнацькому) про таке: 1. Нині я готую до видання казки. Запросіть учнів записати ті, які вони знають, і надішліть негайно. Бажано також пісні обрядові, а саме: веснянки, колядки, щедрівки, купальські, жнивварські, гаївки та ін.

2. Не відмовте просити учнів кожного повіту скласти табличку говірок за програмою з мови. Зразок цієї таблички додаю. Довіряю себе Вашій увазі й надіюся на Вашу допомогу. Залишаюся відданим і з пошаною до Вас».

(*Петров М. Скрижалі пам'яті.-К., 2003. –С.256*). Зберігся лист М.Петрова від 15 листопада 1869 року у відповідь, мабуть, на усне прохання П.Чубинського. В ньому М.Петров писав: «Маю честь подати Вашому Високоченству:

1. Матеріали для опису деяких свят і річних обрядів. Зведений текст я вибрав з учнівських творів трьох курсів. Імена, прізвища учнів, місце їхнього проживання здебільшого занесені до другої, а в третій – примітки Миколи Яциньського із с. Пісок Житомирського повіту.

2. Закінчення опису належать тому ж Миколі Ящинському, якому належить особисто переданий Вам опис народних ігор, хороводів і початок опису весілля.

3. Копію твору учня Олександра Ковалевського із села Красносілки Старокостянтинівського повіту про деякі річні свята.

4. Два з половиною аркуші моїх заміток про різні предмети етнографії із зазначенням збоку імен, прізвищ і місця проживання учнів, які подали відомості про ці предмети. Потім, бажаючи успіху у Вашій роботі, прошу Вас повідомити мені результати Ваших етнографічних досліджень, якщо тільки вони будуть видані» (*Там само*, С.255).

Отже, успішній роботі експедиції сприяли не лише окремі особи, а й цілі колективи, зокрема учні Волинської духовної семінарії.

«ПЕЧАЛЬНЫЕ ВЕСТИ О СОСТОЯНИИ СПЛАВА ТОВАРОВ по р. ЮГУ». Стаття П.Чубинського.- «АГВ»,1867, №28.

ПИЛАЦЬКИЙ КОСТЯНТИН БОГДАНОВИЧ, інспектор класів
губернської гімназії, автор опису Архангельська

ПИЛИПЕНКО Володимир. Згадується у справі «О дворянах Синегубе В., Пилипенко В. и помещике Потоцком Л.», які звинувачувалися в агітації селян с. Пилипча Переяславського повіту (нині Баришівського району) з метою підняти повстання проти царського уряду і перевірці показань Синьогуба В. про існування в Києві таємного товариства «Малоросійська громада». Після вибуху польського повстання 1863 року, яке охопило Польщу і Правобережну Україну, неспокійно було і на Переяславщині. Уряд велів проводити нічні обходи для ліквідації на вулицях різного шуму і незаконних зібрань. Саме в один з таких обходів у селі Пилипча Переяславського повіту й було затримано чималий гурт козаків і «владельческих» селян, а разом з ними і двох киян – В. Пилипенка і В. Синьогуба, що, як з'ясувалося на слідстві, умовляли місцевих мешканців приєднатися до польських повстанців. На допиті стало відомо, що В.Пилипенко навчав людей співати революційних пісень. Серед них була пісня з такою кінцівкою:

Беріть ножі в руки –
Дайте муки за муки
Гострі ножі точені,
В царській крові мочені-
Мочені, аж горять

На панів і на царя (*Г.И. Марахов. Социально-политическая борьба на Украине в 50-60-е годы XIX века, К., 1981.-С.98-128*).

ПІЛЬЧИКОВ Дмитро Павлович родом з елисаветрадського [колишнього Бобринецького] повіту на Херсонщині, син убогих міщан. Вищу освіту

здобув у Київському ун-ті. Прикметною рисою його була любов до літописної мови; в звичайній розмові орудував він нею, наче рідною, живою, українською. В ун-ті любив Дмитро Павлович надавати своїм знайомим прізвиська всяких "мужів": той був у його "муж разума", той "муж прозорливости", той "муж сквернословія" і т. д. Скінчивши ун-т, Пильчиков доки не виїхав у Полтаву, перебував у Києві і приятелював з Костомаровим, Шевченком, Кулішем, Білозерским, Марковичем і належав до Кирило-Мефодіївського товариства. Доля тоді заступилася за його. Товариство не мало реєстру товаришів — а доносчик студент Олексій Петров не назвав чомусь Пильчикова в своєму доносі і таким чином Дмитро Павлович не попав в лабети "третього отдѣлення" і дістав собі учительство в Полтаві в кадетському корпусі. Спершу учив він самої історії, а потім дано йому ще політичну економію і статистику.

Людина жива, чутлива до всього доброго, вільного, прекрасного; людина жвава, з душею поетичною, з глибоким переконанням українським, з широкими поглядами політичними і з широкою ерудицією.

ПИПІН ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ (1833-1904)- російський літературознавець, фольклорист, академік Петербурзької АН. Закінчив Петербурзький ун-т. З 1863 співробітничав у журналі «Современник», з 1867 — у журналі «Вестник Европы». П.- представник культурно-історичної школи в літературознавстві. Друкуватися почав 1853 року. Праці з питань давньої і нової рос. літератури, російської народної словесності, історії слов'янських літератур. Досліджував проблеми розвитку української мови, літ-ри, народної творчості. Автор нарисів з історії української літератури в кн. «Історія слов'янських літератур» (Т.1-2, 1879-1881, у співавторстві), статей про укр. літ. процес, про рос. твори Т.Шевченка та рецензій на праці з укр. літ-ри. Третій том його «Історії російської етнографії» (Т.1-4, 1880-1902) присвячений Україні. Праці П. з укр. літ-ри та етнографії (фольклору) високо цінував І. Франко. Почесний член Наукового товариства імені Шевченка (1903). Належно поцінував діяльність експедиції і її керівника П.Чубинського. П. вважав, що експедиція є головною науковою працею дослідника і *«представляет одно из замечательных предприятий, какие только были сделаны в нашей этнографии. Труд этот занимает первое место в ряду других сборников подобного рода по обилию заключающихся в нем этнографического материала и исследований»*.

Самого П.Чубинського характеризував так: «Своїм розумом, особистою вдачею, способами дослідження Чубинський був видатним етнографом-збирачем, єдиним і своєрідним діячем у цій галузі науки. Це була людина всебічно обдарована: ми говорили про його невтомну працьовитість, але, як показують самі його праці, це був водночас розум практичний, який швидко освоювався з навколишнім побутом у найрізноманітніших його виявах: він умів дуже тонко спостерігати народні звичаї, схоплювати їх істотні дані, розшукати на місці тямущих людей і

надати своїй роботі наукового значення. Це був без сумніву, організаторський таланти, здатний скласти план роботи, вибрати виконавців і довести до кінця складну справу» (*Пыпин А.Н. История русской этнографии. Т.3, 1891.- С. 347*).

ПИСЬМО о содействии производства парусины, холста, равендука в Архангельске. Лист надісланий у Вільне Економічне Товариство разом із зразками продукції, де він обговорювався на зборах 111 відділення 25 жовтня 1868 р і одержав схвалення. —«Труды ВЭО», 1868, т. 1У, с. 4321-422.

ПІВДЕННО-ЗАХІДНИЙ ВІДДІЛ імператорського Російського географічного товариства в Києві.

Самостійне наукове товариство, створене у Києві 13 лютого 1873 р. для вивчення географії, етнографії, економіки і статистики України. Основоположниками відділу були 27 осіб, а саме: В.Б.Антонович, В.Л.Беренштам, М.Х.Бунге, Ф.К. Волков (Вовк), Я.Г.Демченко, П.І.Житецький, В.І.Зайончевський, А.В.Клосовський, М.А.Константинович, В.Х.Кравцов, М.М.Левченко, М.В.Лисенко, П.К.Любимов, К.П.Михальчук, В.А.Рубінштейн, О.О.Русов, Є.К.Трегубов, В.Г. Фон-Бооль, Г.М.Цехановецький, Ю.Ю.Цвітковський, І.Я.Чередниченко, П.П.Чубинський, В.Я.Шульгін, М.В.Юзефович, Г.Я.Янчевецький, і М.П.Яснопольський, які стали дійсними членами відділу. Протягом року були вибрані в дійсні члени ще 63 особи. Серед членів-засновників відділу здебільшого були члени київської Старої Громади. Першим головою був таємний радник Григорій Павлович Галаган, заступником голови-дійсний статський радик Василь Васильович Борисов, керуючим справами Павло Платонович Чубинський. У першому півріччі обов'язки керуючого справами виконував дійсний член відділу Олександр Олександрович Русов.

Відділ видав два томи «Записок»(1874-1875), в яких були праці О.Клосовського, В.Антоновича, О.Русова, М.Яснопольського, П.Чубинського, О.Роговича, Ф.Вовка, М.Лисенка, М.Драгоманова, М.Левченка та ін. Окремими додатками у «Записках» були опубліковані думи, пісні бандуриста О.Вересая, бібліографічний покажчик праць, присвячених природі Київської шкільної округи (О. Роговича), матеріали Г.Купчанка про Буковину, зб. пісень. Заходами Товариства були видані зб. Чумацьких пісень І.Рудченка,(1874), історичних пісень В.Антоновича і М.Драгоманова та 3 томи творів М. Максимовича . У березні 1874 р. Т-во провело перепис населення Києва, у серпні з ініціативи Тов-ва відбувся Третій Археологічний з'їзд у Києві, а в березні 1875 р. Тов-во взяло участь у географічному конгресі та виставці в Парижі. В 1874 р. проти керівництва Тов-ва почалося цькування рос. кіл, особливо М.Юзефовича і В.Шульгіна, й обвивачення його в «українофільстві» та неблагонадійності. Зокрема, газета «Киевлянин» ухопила за чутки та плітки проти Відділу в тому, що його члени під час проведення одноденного перепису в Києві «навязивали жителям «малоруський язык» (не наречие). А між іншим в інструкції для реєстраторів перепису, що її складав «наблюдательний Комитет», сказано: реєстратори, відбираючи листки, питають домовласників, яким наріччям –великоруським, малоруським чи білоруським – говорять люди простого походження, що показали своєю рідною мовою – російську... Далі «Киевлянин» говорить, що «Відділ цей подібний до якогось католицького ордену», й базує цю свою заяву на тому, що «Відділ відмовився прийняти до складу своїх членів 4-х осіб (професора Вальтера, Пантюхова, Воскресенського й Андріяшева), що справді не говорять і не пишуть по-малоросійському, але які могли би бути корисні для наукових статистичних праць Відділу».

То чому кожного з них забалотовано, судити трудно, бо обрання, як і скрізь, було закритим. Відділ не думав нікого провалювати. Але «Киевлянин» заходить так далеко, що вимагає від Відділу висловити догану тим діячам, що *«штучно накидають школі і народові місцеву говірку, як окрему літературну мову»* (Савченко Ф. *Заборона українства 1876 р.* - С.57-58).

Після виборів (у травні) 1875р. головою став В.Антонович, а його заступником П.Чубинський. Але переслідування посилювалося і Тов-во мусило обмежити свою діяльність. Згідно постанови Емського указу 1876 р. рос. уряд ліквідував Відділ і наказав П.Чубинському й М.Драгоманову залишити Київ. Таким чином перша наукова установа по вивченню України була ліквідована. (*Енциклопедія українознавства. Т.6.; Савченко Ф. Заборона українства в 1876 р. К., 1930*).

ПІНЕГА- повітове місто Архангельської губернії, розташоване на р. Пінега, від якої одержало назву. Місце, де розкинулось місто, з давніх часів називалось Паволоком. Саме на чотирикілометровій відстані між річками Пінега і Куля волокли човни від одної річки до іншої. Царським указом від 20 серпня 1780 року цю місцевість назвали містом. Того ж року з міста Кевроля переїхав в Пінегу воєвода зі своїм правлінням, а 1781 році імператриця Катерина II наказала видати з казни 8 тисяч крб. на будівництво в містечку кам'яного собору. Тут за давнім звичаєм у святкові дні проводились кулачні бої. Здавна славилась Пінега жвавими торгами та ярмарками, які проводили двічі на рік: Благовіщенська і Миколаївська. Місто Пінега віддалене від Петербурга на 1160 верст, від Москви – 1285 верст, від Архангельська -202 версти. В адміністративному відношенні Пінега становить одну поліцейську частину із чотирьох кварталів під відомством

городового. В обов'язки міщан входило щоденне постачання (по черзі) двох коней в поліцію для пожежного спорядження..

В Пінезі 70 будинків і 694 жителі, з них чоловіків 391 і 303 жінки, чотири вулиці, одна площа і 3 мости, приходське училище, в якому 35 хлопців і 16 дівчат (1854 р.) Жителі містечка Пінега займаються хліборобством, сінокосами, постачанням лісу в архангельське адміралтейство, утриманням поштової і земської станцій, рибальством, торгівлею різними виробами, тваринництвом в домашньому господарстві.

19 січня 1863 року в Пінегу прибув П.П.Чубинський. Виїхавши з Архангельська 17 січня, двохсоткілометрову відстань додали два дні. В Пінезі, глухому повітовому містечку, більше схожому на село, ніж місто, поселилася ціла колонія засланих. За словами А.Попова, самотнє життя П.П.Чубинського скрашувало знайомство, пізніше близька дружба з місцевим акцизним наглядачем Ф.П.Нероновим, людиною, яка різко виділялася своїми особистими якостями серед повітового чиновництва. Через деякий час після приїзду Чубинського в Пінезі утворилась ціла колонія засланих. Передусім студент Казанського університету Микола Вишневський, абітурієнт університету Арсен Симановський. До цього гурту пристали поляки Коверський, колишній мировий посередник Віленського повіту, Поплавський- відставний офіцер, поміщик Мінської губернії. Трохи пізніше до гурту долучився засланий дворянин Віленської губернії Владислав Антонович Клечковський. 18 травня 1863 року з Мезені до Пінеги прибув на посаду дворянського засідателя у Пінезький повітовий суд Олександр Стронін, який без вагань влився в осередок молодих людей. Всі вони гуртувались навколо Неронова, у

якого Чубинський і Стронін були майже домашніми людьми.

Архангельський губернатор систематично одержував рапорти місцевого городского надвірного радника П.Паромова, а потім від титулярного радника П.Шевченка такого змісту: *«спосіб життя вони (засланці) ведуть властивий побуту шляхетних осіб. Читають книжки, й газети . Усі названі особи знайомі між собою»*. Про Чубинського губернатор одержав такий рапорт: «Кандидат права Санкт-Петербурзького університету Павло Платонович Чубинський за височайшим повелінням засланий в Архангельську губернію під нагляд поліції. Але за що саме (городовий не знав – А.З.). За згодою колишнього начальника Архангельської губернії з паном губернським прокурором Чубинського допущено на посаду судового слідчого в Пінезі. Чому тоді 9 січня за №3 наказано мені мати за паном Чубинським, коли він буде у місті, таємний поліцейський нагляд за його позаслужбовими діями й поведінкою, відповідно до встановленого законом порядку?» Чубинський у Пінезі судовим слідчим служив 9 місяців. Влітку 1863 року в Пінегу прибув новий губернатор Микола Мартинович Гартинг, який змінив на цій посаді М.І.Арандаренка, з наміром провести ревізію. В казначействі він образився тим, що казначей був не в мундирі, а в сюртуці, у суді він висловив кілька зауважень Чубинському. А коли справа дійшла до обіду, то губернатора запросив за стіл Неронов – єдиний, хто був сімейний. Зайшовши, губернатор нікому не подав руки, крім господарю і господині. За обідом високий гість він себе стримано, говорив лише з ними, а з іншими перекидався пустими напівофіційними питаннями, що дратували Чубинського, який теж був учасником обіду. Власне з губернатором розмова не в'язалася. Проте наступного дня знову був обід в одного з чиновників у

тому складі, що й першого дня. Нарешті губернатор зрозумів, в якому гурті знаходиться, розслабився. Вів себе просто, багато жартував, сміявся, над тутешніми чиновниками, сперечався, і як пише О.Стронін. «пив за здоров'я пінезького гуртка», подібного якому він не зустрічав ні в одному місті Архангельської губернії. Прощаючись, він потиснув руки всім і кожному. Чубинський теж примирився з губернатором, котрий від'їжджаючи, запросив його з собою в дροжки. Під час проводів, О.Стронін описує таку картину: «Наступного дня губернатор поїхав зовсім, його проводжали всі учасники обідньої трапези. Чубинський провів високого гостя до самої річки, де на березі ще раз і тільки йому дісталось рукостискання; між тим як стежачи за ним справники і городничі, що були тут, тільки облизувалися». Після таких проводів з Архангельська надходили вісті, що губернатор не міг нахвалитися Чубинським і пінезьким гуртком. Пінезька зустріч з губернатором змінила становище Чубинського. У жовтні 1863 року його перевели в Архангельськ на посаду секретаря губернського статистичного комітету (*Паромов П. Описание города Пинеги // Архангельский сборник.-Архангельск, 1865; Попов А. П.П.Чубинский на Севере//Известия Архангельского общества изучения Русского Севера.-1914. -№3.-С.75; Дойков Ю. П.П.Чубинский. Предтеча украинской свободы.Архангельск, 2007).*

ПЛОТНИКОВ Єгор(Георгій) Андрійович (1806-1883) – архангельський купець і громадський діяч, член Архангельського комерційного суду, церковний староста Різдвяної церкви, директор Архангельського дитячого притулку, член правління публічної бібліотеки, почесний громадянин м. Архангельська. П.Чубинський згадує його у звіті Архангельського губернського статистичного комітету за 1865 рік як члена особливої комісії по відзначенню 100-

літнього ювілею пам'яті М.В.Ломоносова в м. Архангельську.

«ПО ВОПРОСУ ОКРУЖНЫХ ХИМИКОВ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЛАБОРАТОРИИ». Доповідь П.Чубинського, заслухана на засіданні Київського відділення Російського технічного товариства 14 травня 1873 р.

ПОГРЕБЕННИК Федір Петрович (1929 -2001) – укр. літературознавець, доктор філологічних наук, професор, вчений –енциклопедист, заслужений діяч науки і техніки, лауреат Державної премії України ім. Т.Шевченка, член Національної спілки письменників України. Закінчив Чернівецький ун-т. Дослідник укр. літ-ри кінця 19- поч. 20 ст., міжслов'янських літ. взаємин, історії укр. критики і журналістики, текстології. Автор праць «Леся Мартович», «Осин Маковей», «Василь Стефаник. Семінарій», «Сторінки життя і творчості Василя Стефаника». Один з авторів 8-томної «Історії української літератури», монографії «Українська література в російській критиці», дослідження «Українські пісні – гімни»(1992), в якому згадує і вірш-пісню П.Чубинського «Ще не вмерла Україна...» (*Українська Радянська Енциклопедія. Т.8*).

ПОГУКОВЩИНА, стаття П.Чубинського, надрукована у 8-му номері ж. «Основа» за 1861 р. Її зміст навіяла розповідь одного свідка з Радомишльського повіту про те, що при запровадженні християнства в цьому краї старалися повернути народ ходити в нову новоспоруджену православну церкву. Народ пішов спершу із за цікавості, і коли йому тут сподобалося, попросив священика «погукати». Священик, щоб залучити народ до церкви, погодився з цим проханням. Поскільки ця забаганка повторювалася щоразу, то духівники вважали за потрібне

обкласти звичай «погукання» податками. Кожен з прихожан повинен був давати духовенству щороку вулик бджіл. Потім, коли народ утвердився у вірі, вже перестали гукати, звичай цей і далі продовжувався.

ПОДОРОЖ НА МОГИЛУ Т.Г.ШЕВЧЕНКА

У липні 1862 року П.Чубинський зібрав до гурту своїх однодумців, щоб спільно вклонитися могилі Великого Кобзаря. Його супутниками були Віктор і Володимир Синьогуби, Іван Касяненко і студент Дмитро Богданов. Місцем зібрання було с. Війтове(тепер Войкове Згурівського району Київської області. Хлопці були у простому селянському одязі і нагадували радше сільських парубків, ніж інтелігентних людей. Переночувавши в хаті Синьогубів, наступного дня прибули в Бакумівку, що поблизу містечка Баришівка, до поміщика Тимофія Івановича Думитрашка-Райча- далекого родича Платона Чубинського. З Бакумівки вирушили до Березані, з Березані шлях проліг до Переяслава, де переночували у знайомого батька Дмитра Богданова. Ранком четвертого дня мандрівки дісталися до пристані. І тут –розчарування. До прибуття пароплава треба чекати цілу добу. Вертатися до Переяслава було далеко й не з руки, тому зупинилися в хаті одного єврея, де й заночували. Коли по дніпрових берегах розбрелися ранкові сутінки, Володимир Синьогуб з І.Касяненком пішли до річки ловити рибу. До незнайомих рибалок пристав андрусівський селянин Микита Козоріз і почав вимагати: «Віддайте вудки. Дніпро не ваше, а моє і моїх односельців». До нього долучилися ще два андрусівці. Вони насадили на хлопців, наче коршуни на молодих пташенят. Відчувши лихе, хлопці віддали вудки і накивали п'ятами до своїх товаришів, які ще відпочивали. Швидко зібравшись, гурт мандрівників пішов у наступ на М.Козоріза та його спільників. Андрусівці не знали, що за хлопці перед ними в простому селянському вбранні, і вже

готові були почухати кулаки. Першим спалахнув П.Чубинський і вдарив палицею М.Козоріза. Володимир Синьогуб з І. Касяненком накинулися на товаришів Микити. Невідомо, чим би все закінчилося, якби не втрутився в бійку Віктор Синьогуб і не погасив спалах гніву супротивників. Настало перемир'я. Андрушівці повернули хлопцям вудки, а ті почакували їх чаркою горілки. Так розійшлися з миром. Тим часом засвистів і зашумів колесами пароплав «Володимир», на який сіли мандрівники й попливли до Канева. Тільки зійшли з пароплава, як хлопців зупинив городничий. Певно, побачив у них підозрілих бунтівників.

-Куди йдете?- запитав подорожніх.

-- На могилу Тараса Григоровича,- хором відповіли

-Звідки ви?

-З Борисполя.

Городничий записав їх прізвища, і хлопці пішли своєю дорогою. Спершу влаштувалися на квартиру в селянина під Тарасовою горою. А потім пішли до гори, пройшли тією дорогою, якою несли труну з тілом Т.Шевченка. Піднялися до могили, постояли, посумували. Потім приєдналися до гурту людей, серед яких були свідки похорону поета. Наслухавшись розповідей, П.Чубинський раптом сам долучився до оповідачів, і вже навколо нього зібрався чималий гурт слухачів. П.Чубинський згадував про зустрічі з живим поетом у Петербурзі на літературних вечорах, у редакції журналу «Основа», на квартирі М. Лазаревського, про похорон на Смоленському кладовищі й прощання з поетом, коли кортеж з тілом Т.Шевченка вирушив навесні 1861 року в Петербурга в Україну, як в останню дорогу проводжали тисячі студентів університету. Розмова була довгою. Охочих послухати спогади про живого Шевченка було багато. За спогадами непомітно спливав довгий літній день. За звичаєм розстелили рушники на траві,

порозкладали домашні припаси. Випили за упокій душі батька Тараса. Лише потім пішли розглядати місто. По дорозі їх зустрів квартальний наглядач і записав їх прізвища. Дізнавшись, хто вони і чого приїхали до Канева, вимагав наступного дня покинути місто. Щоб не накликати гніву канівської поліції, домовилися з човнярем, який довів їх до Переяслава, звідки роз'їхалися по домівках. П. Чубинський з Дмитром Богдановим та Віктором Синьогубом на Бориспіль, а звідти – на батьківський хутір. Цей похід буде названий крамольним і в протоколі фігуруватиме одним з пунктів звинувачень П. Чубинського як небезпечного в краї агітатора.

ПОДОЛИНСЬКИЙ Сергій Андрійович (1850-1891)-
 - учений, мислитель, громадський і політичний діяч, член Південно-Західного Відділу РГТ. Родом із с. Ярославка Бобровицького району на Чернігівщині. Виходець із заможної дворянської сім'ї. Навчався вдома, а потім 1-й Київській гімназії (1866). Продовжив освіту на фізико-математичному ф-ті Київського ун-ту (1867-1871), який закінчив із золотою медаллю. Відвідував марксистський гурток викладача-демографа М. Зібера, був активним членом народницької групи «чайковців». У січні 1872 виїхав до Парижа, де розпочав вивчення медицини із професором К. Бернаром. Познайомився з російським народником П. Лавровим, поринув у життя народників – емігрантів. У Лондоні зустрів К. Маркса, поділяв його економічні теорії, але засуджував за політичний централізм. У 1873-1874 продовжував медичні студії в Цюриху, одночасно допомагав П. Лаврову видавати ж. «Вперед», де публікував статті з економічної

історії. П. закидав російським народникам нехтування національним питанням і намагання підпорядкувати собі національні рухи Російської імперії. Перебуваючи в Україні 1874 р., П. став активним членом «Молодої громади», брав участь у київському міжнародному археологічному з'їзді. У родинному маєтку Ярославка лікував хворих селян, писав брошури укр. мовою, які видавав у Відні галицький однодумець О.С.Терлецький. Від 1875 в газеті «Киевский телеграф» вміщав статті про свої враження від подорожі по Австро-Угорщині, в яких доводив національну єдність тамтешніх українців і наддніпрянського населення. У травні 1876 одержав від Бреславського ун-ту диплом лікаря. Із липня 1876 до червня 1877 жив у Києві, займався «громадівськими» справами, писав науково – популярну монографію про хліборобство в Україні, яку вислав М.Драгоманову для публікації у Швейцарії. На початку 1878 виїхав з дружиною за кордон, де працював з М.Драгомановим над українськими темами. Навесні 1878 здійснив поїздку до Іспанії, описав, порівнюючи Каталонію з Україною. Закінчив монографію «Ремесла й фабрики на Україні», яку М.Драгоманов видав у 1880 р.

Сьогодні науковці вважають П. предтечею екологічного мислення. Стаття «Праця людини та її відношення до розподілення енергії» започаткувала засади оригінальної теорії праці не тільки в економічній, а й у моральних категоріях, що аналізувалися під кутом зору природничо – наукових процесів.

Разом з М.Драгомановим і В.Павликом видавав у Женеві укр. часопис «Громада», підписав його радикальну політичну «Програму». 1882 П. припинив наукову і громадську діяльність. Хворим повернувся до Києва, де він згодом помер. Похований на Аскольдовій могилі. Пам'ятник тепер на Звіринському кладовищі (*Енциклопедія історії України*)

ПОДОСЕНОВ Федір Васильович, колезький асесор. Брав участь у перепису населення міст і околиць Архангельської губ., зокрема Шенкурську. П.Чубинський згадує його в «Отчете АГСК за 1864 год».

ПОЗНАНСЬКИЙ Борис Станіславович(1841—1906)-письменник, етнограф, громадський діяч. Народився в м. Стародубі Чернігівської губ. (нині Російська Федерація) у збіднілій шляхетській сім'ї. У 1859—1861 рр. навчався на історико-філологічному факультеті Київського ун-ту, по закінченні якого вчителював у селах Київщини і в м. Катеринославі, де був заарештований і висланий до м. Острогозька Воронезької губ. із заборonoю жити в українських губерніях. Живучи в Острогозьку, а пізніше — на Північному Кавказі (до кінця життя), Познанський проводив етнографічні дослідження серед місцевого українського населення. Друкував етнографічні розвідки та прозові твори в журналах «Основа», «Киевская старина», «Зоря», «Вестник Европы».

До сьогодні постать Бориса Познанського настільки мало досліджена, що на одному з інтернет-сайтів датою його смерті зазначено не 1904, а 1917 рік!... Інформацію про перебіг діяльності Київської громади одержував Борис Станіславович з листів небагатьох колишніх приятелів. Одночасно слід відзначити регулярне листування Бориса Познанського з Миколою Лисенком. Щоправда, з листів М. Лисенка до побратима від 1884 р. – до 1905 р. залишилося лише зо два десятки, а від Познанського до Лисенка взагалі тільки один, бо раз по раз Лисенко зазначав на початку «Прочитаєш – знищ листа»... Подібної приписки не знайдено в жодному з відомих листів М. Лисенка до інших адресатів, що, на наш погляд, підкреслює наявність безумовної політичної складової у їхньому листуванні.

Як етнограф досліджував український народний побут — «Одяг малоросів» (1905) («Труды двенадцатого археологического съезда в Харькове». Т. 3, Москва, 1905), окремі твори фольклору — «Дві старі українські пісні і з приводу їх» (1885); «З приводу статті Неймана про Бондарівну» (1902); народні історичні оповідання — «Спогади про польське повстання в Україні 1863 р.» (1885); «Спогади про некрутчину за колишнього ладу» (1889).

В історичних розвідках звертався переважно до історії Києва та Київщини ХІХ ст. — «Імператор Олександр у Білій Церкві в графині Браніцької», «Нотатки про сарану, що була в Києві 1861 р.» (обидві — 1889); «Дещо про козаччину на Україні в 1855 р.» («Киевская старина», 1905, Т. 89, № 4).

Виступав також із художніми творами — оповідання та повісті «Що чулося й що бачилося» (1886); «Полячка» (1890); «Попок» (1894); «Сімсот первий і сімсот вторий закон», «Картинки сучасного селянського побуту», (обидва — 1900). Залишив спогади «Картини мого минулого» (1892). Також серед його творів — «Спогади» (1913).

ПОКОТИЛО, справник Кемського повіту. Брав участь у перепису населення Архангельської губ.

ПОКРОВСЬКИЙ Михайло Павлович - (1840 -?) – студент Петербурзького ун-ту, активний учасник студентського руху 60-х років. Арештований 5 жовтня 1861 року в Петербурзі на квартирі М.В.Альбертіні. Разом з Чубинський брав участь у студентській демонстрації. П.Боборикин у спогадах пише «...Коли студентська юрба рушила у зворотний шлях вожаки були радісно збуджені. Із них найсильнішим по характеру був Михаеліс, потім Микола Неклюдов, Микола Утін, Чубинський, Покровський та ін.» (Боборикин П.Д. *За полвека. Т.1.-М.-1965.-С. 253*).

ПОЛИТЕХНИЧЕСКАЯ ВЫСТАВКА В МОСКВЕ. Перша кореспонденція П.Чубинського, надрукована в газеті «Киевлянин», 1872 в №73 від 20 червня. В ній кореспондент засвідчив, що політехнічна виставка –

перша не тільки в Росії, а й у Європі. Її мета –познайомити зі станом промисловості і мистецтва.

Друга кореспонденція «Из Москвы». –Киевлянин, №75.

В ній П.Чубинський повідомив , що 14 червня відбулося засідання відділення промислового з'їзду. Розглядалося питання про заходи, які сприяють розвитку різноманітних видів кредиту.

Третя кореспонденція без назви. Оглядова. Автор П.Чубинський (*Киевлянин, 1872,№76*).

Четверта кореспонденція «Политехническая выставка». – Киевлянин,№82.

Сільськогосподарський відділ виставки для нашого чорноземного краю мав велике значення – і треба зазначити – він дуже повчальний, тут і колекції ґрунтів, і прилади для аналізів, і добрива, і землеробське знаряддя, і продукція землеробства. Колекція землеробського знаряддя дуже багата, але це не наші знаряддя. Вони представлені агентами закордонних фабрикантів, німецьких, англійських, американських, шведських та ін.

П'ята – «Промышленный съезд в Москве». Кореспонденція П.Чубинського (*Киевлянин, 1872,№83*).

16 червня відбувалося засідання з'їзду. Обговорювалося питання про російський торговий флот, про торгівлю чаєм, льонівиробництво, технічну освіту. Жаль, що на з'їзді було так мало представників промисловості. Щодо півдня Росії, то на засіданнях цього з'їзду не було жодного фабриканта з цього краю.

Шоста. «Малорусское плем'я» (*Киевлянин, 1872, № 85*). Короткий витяг із доповіді, прочитаної дійсним членом Географічного товариства П.П.Чубинським у Відділі етнографії. П.Чубинський також пред'явив **«Карту наречий, поднаречий и говоров Южной России»**, складену разом з К.Михальчуком.

П(ан) Михальчук, опрацьовуючи зібрані експедицією матеріали, дійшов до того ж висновку, що і Чубинський під час експедиції, тобто переконався у співпадинні етнографічного поділу Нестора-літописця з тими підрозділами, які можуть бути зроблені на основі особливостей мови і топографічних умов. Співпадиння мови і говірок з поділом Нестора на окремі племена свідчать про древність населення Південно- Руського краю. Указані Нестором племена існують і нині, не дивлячись на всілякі перевороти, набіги печенігів, хозар і половців, татарський погром, напування Литви і народну спустошливу боротьбу з поляками.

Сьома кореспонденція. «С Политехнической выставки» (*Киевлянин, 1872, № 86*). Кореспонденція за підписом «П». Під цим криптонімом П.Чубинський приховав своє прізвище.

4 липня на Політехнічній виставці у великій аудиторії манежу почалися читання з російської мови і арифметики для народних учителів. Особливо безкоштовні квитки видавалися на ці читання тільки особам, які належать до вченого та навчального відомств. Сільським учителям був організований

безкоштовний вхід на виставку. Слухачів спершу було близько 300, але до 10 липня їх стало майже 500. Більшість їх – учителі підмосковних губерній, із Харківської і Катеринославської осіб по 20, а із Західного і Південно-Західного краю учителів не було, але було по 2-3 наглядачі народних училищ і майже всі інспектори народних училищ.

Лектори – викладачі військових гімназій, пп.Бунаков і Євтушевський, читали чітко і для більшості зрозуміло, але читання їх, особливо Бунакова з російської мови, який читав із зошита, були дуже теоретичні. Слухачі-учителі дорікали лекторам з недостатнім ознайомленням із народним середовищем і елементами народної школи і говорили «хай би вони всі свої положення застосували до селянських дітей, ми б подивилися, чи так гладко пішло, як вони розповідають».

Восьма, остання кореспонденція «С Политехнической выставки»

(*Киевлянин, 1872, №88*). Заклучна кореспонденція П.Чубинського, присвячена розвитку кустарної промисловості, яка в Південно-Західному краї не дуже розвинута і не представлена зовсім на виставці.

ПОЛІНКОВСЬКИЙ Мордохай Іонович. Збираючи етнографічні і статистичні матеріали про євреїв, П.Чубинський звернувся до Полінковського, як до людини розумної і позбавленої фанатизму, зробити доповнення і зауваження до творів єврейських авторів Берліна і Брафмана(автора «Книга кагала»), а також доставив детальний і цікавий збірник зібраних етнографічних матеріалів про обряди, повір'я, свята, заняття, весілля, похорони, родини, описав детальну характеристику євреїв, які займаються різними професіями. Окрім того, Полінковський склав за програмою РГТ нарис юридичних звичаїв, властивих євреям. Таким чином, пише П.Чубинський у передмові до сьомого тому, виникла можливість створити досить повний етнографічний нарис про євреїв.

ПОЛОНСЬКИЙ Яків Петрович (1819-1896), російський поет, член-кореспондент Петербурзької АН. Друкуватися почав 1840 р. Писав про побут народів Кавказу . У 60-70 рр. у його поезії появилися громадянські мотиви. Збірка «Вечірній дзвін» пройнята мотивами старості, смерті. Автор поеми –жарту «Коник –музикант», повістей «Визнання Сергія Чадлигіна», «Дешеве місто», «Круті гори». Написав «Спомини про Шевченка» (1876), з яким був особисто знайомий. Багато віршів П. поклали на музику О.Даргомижський, П.Чайковський, С.Рахманінов та ін. «Пісня циганки», «Затворніца» стали народними піснями. Поезії П. перекладав П.Грабовський. З П.Чубинським познайомився у домі Олени Штакеншнейдер, де обидва займалися вихованням дітей. Відомі листи П.Чубинського до Я.Полонського часів заслання в Архангельську губернію. Вони пройняті великою повагою до поета, теплом і відвертістю. В них П.Чубинський писав про свій побут засланця, свою долю, іноді звертався за допомогою сприяти його гіркій долі

(Українська Радянська Енциклопедія; Листи П.П..Чубинського до Я.П. Полонського (1860-1877)//За сто літ.-Харків-Київ, 1930.-кн.6).

ПОМИЛЕНКО О.І.- мировий посередник 4-ї ділянки Луцького повіту Подільської губ. Він подав експедиції етнографічні матеріали своєї ділянки, за що П.Чубинський висловлює йому щиру вдячність у загальній передмові до матеріалів і досліджень.

ПОПЛАВСЬКИЙ Віктор Зігізмундович –відставний поручик, поміщик Мінської губернії, засланий до м.Пінега, де перебував під наглядом поліції разом П.Чубинським.

ПОПОВ Андрій Миколайович (1890- 1939) – архангельський історик, бібліограф, дослідник історії м. Архангельська. Учився в Архангельській духовній семінарії, Петербурзькому психоневрологічному інституті. Працював у бібліотеці Архангельського товариства вивчення російської Півночі (Архангельського общества изучения русского Севера (1915-1918), в губернському відділі народної освіти, пізніше – завідував Будинком книги ім. М.В.Ломоносова Архангельського товариства краєзнавства, науковий працівник – бібліограф Північної крайової наукової бібліотеки. Автор статті «П.П.Чубинский на Севере//Известия Архангельского общества изучения Русского Севера.- 1914.-№3), написаної на основі записів щоденника О.Строніна та іншими доступними тоді джерелами. До статті він додав і бібліографію праць П.Чубинського, які пов'язані з Архангельською губернією та були опубліковані в період заслання. Арештований 9.02. 1935 за звинуваченням у контрреволюційній пропаганді. Розстріляний. Реабілітований посмертно у вересні 1989 р.

(Поморская энциклопедия, Архангельск, 2001. Дойков Юрий. П.П.Чубинский. Предтеча украинской свободы.Архангельск, 2007).

«ПО ПОВОДУ ЖУРНАЛОВ ЗАСЕДАНИЯ 111 ОТДЕЛЕНИЯ
Императорского Вольного Экономического Общества 20 и 28 марта. Стаття П.Чубинського// «АГВ», 1867. №31.

«ПО ПОВОДУ Киевского общества взаимного страхования свеклосахарных и рафинадных заводов», доповідь виголошена П.Чубинським на засіданні Київського відділення Російського технічного товариства 14 травня 1873 р. і надрукована в газеті «Киевлянин», 1873, №64

ПО ПОВОДУ НЕУРОЖАЯ В АРХАНГЕЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ. –
«АГВ», 1868. №81,82.

ПОСЯДА Іван Якович (1823-1894) - педагог і політичний діяч, член Кирило-Мефодіївського Братства родом з Полтавщини. 1847 р. засланий до

Казані, де закінчив університет, після чого учителював у Росії. У 1869 р. повернувся в Україну, де був директором Коростишівської вчительської семінарії, згодом – народних училищ у Воронежі і Оренбурзі (до 1891 р.). Після відставки повернувся в Україну, де й помер (у Коростишеві).

ПОСЬЄТ Костянтин Миколайович (1819-1899)- генерал-адмірал. Закінчив морський кадетський корпус, плавав по Білому й Балтійському морях, займався науковою роботою з питань озброєння військових флотів і нарощування бойової сили військових кораблів. За працю «Озброєння військових флотів» відзначений Демидівською премією. У чині капітана першого рангу його призначили наставником великого князя Олексія Олександровича. Здійснив багато морських подорожей, ходив разом з «найсвітлішим вихованцем» у Середземне море й Атлантичний океан. 1871 р. відвідав Америку, Канаду, Китай, Японію, Сибір. У 1874-1888 рр. очолював міністерство шляхів сполучення. Багато зробив для поліпшення пароплавства у внутрішніх водах Росії. Під його керівництвом проведено багато гідротехнічних робіт, прокладено понад 2000 км залізничної колії, вироблено і затверджено загальний статут російської залізниці тощо. П. добре знав П.Чубинського, цінував його як знавця Далекої Півночі. І коли той повернувся з Архангельська до Петербурга, запрошував його читати лекції великому князеві Сергію Олександровичу, який подарував етнографу перстень. Коли для Чубинського настали важкі часи і йому заборонили проживати в Києві, П. узяв під свій авторитетний захист, виявляючи накращі якості людської порядності і гуманізму, влаштував П.Чубинського на роботу. З 28 квітня 1877 р. він почав працювати в Міністерстві шляхів сполучення, опікувався залізничними училищами, зокрема їхнім відкриттям в Україні (*Зиль А. Народнознавець. Павло Чубинський і його доба*.-К.,2009).

ПОТОЦЬКИЙ Леонід згадується у слідчій справі про дворян Синьогуба, Пилипенка і поміщика Потоцького, які звинувачувалися в агітації селян с. Пилипичі Переяславського повіту Полтавської губ. з метою підняти повстання проти царського уряду. Приналежні до укр. відділення «Землі і волі» вони ходили по селах, хуторах, слободах і переконували селян створювати повстанські загони, добувати зброю і чекати сигналу до загального повстання. В.Синьогуб, В. Пилипенко і Л.Потоцький були активними діячами в Переяславському повіті. (*Чубинський Павло. Сопілка. Упорядник Д.Чередниченко.-К., «За друга», 2001.-С.51-52*).

ПОШМАН Антон Петрович (1768-1839), радник польського посольства в Росії при Катерині II, зросійщений. В 1802-му склав перший повний опис Архангельського краю, який зберігався в Публічній бібліотеці в Петербурзі. З 1806 р. -член Вільного економічного товариства. Рукопис А.Пошмана був надісланий з Петербурга в Архангельський комітет і зацікавив П.Чубинського. Він виявився корисним для наступного опису губернії і заслуговував увагу на його перевидання. З цього приводу П.Чубинський

писав: «Погоджуючись з думкою голови комітету і визнаючи, що твір Пошмана досить корисна праця, яка може служити матеріалом для опису Архангельської губернії в її теперішньому становищі і як перше повне зібрання про цей край, є дуже цікавим пам'ятником наукових прийомів того часу. Комітет вирішив приступити до видання рукопису Пошмана при Губурнських відомостях, додаючи до кожного номера їх, по одному або два друковані аркуші з виготовленням окремих відбитків, скільки буде потрібно, для чого буде почато публікацію в наступному 1865 році» (*Отчет о деятельности Архангельского статистического комитета за 1864 год. С.20*).

ПРАЗДНОВАНИЕ СТОЛЕТНЕЙ ПАМЯТИ М.В.ЛОМОНОСОВА В АРХАНГЕЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ. Стаття П.Чубинського, надрукована в «АГВ», 1865, №№17,18, 19,20. Окрема брошура – понад 70 с. «Цього року виповнилось сто років з дня смерті знаменитого уродженця Архангельської губернії М.В.Ломоносова. Статистичний комітет для увічнення пам'ятіна батька Російського слова і Російської науки на його батьківщині започаткував за височайшим повелінням підписку на облаштування пам'ятника Ломоносову в селі Денисівка, де він народився, і на запровадження у міській гімназії Ломоносовської стипендії для навчання одного із селян губернії».

ПРОГРАМА ДЛЯ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО И ЕСТЕСТВЕННО-ИСТОРИЧЕСКОГО ОПИСАНИЯ ГУБЕНИИ. Програма складена П.Чубинським разом з Ф.Д. Белінським, В.О.Щербаковим і надрукована в «АГВ», 1865, №28.

«ПРОГРАММА ДЛЯ ГРУППИРОВКИ этнографических сведений об южнорусском народе». Без підпису. Є припущення, що над нею працював П.Чубинський, бо вона, за словами В.Дудка, вийшла із кола Київської громади (*В.Дудко. «Павло Чубинський і українська преса початку 1860 –х рр.»//Вісник Національної Академії Наук України, 1999, №3, с.37-42*).

«ПРОГРАММА ДЛЯ СОБИРАНИЯ СТАТИСТИЧЕСКИХ СВЕДЕНИЙ», написана П.Чубинським і надрукована в «Архангельских губернских відомостях», 1864. -№10.

ПРОГРАММА ОБЫЧНОГО ПРАВА.- «АГВ», 1866, №35.

ПРОГРАММА ПО ОБЫЧНОМУ ПРАВУ ЮЖНОРУССКОГО НАРОДА, надрукована без підпису в газеті «Киевские губернские ведомости», 1863 №32, 10 серпня. Відгуки на цю програму написали М.Александрович та І.Касяненко (*Киевские губернские ведомости*), 1863. №41,42,44.

ПРОГРАММА ЭТНОГРАФИИ.—«АГВ»,1866. №33.

ПРОЕКТ устава и записки о необходимости общества сельского хозяйства Архангельской губернии. —«АГВ», 1868,№32.

ПРОМОВА П.ЧУБИНСЬКОГО НА ВЕЧІРНЬОМУ ЗАСІДАННІ КИЇВСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ РГТ 6 ЛЮТОГО 1872 р.

У Києві на Бібіковському бульварі (нині бульвар Т.Шевченка) на місці пам'ятника М.Щорсу, 6 лютого 1872 р. відбулося відкриття пам'ятника графові Олексію Бобринському. Урочистості відбулися в присутності великої кількості киян і вищої знаті Києва в т.ч. начальника краю князя О.М.Дондукова-Корсакова. А вечором в залі благородних зібрань відбулося урочисте засідання Київського відділення Російського технічного товариства, на якому П.Чубинський виступив з промовою. Він сказав: «Сьогодні ми стали свідками відкриття пам'ятника графові О.Бобринському... Наше відділення визнало своїм обов'язком вшанувати пам'ять графа О.Бобринського спеціальним засіданням у день відкриття пам'ятника йому. Сьогодні громадським пам'ятником увічнена пам'ять людини, яка сприяла в особі приватного діяча економічним досягненням нашого товариства. Це пам'ятник діячу в галузі промисловості. Донині пам'ятниками увічнювалися військові подвиги, діяльність державних сановників і геній письменників. Сьогодні увічнена діяльність сільського господаря й промислового фабриканта.

У той час, коли граф О.Бобринський захопився цукробуряковою промисловістю, вона зароджувалась не тільки у нас, а й по всій Європі,- з тією різницею, що розвивати її там було легше, ніж у нас. Там сприяв розвитку й вищий рівень науки й раціональніший рівень економічного життя; причому в нас у вищих урядових колах довго дивилися з упередженням на цукробурякову промисловість. Тому треба було багато енергії, наполегливості, знань і жертвовності, щоб забезпечити існування цієї молоді галузі, забезпечити її майбутнє й дати їй широкий розвиток. Усе це здійснив граф О.Бобринський. Завдяки своєму високому становищу в суспільстві і своїм чудовим якостям, яких він не жалів, і безпосередньому прагненню поліпшити справу за допомогою науки, граф здобув довіру в суспільному середовищі, його приклад наслідували, у нього вчилися. До відкриття технологічного інституту його Михайлівський завод був школою для цукроварів. Ми можемо нарахувати близько 40 технологів, які працювали на заводах графа О.Бобринського, з яких 24 стали директорами заводів, інші —помічниками, деякі стали власниками заводів. Запровадження правильної пресової роботи за дзвінком, що проектується в нас повсюдно, належить графові Бобринському. Винахід вимочування пресового жому, нині дуже поширений, дає можливість із сировини одержати більше продукції, належить також графу, причому цей винахід він передав у безплатне користування.

Граф працював сам і захоплював роботою молодих російських технологів. Проте граф трудився не тільки над поліпшенням сільського господарства, не тільки над удосконаленням заводської техніки, - а й над узгодженням кодексу про ставлення уряду до вітчизняної промисловості. Одним словом, можемо сказати, що граф О.Бобринський зміцнив цукробурякову промисловість, довів її до вищого вдосконалення, наскільки дозволяли сучасні знання, захистив її від недосконалості, яка проектувалася під надмірною опікою й покровительством. Промислову діяльність можна визнати доблестю громадянина, якщо підприємець турбується про вдосконалення виробництва, не шкодуючи ні засобів, ні праці, якщо його підприємство створює навколо себе достаток та освіту народних мас, у поті чола трудиться в промисловості».

Промова П.Чубинського дуже довга. В ній він виявив глибокі знання як історії розвитку цукрової промисловості, так і розкрив роль промисловця для становлення господарства України.

ПРОМОВА П. ЧУБИНСЬКОГО НА ВІДКРИТТІ ВІДДІЛУ В КИЄВІ 13 ЛЮТОГО 1873 РОКУ

На засіданні Південно-Західного відділу Російського географічного товариства 13 лютого 1873 р. під головуванням генерал-губернатора О.М.Дондукова-Корсакова, який, прочитавши Височайше утвердження від 10 листопада 1872 р. Положення про Південно-Західний Відділ імператорського Російського географічного товариства, оголосив Відділ відкритим і висловив своє задоволення з приводу того, що Відділ виник під час його управління краєм. Побажав йому *успіху* в науковій роботі і заявив про свою готовність сприяти в його починаннях. Також запропонував вибрати голову відділу і керуючого справами. На засіданні були члени-засновники: М.Х.Бунге, В.Я.Шульгин, В.Г. Фон-Бооль, П.П.Чубинський, П.К.Любимов, Г.Г.Цвітковський, В.Л.Беренштам, М.А.Константинович, М.П.Яснопольський, О.О.Русов, П.Г.Житецький, В.І.Зайончевський, В.Х.Кравцов, М.М.Левченко, М.В.Лисенко, Ф.К.Волков, А.В.Клосовський. Закритим голосуванням головою Відділу обрали відомого ревнителя освіти в Південно-Західному краї Григорія Павловича Галагана, керуючим справами –дійсного члена Російського географічного товариства П.П.Чубинського. На цьому ж засіданні були вибрані дійсними членами Відділу А.Ф.Воронін, В.В.Борисов, М.В.Ковалевський, І.С.Тумасов, А.П.Тимченко, Д.А. Синицький, М.П. Старицький. Керівник Відділу князь О.М.Дондуков-Корсаков представив в розпорядження Відділу 500 крб. П.Чубинському було доручено скласти Положення про Відділ, надрукувати в газеті «Киевлянин» і розіслати всім членам Відділу. За тим

П.П.Чубинський виголосив промову. Він сказав: «Сьогодні здійснилося відкриття Південно-Західного Відділу Імператорського Російського географічного товариства. Наш Відділ виник пізніше інших- Оренбургського, Сибірського і Кавказького. Чим пояснити це явище? У східній смузі Росії російська інтелігенція являла собою єдину інтелігенцію; російський елемент вніс із собою в ці країни східних іногородців європейську цивілізацію і зустрівшись з їх расовими, релігійними і побутовими особливостями, властиво як представник цивілізації, вважав для себе обов'язком вивчення прав і побуту цих іногородців з тим, щоб познайомити з ними європейську науку.

Можна сказати, що підкоряючи східно-азіатські країни, російський елемент завойовував їх для науки, тільки завдяки російській інтелігенції, цивілізація проникла в ці країни, тільки завдяки їй, ці країни з їх особливостями стали надбанням науки.

Не те було в західних околицях: на заході Росії до недавнього часу переважала не російська інтелігенція. Російська людина тут гуртувалася, звичайно були прихильники й російської ідеї, але їх вплив був не значним. Звільнення селян, а потім політичні події 1863 року поміняли ролі. Російський елемент ожив. Громадська думка всієї Росії усвідомила свої обов'язки по відношенню до колиски російської землі. Зміцнюється побут російського селянина, який переніс вікове іго. Прибувають в край російські сили з різних галузей діяльності. Розвивається економічна і розумова діяльність. Виникають нові промислові підприємства, нові наукові товариства, відкриваються школи для народу... Словом, на кожному кроці проявляється самодіяльність російського товариства - результат її і наш Відділ. Завдання його всебічне вивчення краю, переважно етнографічно - статистичне. Тут доцільно згадати про те, що зроблено до сьогодні в цій галузі, яка є завданням нашого Відділу. Перш за все ми повинні згадати праці Комісії для опису Київського учбового округу. Комісія зробила багато для вивчення нашого краю в географічному, природничо-історичному і статистичному відношенням. Військове відомство складанням детальних топографічних карт збагатило географію краю. Статистичні комітети щороку збирають офіційні статистичні дані. Одна етнографія була справою ініціативи і праці приватних осіб. Для неї потрудились із росіян Максимович, Метлинський, Куліш, Костомаров, Номис та ін., з поляків Новосельський, Руликовський, Стецькій та ін. Тільки останнім часом, дякуючи Імператорському Російському географічному товариству, була споряджена в Край експедиція для етнографічно - статистичного дослідження. Це доручення випало мені. Завдяки співробітництву різних осіб, зібрано багато етнографічних матеріалів, що можу позитивно сказати, що все зібране, становить невелику частину того, чим багате народне життя. Експедиція як установа тимчасова, посилила тільки частину явищ народного життя. Лише постійна установа і лише енергійною діяльністю

може вичерпно розробити масу творів народного побуту. Відділу належить широке поле діяльності. Йому належить вивчити три етнографічні типи - українців, поляків і євреїв, а також економічну роль і значення кожного з цих елементів. Само собою зрозуміло, що вивчення це повинно стояти на об'єктивній основі, властивій всякій науковій діяльності. Тенденційність і публіцистика не відповідають ролі і завданням Відділу. Ми не повинні передбачати, не повинні пропонувати, наша справа – викладати.

Ми будемо давати матеріали про явища життя, не керуючись симпатіями чи антипатіями.- так робить і наше шановне Центральне Товариство: воно з однаковою любов'ю вивчає і великоросів, і білорусів, і євреїв, і чукчів, і тунгусів і ін.

Нам потрібно рішуче відмовитися від властивого в нашому житті в цьому Краю роздратування, при- чому законного там, де історія породила ненормальні явища життя. Ми будемо вивчати ці ненормальності, але вивчати так, як вивчають патологи подібні явища в людському організмі. Тоді ми будемо стояти на висоті науки, тоді ми будемо гармонійно діяти з нашим Центральним Товариством, що для нас обов'язково, бо ми частина його. Побажаємо процвітання нашому Відділу, побажаємо співчуття до нього товариства і підтримки з його боку. Будемо в міру сил трудитися для російської науки, для вивчення Південно-Західної частини Росії, цієї колиски російського народу, цієї багато дарованою природою країни «звідки пішла руська земля». На закінчення промови П.Чубинський висловив вдячність губернатору за співчуття Відділу, який буде працювати і приносити користь науці і суспільству (*«Записки Юго-Западного отдела Императорского Русского географического общества», Т.1-К.1874*).

ПРОМОВА П.ЧУБИНСЬКОГО 6 квітня 1865 року в Архангельську з нагоди 100-річчя пам'яті М.В.Ломоносова.

«Недавно слов'янський світ відзначав тисячолітню пам'ять своєї слов'янської просвіти й разом з тим тисячолітню пам'ять своїх просвітителів Кирила і Мефодія. Нині російський світ святкує столітню пам'ять свого російського просвітителя М.Ломоносова. Небагато в російській історії дуже дорогих імен для російського народу, як ім'я цього знаменитого селянина Архангельської губернії. Він-гордість російського народу. Тому що своєю діяльністю перед усім світом довів геній і моральну міць російського племені, та особливо ним може гордитися російський селянин.

Ломоносов палко любив свою вітчизну, любив її славу. Він вірив у геній і моральну силу російського народу. Прагнув просвіти своєї вітчизни. Все життя трудився для неї, страждав за неї. Ось справжні слова Ломоносова, що виражають його бажання бачити «Російську академію сформовану із синів російських, яка б не лише сама себе вченими людьми задовольняла, але й множила оних і поширювала по всій державі». М.Ломоносов любив і глибоко

шанував свою російську народність і був твердо впевнений, їй належить велике майбутнє. Він завжди був упевнений в гідності російської мови, яка за своїм багатством, красою і силою «жодній європейській мові не поступається». Ця ідея М.Ломоносова тоді була цілком новою, тепер уже російська література, що він її заснував, доводить справедливості його впевненості і віддає належну шану своєму основоположникові.

М.Ломоносов любив і шанував селянство, з якого він вийшов, ніколи не цурався своїх побратимів-селян; вони приїздили в столицю, гостювали в цього сановника, як у свого сусіда-односельця, і з ними він був таким, яким знали його на Курострові. Він палко боровся за селянство і бажав зробити його освіченим, нарівні з іншими станами. Він прагнув, щоб кожен мав доступ до освіти. «Моє єдине бажання в тому, - писав він, - щоб провести жадану течію в гімназію, університет, звідки може вийти багато Ломоносових». Ось уривок з його листа, який дуже яскраво змальовує цю особистість. «Навчаючись у спаських школах, мав я з усіх боків великі намагання, щоб відвернути мене від наук, і в ті роки ці намагання мали майже нездоланну силу. З одного боку: батько ніколи дітей, окрім мене, не мавши, казав, що я один-єдиний син, його покинув, покинув увесь достаток (станом на той час), який він для мене кривавим потом нажив і який, після його смерті чужі розкрадуть. З другого боку: невимовна бідність, маючи один алтин у день, не можна було витратити в день на харчування більше, як шажок (монету) на хліб і шажок на квас, інше на папір, на взуття та інші потреби. Таким чином жив я 5 років і науки не кинув. З одного боку пишуть, що знаючи мого батька достатки, хороші тамтешні доньки своїх за мене видадуть, котрих і в час перебування там пропонували; з другого боку школярі, малі хлопчики кричали: дивись який надолобень, років двадцяти, прийшов латину вчити». Таким чином, М.Ломоносов проміняв приготовлений йому від батьків достаток заможного селянина на тернисту для нього дорогу науки, на страдницьку роль голодного школяра...»
(*Празднование столетней памяти Михаила Васильевича Ломоносова в Архангельской губернии. Архангельск, 1865*).)

ПРОШЛОЕ И НАСТОЯЩЕЕ СВЕКЛОСАХАРНОЙ ПРОМИШЛЕННОСТИ И ЕЕ НУЖДЫ. Доповідь П.Чубинського, виголошена в Товаристві для сприяння промисловості і торгівлі 6 травня 1877 р. СПб. Друкарня міністерства шляхів сполучення. ‘

ПРУГАВИН Степан Борисович, наглядач повітового училища, губернський секретар, член АГСК. Надав комітету «Свідчення про Пінезький Никольський ярмарок».

ПРУШАКЕВИЧ Леонтій Антонович (?-після 1868 г.). В Архангельську директор контори Держбанку. Чл. АГСК. У 1864 р. подав у статистичний комітет статтю «Про оборот Архангельської контори Державного Банку». В

1865 р. до книги «Праці комітету» статтю «Огляд діяльності Архангельської контори комерційного банку з 1820 по 1860 рр».

ПСЕВДОНІМИ І КРИПТОНІМИ П.Чубинського

Щоб прізвище П.Чубинського менше потрапляло на очі ворогам та поліцейським нишпоркам, які стежили за його поведінкою, свої статті підписував псевдонімами та криптонімами «Павло», «Павлусь», «Павло з України», «Павлусь з України», «Павлусь Ч.», «П.Ч.», «Ч-ій,П.», «Ч-ский,П.», «Ч-ского П.» (*Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів, К.,1969, с.549*).

ПЯСЕЦЬКИЙ Онисим Іванович, інспектор, потім директор Другої Київської гімназії. О.Кістяківський згадує його як захисника П. Чубинського, коли йшла мова про закриття Відділу і виселення його з Києва.

Р

«РАДА» -єдина щоденна газета українською мовою в під російській Україні, що постала як безпосереднє продовження «Громадської думки», забороненої рос. урядом. Виходила в Києві від 15.09.1906 до 02.03.1914 р. Видавав і фінансував газету Є.Чикаленко при деякій матеріальній підтримці В.Симиренка і Л.Жебуньова. Р. висвітлювала життя з усіх укр. земель і відгукувалася на всі його громадсько-політичні і культурні вияви, чим сприяла формуванню укр. свідомості передвоєнного часу. Говніми редакторами Р. були Ф.Матушевський, М.Павловський, А.Ніковський, секретарями редакції - С.Петлюра, В.Королів, П.Сабалдир.

РАЄВСЬКИЙ Петро Іванович (1847, Бориспіль -20 січня 1886, м. Київ) – укр. письменник –побутописець. Народився в сім'ї бориспільського священика. Закінчив Полтавське духовне училище, Люблінську прогімназію. Повернувся до Борисполя, де зустрівся з етнографом і фольклористом П.П.Чубинським. За його пропозицією брав участь у підготовці до друку зібраних етнографічних матеріалів. Жив у Борисполі, займався літературною працею. У газеті «Киевлянин» надрукував понад 40 повістей, оповідань, бувальщин різноманітного характеру, які підтвердили в ньому уважного і дотепного спостерігача укр. життя. Відомий як автор «Сцени малоруського народного побуту (5 видань) і «Епізодів із життя малоросів». Його оповідання й бувальщини написані укр. народною мовою. Помер 20 січня 1886 р., в Києві, похований на Щекавицькому кладовищі.

РЕЙНЕКЕ М.Ф. Під його керівництвом складені карти Білого моря з описом, проведеним з 1827 по 1833 р., які служать єдиним керівництвом для російських та іноземних суден, плаваючим по Білому морю.

РЕННЕНКАМПФ Павло Петрович, капітан 1-го рангу Архангельського порту, дійсний член АГСК.

РЕЧЬ П.ЧУБИНСКОГО НА ОБЕДЕ В ЧЕСТЬ главного начальника Юго-Западного края кн. Дондукова-Корсакова.

«Я переконався у природних умовах краю і в той час в незадовільному економічному стані його. Тому сприяння економічному розвитку цього краю повинно бути завданням місцевої адміністрації – і це завдання ви поставили собі з першого дня управління краєм» (Киевлянин, 1872. №23, 22 февраля).

РЕЧЬ П.ЧУБИНСКОГО О ЖИЗНИ И ЗАСЛУГАХ М.В.ЛОМОНОСОВА ПЕРЕД РОССИЙСКОЙ НАУКОЙ. Виголошена 6 квітня 1865 р. на урочистостях в Архангельську з нагоди 100-літнього ювілею пам'яті вченого. «Небагато в російській історії так дорогих імен для російського народу, як ім'я цього знаменитого селянина Архангельської губернії. Він- гордість російського народу тому, що своєю дільністю перед усім світом довів геній і моральну силу російського племені, але особливо їм може гордитися російське селянство... Ломоносов палко любив свою вітчизну, любив її славу. Він вірив у геній і моральну силу російського народу, прагнув просвіти своєї батьківщини; все життя трудився для неї і страждав для неї. Ось істинні слова Ломоносова, які виражають його бажання бачити «Російську Академію із синів російських складену, яка не тільки себе вченими людьми задовольняла, а й множила їх і поширювала по всій Росії» (*Празднование столетней памяти М.В.Ломоносова в Архангельской губернии. Архангельск, 1866. С.43-47*).

РИЛЬСЬКИЙ Тадей Розеславович (1841-1902), дослідник української ментальності. Батько поета Максима Рильського. Народився 2 січня 1841 р. у Ставищах Сквирського повіту на Київщині в родині багатого шляхтича й польського патріота Розеслава. Навчався в Другій Київській гімназії, а 1862 р. закінчив історично-філологічний ф-т Київського ун-ту. Вже на першому курсі (1859) став президентом київської гміни (польського земляцького об'єднання). Наступного року, разом з В.Антоновичем-своїм духовним наставником, рішуче порвавши з польським середовищем, увійшов до Київської української громади, викладав у недільних школах. Року 1861-го в ж. «Основа» студент Рильський палко заманіфестував власні ідеї служіння укр. народові. За три студентські вакації обійшов майже всю Правобережну Україну. Записував народну творчість, вивчав побут і духовний світ, оповідав правдиву історію України, читав твори Шевченка та всіляко збуджував антиурядові настрої. І тим потрапив у жандармське око. Серед архівних матеріалів є донесення про те, що Тадей не тільки записував і пропагував, але разом із селянами косив, громадив, жав, скиртував сіно й збіжжя, співав пісень. Брав участь у проводах труни з тілом Т.Шевченка 6-7

травня 1861 р. в Києві. Брав діяльну участь у численних громадсько-культурних заходах, був членом Південно-Західного відділу РГТ-своєрідної наукової укр. інституції, брав участь у славетному 111 Археологічному з'їзді в Києві 1874 р. Перед самою смертю, пишучи чергове звернення, бідкався, коли ж нарешті дозволено буде українські школи.

Помер 7 жовтня 1902 р... Похований на сільському кладовищі в с.

Романівка (*Плачинда В. Дослідник української ментальності//Хроніка 2000.- К., 1993.-С.97-101*).

РИХТЕР Віссаріон Карлович, учитель приходського училища в м.Пінега, член АГСК, учасник перепису населення Архангельська 2 грудня 1863 р.

РОГОВИЧ Опанас Семенович (1813-1878)-ботанік і палеонтолог, член Південно-Західного відділу РГТ, виходець із козацько-старшинського роду на Чернігівщині. 1837 закінчив Київський ун-т, з 1843 його ад'юкт, у 1853-68 професор ботаніки, одночасно директор Ботанічного саду ун-ту. Зібрав багатий колекційний матеріал (гербарій з 10 тис. рослин, який подарував ун-тові), вивчав буровугільні поклади, подав перші ґрунтовні списки Лісостепу і Полісся, описав ряд нових видів рослин, досліджував викопних риб, савців, птахів, морських їжаків, збирав матеріали до словника народних назв рослин України з повір'ями й оповіданнями про них. Важливі праці: «Об ископаемых рыбах губерний Киевского учебного округа», «Обозрение семенных и высших споровых растений», входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа» та ін.

РОЇЩЕ, село Чернігівського району. Розташоване на півночі Чернігівщини на берегах мальовничої річки Стрижень. Поселення древнє. Про що свідчать залишки 13 стародавніх поселень, розташованих навкруги села в радіусі 4-5 км. Вперше згадується в грамоті польського короля 1625 р. 1635 р. увійшло до складу утвореного поляками Чернігівського староства. В Універсалі гетьма Івана Виговського 1659 р. вперше згадується козацька сотня із сотником Хомою Рашенком. П.Чубинський не один раз бував у цьому селі в студентські роки. Приїжджаючи до свого товариша Никанора Рашевського. У листі до Я.П.Полонського від 1 березня 1860 р. повідомляв: «Тепер я в Роїщі, Чернігівської губернії, займаюсь з братом мого Рашевського. В цьому селі живе та, яку я кохаю і яка кохає мене. Що за чудесне створіння ця Ліза. Але не буду про це писати. Боюсь, що не зумію описати її гідності. І так я тепер щасливий! Не думайте що проводжу час в одних мріях. Ні я займаюсь наскільки вистачає матеріалів».

РОМАНОВИЧ-СЛАВАТИНСЬКИЙ А.В., член Південно-Західного відділу РГТ. Його ім'я було заявлено в першому числі від 1 січня 1875 р. в газеті «Киевский телеграф», що пообіцяв співробітничати з редакцією газети.

РОСІЙСЬКЕ ГЕОГРАФІЧНЕ ТОВАРИСТВО (РГТ). За часів П.Чубинського називалося Імператорське Російське географічне товариство – наукова інституція, заснована 6 серпня 1845 р. у С.-Петербурзі на квартирі В.І.Даля, де відбулося перше засідання засновників - громадських діячів, учених та мандрівників Ф.Літке, Ф. Врангеля, К.Арсеньєва, К.Бера та інших (всього сімнадцять членів-засновників). РГТ складалося з чотирьох відділень: географії загальної, географії Росії, статистики Росії та етнографії, а також спеціальних комітетів і комісій. З 1851 р. почали створюватися філії. В 1873р. – утворено Південно-Західний відділ у Києві, який проіснував до 1876 р. З організацією цього відділу тісно пов'язаний П.Чубинський, який підтримував зв'язки з РГТ, перебуваючи на засланні і надсилаючи туди свої дослідження з України. У 1867 за цінну і плідну працю для товариства нагороджений першою срібною медаллю РГТ. Саме президія товариства із захопленням зустріла звіт Чубинського про хлібну торгівлю і хлібовиробництво в Північному краї та льоноторгівлю. РГТ спромоглося відкликати Чубинського із заслання в Петербург для особистої доповіді. Рекомендувало надрукувати його об'ємний звіт, а разом з тим видало мандат Чубинському з правом проводити етнографічно – статистичні дослідження в Україні.

РУБІНШТЕЙН Всеволод Абрамович- член Старої Громади, один із засновників Південно- Західного відділу РГТ, директор Київського промислового банку.

РУДЧЕНКО Іван Якович (псевдо. Іван Білик, І.Яковенко та ін.) (1850-1905). –етнограф, письменник, літературний критик, член Південно-Західного відділу РГТ. Народився в м. Миргороді, брат П.Мирного (Рудченка). З 1860 працював урядовцем у Гадячому і Полтаві, а згодом був членом Ради міністерства у Петербурзі. Дописи й фольклорні записи почав друкувати 1862 в «Основі». З 1867 містив поезії, переклади і літературно-критичні статті та рецензії у львівській «Правді». Упорядник зб. «Народные южно-русские сказки», «Чумацкие народные песни» та ін. Співавтор роману П.Мирного «Хіба ревуть вони, як ясна повні»(1880). Перекладач творів Дж. Байрона, Г.Гейне, А. Міцкевича, І. Тургенева на укр. мову.

РУСОВ Олександр Олександрович (1847- 1915)- визначний статистик, етнограф, фольклорист і громадський діяч. Народився у Києві у родині військового лікаря. Закінчив історико – філологічний факультет Київського ун-ту. Будучи студентом, став членом Київської Громади, до якої його ввів М.Драгоманов. Кілька років був учителем гімназії в Києві. Після відкриття Південно-Західного відділу РГТ став його активним членом. У 1870 р. познайомився з П.Чубинським у Києві, став одним із керівників київської Старої «Громади». Під впливом діячів «Громади» сформувались його суспільно – політичні та наукові погляди. У наукових інтересах О.Русова

перебувала статистика. З 1876 р. проводив статистичні дослідження в Чернігівській, Херсонській, Полтавській губерніях. З відкриттям Південно-Західного відділу РГТ у Києві разом із його членами брав участь у переписі населення Києва 1874 р. На прохання П.Чубинського записав думи і пісні знатного кобзаря Остапа Вересая, його біографію, яку потім видав окремою брошурою «Життя Вересая і твори, які він виконує». З цього приводу О.Русов згадує: «Приводить Чубинський Остапа Вересая із маєтку Григорія Павловича Галагана і говорить мені: «Хай він у тебе поживе, а ти в нього весь репертуар запишеш». Хіба можна заперечити такому наказу. Я записую не лише пісні й думи. Проте і його біографію, яка з'явилася потім у «Записках Південно-Західного відділу Російського географічного товариства». Після відкриття відділу О.Русов разом з Ф.Вовком і кількома студентами описували бориспільський ярмарок. Коли Київська громада вирішила видати «Кобзаря» Т.Шевченка, але судові органи не давали дозволу, проблему вдалося роз'язати завдяки пропозиції Чубинського, який запропонував: «Саша-ангел(О.Русов) молодший усіх нас; хай він поїде в Кирилівку й привезе сюди або обох братів Тараса Григоровича, Йосипа та Микиту, або хоч одного з них. Тепер їм належить право власності творів бездітного поета; ми з ним поторгуюємося, укладемо формальний договір і будемо видавати. Так і сталося. Коли привіз одного з братів Тараса Григоровича до Києва, де була укладена купча грамота на 5 тисяч карбованців, засвідчена поліцмейстером фон Гіббенетом». 12 лютого 1873 року у Києві був відкритий Південно-Західний відділ РГТ. П.Чубинський, будучи зайнятим в адміністрації цукрових заводів «Брати Яхненки й Симиренко», не міг часто бувати за засіданнях відділу. Тому його заступником став учитель Першої гімназії О.Русов. В результаті близьких зв'язків з П.Чубинським і співробітництва з Київською громадою Р. написав спогади «Из воспоминаний о П.П.Чубинском»

(Укр. *жизнь, 1914.№1*), в яких давав йому таку характеристику: «А коли в оркестрі, зібраному і створеному Чубинським, все налагоджене за планом головного диригента цього оркестру все йшло, як по маслу, виконуючи всі дрібниці, їм вказані, сам диригент зникав з очей або був стороннім глядачем або слухачем. Таким він був після організації якого небудь спектакля, таким явився тоді, коли відбувся одноденний перепис населення і будинків Києва. Підготовка до цього перепису йшла дуже довго: більше року обговорювали програму його, зміст і обсяг дослідження, а також про розмежування Розпоряджувального і Спостережного комітетів». У статтях «Как я стал членом «Громады» (Укр. *жизнь (1913.-№10)*), «К 40-летнему юбилею Юго-Западного отдела императорского Географического общества» (Укр. *жизнь. 1913.-№11*), про П.Чубинського писав: «Коротким було життя (Чубинського), але своєю життєдіяльністю і працездатністю він залишив після себе найсвітлішу пам'ять і період його існування є однією із яскравих сторінок в історії культурного розвитку Південної Русі. До честі організатора Відділу слід сказати, в ньому об'єдналися різноманітні люди-

представники різних станів, різних спрямувань думок, але всі об'єднані єдиним бажанням як краще вивчити рідний їм усім край. Внести в його вивчення якомога більше об'єктивності і правди».

Під час революції 1905-1907 рр. Р. боровся за консолідацію українських партій і груп, закликав до створення партії українського народознавства. Разом з поляком Бодуеном де Куртене організував з'їзд поневолених народів. Був причетний до створення Декларації про автономію України, над якою працював М.Грушевський. Найвищим його досягненням була розробка Проекту держаного устрою України у федеративній Російській державі.

За дорученням парламентської групи автономістів I Державної Думи Р. разом з іншими діячами готував проект закону "Про мови". В умовах реакції навесні 1908 р. був одним з ініціаторів створення всеукраїнської організації - Товариства українських поступовців (ТУП), що об'єднала українців на засадах конституціоналізму й парламентаризму. З 1908 по 1915 р. викладав статистику в Київському комерційному інституті, очолював статистично-економічну комісію при історичній секції Українського товариства ім.Т.Шевченка. Помер О.Русов від нападу астми 8 жовтня 1915 р. у Саратові, куди під час Першої світової війни був евакуйований Київський комерційний інститут. Його було поховано 15 жовтня на Байковому кладовищі в Києві (Рахно О. Олександр Русов, Чернігів, 2004).

У спогадах людей, відданих чи прихильних до української справи, збереглося багато теплих відгуків про київських громадянців. За спогадами І.Л.Шрага, «Русов, на протязі всього життя, був гарячий український патріот, в найкращому розумінні слова, був демократ, і думками, і в життю, боронив права всіх пригноблених народів, обстоював всіх покривджених, був переконаний автономіст-федераліст та щирий прихильник вільного самовизначення як окремих народів, так і окремих людей: повставав проти всякого пригнічення. Такі свої погляди та почування він систематично та послідовно провадив на протязі всього життя» (Катренко А.М., Катренко Я.А. *Національно-культурна та політична діяльність Київської громади 60-90-ті роки XIX ст.*) К., 2003. С.-86).

РУСОВА (уроджена Ліндфорс) Софія Федорівна (1856-1940)- педагог і громадська діячка, одна з піонерок українського жіночого руху, дружина О.Русова. Народилася у садибі Олешні на Чернігівщині у французько – шведській родині. З 9 років жила у Києві, де закінчила гімназію і увійшла в

українське патріотичне середовище Лисенків-Старицьких. З 1871 р. разом із сестрою Марією вела в Києві перший дитячий садок і позашкільну освіту для дорослих. Де не працювала, завжди включалася у громадську роботу. Була активним членом київської Громади, де познайомилася з П.Чубинським і залишила спогад про нього. «Ось стоїть переді мною могутня постать Павла Чубинського, організатора Південно-Західного відділу імператорського географічного товариства. Високий, чорнявий, з чорними очима, з густими бровами, низьким гучним голосом, з владними рухами, високим чолом -тип організатора, добре знає те, що організовує, вміє володіти людьми і проводить свою справу через усі перешкоди. Ні постійні переслідування уряду, ні заслання до Арангельської губернії не змогли охолодити його відданості Україні, він так хотів у ті глухі часи всю багату індивідуальність її народу, всю красу її фольклору!?. Але давалося йому це не легко. Як часто оці перешкоди викликали сердечні напади в нього! Від хвороби серця і помер цей велетень етнографії».

(*Енциклопедія українознавства. Т.7, Львів, 1998; Русова Софія. Мої спомини (1861-1879)// Микола Лисенко у спогадах сучасників.-К, 2003.-Т1.-С.156).*

«РУССКИЕ ВЕДОМОСТИ»-громадсько-політична газета виходила в Москві з 1863 по березень 1918 р. Випускалась до 1868 р. три рази на тиждень, а потім –щоденно. Заснова літератором М.Ф.Павловим. Невдовзі газета зробилась органом ліберальної московської професури і земських діячів, яка протистояла більш консервативним «Московським відомостям». В «Русских ведомостях» в різний час співробітничали Л.М.Толстой, А.П.Чехов, М.Є.Салтиков-Шчедрін, В.О.Гиляровський, П.Л.Лавров, Д.М.Мамин-Ситбиряк та ін. Газета відгукнулася про смерть П.Чубинського в трьох номерах. 20 січня 1884 р. було вміщено некролог, у якому сповіщалося, що нечисленні ряди діячів науки і літератури зазнали скорботної втрати – у Києї помер П.Чубинський: «В 60-х роках він, ще дуже молодою людиною, не за своєю волею потрапив в Архангельськ. У цьому віддаленому закутку енергійно взявся за вивчення Північного краю. Його талановиті роботи з питань дослідження народного побуту звернули увагу вчених товариств і тодішнього архангельського губернатора, кн.Гагаріна. В імператорському Географічному товаристві статистичні праці небіжчика принесли йому велике визнання. Це товариство залучило Чубинського до вивчення хлібної торгівлі Росії...

Видані за його редакцією «Праці експедиції імператорського географічного товариства в Південно-Західний край» є донині одним із кращих і найповніших зібрань з етнографії нашого південного заходу».

21 січня ця газета надрукувала додаткові відомості щодо адреси, де провів останні хвилини життя П.Чубинський, і назвала присутніх на панахиді на квартирі вченого (вул. Житомирська, будинок Ольтаржевського). Було багато знайомих небіжчика й молоді, «бажаючих віддати останню шану

колись знаному трударю на арені науки, а в останні сім літ розбитому паралічем страднику. На віко домовини покладений вінок з написом на кінцях білої стрічки на одному: «П.П.Чубинському –хвалебному робітникові ниви народної», на другому –«Від вдячних земляків».

У номері від 24 січня 1884 року «Русские ведомости» присвятили статтю П.Чубинському, зокрема його дослідженням виробництва льону й хлібній торгівлі на Півночі. Особливо відзначила газета «Праці» П.Чубинського, присвячені вивченню Південно-Західного краю, назвавши їх «найбагатшим зібранням» легенд, загадок, прислів'їв, казок, пісень, говірок, житла, їжі, одягу малоросів. Усі ці матеріали вміщено на 300 друкованих аркушах або близько 5 тис. сторінок великого формату (*Зиль А. Народнознавець. Павло Чубинський і його доба*, К., 2009).

С

САВЧЕНКО Федір Якович (1892-1938)- український історик і публіцист родом Полтавщини, дійсний член НТШ. Навчався у Ніжинському історико - філологічному інституті ім. кн. Безбородька. З 1914 продовжував студії в Парижі. Перебуваючи в еміграції, зблизився з закордонною УПСР і з М.Грушевським, за допомогою якого 1925 повернувся в Україну. У Києві включився у роботу історичної секції ВУАН, був керівником Комісії Заходознавства й Американознавства й Комісії Західної України. Автор понад 50 праць і статей, друкованих переважно у виданнях ВУАН, зокрема в ж. «Україна» і зб. «За сто літ» та монографії «Заборона українства 1876 р.», в якій детально дослідив зв'язки П.Чубинського з газетою «Киевлянин», історію створення Південно-Західного Відділу РГТ в Києві, його участь в етнографічно-статистичній експедиції по Україні. Арештований в 1937 р. 13 лютого 1938 р. засуджений до розстрілу за антирадянську агітацію й участь в антирадянській діяльності.

САМЧЕВСЬКИЙ М. -учитель географії Другої київської гімназії, в якій навчався П.Чубинський. Тумасов Н. називає його в історії 2-ї гімназії як одного з тих, хто заслуговує на добру пам'ять.

САНКТ-ПЕТЕРБУРГ – столиця Російської імперії в 1711-1917 рр. (у 1914-1924 рр. – Петроград, у 1924- 1991 рр. Ленінград, тепер – Санкт-Петербург, обласний центр Російської Федерації. Розкинувся на берегах р. Неви та на островах її дельти. Заснований Петром 1 16 травня 1703 р. на Заячому острові. Спершу був відомий як Петропавловська фортеця. У ХУІІІ – на початку ХІХ ст. С.-П. – найбільший політичний, економічний, культурний та науковий центр Російської імперії. П.Чубинський жив у ньому, будучи студентом юридичного факультету С.-Петербурзького ун-ту, брав участь у різних студентських заходах, в літературних вечорах, в похороні Т.Г.Шевченка, під час наукового звіту в імператорському

Російському географічному товаристві та в період його праці в Міністерстві шляхів сполучення.

«САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКИЕ ВЕДОМОСТИ» - щоденна столична газета, одна з найстаріших російських періодичних видань. Виходила в 1728-1916 рр. у С.-Петербурзі, спершу двічі на тиждень у «поштові дні» (вівторок і п'ятницю), згодом щодня. З №187 у 1914 р. виходила під назвою «Петроградские ведомости». У «Приложениях» до «С.-П. в.» публікувалися численні історичні, географічні, біографічні та генеалогічні матеріали. Крім того, на шпальтах цього видання регулярно обговорювалися актуальні питання громадського, суспільно-політичного, соціально-економічного та культурно-освітнього життя Російської імперії, вміщувалися огляди міжнародних подій, хронікальна інформація, оголошення та заяви приватних осіб тощо.

- За свідченням І.Новицького в цій газеті були публікації П.Чубинського наприкінці 60-х років, «коли він завідував одним з відділів цієї газети» (Зиль. А. *НАРОДОЗНАВЕЦЬ. ПАВЛО ЧУБИНСЬКИЙ І ЙОГО ДОБА.К.2009; Смолій В.А. та ін. Микола Костомаров. Віхи життя і творчості.Енциклопедичний довідник. – К., 2005).*

САНКТ-ПЕТЕРБУРЗЬКИЙ ІМПЕРАТОРСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ – вищий навчальний заклад у Російській імперії, створений у 1819 р. на базі Головного педагогічного інституту (1804-1819), підвідомчий Міністерству народної освіти. Складався з історико-філологічного, фізико-математичного, юридичного факультетів та факультету східних мов. У другій половині ХІХ ст. – один з найбільших наукових центрів Росії. П. Чубинський навчався в ньому в 1857-1861 рр., в 1859 р. слухав лекції М.Костомарова, брав участь у студентських демонстраціях, належав до української громади, захистив дисертацію на ступінь кандидата юридичних наук.

«СВЕКЛО-САХАРНЫЕ ЗАВОДЫ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ в 1871-1872 году», К., 1873.

«СВЕКЛО-САХАРНЫЕ ЗАВОДЫ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ С ОФИЦИАЛЬНЫМИ СТАТИСТИЧЕСКИМИ О НИХ ДАННЫМИ ЗА КОМПАНИЮ 1874-1875 года».-К.,1876. Книга П.Чубинського.

«СВОБОДА, одна з найстаріших укр. газет у діаспорі, спершу двотижневик, з 1894 –тижневик, 1915 – три рази на тиждень, з 1921 –щоденне видання у США . Ініціатор створення Руського, згодом Укр. Народного Союзу, спочатку неофіційний, а з 1908 офіційний орган. Виходила з 1893 до червня 1895 у Джерсі-Сіті. В числі 218 (29 листопада) надрукована стаття А.Орел «Ще не вмерла Україна» (*Енциклопедія українознавства,-Т.7).*

«СЕВЕРО-ДВИНСКИЙ РАЙОН», стаття П.Чубинського, надрукована у виданні «Труды императорского Вольного экономическаго общества», СПб.1868. Т.2.

В анотації до статті П.Чубинський писав: «Намагаючись по можливості добросовісно виконати доручення, я не обмежувався особистими спостереженнями і зібраними свідченнями і встановив контакти із статистичними комітетами, земськими управами, акцизними управліннями, мировими посередниками, дистанційними начальниками водних шляхів сполучення, повітовими справниками, міськими головами і різними приватними особами: від багатьох із них записав необхідні відомості. У своїх дослідженнях я старався, по можливості, зібрати необхідну інформацію за останні п'ять років»

«СЕВЕРО ДВИНСКОЕ ПАРОХОДНОЕ ОБЩЕСТВО И ЕГО ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ».- «АГВ»,1867,№35.

СЕВЕРО-ЕКАТЕРИНИНСКИЙ ПУТЬ», стаття П.Чубинського, надрукована в «Архангельских губернских ведомостях» (1867.-№№68 і 71), про обстеження старої занедбаної дороги. Початок її від с. Керчем'є. Дослідник звернув увагу на жителів цього древнього зирянського села, які були малограмотними людьми і дуже погано знали російську мову, зате чоловіки і жінки співали російські пісні, не розуміючи їх змісту, перекидаючи безжально їх мотив. Місцеві чиновники говорять із зирянами по зирянськи, бо навчити їх говорити російською дуже важко. То місцеві чиновники швидше освоюють місцеву мову, ніж навпаки. Інакше для них будеш незрозумілою людиною, бо вони ніколи тебе не зрозуміють. Обстеження дороги проходило більше 10 днів, бо дослідник не вказує дату початку і кінця, хоча мимоходом згадує час прибуття до с. Керчем'є 29 липня. По дорозі П.Чубинський зустрічався з людьми, які скаржилися на поганий водний шлях, що ускладнює доставку товарів. Пропливши на човні кілька сот кілометрів по запущеному водному шляху, дослідник зробив такий висновок: «Шлях цей не може мати того значення, яке було в той час, коли споруджували Північно- Катерининський канал. Сибірські товари для того, щоб спрямувати їх до Архангельського порту, довелося б буксирувати їх проти течії Ками, південної Кельтми і Джуричу до каналу. Але це було б дорого і складно по верхній частині південної Кельтми, бо через круті повороти і вузькі місця і швидкій течії весною, коли тільки можна по цих річках подібне буксирування. Причому по каналу довелося б проводити судна за допомогою тяги людьми. Нарешті сплав по Кельтмі і Вичегді викликає великі труднощі, безкінечні круті повороти, швидка течія, вузькість Кельтми піддавала судна великій небезпеці, їх би постійно викидало на коси або на берег». Словом, Катерининський шлях для торгівлі Архангельського порту не може мати важливого значення. Тому ми не можемо не поставитись зі співчуттям до того становища печального, в

якому перебуває цей шлях. В інтересах місцевого населення, яке часто користується цим шляхом, слід, в крайньому випадку, вирубати ліс по каналу, залагодити прориви, а також прибрати звалений діс, який засмітив верхню частину північної Кельтми. Для Архангельського порту потрібен інший шлях. Він близький до здійснення безпосередньо з'єднанням Вятки і Двіни прокладанням залізниці.

СЕЛЕЦЬКИЙ Петро Дмитрович (1821- 1880) – урядовець Київського генерал-губернаторства, 1866-1880 рр. київський губернський маршал дворянства. Походив з козацько - старшинського роду. Знайомий П.Чубинського, зустрічався з ним на урочистих заходах у Києві, зокрема 17 лютого 1872 р. у залі дворянського зібрання на обіді в честь губернатора кн. Дондукова –Корсакова, коли Селецький і Чубинський виголошували промови на честь князя. С. також був знайомий з Т.Шевченком, з яким розійшовся у поглядах на українство.

СЕЛІВЕРСТОВ, службовець повітової канцелярії доставив у статистичний комітет статтю «Зібрання цікавих прикмет жителів міста Пінега».

«СЕЛО СОКИРИНЦЫ И СОКИРИНСКОЕ

ССУДОЗБЕРЕГАТЕЛЬНОЕ ТОВАРИЩЕСТВО». У статті

П.Чубинського наведені свідчення про число жителів, дворів, про розподіл земельної власності між домогосподарями, про розподіл землі по угіддям, про кількість посівів і збирання хліба і тютюну у козаків і селян, число ремісників, про кількість худоби, про бджолярство, про розмір податку, число грамотних і кількість учнів. Наведені дані свідчать, наскільки корисні такі товариства в нашому краї і яка велика користь в них для сільського населення.

СЕМЕНОВ –ТЯН-ШАНСЬКИЙ (до 1906- **СЕМЕНОВ Петро Петрович** (1827-1914)–видатний російський географ, статистик і мандрівник, громадський діяч, почесний член Петербурзької АН. Віце-президент Російського географічного товариства (1873-1914), який з 1867 р. очолював комісію відділів етнографії та статистики товариства з підготовки та проведення етнографічно-статистичної експедиції у Західний край. В 1856-1857 рр. здійснив подорожі на Тянь-Шань. Організатор багатьох російських експедицій до Середньої та Центральної Азії. Автор «Географічно-статистичного словника Російської імперії» (тт. 1-5). Під його керівництвом створено 19-томне видання «Росія. Повний географічний опис нашої батьківщини (1889-1914)», 7-й і 14-й томи якого присвячено Україні. П.Чубинський познайомився з ним у Петербурзі, під час доповіді про хлібну торгівлю та льонівиробництво і торгівлю Європейської Півночі. У книзі «История полувековой деятельности императорского русского

географического общества 1845-1895» відзначав його поїздки в Північному районі і етнографічно-статистичні експедиції в Україні. «При багатоскладності і широті своїх занять,- пише П.П.Семенов,- П.П.Чубинський спочатку своїх поїздок залучив до праці багато співробітників. У перших двох поїздках його супутником був І.Чередниченко, а в третій - В.Кравцов. При опрацюванні матеріалів, які почалися у березні 1872 р. , окрім названих двох помічників, працювали ще П.Раєвський, В. Ільяшевич, а з листопада К.Кардаш. Окрім того, п. Чубинський встиг зацікавити в справі етнографічних, статистичних та інших досліджень на користь експедиції Географічного товариства багатьох із місцевих знавців і дослідників».

СИДОРЕНКО Георгій(Юрій) Дмитрович (1832-1899). Ординарний професор кафедри фінансових законів і державних повинностей Київ. ун-ту. Автор праці «Значение рекрутской повинности в ряду систем формирования и комплектования войск»(К.,1869).

СИДОРОВ Михайло Костянтинович (1823-1887)-купець- - золотопромисловець, мандрівник, ентузіаст вивчення і господарського освоєння Півночі Росії. В 1833 р. поступив в реальну казенну гімназію. Через два роки помер батько. . Долею юнака опікувався його дядько. Через деякий час став домашнім учителем купця В.М.Ланкина. З 1859 р. почав пошуки золота в в Туруханському краї. З роками прийшла удача. С.став мільйонером. Тільки на відродження Півночі в 1852-1882 рр. він дав 1 млн. 700 тис. крб. З іменем С. пов'язані спроби добування воркутинського вугілля, ухтинської нафти, китобійного промислу. Він влаштував школи – інтернати. Вклав увесь свій капітал у розвиток Півночі Росії. Наприкінці життя збанкрутів і помер в бідності і самотності. Член Вільного економічного товариства, дійсний член Рос. географ. Товариства (*«Поморская энциклопедия»*. – С. 370).

«СИЛА ПРОИЗВОЛА», стаття П.Чубинського, надрукована в газеті «Биржевые ведомости» 1864,№44, яка викликала незадоволення архангельського чиновництва і жандармського полковника Лакса. Звертаючись до редактора газети, П.Чубинський просить надрукувати статтю з приводу того, що для начальників і для підлеглих юридичні закони обов'язкові. Мені відомо, пише Чубинський, що не тільки звільнення чиновника з посади повинно бути оснований на причинах вини, упущень і недбальства. Хоча начальство може звільнити підлеглого без пояснення причини, коли винуватість особи безсумнівна, але застосовувати це правило на кожному кроці, такої сваволі наш закон не дозволяє. А справа в тому, що в одній губернії новоприбулий керуючий акцизними зборами звільнив кількох чиновників, а інших зарахував до акцизного управління, словом зробив таку перестановку. І навів приклади. Зокрема бухгалтер

окружного управління, людина до вищої міри трудолюбива, добросовісна, яка відзначалася цілковитим виконанням своїх обов'язків, переведений з губернського міста у повітовий на вищий оклад для того, щоб звільнити місце для щойно викликаного керуючим знайомого йому чиновника, який був направлений в повітове місто, в той же час цілком не ознайомленого з акцизною справою, залишений в губернському місті, а його попередник, не дивлячись на відмінні службові якості, ні на велике сімейство, висланий у повіт.

Другий бухгалтер, ще більше досвідчений, не маючи жодного зауваження, жодної догани від керуючого, теж був звільнений з посади. А коли звернувся до керуючого взнати причину звільнення з посади, той відповів, що не має звички і не зобов'язаний давати у своїх діях звіт підлеглим. Чубинський наводить інші випадки сваволі керуючого над своїми підлеглими і запевняє у достовірності викладених фактів, готовий нести відповідальність у судовому порядку, якщо керуючий, про якого йде мова, знайде хоча один випадок несправедливим.

СИМАНОВСЬКИЙ Арсен Миколайович (1845-1913)- абітурієнт університету, засланий за революційні прокламації до Пінєги, де познайомився з П.Чубинським. За свідченням О.Строніна, «Вишневский (студент Казанского университета), Симановский – люди молодые и малосостоятельные- даже жили в Чубинского». Крім того, вільний час використовує для здобуття наукових знань. Їздив у Красногорський монастир за 18 верст від Пінєги.
(Дойков Ю. П.П. Чубинский. *«Предтеча украинской свободы»*, Архангельск, 2007.- С.50, 57).

СИМАШКЕВИЧ Митрофан Васильович (1845-?). історик-краєзнавець, член Південно-Західного відділу РГТ, православний священник, професор Подільської Духовної семінарії, пізніше ректор Донської Духовної семінарії, згодом пензенський єпископ. Автор історико-географічних археологічних нарисів про Поділля у «Подольских епархиальных ведомостях».

СИМИРЕНКО Василь Федорович (1835-1915)-промисловець, інженер-конструктор, технолог цукроваріння, визначний меценат укр. культури. Серед укр. громадянства відомий як «Великий Хорс». Закінчив Політехнічний інститут в Парижі, побудував власну цукроварню у Сидорівці (Канівського повіту Київської губернії) і поставив її на високому технічному рівні, обладнавши підприємство машинами власного винаходу. Один із перших в Рос. імперії запровадив виробництво пастили. Впродовж 40 літ передавав регулярно десяту частину своїх прибутків на укр. культурні потреби: покривав дефіцити ж. «Киевская старина», згодом «Літературно-наукового вісника», «України», «Ради», «Громадської думки», видавництва «Вік» та ін., підтримував фінансово укр. діячів і письменників

(М. Драгоманова. М. Коцюбинського). 1912 р. пожертвував (за посередництвом М. Грушевського) 100 тисяч крб. для наукового товариства ім. Шевченка (на купівлю нового будинку). У Сидорівці заснував один із кращих народних театрів. Весь свій маєток (ціною близько 10 млн. крб. записав на укр. культурні цілі. Чубинський зійшовся з ним у Городищі. Завдяки діяльній натурі Василя Федоровича захопився новою галуззю – цукровиробництвом і активно допомагав директорів в організації виробничого процесу, в налагодженні контролю та обліку. В особі Василя Федоровича Чубинський зустрів людину таку ж заповзятливу й ділову, як і сам. І цей дует творив дива в цукровій галузі, якби не лиходійні сили природи не зривали їх намірів і не зводили нанівець всі їхні намагання. Не виключена можливість, що під впливом В.Ф. Симиренка Чубинський і сам хотів стати великим промисловцем у цукровиробничій галузі. Заснувавши акціонерне товариство «Діяч», він мріяв про прибутки аби створити достаток для родини. Але посуха зруйнувала всі його плани. Це був великий удар долі, який надломив його фізичні і моральні сили і пізніше позначився на його здоров'ї.

Коли ж Чубинський з'явився в містечку Городище Черкаського повіту Київської губернії? З коротенького листа до О. Кістяківського від 27 серпня 1870 року бачимо, що Чубинський уже в Чигирині займався фінансовими рахунками, пов'язаними з діяльністю фірми «Брати Яхненки й Симиренко». А наступний лист (29 серпня 1870) повністю прояснює ситуацію відносно занять Чубинського в адміністрації фірми і його велику заклопотаність організаційними справами. „З ранку до вечора я зайнятий, - повідомляє він О.Кістяківському. – Спершу організував контору, потім обстежив усі установи, їх господарство і облік, зробивши в останньому деякі скорочення. Потім запровадив звітність, дав кожній установі форми місячних відомостей і взагалі тут контролю не було - я його створив і думаю, що постійно діючий контроль збереже багато що і дасть засоби спрямовувати дії наших установ. Безлад у всьому був великий не тому, що нема підходящих робітників, а тому, що не було кому спрямовувати. Василь Федорович (Симиренко) заклопотаний масою справ і неприємностей, а тому все йшло абияк. Тепер конторська справа вся лежить на мені. Василь Федорович працює на заводі. Крім того, що у нього наявні різні проекти на поліпшення виробництва, йому треба стежити за роботою заводу. Толпигін і знаючий і трудолюбивий - не може розпорядитися і грубо поводить з людьми. Його треба притримувати за фонди.

Я почав освоювати технологію цукрового виробництва, один курс уже пройшов, і як запевняє Василь Федорович, через рік буду знати цю справу не гірше директорів заводів.

З Василем Федоровичем живемо душа в душу. Один без одного нічого не робимо серйозного. Підлеглі старанно працюють, тому що уважно до них ставлюся, так і тому, що контролерів і бухгалтерів запрошую на наради - це їм подобається і тому кожен старається що-небудь зробити. Взагалі я бачу,

що я тут потрібний. Робота мені подобається – одна біда нема у мене дружини. Треба буде одружуватися...У листопаді я поїду в Петербург. І тоді побачимося і детально поговоримо» (*ІР НБУ.111.69976*). Але в листопаді йому не вдалося поїхати в Петербург, а здійснив свою поїздку в столицю вже на початку січня 1871 року.

На новій посаді в Городищі Чубинському доводиться часто їздити по цукроварнях фірми в міста Шполу, Чигирин, укладати договори, контракти, оформляти різні документи, робити розрахунки, займатися організаційними господарськими справами, працювати над укладанням „Трудов”. Як повідомляє К.Михальчук, разом з Чубинським вдалося організували „гурток з різними національно – культурними завданнями, а, між іншим, тут також Чубинський виготовляв і свої «Труди» етнографічної експедиції в Південно-Західний край» (*Чередниченко Д. Павло Чубинський. - К..2005. -С. 253*). Чубинський листується з видавцями у Петербурзі, пише передмови, роз’яснює правила правопису йотованих букв та розміщення матеріалів по окремих томах.

1870 року професор органічної хімії Київського університету П.П.Алексєєв висунув ідею заснувати Київське відділення Російського технічного товариства, а втілити її довелося інженеру-технологу М.О.Толпигину. Він скликав техніків цукрозаводів, які 24 і 25 серпня з’їхалися до Городищенського заводу і поклали початок діяльності Відділення. Цьому починанню у великій мірі сприяв директор адміністрації городищенських заводів В.Ф.Симиренко, бо саме його контора стала місцем управління Київського відділення, і головний начальник краю кн. Дондуков-Корсаков. Завдяки його сприянням статут Відділення невзабарі був затверджений 8 січня 1871 року. Відділення розпочало свою діяльність під головуванням професора П.П.Алексєєва. Заступником голови обрали інженера-технолога М.А.Толпигина, секретарем П.П.Чубинського. За рік існування воно набуло широкого визнання і вже мало у своєму складі 76 дійсних членів, а разом з почесними і кандидатами в дійсні члени-96 (*Киевлянин. -1872. –№ 32. – 14 березня*). Київське відділення стало всеросійським центром розвитку науково – технічної думки в галузі цукрової промисловості, за його ініціативою створено лабораторію для виконання досліджень на замовлення цукрозаводів, відкрито перше технічне училище для підготовки майстрів цукроваріння, створило спеціальну лабораторію для проведення досліджень на замовлення заводів. Таким чином, процес цукроваріння був поставлений на міцну наукову основу.

Технічне товариство ставило своїм завданням удосконалення промислового виробництва і підвищення освітнього рівня робітників. Значну роль у його діяльності відігравали професори Київського університету М.А.Бунге, Г.Г. де Метц, І.І. Рахманов та інші викладачі, які разом з директорами заводів, інженерами і технологами періодично збиралися і вирішували спільно різні

питання. Розміщалося воно на вулиці Мала- Володимирська вулиці 55-б (тепер вул. О.Гончара).

Працюючи в адміністрації цукрових заводів, П.Чубинський продовжував роботу над підготовкою до друку зібраних етнографічних матеріалів і відлучався до Петербурга для особистого звіту. 15 січня 1872 року він брав участь у засіданні відділення етнографії Російського Географічного Товариства, де повідомляв про результати своїх етнографічних досліджень в Південно-Західному краї. Тут же Чубинський прийняв пропозицію географічного товариства приступити до вивчення статистичних і переважно етнографічних умов краю, населеного малорусами.

Про перебіг подій цього моменту він писав у листі до О.Ф.Кістяківського(16. 02,1872 р.): «Голубчик Олександр! Я винуватий перед тобою за свою неакуратність, на виправдання можу сказати, що весь цей час не був дома. Поїздка у Петербург, а потім у Київ на контракти поглинула багато часу. Я відвіз у Петербург мої праці експедиції і задоволений тим, що їх там зустріли з великим співчуттям і похвалою. В даний час друкуються чотири томи: 1-й вірування, 3-й – народний календар. 9-й- рішення волосних судів і перша частина 11-го тому «Євреї Південно-Західного краю» Останні два томи друкуються першими від інших, бо вони мають практичний інтерес.

Мене і Костомарова просили поїхати з етнографічною метою в Чорномор'я, на що ми погодилися. Вчора (15 лютого) я передав генерал – губернатору статут Південно –Західного відділу Географічного товариства, підписаний багатьма нашими знайомими. Так мені вдалося вирішити це корисне завдання. Ми тепер матимемо постійну установу по вивченню краю.

Останнім часом у мене багато турбот. 6-го лютого було відкрито пам'ятник Бобринському і мені довелося на вечірньому засіданні нашого технічного відділення виголошувати промову...Ти вже знаєш, що у мене народився синок Михайло, дружина сама годує, на жаль вона не дуже добре себе почуває. Вчора хотів поїхати, - але мені надали медвежу послугу, дають обід в честь генерал-губернатора і мене просили сказати на обіді слово»(*ІР НБУ.111,69979*).

Завдяки своїй надзвичайно енергійній і непосидючій вдачі, у Городищі Чубинський став організатором і ініціатором багатьох справ. Окрім того, що вже сказано вище про його нововведення в організації обліку і звітності, він був секретарем технічного товариства,заснованого 1871 року. А в 1873 р. за його ініціативою було вирішено видати «Ежегодник по свеклосахарной промышленности» і склав і видав працю «Свеклосахарные заводы Рос. империи по официальным статистическим о их данным за кампанию 1871-го и 1872-го годов». Це були перші статистичні збірники з питань цукровиробництва того часу, започатковані П.Чубинським – своєрідним звітом його роботи у фірмі «Брати Яхненки й Симиренко» за два з лишком

роки. Після Городища в 1873 році він переїжджає у Київ, де за його старанням було відкрито Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, де він, як керуючий справами повністю віддавався роботі по вивченню економічного життя, культури і побуту України.

Своє майно в сумі 10 млн крб. В.Ф.Симиренко заповів розвитку української культури. Цією фундацією мало опікуватися Товариство допомоги укр. літературі, мистецтву і науці (ним відали укр. діячі культури). Але воєнні дії і революція перешкодили реалізувати цю фундацію. Помер у Києві (*Енциклопедія українознавства, Т.8*).

СИНИЦЬКИЙ Данило Олександрович, член Південно-Західного відділу РГТ, разом з П.Чубинським брав участь у перепису населення Києва 2 березня 1874 р.

СИНЬОГУБ Віктор Сирович (1838-?). У серпні 1862 р. разом з П.Чубинським підписав «Відгук з Києва» Київської громади. За свідченням брата П.Чубинського Костянтина від 9 травня 1863 р., «Віктор знає мови іноземні, тому брат Павло запросив Синьогуба в батьківський будинок у Бориспіль, де вони навчались. Віктор також переймав від брата юридичні науки. Заняття були іноді на батьковому хуторі в лісі за хутором підполковника Руднева, поблизу Олександрівки».

СИНЬОГУБ Володимир Сирович. Народився 13 червня 1845 р. Учень Другої Київської гімназії, після закінчення якої вступив до Київського ун-ту. У 1862 році під впливом А.Красовського вів революційну пропаганду серед селян Київської губернії. У серпні 1862 р. разом з П.Чубинським підписав «Відгук з Києва». 25 квітня 1863 р. арештований за спробу підняти селян на повстання і за розповсюдження серед них «Золотої грамоти». Ув'язнений в Києво-Печерській фортеці (тоді йому йшов 18 –й рік. Підставою для арешту стала його агітаційна робота в селах Переяславського повіту (Пилипчі, Войтове та ін.), куди він приїздив на Великодні свята 1862-1863 рр, на літні вакації та Різдво 1862 р. і, збираючи селян на вечорниці (так звану кобзарщину), співав з ними народних пісень, читав революційні вірші Шевченка, Анатолія Свидницького та інших поетів, вербував добровольців у повстанці (*Марахов Г.І. Т.Г.Шевченко в колі сучасників: Словник персоналій. – С.115. У червні 1865 р. Вол. Синьогуба звільнили з ув'язнення, а в серпні наступного року заслали до В'ятської губернії з правом влаштуватися на цивільну службу*).

Молодий за віком, в цей час він тільки закінчив Київську гімназію, на кожному допиті подавав нові і нові свідчення, з яких слідчі довідалися про існування і діяльність у Києві «Української громади», про роботу окремих громадянців в галузі етнографії і фольклористики.

27 травня 1863 року В.Синьогуб на слідстві розповів, що влітку 1861 року до Києва приїздив один із учасників засідань «Української громади»

П.Чубинський. За свідченням В.Синьогуба, мета громади «*достигнуть соединения славянских племен: сербов, болгар, русских, малороссов и поляков и совершения самостоятельности малороссов*». При зустрічі з П.Чубинським він розходився в методах досягнення цієї мети. Чубинський пропонував методи миролюбні без насилля, а «*я желал революции и беспорядков*».

Даючи показання слідчій комісії з політичних справ при київському, подільському і волинському генерал-губернаторі, Вол. Синьогуб 5 березня 1864 року розповів, зокрема, про свою зустріч з Кулішем у Києві 1862 р. та про вплив письменника на формування його світогляду. Згідно з протоколом допиту, брат Володимира Віктор Синьогуб, вибравшись на Різдвяні свята 1861 р. (за ст.ст. Різдво припадає на 25 грудня) до Чернігова, познайомився там із поміщиком Митрофаном (у протоколі він – Дмитрій) Александрович, який друкувався в «Основі» під псевдонімом Митро Олелькович. Перед літніми вакаціями, а точніше ще перед Паскою наступного року Александрович відвідав Віктора Синьогуба в Києві, привівши із собою «известного малороссийского писателя Пантелеймона Олександровича Кулиша», з яким тоді й познайомив братів.

«Они провели у нас один вечер. Кулиш известен как собиратель разных преданий, песен и рассказов малорусских. Для нас интересно было знакомство с ним как с писателем, издавшим уже разные сочинения по этому предмету. Мы с любопытством расспрашивали его об этих его занятиях, и он живо и увлекательно рассказывал нам о своей деятельности, как он посещал все места и лица, от коих мог что –нибудь узнать и из их слов записать для собираемых им материалов.

Рассказ Кулиша был для нас интересен, а во мне возбудил даже охоту к подобным занятиям, когда к тому представится случай. И вот с этого времени я посвятил себя тоже собиранию малороссийских материалов...В первые мои поездки в село Войтово на пасху, потом на вакации и, наконец, на Рождественские праздники я начал замечать и записывать из рассказов малороссиян все, что мне казалось замечательным: слова, названия разных предметов, домашней утвари и вообще малороссийского быта, также песни, сказки и что случалось слышать. От Кулиша еще я слышал, что он старается входить в беседу с малорусскими гусярами и лирниками, и где кто из них живет...» (Див. Публікацію показань Вол. Синьогуба: Шандра В.С. Документи ЦДІА у м.Києві про П.О.Куліша. – С.25-26).

Внаслідок клопотання восени 1865 року київським губернатором О.П.Безаком про припинення справи адміністративним порядком, згідно з імператорським наказом 12 червня 1866 року висланий до В'ятки під гласний нагляд поліції з правом вступу на службу. Служив у в'ятському губернському правлінні. У березні 1869 р. звільнений від нагляду і отримав право повернутися на батьківщину (Нахлік Євген. Життя Пантелеймона Куліша. – Т.І. – К.,2007).

СИНЬОГУБ Євген Силович (1843-?) . Підписав у серпні 1862 «Відгук з Києва» Київської громади. Після закінчення 2-ї Київської гімназії поступив на фізично-математичний факультет Київського ун-ту. У 1863 р. був за учителя в Полтаві, Немирові, за інспектора Новозибківської реальної школи, пізніше за інспектора шкіл на Полтавщині.

СИНЬОГУБ Микола Силович (1841-?) - лікар. Разом з П.Чубинським у серпні 1862 року підписав «Відгук з Києва» Київської громади.

СКОРОПАДСЬКИЙ Павло Петрович (1873-1945) –політичний і військовий діяч, гетьман Української держави. Народився у Вісбадені, дитячі роки провів у маєтку батька в Тростянці на Прилуччині. Вчився у Стародубській гімназії. Закінчив Пажеський Корпус у Петербурзі. Військову службу почав у Кавалерградському полку, учасник рос.-японської війни 1904-1905 рр. Після лютневої революції 1917 у порозумінні з Генеральним Секретаріатом Укр. Центральної Ради українізував 34 корпус, який був перейменований на 1 Укр. корпус, який у складі 30000 вояків контролював у жовтні-листопаді 1917 залізничний район Вапнярка-Жмеринка-Козятин-Шепетівка, не допускаючи збільшовичені частини південно-західного і румунського фронтів плюндрувати Україну.

Державний переворот і проголошення С. гетьманом Української Держави відбулося 29 квітня 1918 р. на хліборобському конгресі, скликаному Союзом землевласників. Створений С. гетьманський уряд під головуванням Ф. Лизогуба проводив політику, узгоджену з німцями, захищаючи інтереси поміщиків, великих промисловців, фінансистів. Участь в уряді російських кадетів і російських монархістів з антиукраїнським наставленням, насторожували до нього укр. національну демократію, яка відмовилася брати участь гетьманському уряді й оформилася в опозиційний Укр. – національний

Демократичний Союз. Діяльність адміністрації, керованої здебільшого місцевими дідами й колишніми російськими урядовцями, карні експедиції, організовані ними за допомогою нім.-австрійського війська викликали велике невдоволення й опір з боку селянських мас. Почалися страйки, саботажі, вбивство фельдмаршала Г.Айхгорна, що спричинило репресії з боку гетьманського уряду й німецько-австрійської влади. Не зважаючи на ці несприятливі обставини, уряд С. мав чималі досягнення в царині зовнішньої і внутрішньої політики Укр. Держави. Були упорядковані фінанси, налагоджено адміністрацію, центральний і місцевий суд. Засновано державні університети в Києві і Кам'янці -Подільському, розбудовано укр. середнє і початкове шкільництво, утворено Укр. АН у Києві, Укр. нац. музей, архів і укр. Нац. Бібліотеку, Державний Драматичний театр. Спроба С. залагодити опір запевненням незалежності Укр. Держави не увінчалася успіхом і прискорила протигетьманське повстання, яке закінчилося перемогою Директорії УНР. 14 грудня 1918 р. С.зрікся влади і виїхав за

кордон - до Швейцарії, а потім до Німеччини. Будучи гетьманом, С. схвально відгукувався про професора Михайла Чубинського, який був міністром юстиції. Знав і любив себе чути, що в достатній мірі затягувало засідання ради міністрів. Він був прекрасним міністром юстиції, залишаючись завжди на точці зору закону.

СМОЛЕНСЬКЕ КЛАДОВИЩЕ у С.-Петербурзі – старовинний православний цвинтар, один з найбільших цвинтарів у С.-Петербурзі в ХІХ ст. з церквою Смоленської Божої Матері. Заснований 1756 р. За постановою Священного Синоду (1841) С.К. поділено на 7 розрядів. 28 лютого (ст. ст.) тут відбулися похорони Т.Г.Шевченка. В похоронній процесії взяв участь і П.Чубинський разом зі студентами університету. Шевченкознавець П.Жур пише: «Перед гробом студенты несут его крышку, а перед ней – лавровый венок. Похоронную процессию, сопровождаемую густой толпой народа, ограждает взявшихся за руки молодых людей. Идет сильный снег, его хлопья покрывают землю, облепляют людей, лошадей, длинную вереницу экипажей, следующих за печальным шествием. За гробом идут почти весь университет, вся Академия художеств. В траурном шествии - представитель московского студенчества П.Петровский-Ильенко, прибывший в Петербург для участия в похоронах Шевченка и для налаживания связей между кружком П.Заичневского и прогрессивным студенчеством Петербургского университета... Вот и Смоленское кладбище. Неподалеку, за церковной колокольней, в стороне ко взморью, на самом краю кладбища – свежерытая могила. Ее выкопали на том месте, где когда-то Тарас любил сиживать, рисуя лопухи и деревья, где он бывал еще в молодости со своими друзьями В.Штернбергом и К. Йохимом. Над раскрытой могилой произносят речи ... затем должны говорить вольнослушатель университета - пермитянин Е.Южаков, студент П.Чубинский, но тут происходит стычка с полицией, которая запретила дальнейшие речи и принимается ретиво очищать кладбище от публики.

В могилу опускают дощатый ящик, высланный изнутри свинцом. В ящик ставят гроб с телом покойного. В крышку ударили первые мерзлые комья земли. А через несколько минут свежий могильный холм сплошь покрывают венки и букеты цветов» (*Жур Петр. Шевченковский Петербург. – С. 268- 271; Смолій В.А. та ін. Микола Костомаров. Віхи життя і творчості. Енциклопедичний довідник. – К., 2005).*

СМОЛЕНСЬКИЙ Леонід Анастасійович (1833-1905) –педагог, учитель історії (серед його вихованців Т.Зінківський, Є.Чикаленко та ін.) і громадський діяч, визначний промовець, член Південно-Західного відділу РГТ. Майже все життя прожив у Одесі, крім університетських студій у Києві, де познайомився з М.Драгомановим, ідеї якого пізніше проповідував. Один з керівників Укр. Одеської Громади.

«СМОЛОКУРЕНИЕ В АРХАНГЕЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ». Стаття П.Чубинського.-«АГВ»,1868, №74.

СМОЛЯН І.О.,член АГСК, чл. Комісії з відзначення ювілею пам'яті М.В.Ломоносова в Архангельську.

СОКОЛОВ І., автор опису Холмогор і медичного опису вод Білого моря.

СОКОЛОВ Павло Петрович (1826-1905) – рос. художник. Був вільним слухачем петербурзької Академії мистецтв. Один з перших ілюстраторів творів М.Гоголя. Знайомий П.Чубинського. 26 квітня 1858 року разом були гостями будинку О.Штакеншнейдер.

«СОЛЕВАРЕНИЕ В АРХАНГЕЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ», стаття П.Чубинського, вперше надрукована в четвертому томі, вип.1 «Трудов Императорского Вольно-Экономического общества». За важливістю порушеної теми вона була передрукована в «АГВ», 1867, №№15.16. «Солеваріння в Архангельській губернії відноситься до древнього часу володіння новгородців.Риболовля приваблювала поселенців у Помор'я і стала приводом для поселень на березі моря, природно викликала потребу солеваріння, тим паче, що у поселенців під руками були всі необхідні для цього матеріали: морська вода і ліс, крім того, сіль як товар, мала збут у внутрішні губернії і мала потребу в значній кількості».

СОЛОВЕЦЬКИЙ МОНАСТИР ХУ1-ХУ111 століть – своєрідна організація, яка виконувала як позитивні, так і негативні функції. Монастир був феодальним господарем, прикордонною фортецею Російської держави, колонізатором земель і поширювачем християнства, культурним й ідеологічним центром північної Росії, проповідником християнства і державною політичною тюрмою, місцем ув'язнення ворогів самодержавства, кріпосництва і церкви. Соловецький монастир завжди ревно викорінював крамолу, яка загрожувала в однаковій мірі як світським, так і духовним феодалам. Обов'язки палача монастир виконував близько чотирьохсот літ від 50-х- років ХУ1 ст. до кінця Х1Х ст. Тюрма Соловецького монастиря займала виключне за своїм станом місце. Вона була таємною державною темницею. Самі царі замурували туди небезпечних ворогів абсолютизму. Соловецька тюрма була також основною в'язницею духовного відомства. По жорстокості режиму соловецький острог не мав собі рівних. Там були більш суворі порядки, ніж в інших монастирях і у всіх світських місцях заточення. В земляних ямах, в кріпосних казематах гноїли, доводили до божевілля в'язнів духовні пастирі як заправські жандарми, виконували обов'язки наглядачів, стражників, шпигунів і катів. Криваву пам'ять залишив по собі в народі острог Соловецького монастиря. Соловецький мартиролог нараховує більше чотирьохсот чоловік.

За зовнішнім виглядом Соловецький монастир нагадує Шлісенбурзьку і Петропавлівську фортеці. Подібно їм, він розташований на острові, який відокремлений від великої землі морською затокою. В останні роки ХУІ ст. монастир обгородили кам'яним муром з диких необтесаних валунів. Периметр огорожі 509 триаршинних сажнів(більше кілометра), висота до 10 метрів, ширина 5-6 метрів. Стіна пересічена вісьмома масивними банями. Крім казематів, в Соловецькому монастирі, до великої ганьби і сорому російської церкви, наявні земляні підземні тюрми, які воскрешають у пам'яті жахливі часи середньовічної інквізиції (*Фруменков Г.Г. Узники Соловецкого монастыря. Архангельск, 1979*)

Найвідомішим в'язнем Соловецького монастиря був останній кошовий отаман Запорізької Січі П.І.Калнишевський, який відсидів тут понад 25 років і помер 31 жовтня 1803 р.у віці 112 літ від роду. Похований на території монастиря. Його могилу впорядкував і зробив напис на ній єпископ Архангельський і Холмогорський українець Павлович Андронік Іванович (чернець ім'я Олександр) з с. Кобрини Гребля Тальнівського р-ну Черкаської обл. П.Чубинський відвідав могилу П.Калнишевського в листопаді 1867 р., коли супроводжував губернатора С.П.Гагаріна і передав надгробний напис засланому українському етнографу П.С.Єфименку на його прохання для статті «Калнишевский. последний кошевой отаман Запорожской Сечи. 1691-1803», надрукованій в ж. «Русская старина» за 1875 рік (*Зиль А. Народознавецъ. Павло Чубинський і його доба.- К..2009*).

«СОПІЛКА ПАВЛУСЯ» -поетична збірка П.Чубинського, що побачила світ у Києві 1871 р. в друкарні губернського управління. Вона вийшла без імені автора в «десятиліття страшного фатального затишку та застою», як назвав І.Франко добу 1862-1872 рр., позначену занепадом і млявістю літературного життя в Україні. До збірки увійшли 20 творів, з них 14 оригінальних, решта – переклади з Ф.Рюккerta, Г.Гейне, Дж. Байрона. Поезії «Що діялось на Вкраїні», «На могилі кобзаря», «Сон невольника» своїм змістом перегукуються із Шевченковими. П.Чубинському невис타чило поетичної напруги, щоб вирватися із силового поля Кобзарєвої творчості. І.Франко називав П.Чубинського Шевченковим наслідувачем, бо в «Сопілці Павлуся» чути знайомі мотиви й інтонації «Кобзаря». У збірці переважають фольклорні мотиви, що наближає її до народнопісенної творчості. Вірш, який відкриває «Сопілку» має програмне значення. Автор зазначає, що не володіє талантом «Кобзаря», маючи на увазі Т.Шевченка, але Кобзар помер, тож П.Чубинський мусить узятися за сопілку, меншу сестру кобзи. Сопілка стає центральним символічним образом серед інших поезій. «Сопілка Павлуся» не пройшла непоміченою в українських літературних колах, знайшла свого читача та поціновувача на всіх теренах України. На початку ХХ ст. окремі вірші із «Сопілки» П.Чубинського «До моєї Катрусі», «Вдовина пісня» та «Сон невольника») з незначними стилістичними правками опублікував І.Франко у Львові в «Акордах» (1903), антології української лірики.

«Сопілка» стала підсумком усієї поетичної творчості П.Чубинського як його ранні вірші, так і вже зрілу поезію. У багатьох поетичних рядках читача приваблюють лірична зворушливість і велика віра не тільки в себе, а й в Україну (*Я сіяв те, що Бог послав... Львів, С.219; Чередниченко Д. Павло Чубинський, 2005*).

«СОСТОЯНИЕ УЧИЛИЩ, подведомственных министерству путей сообщения».- «Журнал министерства путей сообщения», СПб., №2.-1878, с. 115- 164.

СПИСОК СТАТЕЙ, помещенных в «Архангельских губернских ведомостях» по части истории, географии и статистики губернии с начала издания их по 1 января 1865 года. У примітці до звіту за 1865 р. П.Чубинський повідомляє, що цей список був складений двічі: перший раз в 1864 році повний список статей, а вдруге у 1865 р. за розподілом статей за предметами (*Отчет о деятельности Архангельского губернского статистического комитета за 1865 год*», с. 59)

СРЕДИН В.А., Начальник Архангельської митниці, який, за словами П.Чубинського, прибувши в губернію з бажанням взявся за збирання матеріалів для АГСК.

СРЕЗНЕВСКИЙ Ізмаїл Іванович (1812-1880) – український і російський філолог – славіст, історик та археограф. Народився у губернському місті Ярославлі (тепер обласний центр РФ) у родині викладача Демидівського училища, згодом професора Харківського ун-ту І. Срезневського (1770-1820). У 1829 р. С. закінчив Харківський ун-тет . Професор політекономії та статистики (1837-1839), слов'янознавства Харківського ун-ту. Ще студентом цікавився українською народною поезією та старожитностями, збирав фольклорні й етнографічні матеріали. Пізніше сам komponував пісні та думи, які стилізував і видавав за народні твори, зокрема у збірнику «Запорожская старина». Професор слов'янознавства (1847-1880), декан історико-філологічного факультету (1859-1880) та ректор (травень-жовтень 1861 р.) С.-Петербурзького імператорського ун-ту. Академік імператорської С.-Петербурзької академії наук (1854). Автор численних праць з історії південнослов'янських літератур, української та російської мов, слов'янської міфології, палеографії, етнографії та фольклористики. За дорученням С.-Петербурзької академії наук написав рецензію на «Труди» П.Чубинського: «Громадний сборник трудов экспедиции, снаряженной Русским Географическим Обществом в Юго-Западный край России» включает в себе материалы и исследования, собранные П.П.Чубинским в таком числе, что обилию запасов, в него вошедших, так же как и по внешней величине, в ряду других сборников разного рода, относящихся к тому же краю, должен занять первое место. В

семи больших томах этого сборника дано место разного рода запискам о быте, обычаях, и верованиях, преданиях народных и разного рода подборам того, что входит в круг народной словесности и в круг данных о языке народа».

(Смолій В.А. та ін. Микола Костомаров. Віхи життя і творчості. Енциклопедичний довідник. К., 2005).

СТАРА ГРОМАДА, Київська громада 70- років- громадська організація, до якої належали педагоги, вчені, службовці, письменники та ін... Усього склад старогромадівської організації налічував понад 70 чоловік. значна частина яких була досить діяльною і належала до інтелектуального цвіту української нації. Серед них М.П.Драгоманов, М.В. Лисенко, П.Г. Житецький В.Б.Антонович, М.П.Старицький, П.П.Чубинський, С.А.Подолінський, М.В.Ковалевський, Ю.Ю.Цвітковський, І.С.Нечуй-Левицький, Ф.К.Вовк, О.О.Русов, О.І.Лоначевський -Петруняка, І.Я.Рудченко, Я.М.Шульгін, О.Ф.Кістяківський, К.М. Михальчук, Ф.Г.Мищенко, О.І.Михалевич, Є.К.Трегубов, В.П.Науменко, Б.С. Познанський, Ф.Т.Панченко, О.І.Левицький, В.Ф.Симиренко, Т.Р.Рильський, Л.В. Ільницький та ін. Склад київської організації громадівців-семидесятників не був сталим, бо дехто з її членів з різних причин (арешт і заслання, зміна місця роботи і виїзд з міста та ін.) залишив Київ, оскільки його поповнювали нові українолюбці (*Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60-90 –ті роки XIX ст.)*, с.85-86).

СТАРИЦЬКИЙ Михайло Петрович (1840-1904) – український письменник, видатний театральний та громадсько-культурний діяч. Народився у с. Кліщинці Золотоніського повіту Полтавської губернії (тепер Чорнобаївський район Черкаської області.) у родині поміщика. Залишившись сиротою, виховувався у родині свого дядька, батька М.Лисенка. Закінчив Полтавську гімназію(1856) та Київський ун-т Св. Володимира (1865). З 1871 р. оселився в Києві, увійшовши у творчу співпрацю з М.Лисенком. Вони спільно організували Товариство українських сценічних акторів. С. записував народні пісні, які потім видавав в обробці М.Лисенка, писав лібрето до Лисенкових опер («Гаркуша», «Чорноморці», «Різдвяна ніч», «Тарас Бульба», «Утоплена». Брав участь у роботі Південно – Західного відділу імператорського Російського географічного товариства. Автор численних літературних творів, серед яких п'єси «Не судилось» (1881), «Богдан Хмельницький» (1887) «Маруся Богуславка» (1897). Був близько знайомий з П.Чубинським по роботі з драматичними виставами Київської громади. Як відомо, члени Київської громади започаткували роботу над «Словарем української мови» за редакцією Б.Грінченка, коли філологи й етнографи, зацікавлені в цій праці, збиралися на явочній квартирі й «словникували», випусуючи на картки

слова за абеткою, сперечаючись, за яким укр. правописом укладати словник. Старицький, будучи свідком цих суперечок, написав такий жартівливий вірш:
 Направляв її дебати
 І був зборів головою
 Старий Чуб товстопузатий
 Вже покритий сивиною.

В той час «старому Чубові» було 33 роки.
 (Сокирко Л.Г. М.П.Старицький. – К., 1960; Енциклопедія українознавства. Т.8. Львів, 2000; А.Зиль. Народнознавець. Павло Чубинський і його доба. К..2009).

«СТАТИСТИКА РОЖДЕНИЙ, БРАКОВ И СМЕРТНОСТИ В УЕЗДНЫХ ГОРОДАХ И ПОСАДАХ АРХАНГЕЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ ЗА 5 ЛЕТ С 1851 по 1855 г. ВКЛЮЧИТЕЛЬНО».Стаття П.Чубинського.- «Труды Архангельского губернского статистического комитета за 1865 год», Архангельск, 1866, кн.2, с.175-207.

«СТАТИСТИКА РОЖДЕНИЙ, БРАКОВ И СМЕРТНОСТИ ПО Г. АРХАНГЕЛЬСКУ ЗА 10 ЛЕТ», стаття П.Чубинського, надрукована в «Трудах Архангельского статистического комитета за 1865 год», Архангельск, 1866, кн. 2. С. 135-174.

«СТАТИСТИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ ОЧЕРК КОРЕЛЫ», стаття П.Чубинського, опублікована в «Трудах Архангельского статистического комитета за 1865 год». Після поїздки в Карелію, Чубинський писав: «Літні дороги в Карелії жахливі; по порожистих річках, де мандрівнику доводиться виходити з човна і йти пішки, пробираючись між камінням; поміж багатьма деревами є така дорога, де мандрівнику доводиться балансувати по жердинах, покладених через болото. Чиновнику, який хоче побувати лише в одних волосних і сільських правліннях, доводиться пройти 113 верст пішки, 169 верст верхи, 838 верст човном, всього ж 1120 верст. Таку поїздку він може здійснити тільки протягом місяця».

«СТАТИСТИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ О ПРОИЗВОДСТВЕ САХАРА ЗА КОМПАНИЮ 1871-1872 гг.» Стаття П.Чубинського. - Києлянин, 1873.- №198,30.

«СТАТИСТИЧЕСКАЯ ПРОГРАММА», написана П.Чубинським і надрукована в «АГВ», 1866, №28.

СТАТЬИ О ЭКОНОМИЧЕСКОМ СОСТОЯНИИ СЕВЕРА ЕВРОПЕЙСКОЙ РОССИИ, написані і надіслані П.Чубинським в 1866 р. в імператорське Вільне Економічне Товариство. Статті мали такі назви:
 1.О хлебопашестве и продовольствии жителей Архангельской губернии.

2. О мурманских рыбных промыслах
3. О торговле поморов с Норвегией.
4. О колонизации северо-западной части Мурманского берега.
5. О соединении Белого моря с Балтийским.
6. О вывозной торговле Архангельского порта.
7. О морском судостроении.
8. О Карелии Архангельской губернии.
9. О лопарях.
10. О Запечорском крае.
11. О Новой Земле и о бое морских зверей.
12. Проект Компании под названием Лукоморский Лойд и Печорско-Обская Компания.

СТЕФАНОВИЧ Андрій, один з підписантів «Відгуку з Києва», який разом з П.Чубинським поставив свій підпис у 1862 р.

СТИХОТВОРЕНИЕ НА ОТКРЫТИЕ ЛОМОНОСОВСКОГО УЧИЛИЩА В ДЕРЕВНЕ ДЕНИСОВКА, -«АГВ», 1868. №80.

СТОРОЖЕНКО Олекса Петрович (1795-1874), український письменник. З ним П.Чубинський зустрічався на журфіксах журналу «Основа»

СТРАХОВСЬКИЙ Михайло Федорович (?-?) – віце - губернатор Архангельської губернії, був помічником голови статистичного комітету, де секретарем працював П.Чубинський. 19 листопада 1864 на засіданні здав свої повноваження старшому учителю історії Архангельської гімназії Г.Й. Мінейко.

СТРОНІН Олександр Іванович (1826-1889) – історик, педагог і громадський діяч, родом з української частини Курщини. Закінчив філософський факультет Київського ун-ту(1848) і був викладачем гімназії у Кам'янці Подільському, Немирові, Новгороді-Сіверському і Полтаві(1855-1862), де був учителем М. Драгоманова, на якого мав великий ідейний вплив. Член Полтавської Громади й організатор недільних шкіл у Полтаві, де першим у Російській імперії прочитав публічні лекції для народу. Полтавський губернатор записав його в «демагоги», а восени 1859 р. поскаржився на нього особисто імператору, котрий перебував у Полтаві. Олександр ІІ, відвідавши гімназію, привселюдно закинув директору: «Я слышал, что у тебя учителя заражены демократическим духом. Смотри за ними построже». С. пропагував твори Т.Шевченка, Марка Вовчка та інших українських письменників. Його просвітня діяльність тісно пов'язана з ідеями Кирило-Мефодіївського братства. Учнями Строніна були М. Драгоманов, М.Старицький. В 1862 р. заарештований за «распространение малороссийской пропаганды». Після ув'язнення в Петропавлівській фортеці, засланий 1863 р. до Архангельської губернії. Того ж року познайомився з

П.Чубинським в Архангельську, звідки разом їхали в окремих екіпажах до місця заслання: Чубинський в Пінегу, а Стронін – до Мезені. Потім вони зустрілися в Пінезі. С. залишив спогади про знайомство губернатора М. М. Гартинга з П.Чубинським.

З 1869 р. на державній службі в Петербурзі, потім голова з'їзду мирових суддів Люблінської губернії, юрконсультант Міністерства шляхів сполучення в Петербурзі. Праці С. «История и народ», «Политика как наука», «История обществности», «Воспоминания». Відомості про громадське життя Полтави є в рукописному щоденнику С, який зберігається у Публічній біб-ці ім. М.Є.Щедрина у С.-Петербурзі.

Недільна школа, якою керував О.Стронін, відкрита 24.1У 1860 року. У вересні 1861 і січні 1862 р. відкрито жіночі школи під опікою Є.І. Милорадович. Організацією та навчально –методичною роботою керувала загальна рада у складі О.Я. Кониського, Д.П. Пильчикова, О.І. Строніна.

1861 р. в Полтаві було надруковано «Азбуку по методу Золотова для Южно – Руського края».

Її підготував учитель історії і засновник недільної школи О.Стронін.

Поширювали українські книжки на базарах та через приватних осіб А.Шиманов, В.Л.Трунов, Д.П.Пильчиков, О.І. Стронін, О.Я.Кониський та ін. У межах Полтавської губернії з січня до жовтня 1861 р. було продано 12195 книг.

«Азбука по методу Золотова для Южно-Руського края» - це посібник для навчання української грамоти (перероблений з російської), виданий у Полтаві. Автор не зазначений, але, за свідченням М.Драгоманова, ним був О.І.Стронін. В основі букваря -звуковий принцип пересувних літер. Це по суті перший укр. буквар, що мав переваги перед букварями П.Куліша і Т.Шевченка. За цей підручник Строніна було звинувачено в сепаратизмі. (*Полтавщина. Енциклопедичний довідник, К.,1992.-С. 30, 581-582*).

СТРУЦИНСЬКИЙ Дмитро, священник с. Браїлова Ушицького повіту Подільської губ. Доставив експедиції П.Чубинського досить велике і цікаве зібрання вірувань, суєвір'їв і легенд.

СУБОТІВ, Суботове – за часів Чубинського село Чигиринського повіту Київської губернії (тепер Чигиринського ра-ну Черкаської обл.). С. заснований на місті хутора чигиринського підстарости М.Хмельницького, батька гетьмана Б.Хмельницького. За доби Хмельниччини С., в якому було споруджено укріплення, став однією з резиденцій Б.Хмельницького. У 1866 р. місто було зруйноване польським військом С.Чернецького. За Андрусівською мирною угодою 1867 р. С. відійшов до Речі Посполитої. Чубинський разом з М.Костомаровим відвідали С. у травні 1872 р. і записали кілька місцевих легенд. «У Суботіві, - писав М.Костомаров. в «Автобіографії», - ми пристали до літнього і доброго священика, отця Романа, який здавна користується великою любов'ю у парафіян і найкращою

в околицях репутацією. У його дуже чистенькому будиночку перший предмет, що трапився нам на очі, був портрет Богдана Хмельницького. Напроти самого будиночку священика ми побачили дерев'яну церкву, трипридільну, як найчастіше будувались старовинні українські храми. З вікон його будиночку видно було білі стіни іншої церкви, архітектура якої дещо нагадувала римо-католицькі костели у цьому краї. То була церква, побудована самим Богданом і що слугувала тимчасовим місцем його поховання. Отець Роман повів нас до тієї церкви. Вона невелика, зроблена чотирикутником, з невеликими й вузькими вікнами і надзвичайно товстими стінами, всередині яких проведені кам'яні сходи, які ведуть на хори. Всередині цієї церкви з правого боку прибіта дошка з написом, який говорить, що тут 1657 було поховане тіло Богдана Хмельницького, викинуте з могили на поталу собакам польським полководцем Чернецьким у 1664 році. Недалеко від церкви можна бачити фундаменти будівель, які складали двір Хмельницького. Тепер залишилися тільки руїни погребів...»(*Костомаров М.І. Автобиография// М.І. Костомаров. Історичні постаті. – Дніпропетровськ.- 2008. – С.558-559.*

СУМЦОВ Микола Федорович (1854-1922)- український фольклорист, етнограф, літературознавець, прогресивний громадський діяч, член-кор. Петербурзької АН. Закінчив Харківський ун-т, професор цього ун-ту. Основні наукові праці: «Про весільні обряди, переважно російські», «Наукове вивчення колядок і щедрівок», «Культурні переживання». «Хліб і обряд у піснях», «Писанки», «Нариси народного побуту», «Сучасна малоруська етнографія», «Діячі українського фольклору». Досліджував творчість І.Котляревського, Г.Квітки –Основ'яненка, Т.Шевченка, М.Старицького, І.Манжури, О.Пушкіна, М.Гоголя, Л.Толстого, А.Чехова та ін.

1914 р. на прохання С. Петлюри написав статтю «Пам'яті П.П.Чубинського», надруковану в «Украинской жизни», 1914, №1. В ній дав високу оцінку діяльності П.Чубинського: «Не довго П.П. попрацював, але зробив багато. Важкі випробування в житті і велика енергійна праця підірвали сили Чубинського. В 1871 р., тобто на 32 році свого життя, він уже писав:

Ще не багато літ прожив,
А вже сивіє чорний волос,
Ще не діждав своїх я жнив,
А вже жовтіє колос.

Минуло два-три роки, і на ниві його праці виріс розкішний колос - збірник повір'їв, казок, пісень у 7 томах «Праць».

СУПРУНЕНКО Петро (?-?). родом з Полтавщини. Закінчив Київський ун-т. Разом з П.Чубинським в 1862 р. підписував «Відгук із Києва», в якому відкрито описано діяльність Київської громади на ниві української культури

для пропаганди наукових знань у суспільстві після ліквідації кріпосного права 1861 р.

СУХОМЛИНОВ Михайло Іванович (1828-1901) – російський літературознавець та історик, академік Петербурзької АН. Народився у Харкові у родині харківського професора хімії І.Сухомлинова (1792-1836). Закінчив Харківський ун-тет (1848), в якому захистив магістерську дисертацію. Автор праць з історії літ-ри і 8 -томної історії російської академії. Офіційний опонент на захисті магістерської дисертації М.Ченишевського. Після повернення із заслання Шевченко кілька разів відвідував С. і 10 травня 1858 проводжав його за кордон. Після смерті Шевченка С. цікавився долею родичів поета, допомагав їм (*Шевченківська енциклопедія. Т.5.- с. 1021*). З П.Чубинським знався як професор ун-ту і як член комітету товариства допомоги нужденним літераторам і вченим. У доповідній записці до Літературного фонду про громадську та літературно-наукову діяльність П.Чубинського від 20 січня 1863 року писав: «Колишній студент Петербурзького університету Павло Чубинський відправився в 1861 році на батьківщину – в Малоросію і продовжував там заняття з вибраної спеціальності – юридичній науці з метою підготовки до ступеня магістра. (Насправді кандидата наук). Живе співчуття до батьківщини змусило його зайнятися навчанням: разом з молодими людьми щиро і безкорисно відданим своїй справі, він навчав селянських дітей, сприяв відкриттю шкіл і поширенню грамотності в народі. Кожен, хто був у Малоросії, міг переконатися, в якій мірі корисна для справи діяльність малоросійської молоді. Один з молодих людей, одержав усього в рік 300 крб. віддає з них 60 крб на народні школи і т.д. Напревеликий жаль, г. Чубинського спіткало нещастя: його заслали в Пінегу Архангельської губернії – «найпаскудніше місто в цілій губернії». Одержував в день 15 коп. на утримання і не маючи ніяких засобів для придбання книг по його спеціальності – історія російського права, він позбавлений можливості подовжувати свої заняття. Ще на початку своєї діяльності, г. Чубинський не міг здобути гучної слави, але ім'я його стало відомим в малоросійській літературі: в південноросійському журналі «Основа» поміщені такі статті Чубинського: «Про сільське училище і сільських вчителів»(1862, квітень) «Замітка про Бориспільську школу» (там само), «З приводу лісогосподарства і лісокрадства» (червень, 1862) і т.д. Усвідомлюючи нещастя, яке спіткало г. Чубинського і його працю по народній освіті, яке заслужило великого співчуття, маю честь клопотатися допомоги йому з Літературного фонду».

ТАРАТИН Олексій Євгенович (1842-1902)-службовець земського суду в Пінезі, потім секретар Архангельської губернської судових справ присутності, статський радник, член Архангельського статистичного комітету. За словами архангельського історика Ю.Дойкова, можливий чоловік Анастасії Платонівни Чубинської, рідної сестри П.Чубинського, яка допомагала братові на засланні по господарству.
(Дойков Ю. П.П. Чубинский. Предтеча украинской свободы- С.95).

ТЕРЕНТЬЄВ Георгій Кирилович, священник з м.Коле, член АГСК, брав участь у перепису населення міст і посадів Архангельської губернії в 1864 р. Того ж року подав список із царської жалуваної грамоти на володіння рибними і звіриними ловлями, даної Новоозерським і Селенгінським лопарям, а також статтю «Побут і звичаї Туломських лопарів».

ТИЩЕНКО Антон, один з членів Київської громади, який разом з П.Чубинським підписав «Відгук з Києва», спрямований проти звинувачень в українському сепаратизмі.

ТКАЧЕНКО прислав у відділ П.Чубинському збірник записаних ним пісень.

ТОЛПИГІН Микола Олександрович, інженер –технолог, директор Городищенського цукрового заводу, свояк П.Чубинського, який одружився на сестрі дружини Толпигіна – Катерині Порозовій. Спільно з Толпигіним П.Чубинський заснував товариство «Діяч».

ТОРСЬКИЙ Віктор, разом П.Чубинським поставив свій підпис під «Відгуком із Києва», надрукованому у пресі проти звинувачень діяльності Київської громади в українському сепаратизмі.

ТРЕГУБОВ Єлисей Купріянович (1849-1920) –громадсько-культурний і педагогічний діяч (учитель Колегії Павла Галагана в Києві, пізніше інспектор інституту для дівчат у Керчі), член Київської Старої громади, співробітник ж. «Киевская старина». З 1918 р. брав участь у роботі УАН.

За спогадами людей, прихильних до української національної справи, «Натомість повним життям, веселості і українського гумору був Єлисей Купріянович Трегубов. Він був учителем у воєнній гімназії, учителем і вихователем у Колегії Павла Галагана, працював зранку до ночі, страшенно втомлювався і все-таки життя в ньому било джерелом. Веселий, привітний, добродушний, він оживляв усіх круг себе... Він взагалі був дотепний, і ніхто не говорив такою прекрасною українською мовою, як він».

(Катренко А.М., Катренко Я.А. *Національно –культурна та політична діяльність Київської громади (60-90-ті роки ХІХ ст..)*. К., 2003. –С. 86).

ТРЕМБІЦЬКИЙ Володимир (1919-2008)- історик, геральдист, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка, відомий знавець в діаспорі атрибутики нашої державності періоду двадцятих років ХХ століття. Вищу освіту здобув за кордонами України. В 1941-1944 рр. навчався у Високій Економічній Школі в Берліні, далі продовжував студії в Українському Вільному Університеті в Мюнхені, де здобув ступінь доктора в галузі міжнародної економіки та маркетингу. Після переїзду в США(1950 р.) продовжував навчання в Нью-Йоркському Університеті, де в 1962 р. отримав ступінь магістра політичної економії. Наукові зацікавлення стосуються політичної історії України та державності 1917-1924 рр. Автор 210 публікацій з української проблематики (*Трембіцький Володимир. Національний гімн «Ще не вмерла Україна... та інші українські гимнові пісні. Львів-2003*).

ТРЕТІЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ З'ЇЗД у Києві. Проходив 1-20 серпня в приміщенні імператорського ун-ту Св. Володимира, де була влаштована археологічна виставка різних речових пам'яток. Граф Олексій Сергійович Уваров завчасно запросив на нього іноземних слов'янських вчених з Чехії, Сербії та Франції. Щодня проходило по два засідання: вранці й увечері. На цих засіданнях читалися реферати з різних галузей археологічної науки. У визначені дні члени з'їзду здійснювали наукові поїздки по Києву для оглядання старовинних церковних будівель і місцевостей і за межі Києва – в с.Гатне, де були здійснені розкопки двох стародавніх курганів, в яких були знайдені кілька кістяків і глиняних посудин. Друга поїздка була здійснена пароплавом по Дніпру в с. Витачів на місце стародавнього міста, де нічого не знайшли, лише оглянули сліди стародавніх окопів та рештки якихось будівель. На зворотному шляху з Трахтемирова члени з'їзду рушили до Вишгорода, де оглянули Спасо-Межигірський монастир, який належав запорожцям, і межигірську фаянсову фабрику, церкву стародавнього Вишгорода. Повертались з Вишгорода вже вночі, пароплав наштовхнувся на якийсь пліт і мало не потонув. Тоді нашвидкуруч повернули пароплав до берега Подолу, аби швидше висадити пасажирів. За словами М.Костомарова, Т. А. З. від попередніх був «найбільш визначний і цікавий». Крім рефератів, що стосувалися курганних старожитностей, чудові реферати прочитали місцеві вчені, вчитель Київської гімназії П.Житецький про Пересопницьке Євангеліє, пам'ятку ХУІ століття, та професора Київського університету М.Драгоманова про українські думи та історичні пісні, виступ народного співця-бандуриста Остапа Вересая (*М.І.Костомаров. Автобіографія //Костомаров М.І. Історичні постаті. –Дніпропетровськ, 2008. –С. 576-579*).

ТРЕТЯ ЕТНОГРАФІЧНО -СТАТИСТИЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ ПІД КЕРІВНИЦТВОМ П.ЧУБИНСЬКОГО, відбулася влітку 1870 р.

П.Чубинський разом з помічниками І.Чередниченком і В.Х.Кравцовим відправився через Переяславський, Золотоніський повіти Полтавської губ., через Черкаський, Чигиринський, Звенигородський і Уманський Київської губ., Гайсинський, Ольгопольський, Балтський, Ямпільський, Могилівський, Летичівський, Літинський, Вінницький і Брацлавський повіти Подільської губ., Липовецький, Сквирський, Васильківський і Київський повернувся до Києва. «У поїздках моїх, -писав П.Чубинський у передмові,- я намагався не впустити з виду жодної із сторін народного життя, особливо звертав увагу на ті сторони життя, які найменше були обстежені. Так, я всюди стежив за фонетичними і граматичними особливостями говорів, змінами в побутових обставинах; із пам'яток народної творчості- я звертав увагу особливо на обрядові пісні і казки міфічного змісту, описував обряди, розглядав і вибирав рішення волосних судів; збирав відомості про екомічне становище селян, про заробітну плату, промисловість, про значення євреїв у краї та інше».

ТРИТШЕЛЬ Карл Генріхович (1842-?) – доктор медицини, екстраординарний професор кафедри паталогії і терапії Київського ун-ту. Обстежував здоров'я П.Чубинського. Про це згадує О.Кістяківський у «Щоденнику»: «Був консилиум, з'їхалися Є.І.Афанасьєв, Тритшель, щоб знову обстежити П.П.Чубинського. В очі вони подають йому надію. Я ж особисто мало надіюся на його видужування. Руїна досить капітальної будови» (Кістяківський О. Щоденник-Т.2.- С.69).

ТРОЦЬКИЙ Микола Іванович- учасник революційного руху в Полтаві, член Полтавської громади, член Південно-Західного відділу РГТ у Києві.

ТРУБНИКОВ Костянтин Васильович –редактор газети «Биржевые ведомости». П.Чубинський писав статтю «Сила произвола», як лист до редактора, з проханням помістити її на сторінках друкованого органу.

«ТРУДЫ ЭТНОГРАФИЧЕСКО-СТАТИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ В ЗАПАДНО-РУССКИЙ КРАЙ, СНАРЯЖЕННОЙ ИМПЕРАТОРСКИМ РУССКИМ ГЕОГРАФИЧЕСКИМ ОБЩЕСТВОМ»(Далі «Труды») - семитомне зібрання матеріалів і досліджень етнографічно-статистичної експедиції на Правобережну Україну в 1869-1870 рр. під керівництвом П.Чубинського. Видане в С.-Петербурзі протягом 1872-1878 рр.

«ТРУДЫ»,Т.1.Вип.1. Верования и суеверия. Загадки и пословицы. Колдовство. / Изд. под. наблюдением чл.-сотр. П.А. Гильтебрандта.- СПб.,1872.- 486 с.

«ТРУДЫ», Т.1. Вып.2, СПб, 1877. Пословицы и загадки. Колдовство. Исследование В.Б.Антоновича. С предисловием П.Чубинского.

ТРУДЫ», Т.2. Малорусские сказки/ Изд. под. наблюдением чл.-сотр. П.А.Гильтебранта. – СПб., 1878.- 688 с.

«ТРУДЫ», Т.3. Народный дневник /Изд.под наблюдением действ. чл. Н.И.Костомарова. – СПб, 1872. -486 с.

«ТРУДЫ», Т.4. Обряды, родины, крестины, свадьба, похороны /Изд. под. наблюдением д. чл. Н.И.Костомарова. – СПб., 1877.- 713 с.

«ТРУДЫ», Т.5. Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные /Изд. под. наблюдением д. чл. Н. Костомарова.- СПб., 1874.- 1209 с. Вихід п'ятого тому «Трудов» (1874), де вміщено великий масив пісень ліричного, побутового, історичного характеру, став знаковою подією 70-х років ХІХ ст. в українській фольклористиці. У виданні використано тематичний принцип класифікації матеріалу. Загалом 1884 словесні тексти розташовані на 1209 сторінках. Всі пісні п'ятого тому поділено на чотири тематичні розділи: пісні про кохання(827 вірців, пісні про родинне життя (491 вірєць), суспільно-побутові пісні (266) вірців, жартівливі пісні (259). У середині кожного розділу матеріал групується за темами та предметом зображення. Тематичний принцип використанно і в розташуванні пісень усередині розділів (*«Я сіяв те, що Бог послав...» Сторінки публіцистичної, наукової та літературної творчості Павла Чубинського. Львів. «Світ». 2009.-С148»*)).

«ТРУДЫ», Т.6. Народные юридические обычаи по решению волосных судов. (Сборник решений волосных судов со статьями А.Ф.Кистяковского о волосных судах и П.П.Чубинского.- Краткий очерк народных юридических обычаев). Изд. под. наблюдением чл.-сотр. П.А.Гильтебрандта.- СПб., 1872. - 408 с.

«ТРУДЫ», Т.7, Вып.1. Евреи. Поляки и прочие племена немалорусского происхождения, проживающие в Юго-Западном крае. Здесь же помещены статьи Полинковского: этнографический очерк евреев и очерк их юридических обычаев.Малоруссы (статистика, сельский быт, язык) /Изд. под. наблюдением чл. –сотр. П.А Гильтенбрандта.-СПб., 1872.- 608 с.

У підготовці цього видання брав участь М.Костомаров, який, крім редагування 3,4 і 5 томів, також написав «Предисловие» до Т.3.

ТРУТОВСЬКИЙ Костянтин (1826-1893)-маляр і графік. Народився в Курську, виховувався у родинному маєтку на Харківщині. Навчався у Петербурзькій Академії Мистецтв. З 1860 р. – академік, належав до панівного в другій половині ХІХ ст. реалістично-академічного напрямку. Автор численних акварелей укр. тематики «Колядки на Україні», «Білять

полотно», «Шевченко –кобзар над Дніпром», «На кладці», «Дівчина з снопами», «Сорочинський ярмарок» та багато ін. Належав до укр. громади Петербурга (*Енциклопедія українознавства. Т.9*).

ТУМАСОВ Ничипір Степанович (1835-1887) –письменник, педагог, викладач Другої Київської гімназії, доцент Київської духовної академії, чл. Південно-Західного відділу РГТ, автор «Історії Київської другої гімназії», в якій навчався П.Чубинський. Закінчив курс історико-філологічного факультету ун-ту св. Володимира. 1863 р. був призначений молодшим учителем в Немирівську гімназію, звідки в тому ж році переміщений на посаду старшого учителя історії в Чернігівську гімназію. Через рік перейшов учителем географії в Київську 2-у гімназію. За 20 років служби в гімназії зумів здобути велику повагу і любов до себе з боку учнів і визнання його великих педагогічних заслуг з боку керівників школи. Крім викладання в гімназії, Т. завдяки науковій роботі з 1873 р. одержав місце штатного доцента древньої історії в Київській духовній академії. В 1886 р. одержав місце в Петербурзі, де згодом став бажаним викладачем у багатьох навчальних закладах столиці. Але слабе здоров'я не витримало Петербурзького клімату і від запалення легень помер 23 грудня 1886 р. (*Киевская старина, 1902. –Т.76.-№1*).

ТУСТАНОВСЬКИЙ Феліціан Іванович, статський радник в Архангельську, член АГСК, адвокат, перекладач губернського правління, «єдиний поміщик Архангельської губернії» (*Дойков Ю. П.П. Чубинский. Предтеча украинской свободы, Архангельск, 2007*).

ТЬЄР Адольф (1797-1877)-французький державний діяч, історик, член Французької академії. Після революції 1870 у Франції 1871 очолив виконавчу владу Французької республіки. П.Чубинський, будучи тяжко хворим, жартував над собою, що «Тільки Тьєр і Мартін Лютер мене перевершували у здатності й невтомності говорити. А нині я недорікуватий».

У

УВАРОВ Олексій Сергійович (1825-1884/1885) – російський археолог, граф. Син С.Уварова. Засновник «уваровської» премії, якою візначалися кращі історичні дослідження. Уваровської премії Петербурзької АН удостоєний П.Чубинський за «Труди» у 1879 р. Закінчив С.-Петербурзький імператорський ун-т (1845). Навчався у Берліні та Гейдельберзі. Один із засновників Російського археологічного товариства, історичного музею в Москві та археологічних з'їздів у Росії. У 1851 – 1854 рр. здійснив розкопки курганів у Владимирській та Московській губерніях. У 1853-1854 р. провадив археологічні розкопки в Ольвії, Херсонесі та Неаполі Скіфському.

М.Костомаров у своїй «Автобіографії» згадує, що на 111 Археологічний з'їзд, який проходив 1874 р. в Києві, У. запросив науковців із Сербії, Чехії та Франції. Під час відвідин учасниками з'їзду Софійського собору в Києві стався курйозний випадок: один із місцевих протоієреїв зустрів учену братію таким запитанням: «Не пожаловали ли вы сюда отыскивать доказательства, что человек происходит от обезьяны?» - на что граф Уваров, председатель съезда, ответил: «Мы не шагаем в такую даль» (*Автобиография М.И.Костомарова...*).

УВАРОВСЬКА ПРЕМІЯ. Заснована в 1856 році на згадку графа С.С.Уварова, колишнього з 1818 р. президента Петербурзької академії наук. Після смерті батька О.С.Уваров заснував у пам'ять про нього премію його імені за твори російської історії, для заохочення авторів до занять російською і слав'янською історією. Одна велика нагорода повинна складати 1500 крб, дві менших – по 500 крб. Присуджувало премії Друге відділення Петербурзької Академії Наук. Уваровської премії удостоєний П.Чубинський в 1879 р. за «Праці етнографічно-статистичної експедиції в Південно-Західний край».

«УКРАИНСКАЯ ЖИЗНЬ» – літературно-науковий загально-політичний журнал рос. мовою, виходив у Москві (1912-1917) під фірмою видавця і адміністратора Я.Шеремецінського. Метою журналу було ознайомлення рос. читачів з укр. культурними надбаннями та піднесенням укр. національної свідомості. Гол. редактори- О.С.Челіковський і С.Петлюра; визначні співробітники: М. і С.Грушевські, В.Винниченко, А.Ніковський, С.Єфремов, М.Могилянський, О. і С.Русови, Д.Донцов, А.Новицький, В.Садовський, О.Лотоцький, М.Лозинський, Я.Чепига, Ор.Левицький, В.Липинський, і багато ін., з росіян М.Горький, А.Луначарський, А.Погодін й ін. Вступні статті У.Ж. присвячувалися національному питанню, далі подавався перегляд поточних подій в Україні, огляди чужої преси (рос., польск.) про українські проблеми, дописи з під російської України і з Галичини, критичні статті, літературні і мистецькі огляди, бібліографію тощо (*Енциклопедія українознавства. Т.9.-Львів, 2000.-С.3304*).

«УКРАИНСКИЙ СПЕКТАКЛЬ В ЧЕРНИГОВЕ 12 и 15 февраля», рецензія П.Чубинського, надрукова в ж. «Основа.-1862.-№3 про п'єсу «Наталка Полтавка», поставлену в Немирівській гімназії у лютому 1857 р. старшим учителем математики і фізики Іллею Дорошенком, який тоді був режисером. Цей же спектакль був поставлений у Чернігові «товариством, кохаючим рідну мову» 12 і 15 лютого 1862 р. в Чернігові. Про нього із захватом написав розгорнуту рецензію П.Чубинський в «Основі» за підписом «Павло».

За його оцінкою, п'єсу зіграно так своєрідно і з таким успіхом, як ніколи досі. Виконавці ролей – знавці народного життя і народної музики. Про Терпелиху: «С одной стороны, несчастная вдова и любящая мать, принужденная горестными обстоятельствами отдать свое дитя за нелюба, - с другой стороны, дочь, для счастья матери готовая пожертвовать собою,

своею любов'ю к Петру, до того психически верно и верно народности были представлены нашими Наталкою(г-жа Шрамченко) и Терпелихою(г-жа Глебова), что каждый был не зрителем совершающего на сцене, а человеком, близко стоячим и принимающим участием в совершающемся явлении народной жизни ... Роль Терпелихи, очень трудная во многих местах, исполнена поразительно верно действительности».

Так само правдивим постав і Степан Ніс, перевтілений у Миколу. «В'яла роль Миколи переделана С.Д.Носом в роли Миколи, олицетворил бурлачество. Бурлачество у него явилось фазой угасшей запорожской жизни, чем и есть на самом деле. Что касается песен, пропетых С.Д.Носом, то едва ли может соперничать с ним в исполнении бурлацких песен –это известно здесь всякому. Один офицер сказал нам: «все великолепно, только Нос был совершенный бурлак»(С.90-91).

П.Чубинський пише: «Публика пришла в восторг. Вызовам и просьбам- повторить- не было конца. Кричали: добре... гарно...ей-же Богу гарно ...громадо...громадо...ще раз,останній раз і т.д.»). Резонанс від затертої до банальності «Наталки Полтавки» був грандіозним. Чернігів, як вважає П.Чубинський, відстояв «Наталку», яка «готова була потонуть в Лете», і «поддержал ее право на долгое существование»(*«Я сіяв те, що Бог послав...»*.-С.22).

«УСІМ ДОБРИМ ЛЮДЯМ», прокламація, знайдена у Золотоніському повіті в 1862 році і приписана жандармами П.Чубинському. Слідча комісія на чолі з кн. Голіциним долучила її до справи, що засвідчувала його неблагонадійну діяльність і стала приводом для виселення його в Архангельську губернію (Савченко Ф. *Заборона українства в 1876 р. Харків-Київ. 1930. С. 350-351*). Зміст прокламації гласив: *«Так чи довго катам катувати, слухайте мене добрі люди! Чекайте часу, поки усі будуть знати – та вставайте усі панські люди, і козаки, і міщани, і усі чесні люди! Бо пропадете усі до одного, вас усіх заневолять ваші предковічні вороги пани... Чи вже ж слава козацька пропала? Чи ви хочете бути старцями, та і діти ваші щоб були у неволі! Що краще: чи ви хочете бути старцями, та і діти ваші щоб були у неволі! Що краще: чи бути у панів у неволі чи самим панувати? Ось розберіть, що тут написано, чи є в цьому писанні брехня? Щиру правду кажу вам. Бо приходить той час, та година, що годі нам плакати, як мала дитина! Заприсягніться один перед одним, та битись з панами за правду, за волю, за козацьку долю. –Бийте невірних, бо вже прийшов кінець панам, бо ви вільні, усі рівні! Ваша земля, ваша правда, ваша воля- божє царство!»*

УТІН Микола Ісакович (1841-1883) – російський революціонер та інженер. Походив з родини купця-мільйонера. Навчався на історико-філологічному факультеті С.-Петербурзького імператорського ун-ту (1858-1861). Молодший брат юриста, професора Петербурзького ун-ту Б.І. Утіна

((1832-1872). Виключений з ун-ту восени 1861 р. за участь у студентських заворушеннях. У березні 1862 р. вступив до організації «Земля і воля». Знайомий П.Чубинського по ун-ту. Разом з ним був у комісії по розгляду судової справи студента Бутчика за втрату грошей із студентської каси для допомоги бідним студентам.
(*Автобіографія М.І.Костомарова*).

«УЧЕБНО-РЕМЕСЛЕННОЕ УЧИЛИЩЕ В ЕМЕЦКОМ СЕЛЕНИИ».
Стаття П.Чубинського.- «АГВ»,1867,№40

УШИНСЬКИЙ А.Д., разом з П.Чубинським був членом «спостережного комітету» при організації і проведенні перепису населення Києва.

Ф

ФЕДОРОВСЬКИЙ Микола Федорович (1838-1918) генерал рос. армії, укр. освітній діяч, член Південно-Західного відділу РГТ, співорганізатор театральної групи в Єлизаветграді з П. Ніщинським, Тобілевичами та М.Кропивницьким. Був головним ініціатором заснування укр. благодійного Товариства видання корисних і дешевих книг у Петербурзі.

ФЕОФІЛАКТОВ Костянтин Матвійович (1818-1901), геолог,член Південно-Західного відділу РГТ. З 1845 р. працював у Київському ун-ті, з 1852 –професор, пізніше його ректор. Основні праці Ф. присвячені геології Правобережжя, зокрема Київщини. Він вперше склав карту Київської губернії, Києва, був головою Київського товариства природознавців.

ФОРТИНСЬКИЙ Федір Якович(1846-1902), закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького ун-ту, доцент Київського ун-ту, член Південно-Західного відділу РГТ.

ФРАНКО Іван Якович (1856-1916). Письменник один з найвизначніших духовних провідників України, вчений, громадсько-політичний діяч, публіцист, літературознавець. Народився у с. Нагуєвичах в родині селянина-коваля. Закінчив Дрогобицьку гімназію, навчався у Львівському ун-ті. Перші літ. твори- вірші і повість були надруковані в студентському ж. «Друг»(1875). Активна гром.-політ. і видавнича діяльність і листування з М.Драгомановим привернули увагу поліції. 1877 р. був арештований за соціалістичну пропаганду. Перший період Ф. визначають його політ. поезії, своєрідні народні гімни: «Каменярі»(1878), «Вічний революціонер», «Не пора...»(1880), а також повісті «Борислав сміється», «Захар Буркут» та ін. Ф. пробував заснувати незалежний друк. Орган, і для здобуття підтримки двічі їздив до Києва (1885 і 1886), де познайомився з київ. культ. діячами М.Лисенком, М. Старицьким, і в травні 1886 одружився з О.Хоружинською.

Маючи виняткові природні здібності й дивовижну працездатність, Ф. став автором майже 6 тис. літ., публіцистичних та наук. творів, вільно писав укр., польсь., нім. і рос. мовами, перекладав з 14 мов. Як письменник належав до засадничих творців реалістичного стилю в укр. літературі, був одним з найвизначніших після Т.Шевченка її творців (*Енциклопедія українознавства. Т.9; Енциклопедія історії України. Т.10*).

Ф. високо цінував етнографічно-статистичну роботу, яку проводили в Україні після смерті Т.Шевченка. Про праці П.Чубинського він писав: «...Видання Юго-Западного отдела императорского Русского географического общества, у яких міститься жива картина життя і побуту українського люду з його звичаями, норовами, світоглядом, його радощами та неусипним горем, в них передана жива мова, котрою нарід найбільше сам за себе говорить». (*Записки наукового товариства ім. Шевченка. -Львів, 1903.-Т.55.-С. 15*).

ФРЕЙ ОЛЕКСАНДР ЯКОВИЧ, повітовий лікар, дійсний член АГСК. Брав участь у перепису населення м.Архангельська.

ФРИЗЕ Микола Федорович, повітовий справник, титулярний радник в м.Онега, член АГСК, брав участь у перепису населення 2 грудня 1863 р.

ФРУМЕНКОВ Георгій Георгійович (1919- 1989) – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки РРФСР, почесний громадянин міста Архангельська. Автор більше 200 праць з історії громадсько-політичної думки і політичної історії Росії ХУІ-ХІХ ст., історії Архангельського Помор'я з древніх часів і до ХХ ст. Багато робіт присвячено історії Соловецького монастиря і Архангельська, життю і діяльності М.В.Ломоносова та ін. У книзі «Пам'ятні дати Архангельської області, 1989 одну із статей присвятив П.П.Чубинському з нагоди його 150-річчя з дня народження. Поряд з біографічними відомостями вченого, звернув особливу увагу на архангельський період життя, на його організаторський, дослідницький і літературний талант, на його роботу редактором неофіційної частини «Архангельських губернських відомостей», будучи позаштатним кореспондентом друкованого органу. Губернська газета того часу вважалась однією з найкращих друкованих органів провінційної періодичної преси Росії. Статті Чубинського відродили у вченому світі погаслий інтерес до історії, етнографії, статистики до загадкового краю промислів, кораблебудівників, мореплавців. З іменем Чубинського пов'язані яскраві сторінки Архангельського губернського статистичного комітету, керівником якого він був, зумів згуртувати навколо статистичного комітету справжніх ентузіастів вивчення Півночі, в т.ч. засланців етнографа і фольклориста Петра Єфименка, студента медико-хірургічної академії Фортуната Харевича, а також старшого учителя історії місцевої гімназії Герарда Осиповича Мінейка та інших представників місцевої інтелігенції.

В 1867 році Чубинський брав участь у Печорській експедиції, вивчав історію заселення і природні ресурси краю, народні промисли, стан оленярства і риболовлі. Вчений шукав можливості використання природного багатства для поліпшення благополуччя народу. Чубинський за п'ять місяців – рекордно короткий строк – об'їхав сім губерній Європейської Півночі і ґрунтовно вивчив стан хлібного і льняного виробництва і торгівлі в північному районі. Окрім того, Чубинський написав і опублікував працю на актуальну для Помор'я тему про солеваріння в Архангельській губернії, висунув і обґрунтував ідею будівництва судноплавного каналу, який би з'єднував Біле море з Балтикою і проект прокладання залізниці із Вятської губернії на Північну Двіну з метою виходу на світовий ринок сибірського хліба. Як відомо, обидва його задуми були втілені в життя. Говорячи про сім томів «Праць» П.Чубинського, Ф. сказав, що вони високо підняли престиж української і російської етнографії, відзначені золотою і срібними медалями РГТ, золотою медаллю Міжнародного конгресу в Парижі.

(Поморская энциклопедия, Архангельск, - 2001. - С.427;

Памятные даты Архангельской области . 1989.-Архангельск, 1988. –С.17-19).

Х

ХАНЕНКО Олександр Іванович (1816-1895), громадський і культурний діяч, історик, збирач укр. старовини, член Південно-Західного відділу РГТ. У 1840-х роках маршалок дворянства Суразького повіту Чернігівської губернії. З 1858 р. член Чернігівського губернського комітету для поліпшення становища селян і згодом діяч реформи 1861 р. З 1860 член межевої палати в Чернігові. Досліджував справу межування, написав «Исторический очерк межевых учреждений в Малороссии» (1870), автор низки історичних досліджень, зокрема «Историческое описание некоторых местностей Черниговской губернии». Зібрав велике число старих історичних книг київського і чернігівського видань 17-18 вв.

ХАРЕВИЧ Фортунат – дворянин, уродженець Виленської губернії, студент медико-хірургічної академії. Людина молода, під час заслання йому було всього 22 роки. Виселений був за збереження у себе різних підбурювальних і протиурядових творів, а також за співучасть у підготовці повстання, чим викликав велику підозру. На місце заслання він прибув 9 квітня 1864 року і по 28 квітня 1871 р. весь час жив у Холмогорах, де займався вивченням документів із архіву Холмогорського собору. Документи, які зібрав Х., свідчили про економічне й духовне життя краю ХУ11-ХУ111 ст. Адже Холмогори в минулі часи були центром духовного та цивільного правління й торгівельної діяльності. Дійсний член АГСК архимандрит Донат(Бабинський) постійно виступав проти публікацій історичних статей П.Єфименка і Ф. Харевича. Але завдяки захисту

П.Чубинського частково була опублікована стаття Харевича «Акти і матеріали, взяті із архіву Холмогорського Спасо-Преображенського Собору з передмою до них» і стаття Єфименка про історію Холмогор і Двінського краю (Дойков Ю. П.П. Чубинський. Предтеча украинской свободы, Архангельск, 2007).

ХИЖНЯКОВ А.Л., учитель Архангельського повітового училища, промовець у залі благородного зібрання з нагоди 100-літнього ювілею пам'яті М.В.Ломоносова 6 квітня 1865 р. в Архангельську.

«ХОД РАБОТ этнографической комиссии». –Киевлянин, 1871, 24,25 лютого.

Дослідник Ф.Савченко зазначає: «Кінець цієї статті дає підстави думати, що її написав Чубинський, бо думка, тут висловлена, майже текстуально збігається з тією, що він повторив при відкритті Відділу через рік». «Праці цієї експедиції будуть мати інтерес не тільки науковий і місцево-практичний, але навіть і політичний: вони, будучи розпочаті відомим науковим товариством і без всякої упередженої думки суворо науково, швидше всього розвіюють ту масу неправдивих понять про наш край, які панують не тільки в незнайомій з ним Західній Європі, але навіть- соромно сказати- в деяких колах нашого освіченого товариства...» (Савченко Федір. Заборона українства в 1876 р., Х.-К., 1930, с.12).

ХОЙНАЦЬКИЙ Андрій Федорович, церковний і педагогічний діяч, протоієрей, історик української православної церкви, вихованець Київської духовної академії, учитель Волинської духовної семінарії у Кременці, який передав для експедиції записи своїх учнів. П.Чубинський у листі до М. І. Петрова від 5 квітня 1870 р. просив передати: «Андрію Федоровичу мій уклін. Бажано також, щоб учні записали особливі слова кожної місцевості».

ХОЛМОГОРИ (КОЛМОГОРИ) –великий адміністративно-торговий центр Північного Помор'я в 16-17 ст. Як географічний регіон колмогори згадані в грамоті великого князя Івана «до Двінського посадника на Колмогори» (1328-40), а 16-17 ст. всі царські грамоти адресувалися «на Двину, воеводі нашому» або «на Колмогори воеводі нашому». На початку 18 ст. Колмогори поступилися місту Архангельську, а назва Колмогори перетворилася в «Холмогори». В 1708 році була створена Архангелогородська губ., в червні 1710 в Архангельську відкрита губернська канцелярія. Першим губернатором став двінський воевода П.А.Голіцин,

який переїхав із Холмогор в губ. місто. Сюди ж переїхали холмогорські архієреї, які стали називатися з 1735 року архієпископами Архангельськими і Холмогорськими. Холмогори перетворились в тихе повітове містечко (Поморская энциклопедия, Архангельск, 2001.-С.431). За часів перебування П.Чубинського в Архангельській губернії в Холмогорах відбував заслання український етнограф П.С.Єфименко, з яким листувався

П.Чубинський і мав з ним постійний зв'язок. Вони разом складали етнографічні програми і вивчали життя і побут народів північного краю.

ХОРУНЖИЙ Юрій Михайлович (1937-2007), український письменник. Народився в Києві. Закінчив Київський геологорозвідувальний технікум, Московський інститут нафтової і газової промисловості, здобув диплом інженера-геофізика. Працював у геофізичних і геологічних експедиціях на території Росії, Казахстану, України. Член Національної спілки письменників України. Автор 16 повістей, есеїв, п'яти романів, статті «Не пропала сила...» До 150-річчя Павла Чубинського//Вітчизна. -1989.-№1.- С.151-153. (А.Зиль)

ХРИСТОФОРОВ Олександр, студент Казанського ун-ту, брав активну участь у студентських заворушеннях 1861 року. Відбував заслання в Пінезі, де познайомився з П.Чубинським.

ХРОПАЛЬ Олексій Іванович(1813-1886) -службовець фірми «Брати Яхненки і Симиренко», зять Ф.Симиренка – старішини роду Симиренків. З П.Чубинським познайомився і зблизився в Городищі 1870 року, коли той знайомився з процесом цукроваріння на підприємствах фірми. А в 1871 р. видав збірку «Сопілка Павлуся», в якій присвятив розлогий вірш на історичну тему «Що діялось на Вкраїні», присвячений «Дядьку Олексію Хропалю», що свідчить про їх близьку взаємність. Х.був старшим за Чубинського на 26 років. Виглядав людиною з життєвим досвідом, знаючою з місцевою історією і справою цукроваріння. Є думка, що Х. був першим помічником Чубинського, коли той знайомився з організацією виробничого процесу на підприємстві, зі справою контролю за виробництвом. Збагачений досвідом і знаннями, Х. допомагав Чубинському збирати необхідні відомості для видання «Щорічника з цукробурякової промисловості». Враження від спілкування з Х. сприяли Чубинському до написання вірша з присвятою О.Хропалю»(Сопілка Павлуся).

ХРЯКОВ Микола Григорович- гласний Київської міської думи, цукрозаводчик. У своєму щоденнику О.Кістяківський, який опікувався долею П.Чубинського, записав: «Я згадав про обіцянку Хрякова, багатого цукропромисловця, скласти підписку на підтримку хворого (Чубинського), який колись зробив цукропромисловцям значні послуги: до виходу у відставку він був їхнім повіреним у Петербурзі. І Хряков таки дотримав слова. Він встиг зібрати 2500 крб на користь хворого П.П. Чубинського».

ХУТІР ЧУБИНСЬКОГО – місце за кілька кілометрів від Борисполя, яке має природоохоронне і культурно-історичне значення водночас. Тут розташований одноіменний ландшафтний заказник на місці маєтку

Чубинських, який побудований Платоном Івановичем Чубинським – батьком відомого етнографа і фольклориста, автора слів державного гімну України Павла Чубинського. Ландшафтний заказник «Хутір Чубинського» особливий тим, що тут ростуть дерева двохсот-трьохсотлітнього віку. Історія хутора Чубинського починається з 1861 року, коли землю в цій місцевості купив батько Павла, Платон Іванович Чубинський. Походив він з небагатого дворянського роду. З новим господарем хутір перетворився в райський куточок з гарним ландшафтом. Родина звела тут житловий будинок та господарські будівлі, заклала сад. Дім простояв до 30-х років ХХ століття, коли його зруйнували колективісти. У перші роки незалежності ухвалено рішення про створення в цьому місті ландшафтного заказника «Хутір Чубинського» площею 10 гектарів з метою зберегти ділянки дубового гаю і водночас зберегти пам'ять про видатну людину. На згадку про Павла Чубинського в парку встановлено пам'ятний знак, а також відкрито каплицю святого Павла.

Ц

ЦВІТКОВСЬКИЙ Юрій Юрійович(1843—1913) — педагог, громадський діяч. Закінчив Київський ун-т. Працював викладачем Володимирського кадетського корпусу у Києві, через українофільські погляди змушений був піти у відставку.

Викладав у київських, петербурзьких, московських навчальних закладах. Був співробітником журналу «Украинская жизнь». Ю.Цвітковський — член Старої громади, в якій брали участь П.Чубинський, М.Драгоманов, М.Зібер, П.Житецький, О.Русов, Ф.Вовк, М.Лисенко та ін. Один із засновників Південно-Західного Відділу РГТ.

Був редактором газети «Киевский Телеграф». Через свою діяльність переслідувався поліцією. Після розгортання репресій проти українофілів, виходу Емського указу 1876 р., закриття Південно-Західного відділу РГТ Ю.Цвітковський емігрував за кордон.

1874 р. А.Гогоцька, дружина одного з місцевих професорів, придбала друкарню та відкупила часопис, що виходив у Києві, але не користувався популярністю серед населення. Вона запросила до співпраці членів «Старої громади». Програму часопису опрацював М.Драгоманов, а працю редактора перебрав Ю. Цвітковський. Так «Киевский Телеграф» став органом української думки. Розпочавши свою працю, викликав «Киевский Телеграф» посилену реакцію тієї частини російського суспільства, речниками якої були «Киевлянин» у Києві і «Голос» у Петербурзі в спілці з органами польської преси. Виступи цієї преси «Киевский Телеграф» успішно розбивав і ліквідував, стаючи поважним літературно-політичним органом.

У 1875 р. київський цензор Пузиревський дістав від начальника головного Управління в справах друку конфіденційний наказ такого змісту: «З огляду на те, що Головне управління дістало деякі відомості про газету «Киевский

Телеграф», пропонується вам при цензуруванні зазначеної газети ставитися до неї з особливою обачністю та, між іншим, не допускати в ній жодних статей, що провадять українські тенденції». Було це початком. А за ним, через місяць, новий наказ, за ним — далші. Та проблеми розпочалися і у видавництві. Чоловік А.Гогоцької, побачивши справжнє обличчя «Київського Телеграфа», намагався вплинути на дружину. А коли йому в цьому не щастило, звернувся до М. Юзефовича. Репресії збільшилися. Видавелька почала дорікати редакції в націоналізмі. Врешті, надіслала до редактора Ю. Цвітковського листа з рішучою вимогою: «Або відмовитися від крайнього напрямку, або з 1 серпня редакція фактично перейде до інших рук...» У відповідь на це українці — члени редакції та співробітники — покинули часопис. Сталося це наприкінці 1875 р. Сподівання видавельки, що часопис в «інших руках» зможе залишитися на тій висоті, на яку піднесла його попередня редакція, не справдилися. Незабаром прийшов він до занепаду і в кінці довелося його зліквідувати. *А.Зиль*

ЦЕРКВА РІЗДВА БОГОРОДИЦІ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ. Була збудована в 1696 р. на місці дерев'яної. Спершу була три купольною, трьохкамерною, що було характерно для церковної дерев'яної архітектури Києва того часу. Церкву прикрашали живописом кілька разів. Перші розписи храму не збереглися. 1817 р. київський художник Іван Квятковський розписав храм, але під час Другої світової війни розписи були сильно пошкоджені. В 1966-1970 рр. церква була повністю реставрована за проектом архітектора І.Макушенка. Живопис повністю переписаний сучасними майстрами. В цій церкві у січні 1884 р. відспівували П. П.Чубинського.

ЦУШКО Сергій Вікторович (1945-2021), поет, прозаїк, перекладач, співак. Родом з Первомайського р-ну Миколаївської обл. Після середньої школи закінчив фак-т автоматики та електрообладнання Київського політехнічного інституту. У 1969-1997 рр. працював наладчиком систем автоматизації технологічних процесів цукрової промисловості. Свої вроджені нахили до поетичної і письменницької творчості почав практично реалізовувати з 1993 р., коли вийшла перша поетична збірка «Внутрішні монологи». Аматорська зацікавленість літературною діяльністю перейшла у професію. В 1997-2000 рр. працював заступником редактора газети «Витоки» і часопису «Світло», у 2001-2013 — головний редактор Університетського видавництва «Пульсари». У новому тисячолітті відзначився книжками : «Хор: партитура буття(2004), «Закоханий мандрівець: літературний ужинок» (2007), «Мій майдан» (2007) «Сонце осені: вірші та переклади»(2010), «Граматика життя: поезії, замальовки»(2013), «Один із вас: вибрані поезії»(2014).

Ц. —співак відомого хору «Чумаки», автор пісень на власні слова та на вірші інших поетів. Поклав на музику поезії ряду відомих поетів і побратимів з літоб'єднання «Радосинь». Упорядник книжки «Вічний бій» Володимира

Чубинського (1996), правнука П. Чубинського, збірки його пісень «Поет гитара»(2002), книги «Капела-співуча родина»(2009). Перекладав з литовської, білоруської, польської та вірменської мов. Член Національної спілки письменників України (1997). Спогади про сім'ю П.Чубинського і його нащадків друкував у періодичній пресі.

Ч

ЧАЛЄЄВА (ЧУБИНСЬКА) Олександра Павлівна (1873- 1949) – оперна співачка, дочка П.П.Чубинського.

Народилася 1873 року в м. Городище Київської губернії (тепер Черкаської обл.) у родині Павла Платоновича і Катерини Іванівни Чубинських. Вона була третьою дитиною після старших братів Михайла та Павла. Дитячі роки її пройшли в Києві, куди переїхала сім'я у зв'язку з організацією і відкриттям Південно –Західного відділу Російського географічного товариства та обранням батька, Павла Платоновича, керуючим справами цієї наукової установи. Коли Олександрі не виповнилося ще й одинадцяти літ, від тяжкої недуги помер батько і всі турботи з вихованням і навчанням дітей лягли на плечі матері. Початкову освіту одержала від домашніх учителів, а потім вплив культурно – мистецького Києва позначився на виборі її шляху і на освітньому рівні. Спершу вона закінчила Смольний інститут шляхетних дівчат, а потім Московську консерваторію і Вищі філософські курси. Маючи прекрасний голос, мріяла про велику сцену і наполегливо йшла до своєї мети. І такий час настав. Після здобуття вищої освіти повернулася до Києва, де жили її мати і брати. 1903 року як оперна співачка дебютувала на сцені міського театру Російської опери, яка славилася добре організованим хором, чудовою балетною групою, багатством та вишуканістю костюмів. Молоду співачку швидко полюбила київська публіка. Її голос мецо-сопрано, наче струмок срібноплинної води линув зі сцени і освіжав пелюстки душі кожного глядача, збуджуючи в них легку і тремтливу радість, яка вибухала бурхливими і тривалими оплесками, коли високий голос співачки з невидимих небес опускався до глядацької зали і затихав у передвісті низького поклону.

Невдовзі Олександрі Чалєєву запросили до Великого театру в Москві, де сповна розкрився її талант. Згадуючи її виступи на великій оперній сцені, відомий актор С.Ю.Левик у своїх «Записках оперного певца» писав: «Великий і дуже красивий голос контральтового характеру мала Чалєєва. Вона чудово справлялася і з високим мецо – сопрановським репертуаром, зокрема з партією Амнерис». У спектаклях Великого театру вона співала разом з Ф.І. Шаляпіним, була з ним у гарних і дружніх стосунках. Великий співак цінував її за талант, професіоналізм, палку відданість вокальному мистецтву і навіть дослухався до її порад, по –дружньому називаючи Олександрю Павлівну Ванечка, бо вони часто співали в опері «Жизнь за

царя» М.Глинки, так тоді називали оперу «Іван Сусанін». Як згадує онук співачки Михайло Михайлович Гортинський, Чалєєва радила йому не братися за роль Демона в однойменній опері О. Рубінштейна, запевняючи в тому, що він не підходить до його голосу. Певний час великий співак дослухався до її поради, та все ж, 16 січня 1907 р., Федір Іванович влаштував бенефіс і виступив в опері «Демон» на сцені Великого театру. Партнерами Шаляпіна цього вечора були видатні співаки того часу – Н.Єрмоленко-Южина, Д.Смирнов, С.Селюк - Рознатовська. Кореспондент «Московских новостей» у звіті про спектакль писав: «Театр був повний. Артист виступив у головній партії Демона, мав великий успіх і одержав багато підношень квітів і подарунків». У цьому спектаклі партію Ангела співала О.Чалєєва, але журналіст обминув її згадкою. А втім у літопису життя і творчості Ф.І.Шаляпіна зазначено, що в 1904-1909 рр. О.Чалєєва разом з ним співала партії Половецької дівчини в опері «Князь Ігор» О. Бородіна, Панталіс – в «Мефістофель» А.Бойто, Княгині - «Русалка» О.Даргомижського, Ангела – «Демон» А.Рубінштейна, Вані – «Жизнь за царя» О.Бородіна. Репертуар О.П.Чалєєвої був досить широким. На сцені Великого театру протягом п'яти років (1903-1908) вона виконала, окрім згаданих, партії Любава («Садко» М.Римського - Корсакова), Поліна і Миловзор («Пикова дама» П.Чайковського), Зібель («Фауст» Ш.Гуно), Валерія («Песнь торжествующей любви» А.Симона) та ін.

Мистецтвознавці відзначають, що вона була чутливим інтерпретатором російської камерної вокальної музики. Знамените подружжя російської культури Аркадій Михайлович і Марія Семенівна Керзини запрошували Чалєєву на камерні концерти організованого ними «Гуртка любителів російської музики», в яких вона успішно виконувала романси О.Даргомижського, П.Чайковського, А.Аренського, О.Гречанінова.

Як свідчить укладач словника українських співаків Іван Лисенко, вона виступала на Шевченківських вечорах, де виконувала твори Лисенка, Стеценка, Степового, українські народні пісні.

8 квітня 1909 р. О.Чалєєва приїхала до Києва, виступала у спектаклях разом Ф.І.Шаляпіним в опері «Русалка» О.Даргомижського на сцені Київського міського театру, виконавши партію Княгині, а 12 квітня 1909 р. на тій же сцені виконала партію Вані в опері «Жизнь за царя» М.Глінки, а партію Івана Сусаніна співав Ф.І.Шаляпін. Проте й тут оглядач театрального життя А.Каневцев на сторінках газети «Киевлянин» згадував лише Шаляпіна, який своєю постаттю «затіняв» співачку Чалєєву, яка до того ж була походженням з України. Але тоді про це не згадували. Втім вона мала великий успіх у публіки, а ще більше шаленіли від її голосу і чарівності чоловіки –залицяльники. Першим претендентом на її серце був С. В. Рахманінов, який диригував у Великому театрі. Заради неї був готовий залишити свою родину. Адже Олександра Павлівна була вродливою і добродушною жінкою. Та вона не могла поступитися своїми принципами, втручатися у справи чужої сім'ї вносити в неї розбрат. Тому ніколи не

відповідала взаємністю ні на залицяння великого музиканта, ні на зальотних чоловіків. Хоча подарунки сипалися звідусюди, але співачка була не підступною: ніколи не приймала коштовностей, які до чогось зобов'язували, не відмовлялася тільки від шоколаду і квітів. Це ще більше породжувало різноманітні плітки та інтриги серед невдоволених залицяльників та ревних суперниць. Навколо неї створювався такий клімат, що вжитися в ньому людині з високою мораллю і твердими переконаннями було нестерпно. Тому вона переходила з одної опери до другої, аби полегшити тиск на нервову систему і не впасти у відчай.

До того ж Олександра Павлівна мала право на створення своєї сім'ї, щоб мати родинне тепло й затишок. Десь на межі ХІХ і ХХ століть вона вийшла заміж за Дмитра Федосійовича Чалєєва, сина Федосія Миколайовича Чалєєва, адмірала Балтійського флоту і княжни Всеволозької. Невдовзі у молодого подружжя народилася дочка Віра, але родинне життя було нетривалим. Стосунки з чоловіком дійшли до стадії бурхливого кипіння і вона розлучилася з ним ще за довго до революційних подій 1917 року. Її життєвою втіхою були лише донька і сцена.

1912 року Олександра Чалєєва виїхала на гастролі в Італію прямо в міланську оперу «Ла Скала», старанно готуючись до виконання ролі Амнеріс в опері «Аїда» Д.Верді. Для цього вивчила італійську мову і співала без акценту. Але й тут її переслідували ревнивці та залицяльники, які «радили» не виступати на сцені, бо вже організована кліка її засвистить і закидає помідорами. Всупереч погрозам Чалєєва була ще більш наполегливою і цілеспрямованою на шляху до своєї мети. Вона погодилася виступати на сцені славнозвісної опери під псевдонімом Сандра Марина. Успіх був величезний. Ніхто не спромігся стати їй на заваді. Цей перший тріумф на чужій сцені ніби окрилив її і вона ще два роки співала в різних італійських операх під псевдонімом Сандра Марина. 1913 року виступала у Флоренції. Для цього вибрала собі партію мецо-сопрано в «Реквієму» Верді. Тоді ж їй запропонували контракт з Метрополітен-опера в Нью-Йорку. Попереду її чекала велика дорога, перспектива і слава. Але загибель «Титаніка» сильно подіяла на її нервову систему, і це стало непереборною завадою на її шляху. Вона відмовилася від контракту і повернулася до Росії, співала на сцені Маріїнського театру в Петрограді. Тут вона жила у гарній великій квартирі разом з дочкою, що багатьом кидалося в очі. Під час революції 1917 р. їй порадили, а більше наполягли, здати частину квартири двом порядним чоловікам, які жили спокійно і нічим підозрілим не займалися. Раптом одного дня за ними прийшли гебеушники, із з ярликом «змовники проти влади» заарештували їх. Через кілька днів забрали й Олександру Павлівну, запідозривши її у зв'язках зі «змовниками», мовляв, знала про їх діяння і вчасно не донесла куди треба. Так несподівано Чалєєва разом із неповнолітньою донькою опинилась у «чрезвычайці». Це вже був тяжкий удар немилосердної долі, що перекреслив усі мрії і надії на майбутнє. Арешт надломив фізичні і моральні сили, практично перекреслив

життя її як людини і як талановитої співачки. Та все ж доля в якійсь мірі була до неї прихильною. Про це вже вона розкаже своєму внукові та іншій рідні, перебуваючи в еміграції у Белграді.

Після тривалого перебування у «чрезвычайці» Олександрі Павлівці вдалося втекти разом з донькою. Сторож тюрми був шанувальником доньки і ризикнув випустити їх на волю. Пізніше вдалося дізнатися, що за цей вчинок він поплатився життям. А матері з донькою вдалося надійно сховатися, а потім загубитися у круговерті подій громадянської війни від всюдисущих очей карних органів і 1920 року емігрувати в Югославію. Але страх і нервування переслідували її так, що вже вона не могла співати. У Белграді могла займатися громадською роботою, облаштувала гуртожиток для російських студенток, батьки яких жили у провінції. Її донька Віра Дмитрівна побралася з інженером дворянського походження Михайлом Михайловичем Гортинським, стала відомим в Югославії педагогом, протягом сорока літ завідувала своєю балетною школою. Син Віри, також Михайло Михайлович Гортинський, про свою бабусю згадує: «Олександра Павлівна жила з нами і доглядала мене в дитинстві, займалася моїм вихованням, бо мої батьки працювали цілий день. Вона була винятковою людиною, доброю, уважною, турботливою, як бабуся допомагала мені готувати уроки в той час, коли я переходив із російської до сербської школи, з російської на сербську мову». Такою вона і залишилася у пам'яті тих, хто її знав, хто чув її чарівний голос. А земна дорога її обірвалася 24 грудня 1949 року. Лише з чужини до нас долинуло її славне ім'я.

М.Гортинський, А.Зиль

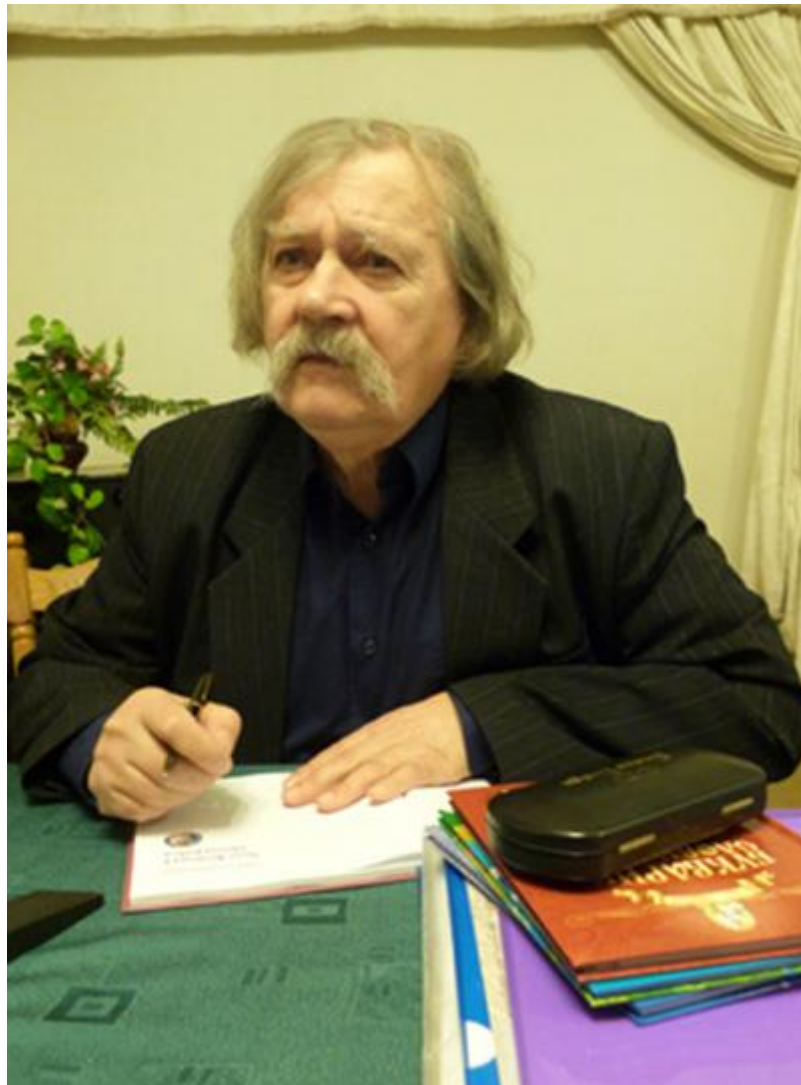
ЧАЛИЙ Михайло Корнійович (1816-1907)-педагог і громадсько-культурний діяч родом з Новгород-Сіверського, перший біограф Т.Г.Шевченка. Після закінчення Київського ун-ту працював учителем російської словесності в Немирові, Києві, директором гімназії в Білій Церкві, ліцею й гімназії кн. Безбородька в Ніжині. Викладав рос. словесність у 2-й Київській гімназії. Написав спогади про роки праці в ній, згадавши кращих вчителів, які свого часу навчали П.Чубинського (*Киевская старина* за 1890, 1895, 1900 pp.)

ЧЕРЕДНИЧЕНКО Дмитро Семенович (1935-2021), поет, прозаїк, перекладач. Народився 30 листопада 1935 р. в с. Межиріч Канівського району Черкаської області. Закінчив Київський педагогічний інститут ім. М. Горького (1957) Після цього працював учителем на Канівщині й Васильківщині, на журналістській та видавничій роботі (1963-1982). З 1991-по 2002 роки – головний редактор українознавчої газети для шкільництва «Жива вода».

Учасник діалектологічної експедиції в село Салтикова Дівиця Куликівського району Чернігівської області (1955) та першої української антропологічної експедиції по Україні, Молдові, Білорусії, Росії (1956), Міжнародних

конференцій з проблем національної символіки, літератури, мистецтва у Києві, Празі, Вільнюсі, Кіровограді.

Кілька років разом із Д. Павличком був заступником голови Комісії художнього перекладу НСПУ Дмитра Білоуса. З 1987 по 2001 рр. очолював Творче об'єднання перекладачів, створивши при ньому Майстерню художнього перекладу, яка також діяла усі ці роки. Зініціював і створив Товариство литовської культури імені Майроніса (1990). З 2004 по 2013 рр. очолював Журі літературної премії за кращий художній переклад імені Максима Рильського. З лютого 1992 р. веде літературне об'єднання «Радосинь», яке підготувало й



Чередниченко

Дмитро виплекало 75 членів НСПУ. Упорядкував антологію цього об'єднання під назвою «Радосинь» (2004), альманах творів для дітей «Сонячна Мальвія» (2005, 2007). А ще відредагував безліч книжок радосинців, написав десятки передмов до них.

Член Національної спілки письменників України (1979). Живе і працює в Києві.

Автор більше сорока поетичних творів, віршів і повістей для дітей та перекладів. Друкувався у Литві, Білорусі, Латвії, Польщі, Чехії, Словаччині, Болгарії, Азербайджані, Монголії, США, Канаді. Твори перекладені литовською, латиською, білоруською, російською, азербайджанською, болгарською, польською, монгольською мовами. Перекладає з литовської, латиської, чеської, білоруської, польської та монгольської мов. Важлива сторінка у творчості Д. Чередниченка — упорядкування посібників, підручників, хрестоматій, антологій. Разом із дружиною Галиною Кирпою (поетеса, прозаїк, перекладач; народилася в с. Тарасівка Бориспільського району — тож і для Дмитра Чередниченка Бориспільщина стала рідною) під псевдонімом Оксана Верес у 1992 р. видали шкільні читанки «Ластівка» (2 кл.), «Біла хата» (3 кл.), «Писанка» (4 кл.), а в 1993 р. — «Зелена неділя» (для позакласного читання). Це були перші національні підручники для початкової школи, які відіграли надзвичайну роль у відродженні духовного потенціалу, стали своєрідним дороговказом у розвитку педагогічної методики творення принципово нових посібників і підручників. Крім цього, разом було впорядковано і видано тритомну читанку-хрестоматію для довідки «Український садочок» (1997–1998), хрестоматію світової літератури для початкової школи «Світ від А до Я» (2007) у 3-х книгах, антологію поезії української діаспори «Листок із вирію» (2001, 2002, 2011) у 3-х книгах. Ними було розроблено концепцію «Історія в початковій школі», здійснено теоретико-методичну розробку та обґрунтування моделі Малої академії народних мистецтв (сучасна Мала академія наук) і впровадження її в життя шкіл України. Впорядковували та підготували до друку твори для дітей П. Чубинського, В. Сухомлинського, Л. Полтави та ін.

А виплекані Дмитром Чередниченком українські букварі «Материнка» (1992) та «Соколик» (2014) — видатне явище в українській педагогіці.

Активно виступає в галузі критики, літературознавства, педагогіки. Він автор досліджень про П. Чубинського, Т. Шевченка, С. Русову, С. Васильченка, В. Сухомлинського, К. Стеценка, Л. Полтаву, М. Кипу, Г. Черінь, В. Стеблика, О. Кобця, М. Лукаша, рід Симиренків, національну символіку, проблеми освіти (підручники, історія педагогіки, МАНМ тощо); розвідок про українських та литовських письменників, художників, педагогів, про українсько-литовські літературні взаємини. У серії «Золота бібліотека» уклав збірку творів С. Васильченка.

Ч. — унікальний фотохудожник. У його архіві тисячі фотографій. На більшості світлин — зупинені миті літератури, культури, мистецтва за десятки років. Особливою гордістю є галерея фотопортретів. Серед них значне місце займають письменники нашого краю («літературна Бориспільщина»). Це, зокрема, О. Бердник, О. Засенко, Г. Тищенко, Г. Тютюнник, П. Засенко, Г. Кирпа, М. Карпенко, І. Чумак... Знаний Ч. і як художник. Частина його книг оформлена власними малюнками.

Великі заслуги Ч. як громадського діяча і науковця у співпраці з громадою

Бориспільського краю. Модель Малої академії народних мистецтв, зініційованої і розробленої Ч. (за безпосередньої підтримки і участі Галини Кирпи та директора школи Валентини Стрілько), вдалося відтворити уперше в Україні в Гнідинській 8-річній школі. У вересні 1987 року її було відкрито. До співпраці з Академією тоді на громадських засадах відгукнулися відомі письменники, художники, мистецтвознавці. У 1989 році до 150-річного ювілею їй було присвоєно ім'я Павла Чубинського.

З цього все і почалось. Двадцять п'ять років життя віддав Ч. дослідженню життєвого і творчого спадку нашого видатного земляка Павла Чубинського. У 1988 р. на засіданні секретаріату правління Спілки письменників України його затверджують головою республіканської ювілейної комісії з відзначення 150 річниці від дня народження П. П. Чубинського. Будучи головою комісії, досконало вивчає життєвий і творчий шлях П. Чубинського, залучає до співпраці міськрайонну ювілейну комісію, яку очолила Т. Г. Онищенко, редактора «Трудової слави» В. Лисицю, кореспондента цієї газети А. Зиля, художника М. Петлицького, голову міськрайонного відділення Товариства охорони пам'яток З. Вихрову та багатьох інших. Розпитавши старожилів, гуртом визначили місце поховання П. Чубинського. Реконструювали надгробок. Спершу було поставлено дубовий хрест із надгробною плитою, потім — гранітний. 28 січня 1989 р. у Борисполі відбувся великий літературно-мистецький вечір, на якому виступив і Ч. Серед перших публікацій у «Трудовій славі» була його стаття «Примножувати і берегти». У республіканській періодиці опублікував понад 40 статей про Павла Чубинського. Видавництво «Альтернативи» у серії «Особистість і доба» видало книгу «Павло Чубинський» (2005), яка номінувалася наступного року на здобуття Національної премії ім. Тараса Шевченка. Упорядкував (також підготував тексти та статті) книгу П. Чубинського «Сопілка» (2001). Автор сценарію (у співавторстві з Сергієм Цушком) документального фільму «Рід» (1992) кіностудій «Укртелефільм» і «Укркінохроніка». Брав активну участь у наукових конференціях, присвячених П. Чубинському, які започаткував Бориспільський ліцей «Дизайн-освіта» імені Павла Чубинського. Ч. — лауреат премій імені Павла Чубинського (1992), Максима Рильського (1994), Івана Огієнка (1996), Лесі Українки (2010), Литовсько-Українського культурного Фонду імені Тараса Шевченка (1999, 2006), Всеукраїнського культурно-наукового Фонду Тараса Шевченка (2006). Нагороджений Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Литовської РСР, знаком «Відмінник народної освіти України» (1988), медаллю Всеукраїнського педагогічного товариства імені Г. Ващенка (2006). Кавалер орденів Великого князя Литовського Гедимінаса III ступеня (1996) та «Лицарський хрест» за заслуги перед Литвою (2003). А в 1987 р. його було визнано найкращим перекладачем з литовської.

Працює над повістю «Рання дорога до Тараса» (за спогадами про дитячі мандрівки на Тарасову гору — бо родом із Канівщини). Готував до друку фотокнигу про письменників.

ЧЕРЕДНИЧЕНКО Іван Абрамович, один із засновників Південно-Західного відділу РГТ, помічник П.Чубинського в етнографічно-статистичній експедиції. Разом з ним оселився в Годищенському цукрозаводі для опрацювання зібраних матеріалів. Тут також жив і другий помічник В.Х. Кравцов. Запідозривши у зв'язках українофілів з народовцями керівник військово-інженерного відомства Е. І.Тотлебен (1818-1884), а потім одеський генерал-губернатор вирішив покарати українофілів через шефа жандармів Дрентельна і поскаржився йому про те, що Годищенський завод Яхненка і Смиренка став центром революційної пропаганди на півдні Росії. Тут зібралось гніздо різних типів українофілів і крайніх лібералів. Смиренки давали хліб і притулок діячам київської «Громади». До гнізда він відносив українофілів Чубинського, Кравцова, Чередниченка. Вони дуже активно займалися пропагандою. Тут часто гостював Шевченко, а потім Костомаров і Драгоманов. Обшук на заводі не дав нічого підозрілого і кримінального (*За сто літ, 1927.-Кн.1.- С. 160*).

ЧЕРНЕЦЬКИЙ Даміан, священик с. Якушинці Вінницького повіту передав експедиції П.Чубинського ґрунтовне зібрання вірувань і легенд.

ЧЕРНІГІВ – за часів Чубинського губернське місто в російській імперії на річці Десні (тепер обласний центр України). Вперше згадується близько 907 р. . Ч. – одне з найбільших міст Давньої Русі. З 1782 р. – адміністративний центр Чернігівського намісництва, з 1797 р. – Малоросійської, а з 1802 р. – Чернігівської губернії. Чубинський неодноразово бував у цьому місті, коли, будучи студентом, проїжджав дорогою до Петербурга і назад. Не минав Чернігів і в наступні роки, по закінченню університету. Історик М.Маркевич, який не один раз їздив цією дорогою, скаржився у своїх записках: «Це був вік нестерпних доріг, жахливих станцій і болючих причіпок і утисків станційних доглядачів. Більшого неподобства, бруду, безладдя не можна уявити». Зрозуміло, які незручності доводилося терпіти тим, хто їхав цією дорогою. Упадали в око неймовірний бруд на станціях, мокра земляна долівка, що перетворювалася на ковзанку. М.Маркевич так описує станційний колорит: «Два-три поламані стільці, жива телятина, жива шинка, жива баранина по ваших ногах, філе з курчат літають під вашим носом, сморід, холоднеча, дим. Станційний доглядач грубий, військові проїжджі б'ють, а він мстить за це на проїжджих, що їдуть і партикулярному одязі. За словами М.Маркевича, Білоруський тракт був найгіршою з усіх доріг за своєю огідністю. Чернігів тих часів був «скоріше невлаштованим селищем, аніж містом». На околицях стояли хати з солом'яними стріхами. Жодної брукованої вулиці. Лише кілька будинків були кам'яними, усіх інші – дерев'яні. Вимощені дерев'яні тротуари були тільки на головних вулицях (*Жур П. Лито перше,-К., 1979.- С. 24*).

В Чернігові П.Чубинський зустрічався з громадськими діячами. Він «удостоївся честі» з вуст С.Носа мати наливку свого імені, написати одну рецензію на два спектаклі «Наталки Полтавки». Перший раз цю виставу 1857 року поставив у Немирівській гімназії режисер – учитель фізики і математики Ілля Дорошенко. Вдруге цей же спектакль був поставлений у Чернігові «товариством, кохаючим рідну мову» 12 і 15 лютого 1862 р. в Чернігові. Про нього із захватом написав розгорнуту рецензію П.Чубинський у третій книзі «Основи» за 1862 рік.

За його оцінкою, п'єсу зіграно так своєрідно і з таким успіхом, як ніколи досі. Виконавці ролей – знавці народного життя і народної музики.

Більше всього, що після цього спектаклю П.Чубинський зустрічався з С.Носом, (а може й раніше були зустрічі з ним) і справив на нього не гірше враження, ніж той грою у спектаклі «Наталка Полтавка». Їх душі були споріднені не тільки захопленням етнографією і фольклором, а й гарячим ставленням і палкою прихильністю до українського справи, українського мистецтва, до народної пісні. По скільки відомості про їх зустріч дуже обмежені, але й ті свідчать про їх глибокі взаємні симпатії.

«ЧЕРНИГОВСКИЙ ЛИСТОК» -укр. щотижнева громадсько-літературна газета, що виходила з ініціативи гуртка укр. літ. діячів у Чернігові з липня 1861 до серпня 1863. (61 число). Видавцем-редактором був Л.Глібов. У газеті виступали І.Андрущенко, М.Вербицький, П.Єфименко, О.Кониський, П.Кузьменко, П.Куліш. О. Лазаревський, О.Маркович, С.Ніс, М.Номис, О.Тищинський, П. Чубинський та ін. «Ч.Л.» хоч і відображав помірковану лінію місцевої громади, все ж мав прогресивний характер: у ньому викривалися зловживання адміністрації, сваволя і паразитизм буржуазно-поміщицьких верхів, із співчуттям говорилося про селянство, підтримувалися ідеї М.Пирогова щодо розвитку недільних шкіл і вдосконалення жіночої освіти. В газеті публікувалися фольклорні і літературні твори, матеріали з життя Чернігівщини, статті, рецензії. У восьмому номері газети за 1861 р.П.Чубинський опублікував першу свою статтю «Несколько слов об обычае и о значении сказок, пословиц и песен для криминалиста».

У зв'язку з арештом члена «Землі і волі» І.Андрущенка, а також О.Білозерського, С.Носа, О.Тищинського «Ч.Л.» у серпні 1863 було закрито (*Енциклопедія українознавства. Т.10; Українська радянська енциклопедія, Т.12*).

ЧИГИРИН, містечко, повітовий центр Київської губернії (тепер районний центр Черкаської області). У травні 1872 року П.Чубинський разом з М.Костомаровим відвідали його як гетьманську столицю часів козацтва, де були резиденції Б.Хмельницького, П.Дорошенка.

М.Костомаров про цю поїздку згадував в «Автобіографії»: «...Оглянули лебединський монастир, який раніше був чоловічим, а тепер перебудований на жіночий, проїхали через містечко Жаботин, де досі показують хату

Сотника Харка, вбитого поляками перед початком повстання українців, відомого від назвою Коліївщини, або Уманської різанини. З Жаботина ми приїхали до Мотронинського монастиря, який набув гучної слави у ХУІІІ столітті як діяльністю свого архімандрита Мельхиседека, так і козацьким повстанням, яке очолював колишній послушник цього монастиря Максим Залізняк» (*Костомаров М.І. Автобіографія //Костомаров М.І.Історичні постаті. –Дніпропетровськ.- 2008. – С.557*).

ЧУБИНСЬКА Анастасія Платонівна (1842-?) – дочка Платона Івановича, рідна сестра П.П.Чубинського. Народилася і виросла в Борисполі. Про неї відомо, що батько заніс її ім'я у книгу дворянства. Коли брата Павла заслали в Архангельську губернію, про неї згадує архангельський журналіст Григорій Богуславський у статті «Павел Платонович Чубинский в архангельской губ.(1862-1869 г.г.)». Прибув П.П.Чубинський в архангельську губернію в 1862 році не по своїй волі, причому вказано було і місто підневільного його перебування - повітове м. Пінега, за 200 з лишнім верст від Архангельська... Про приватне життя його в Архангельську ми, за словами знаючих його, а головним чином на підставі спогадів М.А.Огарьова, можемо повідомити такі дані: «як справжній син України, відірваний від неї, П.П.Чубинський пристрасно любив свою батьківщину, говорив про неї палко і з захопленням; дома поза службою, його часто можна бачити в українському одязі; улюбленою стравою його були малоросійські блюда. Земляки його завжди були дорогими гостями у нього. Господарство вела сестра його Анастасія Платонівна, яка потім вийшла заміж за чиновника Таратіна, і своїм перебуванням поряд з братом вона багато згладжувала життя його в далекій чужині. Анастасія Платонівна і її чоловік уже померли» (*Київська старина. 1903.Т.82, липень-серпень.-С. 228-239*).

ЧУБИНСЬКА(ПОРОЗОВА) Катерина Іванівна (?-?) – дружина Павла Платоновича Чубинського. Псковитянка. Її сестра була дружиною інженера –технолога М.О. Толпигина, одного із засновників Київського відділення російського технічного товариства з цукроваріння. Катерина Іванівна була секретарем Товариства допомоги трудящим жінкам, потім, маючи 4-х дітей, стала гарною господинею і матір'ю. Коли захворів П.Чубинський, вона чотири роки невідступно його доглядала до останніх днів. Листувалася з О.Ф.Кістяківським, повідомляючи його про стан здоров'я свого чоловіка. Той щоразу відгукувався на її прохання, домовлявся з лікарями, котрі обстежували хворого П.Чубинського.

ЧУБИНСЬКА Катерина Павлівна (1899-1986) –педагог, кандидат філологічних наук, була активною дослідницею життя і наукової діяльності свого діда П.П.Чубинського. Народилася 25 травня 1899 р. в Ярославлі, за місцем перебування її батька. Гімназію закінчила в Благовіщенську на Амурі. Вчилася в Петрограді на Вищих жіночих курсах. З 1919 р. в Борисполі та

інших районах Київщини була завідуючою дитячих будинків, учителькою початкових класів. На хуторі Чубинського поблизу с. Велика Олександрівка та ближніх селах разом з однокласниками організувала аматорський театр у руслі діяльності «Просвіти». Брала активну участь у театральній студії «Березіль», про що розповіла у статті «П'ята майстерня мистецького об'єднання «Березіль» (*Народна творчість та етнографія*, 1974.-№2. У 1928 р. закінчила Київський інститут народної освіти. Постійно зазнавала утисків через непросте походження. Не бажаючи ризикувати життям чоловіка, педагога Дмитра Вишневецького і родини, 1935 р. фіктивно розлучилася з ним і виїхала з молодшим сином Володимиром до Ташкента, залишивши йому родове прізвище Чубинський. Під час поїздок в Україну потайки зустрічалась з чоловіком Дмитром Вишневецьким. Мала двох синів. Старший син Павло Дмитрович Вишневецький з 1928 р. народження помер 1985 р. Молодший син Володимир Дмитрович Чубинський народився 1 грудня 1930 р. після перебування у брежнєвській психушці 1987 р. покінчив життя самогубством. Похований на Миколаївському кладовищі м. Борисполя. Чоловік Д. Вишневецький загинув у перші місяці війни. У повоєнний час мешкала і працювала в різних містах країни, а останні роки поселилася в Борисполі, а потім Сухумі, де й померла 1986 р. Співавтор публікації «Перша етнографічна експедиція на правобережну Україну»//*Народна творчість та етнографія* .- 1971.- №6.

А.Зиль

ЧУБИНСЬКА (СЕЛЕЗНЬОВА) Марія Володимирівна, перша дружина Павла Павловича Чубинського.

ЧУБИНСЬКА Марія Платонівна (?-?) – дочка П.І.Чубинського, рідна сестра П.П.Чубинського.

ЧУБИНСЬКА (ЧАЛЄЄВА) Олександра Павлівна (1873-1949) – донька П.П.Чубинського, оперна співачка.

Народилася 1873 року в м. Городище Київської губернії(тепер Черкаської області) у родині Павла Платоновича і Катерини Іванівни Чубинських. Вона була третьою дитиною після старших братів Михайла та Павла. Дитячі роки її пройшли в Києві, куди переїхала сім'я у зв'язку з організацією і відкриттям Південно-Західного відділу Російського географічного товариства та обранням батька, Павла Платоновича, керуючим справами цієї наукової установи. Коли Олександрі не виповнилося ще й одинадцяти літ, від тяжкої недуги помер батько і всі турботи з вихованням і навчанням дітей лягли на плечі матері. Початкову освіту одержала від домашніх учителів, а потім вплив культурно – мистецького Києва позначився на виборі її шляху і на освітньому рівні. Спершу вона закінчила Смольний інститут шляхетних дівчат, а потім Московську консерваторію і Вищі філософські курси. Маючи прекрасний голос, мріяла про велику сцену і наполегливо йшла до своєї мети. І такий час настав. Після здобуття вищої

освіти повернулася до Києва, де жили її мати і брати. 1903 року як оперна співачка дебютувала на сцені міського театру Російської опери, яка славилася добре організованим хором, чудовою балетною групою, багатством та вишуканістю костюмів. Молоду співачку швидко полюбила київська публіка. Невдовзі Олександр Чалєєву запросили до Великого театру в Москві, де сповна розкрився її талант. Згадуючи її виступи на великій оперній сцені, відомий актор С.Ю.Левик у своїх «Записках оперного певца» писав: «Великий і дуже красивий голос контраaltoвого характеру мала Чалєєва. Вона чудово справлялася і з високим мецо – сопрановським репертуаром, зокрема з партією Амнерис». У спектаклях Великого театру вона співала разом з Ф.І. Шаляпіним, була з ним у гарних і дружніх стосунках. Великий співак цінував її за талант, професіоналізм, палку відданість вокальному мистецтву і навіть дослухався до її порад, по – дружньому називаючи Олександр Павлівну Ванєчка, бо вони часто співали в опері «Жизнь за царя» М.Глинки, так тоді називали оперу «Іван Сусанін». Як згадує онук співачки Михайло Михайлович Гортинський, Чалєєва радила йому не братися за роль Демона в однойменній опері О. Рубінштейна, запевняючи в тому, що він не підходить до його голосу. Певний час великий співак дослухався до її поради, та все ж, 16 січня 1907 р., Федір Іванович влаштував бенефіс і виступив в опері «Демон» на сцені Великого театру. Партнерами Шаляпіна цього вечора були видатні співаки того часу – Н.Єрмоленко-Южина, Д.Смирнов, С.Селюк - Рознатовська. Кореспондент «Московских новостей» у звіті про спектакль писав: «Театр був повний. Артист виступив у головній партії Демона, мав великий успіх і одержав багато підношень квітів і подарунків». У цьому спектаклі партію Ангела співала О.Чалєєва, але журналіст обминув її згадкою. А втім у літопису життя і творчості Ф.І.Шаляпіна зазначено, що в 1904-1909 рр. О.Чалєєва разом з ним співала партії Половецької дівчини в опері «Князь Ігор» О. Бородіна, Панталіс – в «Мефістофель» А.Бойто, Княгині - «Русалка» О.Даргомижського, Ангела – «Демон» А.Рубінштейна, Вані – «Жизнь за царя» О.Бородіна. Репертуар О.П.Чалєєвої був досить широким. На сцені Великого театру протягом п'яти років (1903-1908) вона виконала, окрім згаданих, партії Любава («Садко» М.Римського - Корсакова), Поліна і Милловзор («Пикова дама» П.Чайковського), Зібель («Фауст» Ш.Гуно), Валерія («Песнь торжествующей любви» А.Симона) та ін.

Мистецтвознавці відзначають, що вона була чутливим інтерпретатором російської камерної вокальної музики. Знамените подружжя російської культури Аркадій Михайлович і Марія Семенівна Керзини запрошували Чалєєву на камерні концерти організованого ними «Гуртка любителів російської музики», в яких вона успішно виконувала романси О.Даргомижського, П.Чайковського, А.Аренського, О.Гречанінова.

Як свідчить укладач словника українських співаків Іван Лисенко, вона виступала на Шевченківських вечорах, де виконувала твори Лисенка, Стеценка, Степового, українські народні пісні.

8 квітня 1909 р. О.Чалєєва приїхала до Києва, виступала у спектаклях разом Ф.І.Шаляпіним в опері «Русалка» О.Даргомиського на сцені Київського міського театру, виконавши партію Княгині, а 12 квітня 1909 р. на тій же сцені виконала партію Вані в опері «Жизнь за царя» М.Глінки, а партію Івана Сусаніна співав Ф.І.Шаляпін. Проте й тут оглядач театрального життя А.Каневцев на сторінках газети «Киевлянин» згадував лише Шаляпіна, який своєю постаттю затіняв співачку Чалєєву, яка до того ж була походженням з України. Але тоді про це не згадували. Втім вона мала великий успіх у публіки, а ще більше шаленіли від її голосу і чарівності чоловіки –залицяльники. Першим претендентом на її серце був С. В. Рахманінов, який диригував у Великому театрі. Заради неї був готовий залишити свою родину. Адже Олександра Павлівна була вродливою і добродушною жінкою. Та вона не могла поступитися своїми принципами, втручатися у справи чужої сім'ї і вносити в неї розбрат. Тому ніколи не відповідала взаємністю ні на залицяння великого музиканта, ні на зальотних чоловіків. Хоча подарунки сипалися звідусюди, але співачка була не підступною: ніколи не приймала коштовностей, які до чогось зобов'язували, не відмовлялася тільки від шоколаду і квітів. Це ще більше породжувало різноманітні плітки та інтриги серед невдоволених залицяльників та ревливих суперниць. Навколо неї створювався такий клімат, що вжитися в ньому людині з високою мораллю і твердими переконаннями було нестерпно. Тому вона переходила з одної опери до другої, аби полегшити тиск на нервову систему і не впасти у відчай.

Десь на межі ХІХ і ХХ століть вона вийшла заміж за Дмитра Федосійовича Чалєєва, сина Федосія Миколайовича Чалєєва, адмірала Балтійського флоту і княжни Всеволозької. Невдовзі у молодого подружжя народилася дочка Віра, але родинне життя було нетривалим. Вона розлучилася ще за довго до революційних подій 1917 року. Її життєвою втіхою були лише донька і сцена.

1912 року Олександра Чалєєва виїхала на гастролі в Італію прямо в міланську оперу «Ла Скала», старанно готуючись до виконання ролі Амнеріс в опері «Аїда» Д.Верді. Для цього вивчила італійську мову і співала без акценту. Але й тут її переслідували ревнивці та залицяльники. Вона погодилася виступати на сцені славнозвісної опери під псевдонімом Сандра Марина. Успіх був величезний. Ніхто не спромігся стати їй на заваді. Цей перший тріумф на чужій сцені ніби окрилив її і вона ще два роки співала в різних італійських операх під псевдонімом Сандра Марина. 1913 року виступала у Флоренції. Для цього вибрала собі партію мецо-сопрано в «Реквієму» Верді. Тоді ж їй запропонували контракт з Метрополітен-опера в Нью-Йорку. Попереду її чекала велика дорога, перспектива і слава. Але загибель «Титаніка» сильно подіяла на її нервову систему, і це стало непереборною завадою на її шляху. Вона відмовилася від контракту і повернулася до Росії, співала на сцені Маріїнського театру в Петрограді. Тут вона жила у великій квартирі. Під час революції 1917 р. їй порадили, а

більше наполягли, здати частину квартири двом порядним чоловікам, які жили спокійно і нічим підозрілим не займалися. Раптом одного дня за ними прийшли гебеушники, із ярликом «змовники проти влади» заарештували їх. Через кілька днів забрали й Олександру Павлівну, запідозривши її у зв'язках зі «змовниками», мовляв, знала про їх діяння і вчасно не донесла куди треба. Так несподівано Чалєєва разом із неповнолітньою донькою опинилась у «чрезвычайці». Це вже був тяжкий удар немилосердної долі, що перекреслив усі мрії і надії на майбутнє. Арешт надломив фізичні і моральні сили, практично перекреслив життя її як людини і як талановитої співачки. Та все ж доля в якійсь мірі була до неї прихильною. Про це вже вона розкаже своєму внукові та іншій рідні, перебуваючи в еміграції у Белграді.

Після тривалого перебування у «чрезвычайці» Олександрі Павлівці вдалося втекти разом з донькою. Сторож тюрми був шанувальником доньки і ризикнув випустити їх на волю. Пізніше вдалося дізнатися, що за цей вчинок він поплатився життям. А матері з донькою вдалося надійно сховатися, а потім загубитися у круговерті подій громадянської війни від всюдисущих очей карних органів і 1920 року емігрувати в Югославію. Але страх і нервування переслідували її так, що вже вона не могла співати. У Белграді могла займатися громадською роботою, облаштувала гуртожиток для російських студенток, батьки яких жили у провінції. Її донька Віра Дмитрівна побралася з інженером дворянського походження Михайлом Михайловичем Гортинським, стала відомим в Югославії педагогом, протягом сорока літ завідувала своєю балетною школою. Син Віри, також Михайло Михайлович Гортинський, про свою бабусю згадує: «Олександра Павлівна жила з нами і доглядала мене в дитинстві, займалася моїм вихованням, бо мої батьки працювали цілий день. Вона була винятковою людиною, доброю, уважною, турботливою, як бабуся допомагала мені готувати уроки в той час, коли я переходив із російської до сербської школи, з російської на сербську мову». Такою вона і залишилася у пам'яті тих, хто її знав, хто чув її чарівний голос. А земна дорога її обірвалася 24 грудня 1949 року. Лише з чужини до нас долинуло її славне ім'я.

М.Гортинський, А.Зиль

ЧУБИНСЬКА Олена Платонівна (1855-?), дочка П.І.Чубинського, рідна сестра П.П.Чубинського.

ЧУБИНСЬКИЙ Василь Платонович (1858-?)- молодший брат Павла Чубинського. Про нього згадує О.Ф.Кістяківський у своєму «Щоденнику». Дізнавшись від голови Київського товариства землеробних колоній і ремісничих притулків для малолітніх правопорушників про те, що на посаду вихователя рекомендують В.П.Чубинського. З цього приводу О.Кістяківський пише: «Цей юнак тримається секти ходіння в народ, вихованець кадетського корпусу, якого він не закінчив, був у Петровській

академії, яку теж не закінчив, юнак не вчився і не нерегулярно навчався, але радикал за переконанням, наївно впевнений в можливості його планами і реформами облагородити людство. В останній час він був у Сербії добровольцем, де боровся дуже хоробро, сильно контужений, одержав відзнаку і повернувся на батьківщину. Їздив у Львів, що вступити в ун-т і швидко повернувся, розповідаючи історії викладання русинських професорів Львівського ун-ту. Ось цей юнак буде виховувати малолітніх правопорушників. Малий він, певно добрий і теплий. Але, думаю, що до цієї справи він зовсім не придатний. Сюди потрібна людина-педагог. Для діяльності учителя і вихователя не потрібно бути ні консерватором, ні лібералом, ні радикалом, але потрібно бути перш за все хорошим педагогом, людиною з твердим і гуманним характером, чесних переконань і правил. Не заперечую того, що політичні переконання іншому можуть не завадити бути гарним вихователем. Але тільки комусь іншому, а не нашому недоученому радикалу. Врешті буду радий, якщо з нього вийде хороший вихователь»(*Кістяківський О. Щоденник. Т.1., 1994.-С.304*).

ЧУБИНСЬКИЙ Володимир Дмитрович (1930-1987), син К.П.Чубинської, правнук П.П.Чубинського. Народився в м. Гостомелі. Дитинство пройшло в Ташкенті й Кривому Розі. Навчався у школі, гірничому технікумі, потім у вечірній, після її закінчення вступив на інженерно-педагогічний факультет Київського політехнічного інституту, який закінчив у 1953 р. З 1960 р. старший викладач Житомирського загальнотехнічного факультету КПІ. 1965 –го – після захисту в райкомі партії житлових справ співробітників факультету став мишенню у спровокованому конфлікті й звільнений з формулюванням «за власним бажанням». 1972 р. почалося судове, а пізніше – медичне переслідування. Захист своїх прав перейшло у боротьбу з бюрократичною системою придушення особистості. 1982 р засуджений і звинувачений в «измишлених, порочащих строй» і ув'язнений в Дніпропетровській спецпсихлікарні. 1987 –го після виходу з психлікарні фізично й морально надломлений пішов добровільно із життя. Похований в Борисполі на Миколаївському кладовищі.

Під час навчання в КПІ, написав пісню «Марш КПІ». Керував студентським хором.

ЧУБИНСЬКИЙ Іван Іванович (?-?) – рідний брат Платона Івановича Чубинського, дядько П.П.Чубинського.

ЧУБИНСЬКИЙ Казимір- предок Платона Чубинського, 1718 р. жив у селі Перемилівка Дубнівського повіту (тепер – Млинівський р-н Рівненської обл.). У нього був син Мацій та онук Франц-спольщені шляхтичі, що походили з козацької старшини. Жили на Волині. 1778 р. прадід Павла Платоновича Франц Чубинський поселився в Борисполі. Того ж року Іван

Францович купив частину маєту в козацькому містечку Борисполі, та, певно, прийняв православну віру, бо з цього часу в іменах Чубинських зникають польські ознаки і корінь роду Чубинських заглиблюється в бориспільську землю. Іван Францович служив прапорщиком у російській армії, а 1818 р. подарував братові Вікентію кілька десятин землі і невеличку цегельню. Далі відомо, що син Івана Францовича Платон купив у Борисполі невеликий маєток з чотирма десятинами землі по вул. Горянській (нині Короленка, 14). У Павла Платоновича були два рідні брати - Костянтин і Василь. Костянтин пізніше воював у Сербії проти османського поневолення. На жаль, про їх долю відомостей дуже мало, як і про сестер Настю, Олену та Марію. Син Павла Платоновича - Михайло відомий професор-криміналіст. Закінчив Київський ун-т. Під час гетьманування в Україні Павла Скоропадського (1918) був міністром юстиції, а після вигнання П. Скоропадського емігрував до Югославії. Другий син Павла Чубинського - Федір - був ветеринаром, помер 1912 у в Сибірі. Третій син - Павло Павлович - інженер, залишив слід і пам'ять про себе на Далекому Сході, де поліпшував судноплавство і прокладав дороги в тайзі. Ім'я свого батька Павла Платоновича Чубинського увічнив у назві станції Чубинський, народна назва - «Чубинка», поблизу села Велика Олександрівка, де колись була дачна садиба Чубинських.

ЧУБИНСЬКИЙ Костянтин Платонович (1844-?) - Колезький асесор, брат П.П.Чубинського. Інвалід, був добровольцем визвольної війни сербів з турками. Помічник ревізора Київської контрольної палати.

ЧУБИНСЬКИЙ Михайло Павлович (1871-1943) – професор кримінального права, найстарший син П.П.Чубинського. Народився 7 листопада 1871 року в м. Городищі на Київщині (нині Черкаська обл.) у сім'ї Павла Платоновича і Катерини Іванівни Чубинських. Батько тоді працював адміністратором Городищенського цукрового заводу, налагоджував там контроль і облік виробничої діяльності.

Середню освіту здобував, навчаючись у Київській прогімназії і в Київській Другій гімназії, де колись навчався його батько, згодом відомий як етнограф, фольклорист, економіст, статист, автор глибоко патріотичної пісні «Ще не вмерла Україна». Завершальний курс середньої освіти пройшов у класах Колегії Павла Галагана. Коли Михайлу йшов тринадцятий рік, від важкої і тривалої хвороби помер його батько Павло Платонович. Але у класах Колегії присутність батька відчувалась наявністю книг з його бібліотеки.

Ще з гімназичних років М.Чубинський долучився до українства. Навчився української мови, хоча офіційно вона ніде не вивчалася. Пізніше він буде гордитися своїм знанням української, та повністю свідомим українцем він не став. Будучи міністром юстиції в уряді Скоропадського, сам гетьман характеризував його так: «Професор Чубинський сам був природним

українцем, досить сказати, що його батько настільки захоплювався цією ідеєю, що написав український народний гімн, який тепер зробився офіційним. Міністр Чубинський прекрасно говорив українською мовою, знав українську літературу. Ще до революції писав укр. мовою. Все це доводило, що людина ця дійсно любить Україну і працює на її творення, але не міг в ролі освіченого судового діяча змиритися з поглядами українських діячів на їх спроби обновити судовий апарат, за що українці зненавиділи його і почали проти нього травлю (*Скоропадський Павло. Спогади (Київ, Філадельфія, 1995.- С.257)*). 1889 р. вступив на юридичний факультет Київського університету. Вже на третьому році написав роботу «О земских учреждениях», за яку поклопотався професор державного права А.В. Романович – Славатський, щоб студент одержував кращу університетську стипендію імені М.Х.Бунге, а за твір «Организация и деятельность Св. Синода при Императоре Петре 1» йому присуджено почесний відгук.

У 1897 році витримав випробування на ступінь магістра кримінального права, і після прочитання двох пробних лекцій, одержав звання приват-доцента. Наступний навчальний рік в у-ті Св. Володимира читав необов'язковий курс «Про нові вчення в галузі кримінального права і процесу». У квітні 1898 року його за клопотанням факультету відряджають на два роки за кордон, де він оглядає каральні установи, працює в бібліотеках, слухає лекції і вивчає методику практичних занять в університетах Відня, Граца, Берліна, Галле і Лейпцига.

У зв'язку з обранням його приват-доцентом кафедри кримінального права Демидівського юридичного ліцею він весною 1899 року перериває відрядження, повертається в Росію, а влітку знову виїжджає за кордон. Цього разу працює у Берліні, Брюсселі, Парижі. Наступного року друкує працю: «Мотив преступной деятельности и ее значение в уголовном праве» і публічно захищає її як магістерську дисертацію. У 1901 році його призначають виконуючим обов'язки екстраординарного професора Демидівського ліцею на кафедрі кримінального права. Але не затримується на кафедрі, бо їде у закордонне відрядження. Цього разу працює в бібліотеках Берліна і Парижу, знайомиться з каральними установами та методикою викладання кримінального права в університетах Франції, Швейцарії, Італії. Повернувся у Ярославль лише на кілька місяців, бо вже в липні 1902 року за клопотанням Харківського юридичного факультету його переводять туди на посаду виконуючого обов'язки екстраординарного професора на кафедру кримінального права і процесу. Тут він зупиняється на кілька років.

1904 року друкує «Очерки уголовной политики», які представляє університету Св. Володимира як дисертацію на ступінь доктора кримінального права. На той час Михайлу Павловичу виповнилося тридцять три роки, а він вже об'їхав чи не всі університети Європи, познайомився з кращими досягненнями вчених-правознавців, практикою роботи, їх

методикою викладання, познайомився з роботою каральних установ. За тим назріла пам'ятна дата – 100 – річний ювілей юридичного факультету. У Харкові за редакцією професорів М.Чубинського і Д.Багалія 1908 року виходить книга «Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования(1805-1905)». Це був своєрідний словник професорів і викладачів факультету з їх короткими біографіями та хронологічним переліком наукових праць Тут за своїм підписом М.Чубинський помістив свою біографію і подав список своїх праць.

Окрім наукової діяльності, він займався громадською і літературною діяльністю, був членом декількох просвітних товариств, з 1904 року - головою Харківського товариства поширення грамотності і головою шкільного педагогічного комітету. Як людина щира і добропорядна відгукується на прохання своїх близьких і знайомих. У лютому 1904 р. письменник М.М.Старицький у листі до М.П.Чубинського писав:

«Дорогий і високошановний Михайле Павловичу!

Сердечно вдячний Вам за ту добру і щире участь, яку виявили Ви до моєї дочки(Людмили –А.З.) в Харкові; моя сім'я і я завжди ставилися до Вас, як до рідного, і не помилилися у Вашому чутливому серці».

В 1905-1906 роках очолював Харківське бюро партії народної свободи, співробітничав з багатьма періодичними виданнями загальних і спеціальних дисциплін, особливо активне співробітництво зав'язалося з журналами «Вестник права» і «Журналом министерства юстиции». У травні М.Чубинський одноголосно обраний директором Демидівського юридичного ліцею, після чого залишив Харків і переїхав до Ярославля.

У 1909 році його обирають на кафедру кримінального права і процесу в Олександрійському ліцеї Петрограда. У 1910 році М.Чубинського обирають професором Олександрійської військово – юридичної академії, але наступного 1911 року змушений залишити професуру не залежно від нього обставин.

1913 року в Москві Симон Петлюра заснував журнал «Украинская жизнь». До кола його засновників увійшло багато відомих українських діячів, в т.ч. і М.Чубинський. У часописі порушувалися важливі питання політичного життя, української мови, культури, історичного минулого. На його сторінках зі спогадами виступали колишні громадівці Б.Познанський, Ю.Цвітковський, Ф.Вовк, О.Русов. У шостому числі за 1913 рік М.Чубинський виступив зі статтею «Українська національна ідея і її правові постулати». Перший і третій номери за 1914 рік були присвячені 30-річчю пам'яті П.П.Чубинського, відомого як етнографа, фольклориста. Свої спогади надрукували М.Сумцов. І.Лебединський, Ф.Вовк, О.Русов, Л.Білецький.

Лише в 1916 році його знову обрали на кафедру кримінального права в Юр'євському університеті зі збереженням кафедри в ліцеї і спеціального курсу в Петроградському університеті. Наступного 1917 року залишив

кафедру в Юр'єві у зв'язку призначенням його сенатором кримінального касаційного департаменту і обранням позаштатним ординарним професором Петроградського ун-ту. Восени того ж року знову обраний професором Олександрійської військово-юридичної академії, одночасно є членом президії Всеросійської ради суддів, на громадських засадах працює в комісії по створенню університетського статуту при міністерстві народної освіти та в комісії з перегляду статуту суддів та кримінального статуту при міністерстві юстиції.

Михайло Чубинський, ставши першим українським міністром в уряді гетьмана Скоропадського, за знаннями і за походженням був справді підходящою кандидатурою: відомий професор – криміналіст, син славетного етнографа й громадського діяча, знав українську мову. Хоча ці знання були на рівні її розуміння, а в практичній діяльності послуговувався лише російською.

Не тривалий час він обіймав посаду міністра юстиції, всього три місяці. Але за цей короткий період він провів велику організаційну роботу, ключові посади займали фахівці. Гетьман був задоволений роботою міністерства, коли М.Чубинський пішов у відставку через хворобу. Звичайно, М.Чубинський був висококваліфікованим фахівцем. За словами Гліба Лазаревського, перейшовши у табір Денікіна, перш ніж дістати посаду обер-прокурора сенату, спершу реабілітував себе в тому що, «цілком несподівано дістав пропозицію обняти посаду міністра в гетьманському уряді», і тут же не уникнув зараження бацилою «єдиної неподільної Росії», і як прихильник федералізму, не цурався цієї ідеї.

Далі його життя і діяльність проходили в еміграції.

Залишатися в Росії він не міг не лише через службу у ворожих для радянської влади таборах, а тому, що як правознавець не терпів запламованої кров'ю більшовицької диктатури з її розстрілами, насильством, грабунками, топтанням прав народу і громадянина. Крім того, М. Чубинський був у близьких стосунках з головою Сербської Академії наук Олександром Белічем і мав від нього запрошення приїхати з родиною в Белград викладати в університеті. Коли багато російських вчених шукали притулок у Парижі, Михайло Чубинський опинився в Сербії, яка давно його приваблювала і де він почував себе набагато краще, ніж в Росії.

Наприкінці березня 1920 р. М.Чубинський приїхав у Белград, де протягом двох з половиною років читав лекції як позаштатний професор, а потім як штатний професор зайняв кафедру карного права на юридичному факультеті в м. Суботица, виступав з лекціями в народних університетах та інших культурно – просвітніх установах Королівства як сербською так і російською мовою. Поряд з науковою і викладацькою діяльністю, він був членом комісії, яка виробляла проект нового карного судочинства для об'єднаної Югославії. У зв'язку з цією роботою видав дві книги сербською мовою «Завдання об'єднаного карного законодавства і сербський проект нового карного кодексу»(1921 р.) і «Нові судові реформи»(1924 р.).

Завершенням праці в цій галузі стало написання об'ємного двотомного наукового і практичного «Коментаря нового карного кодексу Югославії». У Суботіце вийшла спеціальна брошура російською і сербською мовами «Професор М.П. Чубинський і 35-річчя його наукової, літературної і громадської діяльності».

Михайло Павлович залишив Росію 1920 року разом зі своєю дружиною Ганною, сином Арсеном і дочкою Наталкою, з сестрою Олександрою і племінницею Вірою, і своєю матір'ю Катериною Іванівною, вдовою Павла Платоновича. У листі до автора цих рядків внук професора Чубинського М.М.Гортинський пише: «Важко уявити, яку мужність і силу волі потрібно мати Михайлу Павловичу, щоб одному за кордоном, в незнайомій країні, з чужою мовою утримувати сім'ю з семи чоловік і дати вищу освіту дітям».

У Михайла Чубинського такої мужності, сили волі вистачало. А ще він мав неосяжний багаж знань і безмірну енергію працелюбства. Його життя обірвалося в 1943 році під час окупації Белграда німецькими військами, коли він не уникнув арешту і тюрми, де й помер. Похований на російському кладовищі Белграда в могилі разом зі своєю мамою, дружиною і сестрою Олександрою». Його наукова спадщина, особливо публіцистична діяльність і до сьогодні залишається не дослідженою і не вивченою, але його наукові праці, особливо «Нариси кримінальної політики», і тепер не втратили своєї актуальності і зберігаються у бібліотеках Києва, Москви, Парижа Варшави, Женеви, Белграда та інших книгозбірнях світу (*Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905). Харьков, 1908; Козлитин В. Русская и украинская эмиграция в Югославию 1919-1945. Харьков, 1996; Смольницька М. Колегія Павла Галагана в національно-культурному житті України, К., 2007.- С. 448-451*).

ЧУБИНСЬКИЙ ПАВЛО - АМАТОР ДРАМАТИЧНОГО

МИСТЕЦТВА. Як відомо зі спогадів сучасників, Чубинський був багатою творчою індивідуальністю. Його народна мова, пересипана гумором, дотепами, анекдотами, прислів'ями і приказками завжди привертала увагу оточуючих. На засланні в Архангельській губернії організовував і ставив драматичні спектаклі «Одруження», «Дохідне місце», «Не в свої сани не сідай», які розвіювали нудьгу і вносили струмінь піднесеного настрою. Захоплювався драматичним мистецтвом в роки після заслання. У Києві він долучився до аматорського гуртка разом зі М.Старицьким, М.Лисенком, Ф.Вовком, сестрами Ліндфорс. 1873 року популярною була вистава «Різдвяна ніч». Донька М.Старицького Людмила Старицька –Черняхівська згадувала: «Ще в 1873 році батько, дядько Лисенко, сім'я Ліндфорсів виставляли різні українські спектаклі. Репертуару для українського театру в той час не було майже зовсім, отож і постановили писати нові п'єси, збагачувати репертуар український. З сим жаданням удалися до батька. І він радо прийнявся за роботу. Перше всього він написав комедію «Різдвяна ніч», для якої музику уложив Лисенко, а потім водевіль «Як ковбаса та

чарка». Далі він переробив комедію Кухаренка «Чорноморський побит на Кубані» на оперету «Чорноморці». У всіх цих перших літературно – сценічних творах порадиником і кермачем батьковим був П.Чубинський, який на той час уважався великим авторитетом. Виставляли вперше ті твори аматорським колом у залі Ліндфорсів, а потім наш гурток роздобув десять дозвіл дати три вистави прилюдно в опернім театрі. От і поставили тричі підряд «Різдвяну ніч». Про захоплення театром і акторську діяльність П.Чубинського свідчить щоденниковий запис О.Кістяківського від 26 січня 1876 року: «Понеділок. Вечором принесли мені квиток в театр на аматорський спектакль на користь денного притулку. Грали Чубинський і Драгоманов».

Заради громадської справи та досягнення мети П.Чубинський не зважав на труднощі, а часом і на власне здоров'я (Франко І. *Твори у двадцяти томах.* – К., 1965. Т.17. – С. 320; Лисенко М.В. *у стигоадах сучасників; Кістяківський О. Щоденник.* Т.1. – К., 1994).

ЧУБИНСЬКИЙ Павло Павлович (1873-1927) –інженер-водник, син П.П.Чубинського. Народився в м.Городище, де на цукровому заводі працював його батько. Навчався у 2-й Київській гімназії. В 1898 р. закінчив водний факультет Петербургського Інституту інженерів шляхів сполучення. Одержав призначення в м. Ярославль. Тут народилася його перша дочка Катерина Чубинська. Він прагнув у Київ і невдовзі одержав призначення начальником однієї з ділянок Дніпра. В 1904 р. одержав призначення на Далекий Схід, де працював начальником управління водних шляхів і шосейних доріг Амурського басейну. У 1905 р. Ч. разом з капітаном військового корабля Г.Шамадієм відкрили північний рукав р. Амура, більш глибокий і придатний в майбутньому для проходу морських суден. 1909 р. видав книгу про історію краю, рельєф, ґрунти, клімат, кількість опадів по роках, рослинний і тваринний світ, населення і його заняття і детально розповів про нижню течію Амура. В 1911 р. сім'я переїхала на Далекий Схід в м. Благовещенськ, де його призначили начальником Управління водних і шосейних шляхів Амурського басейну. На Далекому Сході він провів велику роботу, впорядкувавши затоку для зимівлі суден, проклав кілька шосейних доріг у тайзі, проїхав по всьому Амуру з промірами і детальним дослідженням його нижньої течії, позначив фарватер і написав книгу «Бар ріки Амуру і його нижня течія» (Бар –піщана підводна мілина). В 1917 р. перевівся в Петербург в міністерство шляхів сполучення. Він дуже прагнув бути ближче до України, відкупив у бабусі ділянку дідового хутора, побудував там великий будинок на 6 кімнат, побудував залізничну платформу і назвав її «Чубинський». В народі була прижилася назва Чубинка. Мріяв, вийшовши на пенсію, доживати віку в рідних місцях. Але його прохання задовольнити не могли: «Вам шляху з Далекого Сходу далі на захід від Волги нема». Так царський уряд тримав його подалі від України. Та все ж йому довелося попрацювати в уряді гетьмана Скоропадського інженером, коли планувалось будівництво окружної Київської залізниці

(Скоропадський П. Спогади, -С. 219). Саме в той період Павло Павлович побудував залізничну платформу «Чубинський». Після приходу більшовиків до влади разом з матір'ю, братом Михайлом і сестрою-артисткою виїхав у Югославію, де одружився вдруге на своїй секретарці. З Югославії переїхав у Францію, жив у Парижі, де й помер 1927 року.

ЧУБИНСЬКИЙ Павло Платонович (1839-1884) український етнограф і фольклорист, поет, статист, культурно-громадський діяч, автор слів Державного Гімн України «Ще не вмерла Україна...».

Народився в небагатій дворянській родині 27 січня 1839 р. в Борисполі на вул. Горянській (нині Короленка, 14). У метричній книзі Борисоглібської церкви записано, що у колезького реєстратора Платона Івановича Чубинського і його дружини Марії Миколаївни православного віросповідання народився син Павло. 8 квітня 1839 року священник Андрій Бориславський здійснив обряд хрещення. Хрещеними батьками були: Прилуцького повіту титулярний радник Михайло Іванович Данчич і колезька секретарка Євдокія Іванівна Мельниківська. Початкову освіту здобув від домашніх учителів. Потім навчання продовжив у 2-й Київській гімназії, а в 1857-1861 рр. - на юридичному факультеті Петербурзького ун-ту. Після його закінчення співробітничав з журналом «Основа», де друкував свої статті і кореспонденції, працював учителем у київському приватному пансіоні. Збираючи етнографічні матеріали, проводив активну агітаційно-пропагандистську роботу у Київській громаді. Влітку 1862 р. з групою молоді відвідав могилу Т.Шевченка в Каневі. На одному із зібрань громадівців в стані високого емоційного піднесення написав вірш «Ще не вмерла Україна», що став піснею і швидко поширювався на Лівобережжі, а після його публікації у львівському журналі «Мета» з музикою М.Вербицького – по всій Україні. У жандармських донесеннях на його вказували як «атеїста в душі і нешанобливого сина», як «головного порушника громадського спокою». За «злочинну агітацію» і «підбурювання селян проти панів» його без суду і слідства заслали до Архангельської губернії. Але перебування в холодному і малолюдному краї не остудили його душі, не згасили бажання працювати в ім'я рідної матері України. На Півночі спершу призначений судовим слідчим у містечку Пінега. За короткий час перебування на засланні здобув прихильність губернатора і був призначений секретарем губернського статистичного комітету. А ще був старшим чиновником особливих доручень, завідував бібліотекою, редагував неофіційну частину «Архангельских губернских ведомостей», завідував громадським притулком, бібліотекою, заснував музей та був його екскурсоводом, організував наукове вивчення всієї губернії. У 1865-1866 рр. з-під його пера вийшли статистично – етнографічний нарис «Корели», «Статистика народжень, шлюбів і смертей у повітових містах і передмістях Архангельської губернії за 5 років», «Статистика народжень, шлюбів і смертей в м. Архангельську за 10 років», «Огляд головних ярмарків Архангельської губернії», «Економічний огляд міст, передмість та повітів

Архангельської губернії», «Адрес –календар осіб і службовців Архангельської губернії на 1864 рік», «Список статей, надрукованих в «Архангельських губернських відомостях» з історії, географії, етнографії і статистики губернії від початку їх видання в 1838 році до 1 січня 1865 року», «Святкування сторічної пам'яті М.В.Ломоносова в Архангельській губернії», «Солеваріння в Архангельській губернії» та багато інших. Чубинський був не лише великим організатором науки, а й сам доклав багато зусиль до вивчення життя і побуту народів Півночі, брав участь в наукових експедиціях, подолавши не одну тисячу кілометрів на човні. пароплаві, верхи на коні і пішки. Він був впливовим чиновником, діяльним і авторитетним вченим і просто, за характеристикою губернаторів, був чесною незамінною людиною в губернії, перетворивши статистичний комітет в адміністративно –науковий центр, який, завдяки П.Чубинському, був одним з найкращих в науковому відношенні комітетів всієї Російської імперії.

Як секретар статистичного комітету і активний організатор великого спектру наукових досліджень, написав і опублікував у періодичних та наукових виданнях понад сімдесят програм, звітів, кореспонденцій, нарисів, статей, праць про Архангельську губернію і племена, що її населяли. Він не захоплювався екзотикою цього краю, як це робили дослідники до нього, а першим звернув увагу на економічне життя і побут малих народів, на навернення їх до цивілізації, вніс чимало проектів і пропозицій щодо облаштування доріг і водних шляхів, будівництва залізниці, які сприяли підвезенню товарів і продуктів харчування жителям губернії і до архангельського порту з метою експорту, звернув увагу на розвиток вигідних промислів на території губернії, піднесення освіти і загального рівня грамотності.

Саме статистичний комітет за ініціативою Чубинського був організатором проведення столітнього ювілею пам'яті великого вченого М.В.Ломоносова, зібрав кошти на запровадження стипендії в архангельській гімназії і на відкриття школи на батьківщині вченого. Він енергійно вивчав й аналізував матеріали, які надходили на адресу статистичного комітету від його членів. Одночасно був членом –кореспондентом імператорського Московського товариства сільського господарства, співробітником Вільного економічного і Російського географічного товариств. За цінні наукові праці РГТ відзначило дослідника срібною медаллю. Праці, написані на засланні, здобули визнання в наукових колах Росії і за кордоном. Вони потрапили в бібліотеку К.Марса, який цікавився історією й економікою Російської імперії. За роки заслання він здобув високий авторитет у науковому світі і в губернаторів, котрі захищали його від нападів і несправедливих доносів жандармського полковника Локса, що нахвалявся зітерти його з лиця землі. Але П.Чубинський був і залишався борцем за правду і всіма можливими засобами виступав проти сваволі чиновників і хабарництва, що вирувало розбурханою стихією. За характеристикою сучасників *«був заклятим ворогом чиновницької сваволі і хабарництва, завжди відстоював діяльних і*

чесних людей і в період його перебування в Архангельській губернії хабарництво і сваволя якщо не зовсім кануло в Лету, проте дуже боялося з'явитися на світ Божий» (Гр. Богуславский. Павел Платонович Чубинский в Архангельской губ. (1862-1869 гг.) //Киевская старина, 1903.-№7-8.- С.236).

Перебуваючи на засланні, він здійснив дві експедиції: в 1866 році вивчав особливості Печорського краю, а в 1867 Російське географічне товариство(РГТ) і Вільне економічне товариство довірили йому вивчити стан виробництва хліба, льону і торгівлі. За п'ять місяців дуже складної експедиції об'їхав 36 повітів семи північних губерній і, зібравши багатющий матеріал, написав дуже об'ємний звіт на 300 сторінок. Президія РГТ на початку 1869 року викликала дослідника до Петербурга для особистої доповіді. В цей час стався незвичайний для політичного засланця випадок: губернатор С.П.Гагарін, шануючи особисті якості Ч. і його працьовитість, клопотався про нагородження його орденом св. Станіслава 2 ступеня з імператорською короною. Зрозуміло, в міністерстві внутрішніх справ зустріли таке представлення розгублено, бо вважали недоцільним нагороджувати політичного засланця орденом, та за «височайшим» дозволом імператора зняли з Ч. поліцейський нагляд і дозволили йому повернутися в Україну. І не просто повернутися, а з мандатом дійсного члена Російського географічного товариства провести етнографічно-статистичне дослідження Південно-Західного краю. У Петербурзі дослідник удостоєний коштовного дарунку –великий князь Олексій Олександрович подарував йому діамантовий перстень за цінні відомості про північні губернії, куди той збирався їхати.

Повернувшись до Києва, Ч. поринув у свою стихію. В 1869-1870 роках він здійснив три експедиції, об'їхавши губернії не лише Південно – Західного краю, а й межі своїх досліджень розширив на території Бессарабії, Польщі і Білоруського Полісся, на ті повіти, які найбільше заселені українцями. Вінцем його досліджень стали сім томів «Праць етнографічно – статистичної експедиції в Західно –Руський край». Академік Л.С.Берг експедицію під керівництвом П.Чубинського назвав найвидатнішим явищем в історії тодішньої етнографії. Завдяки таланту і організаторським здібностям дослідника досягнуто великих успіхів, зібрано найбагатший матеріал з етнографії українців. Але так схвально оцінені праці Чубинського в матеріальному відношенні не давали йому того, що треба було для утримання родини. Тому після завершення експедиційних поїздок Ч. в пошуках роботи їде в Городище (нині Черкаська область), де працює в адміністрації фірми «Брати Яхненки й Симиренко», налагоджує там контроль та облік, укладає договори з підприємцями, глибоко вникає в процес виробництва цукру. В 1873 році видає працю «Свекло - сахарные заводы Российской империи с официальными статистическими о них данными за компанию 1871-1872 г.», другий випуск вийшов за компанію 1873, 1874 і 1875 рр. В 1876 році він першим уклав і видав карту буряково – цукрової промисловості, яка стала зразком для інших, хто працював у цій

галузі. Разом з тим брав участь у громадській роботі на користь науки, працював секретарем Київського відділу російського технічного товариства, а в 1873 році за його безпосередньою участю у Києві засновано Південно-Західний відділ РГТ. Як секретар відділу виступає з промовою на його відкритті і викладає програму вивчення трьох етнографічних типів – українців, поляків і євреїв, їх економічну роль і значення кожного з них. Причому вивчення повинно базуватися на реальному ґрунті, як і прийнято у науковій діяльності.

1872 року в Петербурзі вийшли у світ перші чотири томи його «Праць». РГТ визнало, що зібрані ним етнографічно - статистичні матеріали і дослідження є важливим здобутком науки не лише за своїм обсягом, а й за змістом, і присудило йому золоту медаль. Це було в 1873 році, а в наступному, 1874-му, Відділ одержав запрошення взяти участь у виставці Географічного конгресу в Парижі. За участю Ч. були підготовлені бібліографічні огляди головних праць з природничо-історичної, історичної географії та етнографії, а для організації виставки була створена особлива комісія, яка підготувала види місцевостей, етнографічні альбоми, фотографії, малюнки і креслення етнографічних предметів, моделі головних споруд, господарського знаряддя та інструментів, зразки народних іграшок, узорів, вишивки, українського орнаменту, домашнього посуду, народні музичні інструменти, типовий одяг різних місцевостей. Матеріали, представлені Відділом на міжнародну виставку, мали великий успіх: П.Чубинський був удостоєний малої золотої медалі. Своєю діяльною працею він вивів українську етнографічну науку на європейський рівень. 1878 році, коли завершилося семитомне видання його «Праць», президія РГТ за оцінками академіків І.Срезневського та О. Веселовського присудила Ч. премію графа Уварова. Зокрема академік О. Веселовський у рецензії писав: «Перед такою надзвичайно великою працею, яка відкрила науці масу нових свідчень, руки критика повинні соромливо опуститися, саме тому, що його здобутки легкі і перемога мізерна... За багатством етнографічних даних, за схожістю загального плану я знаю лише дві праці, з якими можна порівняти «Матеріали і дослідження»: «Люд» Кольберга й поки не завершена «Bibliotheca delle tradizioni popolari siciliane» Пітре, розрахована на 15 томів. Багатство зібраних даних свідчить не тільки про значні затрати знань і сил, але й про організаторські здібності й «невтомну енергію», яку визнала в оцінці П.Чубинського комісія імператорського Російського географічного товариства. Присудження йому повної Уваровської премії було б другим виявом цього визнання зі сторони Імператорської Академії Наук» (*Отчет о двадцать втором присуждении наград графа Уварова. СПб, 1880.-С.169, 229-230*).

Активне і всебічне вивчення економічного життя і побуту українців, перепис населення Києва, участь членів Відділу РГТ в роботі ІІІ Археологічного з'їзду, видання двох томів «Записок Південно-Західного відділу РГТ», вшанування пам'яті М.Максимовича були не по нутру ворогам

українства. На Відділ посипалися доноси і звинувачення в українському сепаратизмі, а за ними не забарився «указ Юзефовича» - Емський указ 1876 року. Південно-Західний відділ було закрито, його бібліотеку розформовано по різних установах. Ч., приречений на вигнання з України, змушений їхати до Петербурга, працювати в міністерстві шляхів сполучення, де його прихистив адмірал Костянтин Посьєт, в той час міністр шляхів сполучення. Він добре знав Ч. ще з 1869 року, коли той приїхав з Архангельська до Петербурга для особистого звіту в Президії РГТ, а разом з тим читав лекції про економіку північних губерній для великого князя Олексія Олександровича, за що той подарував Ч. діамантовий перстень. Але працювати у столиці довелося недовго. Розбитий паралічем, важко хворим повертається до Києва, живе на батьківському хуторі (нині с. Чубинське Бориспільського району), де спливли останні чотири роки мученицького існування. Помер великий організатор науки і славний син України 26 січня 1884 року, одного дня не доживши до сорокап'ятиріччя. Похоронений на Книшовому кладовищі в Борисполі, де сьогодні облаштована могила з надгробним пам'ятником. Це була велика і непоправна втрата для науки. Ч. залишив по собі понад 120 статей, програм, нарисів, кореспонденцій, малих і великих праць з етнографії, фольклору, статистики, економіки, побуту і звичаїв. М. Драгоманов ще за життя дослідника пророчо говорив: «Сила чорноземна наш Чубинський». І справді, Ч. як талановитий самоук у галузі етнографії, залишив велике надбання на ниві українського відродження. Його «Праці етнографічно – статистичної експедиції в Західно-Руський край» стали неперевершеною енциклопедією народознавства і піднесли українську етнографічну науку до європейського рівня.

Ч. особисто знав Костомарова і високо цінував його творчість. Він неодноразово зустрічався з ним у Петербурзі і Києві. У травні 1872 р. здійснив разом з Костомаровим поїздку у Київську губернію, під час якої вони оглянули місцевості, пов'язані з історією козацтва Корсунь, Чигирин, Суботів. У серпні 1874 р. Ч. і Костомаров відвідали Братський монастир у Києві (*Автобіографія М.І.Костомарова; Житецький І. П'ять листів П.П.Чубинського до М.І.Костомарова //За сто літ. Х.-К., 1929. – Кн..4; Зиль А.С. Народознавець. П.Чубинський і його доба. – К., 2009; Чередниченко Д. Павло Чубинський. – К., 2005*).

ЧУБИНСЬКИЙ Платон Іванович (1803-?) –батько Павла Чубинського. Дворянин. У полтавській консисторії зберігається документ, в якому зазначено, що він народився у 1803 році в Борисполі. Разом з дружиною мав трьох синів –Павла, Костянтина і Василя- двох дочок –Анастасію та Олену. Оберігав родовидні записи, клопотався про те, щоб його діти були занесені у родовідну дворянську книгу. У Борисполі по вул. Горянська,14(тепер вул. Короленка) мав будинок і 4 десятини землі. По сусідству жила сім'я Кошманів. Син Платона –Павло і Мина Кошман подружилися. Платон весь час спостерігав за Минию. . І коли йому виповнилося 18 літ запропонував

йому одружитися на хорошій, працьовитій дівчині (своїй племінниці) Анастасії. Коли Мина одружився, Платон дав йому 200 крб., сказавши: «Купи на ці гроші вівців, здаси на бойню. Шкури продаси кожевникам, а туші відвезеш у Київ і здаси в магазин. Борг мені віддаси, а на залишені кошти знову купиш вівців і зробиш те саме. У тебе з'являться гроші і ти розживешся». Так Платон Чубинський допоміг Мині вилізти з бідності. У 1861 році поблизу с.Мала Олександрівка побудував літній будинок та інші господарські приміщення.

ЧУБИНСЬКИЙ Федір Павлович (1878-1919), син П.П. Чубинського. Про нього відомостей дуже мало, є версія про те, що він був ветфельдшером. Помер при невідомих обставинах 1912 р.

Ш

ШАДРИН, член АГСК, автор статті «Шенкурський Стрітенський ярмарок» для пам'ятної книги Архангельської губернії. В 1864 р. подав у статистичний комітет «Літні і зимові гуляння Шенкурського простого народу і околичних селян» і «Опис Шенкурського Троїцького монастиря»

ШАПОВАЛ Юрій Іванович-український історик, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії політичних наук. З 2015 –головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. Автор статті «Чубинський Павло Платонович //Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника.-Львів, 1996.-Вип.3.- С.315-316.

ШЕВЦОВ Порфир Васильович -Мезенський повітовий справник, колезький асесор, член АГСК, брав участь у перепису населення повіту, досліджував промислові об'єкти губернії, автор статті «Промисловість Мезенського повіту», подана для пам'ятної книги Архангельської губернії. В1865 р. представив у комітет зразок нафти, добутої в р. Ухта Мезенського повіту і шматок мідної руди, знайденої на правому березі р.Цильми.

ШЕВЧЕНКО Т.Г. І ЧУБИНСЬКИЙ П.П. Т.Г.Шевченко і П.П.Чубинський - ці дві постаті, як дві вершини на терені української культури. Вони стоять поруч і кожна має свою висоту. Шевченко в літературі і малярському мистецтві, Чубинський в народознавстві і фольклористиці – два неперевершені генії. Нетривалий час вони жили близько один від одного, але залишилися в історії велетами національного духу, незламними борцями за торжество правди і справедливості. Шевченко поетичними рядками стверджував: «Я возвеличу малих рабів отих німих і на сторожі коло них поставлю слово». Чубинський, переодягнувшись у

простий селянський одяг, ішов до «малих рабів отих німих», розповідав їм про козацьку вольницю Запорізьку Січ, записував їх пісні, звичаї, традиції, розкривав багатство і красу їх душі. Народилися вони з різницею у чверть століття практично в одних географічних межах: Шевченко – в Київській губернії (нині Звенигородський район Черкаської обл.), Чубинський – в Борисполі Полтавської губернії (нині Київська обл.).

Обидва прожили коротке, але сповнене болю життя. Обидва були борцями за правду і постраждали за неї, переслідувалися царським урядом і були заслані на різні терміни далеко від рідного краю. Обидва дуже любили співати. І що характерно, одна й та ж пісня для Шевченка і Чубинського була улюбленою. Це – «Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче. За тобою, Морозенку, вся Україна плаче». Вона чи не найповніше виражала почуття тих, хто розлучався з рідним краєм. Шевченко і Чубинський в різний час мужньо перетерпіли тривалу розлуку з рідною стороною, близькими друзями, товаришами й однодумцями. Ще улюбленими піснями їх були «Ой на горі та жінці жнуть, «Ой наступала та чорна хмара», «Ой у полі могила», «Ой їхав козак з Дону». У горі і радості їхні душі зігрівали мелодії одних і тих же пісень.

Обидва працювали для науки, записуючи пісні і звичаї. Як відомо, Чубинський молодший за Шевченка на двадцять п'ять літ. Але вони були як сини одної матері: молодший йшов дорогою старшого. Відомий такий факт. 21 вересня 1846 року генерал-губернатор київський, подільський і волинський Д.Г.Бібіков доручав Шевченкові їхати на Правобережжя, зокрема в Київську, Подільську і Волинську губернії збирати там відомості про народні перекази, легенди, пісні, записувати їх такими, якими вони були в тій чи іншій місцевості. Чубинський таку ж роботу виконував через двадцять чотири роки, але в значно більших обсягах, коли здійснив три етнографічно-статистичні експедиції в Південно-Західний край.

Зближує цих двох геніїв любов до України і сила внутрішньої енергії поетичного слова. Невипадково вірш Чубинського «Ще не вмерла Україна» вперше був надрукований у львівському журналі «Мета» поряд з Шевченковими поезіями «Мені однаково...», «Заповіт», «Н.Костомарову» (Веселе сонечко ховалось...) і сприймався як твір одного автора, тобто Шевченка. Тарас Шевченко став найяскравішою постаттю відродження України, бо його поезія мала глибоке народне підґрунтя і сприймалася в усі часи як програма до активної дії української нації. Як писав дослідник гімнових пісень Володимир Трембіцький, «музично оправлені твори Шевченка сприймалися громадянством як гімнові пісні. Серед них, зокрема, «Рече та стогне Дніпр широкий» і особливо «Заповіт». Останній завжди слухається громадянством стоячи... Можна з усією переконливістю стверджувати, що гімновий характер «Заповіту», який був чи не останнім твором такого типу до появи пісні П.Чубинського і М.Вербицького, зберіг цю видатну роль до нашого сьогодення, а в час більшовицького режиму це був основний дозволений гімновий твір українства» (Трембіцький

Володимир. Національний гімн «Ще не вмерла Україна» та інші українські гімнові пісні. – Львів, 2003. – С. 51).

Доцільно нагадати про близькість внутрішнього змісту Шевченкового «Заповіту з віршем Чубинського «Ще не вмерла Україна».

Шевченко закликав:

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте!

Через сімнадцять років після написання «Заповіту» Чубинський у стані високого духовного піднесення написав вірш «Ще не вмерла Україна», первісний варіант приспіву нотного манускрипту М.Вербицького звучить так:

Душу й тіло ми положим
За свою свободу
І покажем, що ми браття
Козацького роду.

Гей, гей, браття миле,
Нумо братися за діло.
Гей, гей пора встати,
Пора волю добувати.

Нема сумніву в тому, що Чубинський наслідував Шевченка і знаходив такі виражальні засоби, які були близькими до Шевченкової поезії. Відомо, як автор «Кобзаря» негативно оцінював діяльність славного гетьмана Богдана Хмельницького за його згоду стати під протекцію російського царя. У своїх творах «Якби - то ти, Богдане п'яний...», «За що ми любимо Богдана?» із сарказмом і гнівом висміяв «великомудрого гетьмана». Чубинський же не присвячував спеціального твору Богданові Хмельницькому, але у згаданому вірші «Ще не вмерла Україна», як і Шевченко, не схвалював поведінки гетьмана і кинув йому справедливий докір:

Ой Богдане, Богдане,
Славний наш гетьмане,
На що отдав Україну
Москалям поганим?

Патріотичний вірш П.Чубинського без сумніву написаний в дусі і під впливом ідей Тараса Шевченка. Автор закликає до боротьби за свободу, нагадуючи про славні козацькі і гайдамацькі традиції, коли народні маси вливалися у повстанські загони Наливайка, Залізняка, Тараса Трясила. Ці ватажки стали символами козацько-гайдамацької героїки у боротьбі з поневолювачами народу. І саме час настав, коли молодшому поколінню українців треба було нагадати про подвиги їх славних предків. «Наливайко, Залізняк і Тарас Трясило кличуть нас із за могил на святе діло», - писав

Чубинський. В одному вірші він охопив великий період нашої історії, від Богдана Хмельницького до часів козаччини, гайдамацького руху і завершив заклик до об'єднання зусиль слов'ян у боротьбі проти своїх гнобителів.

Поєднаймося разом всі,
Братчики –Слов'яне,
Нехай гинуть вороги,
Хай воля настане.

В цих рядках відчутний вплив ідей Кирило-Мефодіївського братства, в якому був Шевченко, відстоюючи ідею слов'янської єдності. Від часу написання вірша «Ще не вмерла Україна» минуло вже сто шістдесят років. На різних етапах історії він зазнавав істотного удосконалення, доповнень і скорочень, в залежності до ситуації і на вимогу потреб часу. Але первісна текстова його частина написана під безпосереднім впливом ідей Шевченка, який для Чубинського був життєвим і творчим дороговказом.

Шевченко і Чубинський кілька років жили в Петербурзі близько один від одного. І віриться в те, що Чубинський зустрічався з Шевченком на квартирі М.М.Лазаревського, на літературних вечорах, в редакції журналу «Основа», на лекціях М.Костомарова в університеті. Для цих зустрічей були всі підстави. Хоча нема прямих доказів тих зустрічей, але, зваживши непосидючий і рв'йний характер Чубинського, його закоханість у Шевченкове слово, то він не міг впустити жодного моменту, щоб наблизитися до поета. Шевченко був відомий як поет, страдник за волю, а Чубинський був лише студентом університету. І ймовірно, де поряд з Шевченком був гурт студентів, там був і Чубинський, який засвітився активним членом української громади в Петербурзі. До неї входили інтелігентні люди, переважно українські діячі, котрі гуртувалися навколо Шевченка після його повернення із заслання. Ім'я Шевченка було досить популярним у столиці не лише серед українців, а й прогресивної російської інтелігенції, особливо серед студентів університету. У першу чергу це були брати Лазаревські: Михайло Матвійович – чиновник губернського управління, Василь Матвійович – письменник – перекладач, Іван та Олександр - студенти університету. У той період жив у Петербурзі вихованець Київського університету, фольклорист і етнограф, майбутній співробітник журналу „Основа” Д.С.Каменецький, який завідував друкарнею П.Куліша, тут жили кирило – мефодійці - історик М.І.Костомаров, майбутній редактор „Основи” - В.М.Білозерський, український письменник, фольклорист, історик, популяризатор і переписувач творів Т.Шевченка - П.О.Куліш, правник О.Ф.Кістяківський, художник Костянтин Трутовський, письменник Микола Стороженко, етнограф М.Номис і багато інших українців. Саме ці люди створювали кістяк української громади, просякнутої високим духом Шевченкового слова.

Угурті громади темою для таких розмов була безперечно Шевченкова поезія, його страдницьке життя на засланні і, звичайно, останні новини про повернення поета із заслання до Петербурга. Про це Чубинський дізнався від

Лазаревських, які були найбільш обізнані з обставинами повернення Шевченка. З дня на день чекали земляки його приїзду до столиці. Але обставини склалися так, що поет понад вісім місяців був у дорозі. І це ще більше викликало тривогу, хто палко чекав зустрічі з автором „Кобзаря”. Повертаючись із заслання, Шевченко з волі властей надовго затримався у Нижньому Новгороді. Його без особливого дозволу не пускали до столиці. І поки спливав час, земляки-українці збиралися до гурту, вирішували свої поточні справи, читали Шевченкові поезії, обговорювали можливу зустріч з ним після довгої розлуки. Квартира М.М.Лазаревського не випадково була місцем зібрання петербурзьких студентів. Про це повідомляв Костянтин Антонович Шрейдерс. Він служив колезьким секретарем, чиновником Нижегородської казенної палати і секретарем губернського благодійного комітету, свого часу навчався у Київському університеті. Він приязно ставився до Шевченка і багато допомагав йому у Нижньому Новгороді, виконував його доручення у столиці. Взимку 1857 року К.А.Шрейдерс приїхав з Нижнього Новгорода до Петербурга і, на прохання Шевченка, розшукав на 7-й лінії Васильєвського острова квартиру М.М.Лазаревського та передав господареві Шевченків автопортрет, намальований олівцем. Коли посланець зайшов до Михайла Матвійовича, квартира була повна студентів, які відзначали якесь свято. Господар квартири і присутні гості дізналися, що в особі Шрейдерса прийшов чоловік, котрий прихистив Тараса Шевченка у себе в Нижньому Новгороді, оваціям не було кінця, і, збуджена такою звісткою молодь, носила Костянтина Андрійовича на руках (*Спогади про Тараса Шевченка. – К., 1982. – С. 271*).

Серед студентства було багато й таких, хто з великою увагою і гарячим співчуттям стежив за долею поета –засланця і чекав його повернення. Знавці і шанувальники безцензурного „Кобзаря” шукали випадку, щоб висловити свою любов мужньому автору „Заповіту”. І такий випадок трапився 11 жовтня 1860 року, коли Т.Шевченко брав участь у літературному вечорі, організованому в Пасажі на користь недільних шкіл. Цього вечора разом з Шевченком читали свої твори Бенедиктов, Достоевський, Полонський, Майков – популярні прозаїки і поети й прекрасні декламатори. Публіка їх щедро нагороджувала оплесками. Як пише у спогадах Л.Ф. Пантелеєв, Шевченка зустріли так щиросердно, що, зворушений до глибини душі й відчуваючи, як зраджують його сили, він пішов з естради. І тільки коли трохи заспокоївся, повернувся і почав читати... Прочитав він, наскільки пригадую, з „Гайдамаків” і „Думи мої, думи мої” (*Пантелеєв Л. Воспоминания. – М., 1958. – С. 225*).

Очевидець цього вечора, авторка записок із літературного життя Петербурга О.А.Штакеншнейдер занотувала у своєму щоденнику: „Шевченка вона (публіка - А.З.) так прийняла, наче він геній, який зійшов у залу Пасажу просто з небес. Тільки - но він з'явився, як почали плескати в долоні, тупотіти, кричати. Бідолашний співець зовсім розгубився. Думаю, що невгамовний цей галас стосувався не стільки особисто Шевченка, скільки

був демонстрацією. Вшановували мученика, який постраждав за правду... З Шевченком вийшло зовсім дивовижно. Він схилив голову й не міг вимовити й слова. Стояв, стояв, потім раптом повернувся і пішов, так нічого не сказавши. Гомін ущух, і серед здивованої публіки запанувала тиша. Раптом із дверей, якими виходили на естраду читці, хтось вибіг і схопив графин з водою і склянку, що стояла на кафедрі. Виявилося, що Шевченкові недобре. Однак через кілька хвилин він вийшов знову. І йому знову почали було плескати, але, мабуть, жаліючи його нерви, кілька чоловік шикнуло. Він почав читати, спиняючись на кожному слові, проте благополучно дотяг усі три вірші. Останній навіть проказав уже як слід, і на цьому закінчився сьогоднішній літературний вечір”(Спогади про Тараса Шевченка. – С. 297-298).

Спостерігаючи таке захоплююче ставлення студентської молоді до Шевченка, О.Штакеншнейдер зробила для себе такий висновок: „Я думаю, що у Шевченка була тоді своя партія в університеті, з Костомаровим на чолі серед студентів”. Про „гурток Шевченка” серед студентів університету згадував і студент - сибіряк М.М.Ядринцев (*Марголис Ю.Д. Т.Г.Шевченко и Петербургский университет. – Л., 1983. – С. 58*).

Наведені факти переконують у надзвичайно великій популярності поезій Шевченка серед петербурзької публіки. Поширенню творів Шевченка серед студентів університету сприяв і Чубинський, для якого поет був „апостолом правди і науки.” Серед невгамовної публіки на літературному вечорі маємо право сказати про присутність Чубинського. Бути в Пасажі його спонукали дві обставини. По –перше, у нього було невситиме бажання побачити Шевченка і послухати живе слово духовного пророка, по –друге, у літературних читаннях брав участь російський поет Я.П.Полонський, з яким Чубинський був у близьких стосунках і, наче батькові, довіряв йому найпотаємніші почуття(*Листи П.П. Чубинського до Я.П.Полонського 1860-1877*) / *За сто літ. – Харків-Київ, 1930. – Кн.6. –С. 136-137*).

Коли помер великий співець України, Чубинський брав участь у похоронах, проводжав труну з тілом поета до Смоленського кладовища, мав виступити з промовою. Але поліція не дозволила це зробити. Лише у березневій книзі журналу «Основа» редакторові В.Білозерському вдалося провести через цензуру тексти виголошених і не виголошених промов, щоб ще раз надати громадськості свідчення того, з яким болем відгукнувся похорон Шевченка у серцях представників різних народів. Хоч не виголошена промова П.Чубинського була істотно скорочена, з неї можна зрозуміти, що він мав сказати про Т.Шевченка:

«Ще одна втрата у слов'янському світі, ще одна могила на слов'янському кладовищі. Погас великий поет, погасла людина, у якої не було зерна неправди за собою» Проте не загубилося це світило серед тіней... Зрівняється його могила, і далекі нащадки скажуть про нього: «Недаремно він на світ родився, свою Україну любив!» (*Основа. – 1861. – С. 15*).

Чубинський прощався з великим поетом і весною 1861 року, коли труну з тілом везли на Україну. Після закінчення університету влітку 1862 разом з товаришами ходив на могилу Шевченка в Канів, щоб вклонитися світлій пам'яті свого духовного батька. Минуло більше року, як тіло поета поховано в українській землі, там, де він заповідав. Відвідання могили Шевченка – це не данина моди, а, швидше обов'язок кожного громадянина, який став на шлях українського відродження. Це було місце самоаналізу, місце самозвіту українських діячів за виконану роботу, місце утвердження нових планів на майбутнє. Про той період Софія Русова писала: «В ті ж 60-ті роки виступили в Києві діячі українського відродження – Драгоманов, Антонович, Чубинський, Єфименко, Житецький та ін. Всі вони виховувалися на «Кобзарі» Шевченка, почали свою літературну діяльність в «Основі», всі брали участь у просвітницькій діяльності свого краю. .. Дні Шевченка по всіх куточках України стали днями громадського самоаналізу: підраховувалися втрати, підбивалися підсумки зробленого за рік і намічались програми можливої в поточному році роботи. Багато в цих зібраннях теплоти і взаємної любові; й це поклоніння на цих гуртових роковинах виховало в собі беззавітну відданість великим ідеалам «Кобзаря» (Русова Софія. *Шевченко и украинское общество 60-х годов //Украинская жизнь. – 1913. - №2. – С. 52-53*)

Чубинський, зібравши до гурту своїх товаришів, на пересадних і пішки вирушили з Борисполя у с. Війтове (нині Войкове Згурівського району). Його супутниками були Віктор і Володимир Синьогуби, Іван Касяненко, студент Дмитро Богданов. З різним пригодами вони кілька днів добиралися до Переяславської пристані, а потім пароплавом – до Канева, де пройшли тою дорогою, якою несли труну з тілом Шевченка на гору. Так піднялися до могили. Висипали із вузлика земельку, принесену із собою з рідного краю, постояли, посумували, вшанували пам'ять Тараса Шевченка. Згадував Чубинський Шевченкові вірші, які читав поет на літературному вечорі в Пасажі і які любили читати й слухати студенти університету. Розмова в'язалася довгою і безкінечною. Бажаючих почути спогади про живого поета було багато. За спогадами спливав довгий літній день.

Зібравши клунки, хлопці пішли розглядати місто. По дорозі їх зупинив квартальний наглядч, завів в одну з лавок і записав їх прізвища. Дізнавшись, хто вони і чого приїхали до Канева, зажадав наступного дня залишити місто. Так і зробили. Аби не накликати гніву канівської поліції, ранком попрощавшись з господарем квартири, пішли на пристань. Там домовились з човнярем, який довів їх до Переяслава, звідки розійшлися по домівках. Цей похід Чубинського на могилу Тараса Шевченка у жандармських донесеннях буде охрещений як крамольний і в протоколі фігуруватиме одним із пунктів його звинувачень і приводом до заслання в Архангельську губернію.

Чубинський був у полоні Шевченкового генія, його щирого і гнівного слова. 1861 року у десятому числі журналу «Основа» у нарисі «Із Борисполя» з сумом писав про те, що наша молодь не може знати

«глибоких цнотливих дум нашого батька Тараса», бо стала забувати свої пісні, і, говорячи про численні солдатські постої, які впливали на мораль в містечку, гнівно вигукує: «а скільки дівчат зазнають тяжкої долі Шевченкової Катерини».

Як згадує О.Русов, одному з членів громади дісталась в руки «Захалаявна» книжечка Тараса Шевченка. В ній було багато творів, ще не друкованих в попередніх виданнях «Кобзаря». Тож виникла потреба видати більш повне зібрання творів Тараса Шевченка. Це питання винесли на обговорення громади, і воно постало дуже складним. По скільки в Петербурзі тоді видавці «Кобзаря» Кожанчиков і Лисенко вели тяганину за право видання з різними судовими інстанціями. Справа виглядала дуже заплутаною через власноручний напис Шевченка на одному із примірників. Але для ясного розуму юриста Чубинського вони виявилось таким простим, що його пропозиції ніхто не міг заперечити.

Чубинський запропонував Саші –ангелу (Олександру Русову –А.З.) наймолодшому з усіх громадівців поїхати в Кирилівку і привезти до Києва обох братів Тараса Григоровича, Йосипа і Микиту, або хоч одного з них. Бо саме їм належить право власності творів бездітного поета. Чубинський вирішив з ними поторгуватися, укласти формально договір і таким чином здобути право на видання творів Шевченка. Тоді О. Русов взяв відпустку у директора Київської першої гімназії, де працював учителем, виклопотав «подорожню», бо тоді до Звенигородки не було залізниці, і привіз одного з братів до Києва, де була укладена купча грамота на 5000 карбованців, засвідчена поліцмейстером фон Гіббенетом (*Русов А. Из воспоминаний о П.П.Чубинском //Украинская жизнь. – 1914. – №1. – С.40-41*).

Так своїм життям і активною діяльністю, юрист Чубинський не тільки захищав інтереси простих людей у судах, а й світлим розумом знаходив вихід, здавалося, у безвихідному становищі, і здобував право на видання і поширення творів Шевченка, якого добре знав, духом якого був наелектризований, і жив у магнетичному полі Кобзарєвого слова, яке було настільки сильним, що він все життя був у його полоні (*А.ЗИЛЬ*)

ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович (1814-1861) – український мислитель, поет, художник, класик національної та світової літератури. Народився в селі Моринці Звенигородського повіту Київської губернії (тепер Звенигородського району Черкаської області) у родині селянина-кріпака. З дитинства наймитував і навчався грамоти у сільського дяка П.Богорського. З 1828 р. служив козачком у поміщика П.Енгельгардта. У 1828-1831 рр. мешкав у Вільно, з 1831 р. – С.-Петербурзі. У 1832 р був відданий на чотири роки в науку до живописця В.Ширяєва. У другій половині 30-х років ХІХ ст. познайомився з відомими українськими та російськими діячами культури І.Сошенком, Є.Гребінкою, В.Григоровичем, К.Брюловим, М.Вільєгорським, О.Венеціановим. В. Жуковським, які викупили його з кріпацтва у квітні 1838 р. за 2500 рублів. У 1836-1838 рр. Ш. написав перші поезії. У 1838-1844 рр.

навчався в Академії мистецтв у С.-Петербурзі у майстерні К.Брюллова. За успіхи в навчанні отримав три срібні медалі (1839, 1840, 1841). У 1840 р. видав першу збірку своїх поетичних творів «Кобзар». У 1843-1844 рр. відвідав Україну. Зокрема Київ. У 1845 р. закінчив Академію мистецтв у С.-Петербурзі, здобувши звання некласного художника. Навесні 1845 р. повернувся в Україну. Працював як художник у Київській археографічній комісії, подорожував і збирав фольклорні матеріали на Київщині, Волині, Поділлі, Полтавщині, Чернігівщині. Член Кирило-Мефодіївського братства. У лютому 1847 р. Ш. затверджено на посаді викладача малювання в Київському імператорському університеті Св. Володимира. У березні 1847 р. був заарештований за участь у Кирило-Мефодіївському братстві та відправлений до С.-Петербурга, де зазнав ув'язнення в казематах внутрішньої в'язниці Третього відділення. У травні 1847 р. Ш. засуджено на заслання солдатом до Оренбурзького окремого корпусу із суворою заборonoю писати й малювати. Чубинський познайомився з Ш. після повернення його заслання в Петербурзі 1858 р. Можливі зустрічі з поетом на квартирі М.М.Лазаревського, на літературних вечорах ви Пасажі, на лекціях М.Костомарова в університеті, в редакції журналу «Основа».

ШЕШЕНІН, редактор «Архангельських губернських відомостей» надіслав у статкомітет прислів'я, говірки, загадки, байки, приповідки, зібрані в Сумському посаді.

ШМІТ Олександр Оттович. Член Південо-Західного відділу РГТ з грудня 1873 р. Але на засіданнях був лише двічі. Проте, 28 березня 1875 р. на засіданні Відділу Г.П.Галаган відмовився від головування. На цьому ж засіданні було виключено із списку членів Відділу Шульгина і Юзефовича згідно з їх заявою. Тоді на посаду голови було обрано генерала О.О.Шміта. Але він не провів жодного засідання і 12 травня подав заяву з проханням звільнити його з посади голови у зв'язку з великою зайнятістю. Разом з тим головою було обрано В.Б.Антоновича, а його заступником – П.Чубинського (*Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. - С.72,80*).

ШПАК Віктор Олексійович, власний кореспондент газети «Урядовий кур'єр». Народився 6 червня 1961 р. в с. Ставище Попільнянського р-ну Житомирської обл. Автор статті «Павло Чубинський. Забута доля»//Урядовий кур'єр. -2006.-№178.23 вересня.

ШТАКЕНШНЕЙДЕР Олена Андріївна (1836-1897) – дочка російського архітектора, професора Академії мистецтв Андрія Штакеншнейдера. У своєму щоденнику відобразила ряд подій культурного життя в Петербурзі кінця 50-х-початку 60-х років XIX ст. «Увечері була на літературному читанні на користь недільних шкіл». Згадуване тут читання відбулося 21 листопада 1860 р. в концертному залі Пасажу (нині драматичний театр

ім.В.Ф.Комісаржевської). Воно було задумане як зустріч демократичної громадськості Петербурга з поетом-демократом Т.Г.Шевченком. П. Чубинський допомагав родині Штакеншнейдерів у вихованні дітей Олександра та Андріана, давав їм приватні уроки. О.Штакеншнейдер у щоденнику від 26 квітня 1858 року пише: «Нині пішли наші гості. Їх було небагато: дідусь, старенькі Майкови, Лавров, Блюллов, Бенедиктов, Бланшар, Соколов, Панаєв, Яков Іванович, Каменський, Чубинський, Крестовський. У записі від 24 серпня 1859 р. авторка мемуарів повідомляє про те, що її відвідали студенти, які розповідали про університетське життя та стосунки професорів і студентів. Серед оповідачів називає прізвища В.Крестовського і П.Чубинського. У щоденнику від 28 вересня вона зазначила: «...Чубинський, надія Росії, нові її громадяни. Я запитувала себе, якщо дійде до діла чи не сховаються ці бійці у підворотню, чи не покинуть розплутувати всі вузли Чубинським». Крім наведених фактів, скажемо про те, що Чубинський відвідував літературні читання з участю Т.Шевченка і Я.Полонського, з яким був дуже близьким знайомим по будинку Штакеншнейдерів. Ще про один з літературних вечорів залишила запис О.Штакеншнейдер в Пасажі на користь недільних шкіл з участю Писемського, В.Венедиктова, А.Майкова, Я.Полонського, Ф.Достоевського, зазначаючи 11 січня 1861 р.: «Чубинський, наш Чубинський (читав) із «Ямбов і Елегій Щербини». «Чубинський читав непогано, і йому навіть аплодували».

ШУЛЬГІН Віталій Якович (1822-1878) російський історик з Калуги, професор історії Київського ун-ту, засновник і редактор(1864-1878), україножерної російської газети у Києві. Автор історичних підручників і праць з історії України («Юго-западный край в последнее двадцатипятилетие», К., 1864, «История университета св. Владимира за первое 25-летие его существования», 1860). Відстоював російські великодержавні погляди. Був один з фунтаторів Південно-Західного відділу РГТ у Києві. Але скоро залишив відділ і разом з М. Юзефовичем почав цькування цієї наукової установи. Після чого Південно-Західний відділ був закритий.

ШУЛЬГІН Яків Миколайович (1851-1911)- історик, педагог, громадсько-культурний діяч родом з Києва. Член Південно-Західного відділу РГТ. Співтворець культурного відродження України кінця 19-поч. 20 вв. 1874 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського ун-ту, учень В. Антоновича і М.Драгоманова і співробітник останнього видання («Громада»), на яке пожертвував свій спадок. У Києві Ш. був співробітником «Старої громади», викладачем київської й одеської гімназій. За національно-культурну діяльність 1879 був заарештований і засланий на 23 роки в Сибір. В 1899 р. повернувся до Києва, знову викладав історію в гімназіях, співробітничав у «Киевской старине», брав участь у видавництві «Вік». Ш. був дійсним членом НТШ у Львові, член Історичного Товариства Нестора

Літописця та членом –засновником Українського Наукового Товариства у Києві. Автор праць з історії Лівобережної України 17-18 ст.

Щ

«ЩЕ НЕ ВМЕРЛА Україна І СЛАВА І ВОЛЯ...».Вірш

П.Чубинського, став Національним і Державним гімном України, написаний у вересні 1862 року і вперше надрукований у журналі (Мета, 1863.- №4, Львів) за підписом «Шевченко». Тогочасна духовна атмосфера патріотичними почуттями, що в поетичних рядках набували заклику до єднання і вселяли віру в перемогу: «Годі браття сумувати: ще не вмерла наша Мати!» (П.Куліш). «Не вмирає душа аша, вмирає воля». (Т.Шевченко). Приводом для написання вірша стала сербська революційна пісня «Сербія свободна». Її співав гурт хлопців на квартирі, де жив П.Чубинський у будинку 122 (нині 106) по вул. Великій Васильківській. 23-річний П.Чубинський, переповнений патріотичними почуттями, під впливом виконання сербської пісні з приспівом: «Серце біє і кров ліє за свою свободу». Вона настільки запалила його душу, що він, вийшовши в другу кімнату, через деякий час повернувся до гурту з піснею «Ще не вмерла Україна...». Про той незабутній вечір, що став моментом народження вірша «Ще не вмерла Україна і слава і воля» Леонід Степанович Білецький, згадував:

«У пресі мені зустрічалося повідомлення, що пісня «Ще не вмерла України і слава і воля» - народна. Я можу засвідчити, що це хибна думка: вона дійсно складена Павлом Платоновичем при таких обставинах. На одній вечірці громадян із сербами в тому будинку, де квартирував і Павло Платонович, співали хорову сербську пісню, змісту якої не пам'ятаю, але в ній були слова «граничарин і кайшиц» ... «і царя Душана», а в приспіві – «Серце біє і кров ліє за свою свободу». Чубинському дуже припала ця пісня. Він раптом зник, а через деякий час вийшов із своєї кімнати з написаною ним піснею «Ще не вмерла України і слава і воля» на мотив сербської пісні. Тут же під керівництвом Павла Платоновича хор вивчив цю нову пісню при загальному піднесенні, і вона пішла в хід. Таким чином, цю пісню П.П. написав експромтом» (*Белецкий Л. Из воспоминаний о П.П. Чубинском // Украинская жизнь. 1914, №3.-С.57*).

Павло Чубинський і Леонід Білецький були у близьких стосунках з 12-13 –річного віку. Причому Чубинський, проживаючи в Києві ще в гімназичні роки, орендував квартиру у батька Леоніда Білецького. Вони тривалий час жили разом, товаришували і добре знали один одного. Правда, у нас нема відомостей, хто персонально був на вечірці і скільки осіб були свідками написання вірша «Ще не вмерла Україна», що сполошив всю імперію. Та можна в певністю сказати, що це була суто чоловіча компанія найближчих друзів П.Чубинського, які збиралися на вечірки, обговорювали поточні справи і співали патріотичних пісень.

Пісня народилася на зібранні українських і сербських студентів, після літніх канікул, у вересні 1862 року, в будинку купця Лазарева, де П.Чубинський проживав на квартирі по вул. Велика Васильківська, 122 (нині 106). Отже, вірш-пісня написаний Чубинським на високому злеті його окриленої душі. Так вперше вона злетіла у вечірнє київське небо, а потім понеслась по всій Україні, віщуючи людям волю. Їй судилося променем світла вирватися з імперського мороку, пережити десятиліття заборон і переслідувань, оживити спрагли душі українців й стати національним, а потім Державним Гімном України.

Отже, маємо чітку картину й обставини написання цієї патріотичної пісні, яка швидко поширилася в рукописних списках, «різонула» слух жандармів і від моменту її створення набула статусу крамольної. Говорячи про цю пісню доктор В.Трембіцький писав, що творчість П.Чубинського сильно патріотична, овіяна духом Шевченкових творів, і тому викликала лютість російських чиновників до його особи. Написана вона у найтяжчий час життя українського народу, його «повного обмосковлення».

Поки вірш потрапив до Львова, де був надрукований у четвертій книзі журналу «Мета» за грудень 1863 року, на Лівобережжі він поширювався в рукописних списках і, крім київських студентів, учасників вечірки, про нього швидко дізналися від жителя с. Пилипча нині Баришівського району на Київщині Володимира Пилипенка, котрий часто наспівував її. Саме слова пісні «Ще не вмерла Україна» чув від Пилипенка поміщик Віктор Потоцький, який свідчив, що той, співаючи її, заглядав у зошит. Це був рукописний збірник із записами «Ще не вмерла Україна», «Долго нас помещики душили» та іншими піснями антиурядового змісту. Та коли нависла загроза арешту, Пилипенко вкинув свій зошит у вогонь.

Серед перших виконавців пісні Чубинського був і Володимир Синьогуб. Як дізнаємося зі слідчої справи, брати Володимир, Віктор, Євген, Микола і Левон Синьогуби мешкали разом з Чубинським у тому ж будинку купця Лазарева. Отже, можна здогадатися, що й вони були свідками написання вірша «Ще не вмерла Україна». У його свідченнях є ще один цікавий момент: «Щодо пісні, яку ніби-то написав Чубинський в повному вигляді я одержав від Сіяльського (особа невідома), який хотів її спалити, але я взяв у нього, щоб передати в поліцію, чого Сіяльський не хотів зробити. В подальшому ця пісня десь загубилася».

Запис вірша «Ще не вмерла Україна» у зошиті В.Пилипенка, як бачимо, не був єдиним. Один з рукописних примірників було передано М.Лисенку і той поклав вірш на музику. Близький родич П.Чубинського професор права Київського університету О.Ф.Кістяківський у своєму «Щоденнику» 18 лютого 1880 року зробив запис про те, що П.Чубинський, прикутий хворобою до постелі, лежав у сусідній кімнаті, а «товариші його молодості» веселились, крутились в метелиці і

«співали під акомпанемент Лисенка: українську марсельєзу, складену Чубинським в 1862 році:

«Ще не вмерла Україна
І слава і воля
Ще нам браття-козаки
Усміхнеться доля».

Ще один примірник через учасника польського повстання, уродженця Київщини Павлина Свенцицького потрапив до рук видавця журналу «Мета» Ксенофонта Климковича, який і надрукував його на сторінках цього видання.

Ось його текст

Ще не вмерла Україна

Ще не вмерла Україна,
І слава, і воля!
Ще нам, браття-молодці,
Усміхнеться доля!
Згинуть наші вороги,
Як роса на сонці;
Запануєм, браття, й ми
У своїй сторонці.

Душу, тіло ми положим
За свою свободу,
І покажем, що ми браття
Козацького роду.

Гей-гей, браття миле,
Пора братися за діло!
Гей-гей пора встати,
Пора волю добувати!

Наливайко, Залізник
І Тарас Трясило
Кличуть нас із-за могил
На святе діло.
Ізгадаймо славну смерть
Лицарства-козацтва,
Щоб не втратить марне нам
Свого юнацтва.

Душу, тіло і далі...

Ой Богдане, Богдане,
Славний наш гетьмане.

Нащо віддавав Україну
Москалям поганим?
Щоб вернути її честь,
Ляжем головами,
Назовемся України

Вірними синами!
 Душу, тіло і д.
 Наші браття Славяне
 Вже за зброю взялись;
 Недіжде ніхто, щоб ми
 Позаду зістались.
 Поєднаймось разом всі,
 Братчики –Славяне:
 Нехай гинуть вороги,
 Най воля настане!
 Душу, тіло і д.

Вірш П.Чубинського швидко поширювався серед борців за національну справу й зазнав певних модифікацій. Мелодія, створена для голосу в супроводі гітари, згодом для хору та оркестру галицького композитора і священика М.Вербицького, за кілька років набула масової народної патріотичної пісні. 6 березня 2003 року набув чинності Закон України, у першій статті якого зазначено: «Державним Гімном України є національний гімн на музику М.Вербицького зі словами першого куплету та приспіву П.Чубинського в такій редакції:

«Ще не вмерла України і слава і воля,
 Ще нам браття молодії усміхнеться доля.
 Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці..
 Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці
 Приспів: Душу й тіло ми положив за нашу свободу,

І покажем, що ми, браття, козацького роду» (Загайкевич М. Михайло Вербицький: сторінки життя і творчості. Львів, 1998; Чередниченко Д. Павло Чубинський. К., 2005; Мишанич С. Павло Чубинський- автор українського гімну. К. 1998; Словник історії України. Т.10).

ЩЕРБАК Михайло Григорович (1836-1880) під час навчання в Санкт-Петербурзькій духовній академії був випусковим редактором «Основи». По смерті Т.Шевченка запропонував створити на основі придбаних громадою поетових книжок та малюнків нелегальну національну бібліотеку – «Тарасівську громадську книгарню» і передав для цього діла чимало наявних у нього книг, запрошуючи вчинити так само й інших громадянців. Петербурзька українська громада підтримала цю ініціативу й обрала Щербака громадським бібліотекарем. Першим подав книги до бібліотеки П.Куліш, що друкувалися у його друкарні та й інші від себе, а потім стали потроху давати В.М.Білозерський, М.Т.Номис, В.П.Коховський, Лебединець, Д.С.Каменецький та інші громадянці. Від кінця 1864 р. Щ. працював у Пскові, а в 1866 р. переїхав до Києва, перенісши сюди, за порадою Київської громади та згодою Петербурзької «Тарасівську громадську книгарню». О.Кістяківський у своєму «Щоденнику» від 17 травня 1880 р., згадує про нього такими словами: Він був «тогда

адъютантом Кулиша и назывался его захребетником». Куліш ще називав Щербака «таким чоловічком, що проживав у мене в Петербурзі за підпасича».

Доля самого Щ. склалася нещасливо. О.Кістяківський записав у щоденнику 17 травня 1880 р. «недавно помер Щербак, бо пив горілку. Розтратив здоров'я. Убив сімейне щастя, наплотивши шестеро дітей. Помер на щастя своїх близьких» (*Нахлік Євген. Життя Пантелеймона Куліша. –Т.1. – К., 2007. – С. 165, 253, 428*).

ЩЕРБАКОВ Василь Осипович, старший учитель архангельської гімназії. Разом з учителем Фрідріхом Білінським П.Чубинський склав програму географічного і природничо-географічного вивчення губернії, яка була надрукована в «Архангельских губернских ведомостях» за 1865 рік, №28 та окремими відбитками. Брав участь у перепису населення м. Архангельська, виголошував промову у залі благородного зібрання з нагоди пошанування 100-літнього ювілею пам'яті М.В.Ломоносова 6 квітня 1865 р. в Архангельську.

Ю

ЮЗЕФОВИЧ Михайло Володимирович (1802-1889) –держ., громад. і політ. діяч, український публіцист, археограф, історик, куратор київської шкільної округи, голова Київської археографічної комісії, один із засновників Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, завзятий ворог українства. Походив з давнього шляхетського роду. Народився в селі Сотниківка Пирятинського повіту Полтавської губернії (нині с.Яготинського р-ну Київ. обл.) Отримав домашню освіту. Закінчив Благородний пансіон при Московському університеті (1819). Служив у російській імператорській армії (1821-1836), зокрема брав участь у російсько-турецькій війні 1828-1829 рр. З 1840 р. вступив на службу в Мін-во нар. освіти Рос. імперії, зайнявши посаду інспектора казенних училищ Київ. навч. округу. Помічник куратора (1845-1856), управитель (1855) Київського учбового округу. Член-засновник і редактор видань «Архив Юго-Западной России», «Памятники по истории Южной и Юго-Западной России» та ін. Голова комітету зі спорудження пам'ятника Б.Хмельницькому у Києві (1870). Підпорядковував наукову діяльність політичним інтересам Російської імперії. 1872 активно сприяв відкриттю Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, дійсним членом якого був 1873-1875. Брав участь у 3-му Археолог. з'їзді у Києві (серпень 1874). Із кінця 1874 виступив противником укр. нац. руху, вважається автором критичної секретної записки «О деятельности украинофилов в Киевской губернии». 28 березня 1875 вийшов зі складу Пд-Зх. відділу Рос. геогр. т-ва та публічно виступив проти діячів Старої громади. 1876 ініціював закриття Пдд.-Зх. відділу Рос. геогр. т-ва та газ.

«Киевский телеграф». Підготував на ім'я рос. імп. Олександра ІІ «Записку об угрозе украинского сепаратизма». Був ініціатором антиукраїнського царського указу 1876р., після якого було закрито Південно-Західний відділ РГТ і П.П.Чубинському заборонено проживати в Києві. Цей закон названо також «законом Юзефовича». На донос Ю. 1876 р. була скликана в Петербурзі надзвичайна комісія «для пресечений украинофильской деятельности» з участю міністра внутрішніх справ, міністерства освіти, обер-прокурора Синоду, головного начальника ІІІ Відділу і Юзефовича, яка на основі записки останнього підготувала постанови, що стали основою Емського указу. Підтримував стосунки з М.Максимовичем, Т.Шевченком, приятелював з П.Кулішем. Співпрацював з М.Костомаровим у Київській археографічній комісії.

(*Енциклопедія українознавства. Т.10.-Львів, 2000; Енциклопедія історії України, Т.10. –К.,2013*).

ЮСКЕВИЧ-КРАСКОВСЬКА Єлизавета Іванівна (дівоче прізвище – Анастасієнко, роки життя невідомі) – дружина І.Д.Юскевича – Красковського, знайома Шевченка. Ймовірно уродженка м.Вороньків. Чудово співала українські народні пісні. Одну з них «У Києві на ринку п'ють козаки горілку» текст і мелодію цієї пісні від Ю-К. записав М.Лисенко, зазначивши, що виконавиця почула її від Шевченка (*Шевченківська енциклопедія. Т.1.-К.,2015.- С. 1051*).

ЮСКЕВИЧ-КРАСКОВСЬКИЙ Іван Данилович (1807-1887) –учитель латинської мови в 2-й Київській гімназії, де навчався П.Чубинський. Знайомий Т.Шевченка. Після закінчення Харківського ун-ту (1832) викладав латинську мову (1837-1860). Тумасов М.С. в «Історії Київської другої гімназії» пише про нього як одного з рідкісних викладачів, котрий залишився до кінця вірним своєму учительському покликанню. У Другій гімназії він працював до 9 лютого 1860 року, тобто до повної вислуги років. У своїх вихованців він залишив про себе добру пам'ять як прекрасний учитель і гуманний педагог, який умів розбудити у своїх вихованців любов до одного із трудних предметів гімназичного курсу. (*Шевченківська енциклопедія. Т.6. –К.,2015.-С.1051; Киевская старина, 1902, -77(квітень).-С. 148*).

Я

ЯДРИНЦЕВ Микола Михайлович (1842-1894) –історик, археолог і етнограф Сибіру, публіцист і громадський діяч, ідеолог російського федералізму і сибірської області. Народився в Омську у купецькій родині. Навчався в пансіоні Прозоровського і Томській губернській гімназії. Будучи вільним слухачем С.-Петербурзького університету, увійшов у в студентський гурток «сибірського земляцтва». Гуртківці прийшли до думки

створення в Сибірі незалежної держави, за зразком Північно-Американських Штатів Сибіру. Арештований у справі «сибірського сепаратизму». Я. був засланий в Архангельську губернію (Архангельськ, Шенкурськ). Прибувши в Архангельськ і розмістившись в комфортабельній лікарні, не міг залишатись без роботи. Спраглий до читання книг і творчої роботи, написав листа П.П.Чубинському і М. В. Альбертіні, відомому письменнику, який теж був на засланні. Далі у своїх спогадах пише: «Вони принесли мені книги, газети, потім до мене приїхав Чубинський. Це була енергійна і обдарована людина. Він мені розповів про архангельський режим. Губернатор Гагарін був прекрасною особистістю: він аристократ і тип гуманного адміністратора, якого дали 60-ті роки. Людина без тої дволикості й ентузіазму, властивому людям на високих постах. Гагарін користувався порадами і співробітництвом адміністративних засланих: Чубинського, Покровського (засланий московський студент, Строніна (соціолог), Альбертіні. Минули два тижні в лікарні, коли до мене приїхав Чубинський і просив підготувати записку про становище російської тюрми. Напередодні тюремної реформи. цю записку погодився відвезти в міністерство, збираючись їхати в Петербург. Я погодився з пропозицією і працював тижнів два. В цей час я списав масу паперу, враження були свіжими, натхнення писати велике. Губернатор і Альбертіні, прочитавши мої описи, були в захопленні, як передав Чубинський. В лікарню мені надсилали різні ласощі, виноградне вино і т.д. Коли я закінчив записки, губернатор приїхав для огляду госпіталю, і зайшовши без свити, дякував мені і в знак доброзичливості запропонував краще повітове місто в Архангельській губернії. Я вибрав, куди мене супроводили з поліцейським в екіпажі, а не по етапу». За дорученням цивільного губернатора князя С.П.Гагаріна разом з П.П.Чубинським склав записку про становище російської тюрми «напередодні тюремної реформи». Я. доводив непотрібність і шкідливість сібірського заслання як міри покарання. Перебуваючи в архангельському засланні, він співробітничав у столичних і провінційних періодичних виданнях, друкував статті з історії колонізації, адміністративно- територіальному устрою європейських країн і обласному питанню в Росії. В Шенкурську брав активну участь у діяльності місцевої колонії політичних засланих. В 1874 році амністований. Переїхав у С.-Петербург, пізніше перебрався в Сибір, багато подорожував по Сибіру і Центральній Азії. Автор більше 400 наукових праць.
(*Поморская энциклопедия, Архангельск, 2001; Литературное наследство Сибири. Т.4.- Новосибирск, 1979*).

ЯРЕМЕНКО ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ, знаний український філолог, професор, директор Інституту культурологічних та етнополітичних досліджень Міжрегіональної академії управління персоналом, голова Федерації патріотичних видань, провідний науковий співробітник Університету Грінченка присвятив життя філології. У його науковій

скарбниці понад 200 досліджень, серед яких: «Творчість Бориса Грінченка», «Історія української журналістики», «Україна в лещатах сіонізму», упорядник понад 40 книжок, зокрема: «Українська поезія XVI ст.», «Українське слово», «Золоте слово», творів Бориса Грінченка, Пантелеймона Куліша, Володимира Свідзинського, Григорія Чупринки, Миколи Куліша, Анатолія Чайковського, Василя Симоненка.

В Україні та світі знаний передусім як грінченкознавець, адже саме він у складних 60-х реабілітував творчість Бориса Грінченка і став головним її популяризатором, він підготував до друку багатотомне зібрання творів Бориса Грінченка, 11 томів якої вже побачили світ: Педагогічна спадщина (у 3-х книгах, 2013 р.); Народнопросвітня спадщина (у 2 книгах, 2014 р., 2015 р.); Етнографічна спадщина (у 3 книгах, 2015 р., 2016 р., 2017 р.); Фольклористична спадщина (у 2 книгах, 2018 р.); Епістолярна спадщина (том 1, 2020 р.). Він став ініціатором видання та упорядником збірки поезій Бориса Грінченка «Воля живе боротьбою!...» (2015 р.) для українських воїнів.

У лютому 1989 року в залі Київського університету ім. Т. Шевченка виголосив доповідь з нагоди 150-річчя з дня народження П.П. Чубинського і вперше привселюдно виголосив тоді ще заборонений вірш «Ще не вмерла Україна».

«ЯРМАРОК В БОРИСПОЛІ», стаття П. Чубинського, надрукована в сьомому номері ж. «Основа» за 1862 р. за підписом «Павло». П. Чубинський неодноразово описував ярмарку в Борисполі, звертаючи увагу на різні речі. Але він зосередив увагу на приїжджій люді, зокрема пише; «Російським купцям не подобається тривалий процес вибирання коси. Ми кілька разів на ярмарці бачили такі сцени; купець розкричався на нерозумних хохлів за те, що довго возяться, вибираючи косу. «Якого біса розкричався, адже ти приїхав торгувати? Дивись який! Авжеж треба роздивитися попереду, та тоді купувати, щоб не прийшлося послі так, як от кажуть: бачили очі, що купували, тепер плачте, хоч повилазьте».

ЯРОШЕВИЧ А. автор статті у газеті «Рада» 1909 р. «Пам'яті П.П. Чубинського». Він повідомляє, що вона прочитана в українському клубі Києва 14 січня й на основі фактів змальовує «духовний образ кращого діяча нашого громадянства», котрий, здійснюючи етнографічні експедиції по Україні, зумів оживити цей край своєю ідеєю, зацікавити всіх до його вивчення, починаючи від губернатора до волосного писаря. З газетної публікації читачі довідалися, що ім'я П. Чубинського добре відоме його сучасникам й записане на скрижалях історії, але «забуто пізнішими поколіннями». Щоправда, писала тоді «Рада», не забули й згадали добрим словом П. Чубинського і в Україні і в Архангельській губернії (*Рада*. -1909.-16(29) січня).

«Я СІЯВ ТЕ, ЩО БОГ ПОСЛАВ...», сторінки публіцистичної, наукової та літературної творчості Павла Чубинського». Автори –упорядники Р.В.Зелінська, І.І.Капраль, О.І.Думанська, О.В. Палюх. – Львів: Світ, 2009. Джерелознавче видання має на меті якнайповніше репрезентувати багатогранну творчість українського вченого, письменника і громадського діяча П. П. Чубинського. Оригінальні праці П.Чубинського систематизовані відповідно до основних сфер і напрямів його діяльності. Преамбули та коментарі до розділів дають змогу увести твори, написані у ХІХ ст., в культурний обіг сучасного читача. Творчість П.Чубинського, що не пафосно і ненав'язливо, але реально і конкретно працювала на національну ідею свого часу, може слугувати надійним підґрунтям для виформування такої ідеї нині. Книга охоплює публіцистичну спадщину П.Чубинського, представлену в журналі «Основа», аналізує поетичну збірку «Сопілка Павлуся», передмови, написані до «Праць етнографічно-статистичної експедиції в Західно –Руський край» та особистості П.Чубинського в дослідженнях його сучасників та нащадків, за винятком статей у газеті «Києвлянин» з технічної виставки в Москві 1873 року, які не взяті до уваги упорядниками. Також подано хронологічний перелік праць П.Чубинського та добірку праць про нього.

ЯСНОПОЛЬСЬКИЙ Микола Петрович (1846-1920?) -, визначний укр. економіст, статистик і фінансист, родом з Києва. Закінчив правничий факультет Київського ун-ту, викладав політекономію в Ново-Олександрівському с.-г. інституті, Ніжинському ліцеї кн. Безбородька і на Вищих жіночих курсах при Київському ун-ті. В укр. громадському житті Я. не брав активної участі, хоч і був членом Старої Громади і співробітничав з такими громадськими діячами як П.Куліш, Д.Пильчиков, Д.Мордовець та ін. Деякі праці Я. мали помітний вплив на розвиток укр. економічної думки, зокрема його спроба опрацювання територіального бюджету Рос. імперії з окремим узгодженням старуц??? в Україні. На основі аналізу прибутків і видатків територіального бюджету Рос. імперії Я. вказував на некорисне економічне старовище і цій темі присвятив ряд праць, зокрема «О географическом распределении государственных доходов и расходов Рос. империи», що викликала значне зацікавлення в наукових колах, в т .ч. і серед укр. громадських діячів. Економіці України Я. присвятив і ряд менших праць, зокрема «Економическая будущность юга России и современная его отсталость» та «Об условиях торговли Юго-Западного края и Малороссии с северо-западными и в особенности с польскими рынками». Я.писав і на інші теми, пов'язані з економікою України, досліджував стан хлібної торгівлі на Правобережній Україні.

ЯХНЕНКО Кіндрат Михайлович (1790-1868) промисловець-цукрозаводчик, меценат, доброчинець. Походив із заможних селян –кріпаків

козацького роду м-ка Сміла. Свого часу батько Михайло Яхненко викупив з кріпацтва свою родину.

Я. успішно займався оптовою торгівлею борошном, збіжжям, шкірами, а в 1820-30-х рр. разом із Ф.Симиренком орендував млини у Смілі та Умані. Поступово Яхненки і Ф.Симиренко відкрили 6 магазинів в Одесі, мали склади в Миколаєві та Севастополі.

Був одним із засновників фірми «Брати Яхненки та Симиренко». Торговим домом «Брати Яхненки та Симиренко» побудовано кілька великих цукрових заводів на Київщині та 2 заводи під Городищем, поблизу Платонового хутора: Городищенські цукрово-рафінадний та машинобудівний заводи. Завдяки діяльності Я. та ін. вітчизн. цукрозаводчиків в країні з'явилася нова галузь с.-г. виробництва – бурякосіяння.

На оснащеному новітнім обладнанням машинобудівному з-ді виробляли парові двигуни та устаткування для цукрової промисловості, а також перші в Рос. імперії цільнометалеві кораблі, було споруджено два пароплави для транспортування продукції і таким чином започатковано пароплавство на Дніпрі. Протягом життя Я. та ін. члени його родини відзначалися доброчинністю. Протягом голодних 1830-х рр. торговий дім кілька місяців годував бл. 1 тис. нужденних.

Діяльність заводу розвивали три покоління Яхненків та Симиренків. Керівники фірми надавали значну допомогу розвитку укр. нац. культури, виступали за навчання дітей рідною мовою, фінансували видання літер-ри та підручників укр. мовою. Підтримували багатьох діячів укр. культури, зокрема композитора М.В.Лисенка, письменника М.Коцюбинського, історика М.Грушевського. На заводі фірми 1870-73 жив і працював автор слів майбутнього держ. гімну України «Ще не вмерла Україна...» П.Чубинський. Тут він підготував до друку 7 томів «Праць етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край, у передмові зазначив, що місце написання «Городищенський цукровий завод» (*Енциклопедія історії України. Т.10*).

ЯЩИНСЬКИЙ Микола, записувач свят та річних обрядів із с. Піски Житомирського повіту, автор опису весілля, народних ігор, хороводів, передані П.Чубинському професором Київської духовної академії М.І. Петровим.

СКОРОЧЕНІ НАЗВИ

АГВ-Архангельские губернские ведомости

АГСК-Архангельський губернський статистичний комітет

ВЕО –Вільне економічне товариство (Вольное екомическое общество).

ВУАН-Всеукраїнська академія наук

ІР НБУ- Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім.

В.Вернадського

КГВ- газета «Киевские губернские ведомости»

НТШ- Наукове товариство ім.Т.Шевченка

ПЗВ РГТ- Південно-Західний відділ Російського географічного товариства

РГТ-Російське географічне товариство

УПСР- Українська партія соціалістів-революціонерів

УПЦ КП-Українська православна церква Київського патріархату

УПЦ МП-Українська православна церква Московського патріархату

ЦДІА-Центральний державний історичний архів України

ПРО АВТОРА



Андрій Степанович Зиль народився 27 жовтня 1944 року в с. Волевачі Остерського (нині Козелецького) району Чернігівської області у бідній селянській родині. Батько загинув на фронті і йому рано довелося пізнати селянську працю. 16-річним юнаком працював у колгоспі на різних роботах. Тоді почав писати замітки до районної газети «Правда Остерщини», а пізніше – до обласної молодіжки. Співробітництво з районною газетою спонукало до продовження навчання. У 1964 році, закінчивши Булахівську середню школу, поступив на філологічний факультет Київського педінституту ім. Горького (нині Національний педагогічний університет М.П.Драгоманова). Служив у військово-морському флоті. Брав участь у студентських наукових конференціях. Літні канікули проводив у будівельних студентських загонах на будовах Казахстану та Тюмені. Працював учителем української мови та літератури. З 1974 року – на журналістській роботі. Працював кореспондентом газети «Трудова слава», районного радіомовлення, редактором Бориспільського міського радіомовлення. Журналістську роботу поєднував із краєзнавчими студіями. У періодичній пресі друкував статті, кореспонденції з історії Бориспільського краю. З 1976 року почав «вростати» в історію краю. Зібравши належну джерельну базу, публікував матеріали в районній, обласній газетах, в журналі «Дніпро», щорічнику «Наука і культура», газетах «День», «Культура і життя», «Слово Просвіти», «Сільські вісті», «За українську Україну», «Українське слово», в краєзнавчому альманасі «Бориспільський край», часописі «Яворівщина», наукових збірниках. Окремими виданнями вийшли книги: «Історія Бориспільщини» (1992, 2002), «Бориспільщина в роки війни» (1996), «Міста і села Київщини. Топонімічний довідник» (2001), «Набат вічної скорботи» (2008), «Народознавець. Павло Чубинський і його доба» (2009), «Сулимівський пантеон» (2012), «Княжа земля Бориспільська» (2015), у співавторстві «Чорна книга Бориспільщини» (2001), «Бориспільщина – край добра і любові» (2013), «Бориспільська Голгофа: 30 кривавих літ (1920-1950)» (2020), співавтор і редактор видання з історії Воронькова «Рушники долі» (2017).

З 2011 р. – член Національної спілки краєзнавців України, почесний громадянин міста Борисполя, лауреат премій ім. П.Чубинського, академіка Петра Тронька Національної спілки краєзнавців України, Ірини Калинець

Міжнародного освітнього фонду ім. Ярослава Мудрого. Нині - науковий працівник Іванківського краєзнавчого музею.